

ІУАЦХЪ ЭМАХУЭ

ISSN 0206 – 5266

НОЯБРЬ • 2019 • ДЕКАБРЬ

6

ГУАЩХЪЭМАХУЭ

12+

ЛИТЕРАТУРНО-ХУДОЖЕСТВЕННЭ
ОБЩЕСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКЭ
ЖУРНАЛ

1958 гъэ лъандэрэ кыдыокI

ноябрь **6** декабрь

Къэбэрдей-Балъкъэр Республикэм
и «КъБР-Медиа» къэрал кIэзонэ
IуэхущIапIэм кыдегъэки

РЕДАКТОР НЭХЪЫЩХЪЭР
Мыкъуэжь Анатолэщ

РЕДКОЛЛЕГИЕМ ХЭТХЭР:

Ацкъан Руслан, Бакиуу Хъанджэрий, БищIо Борис,
Гъут Iэдэм, Къэрмокъуэ Хъэмид, Кхъуэлуфэ Хъэчим,
ТIымыжь Хъэмыщэ, Хъэвжокъуэ Людмилэ,
Истэпан Залинэ (жэуап зыхь секретарь)

НАЛШЫК
2019

Псалъащхьэхэр

ЖьантIэ

<i>УсакIуэ ЩоджэницIыкIу Нурий кызыэралъхурэ илъэс 95-рэ ирокъу</i>	
ЛъэужьыфIэ.....	3
ЩоджэницIыкIу Нурий. Усэхэр.....	5
<i>Литературэдж, критик, егъэджакIуэ ХьэкIуащэ Андрей илъэс 90 ирокъу</i>	
Хьэвжокъуэ Людмилэ. Зи псэр нэху, зи акъылыр жан, зи гуащIэр ин.....	13
ХьэкIуащэ Андрей хужаIахэм щыщ пычыгъуэхэр.....	18
ХьэкIуащэ Андрей. Черкасскэ унэцIэм и тхыдэм и IуэхукIэ.....	21
<i>Литературэдж, критик, усакIуэ Сокъур Мусэрбий кызыэралъхурэ илъэс 90 ирокъу</i>	
Хьэвжокъуэ Людмилэ. МыкIуэдыжын Iэужь.....	29
Сокъур Мусэрбий. Усэхэр.....	36

Прозэ

Журт Биберд. Унагъуэ. Роман.....	49
Зэгъэщтокъуэ Людэ. Тезыр. Хьыбар.....	101
Даур Зое. Жьуджалэ хэшэнщ. Рассказ.....	105

Усыгъэ

Ацкъан Руслан. Сонетхэр.....	125
-------------------------------------	------------

Публицистикэ

НэщIэпыджэ Замирэ. Адыгэ кинор утыку къохьэ.....	141
---	------------

Культурэ

НэщIэпыджэ Замирэ. Тут Заур: Щэнхабзэр Iэмал гъуэздэджэщ дунейм нэхьыфIу тетыр ирипхъумэну. Интервью.....	149
Тембот Санитэ. ГушыIэмрэ гуапагъэмрэ щызэщIыгъум деж... Интервью.....	155

IуэрыIуатэ

Нарт хьыбархэр.....	164
---------------------	-----

Псалъэжъу зэхэль псалъэзэблэдз.....	166
-------------------------------------	-----

УсакІуэ ЩоджэңцІыкІу Нурий кызыэралъхурэ илъэс 95-рэ ирокъу

4

ЛЪЭУЖЬЫФІЭ

ЩоджэңцІыкІу Нурий Хбызыр и кыуэр Бахъсэн районым хыхъэ Кушмэзыкъуей кыуажэм, Старэ КрепосткІэ зэджэу шытам, 1924 гэм ноябрым и 7-м кыыщальхуащ. 1939 гэм кыуажэм классибл еджапІэр кыыщеухри, а гъэ дыдэм Налшык дэт педагогикэ училищэм щІотІысхъэ. Ар кымыух щІыкІэ школым егъээзжри, егъэджакІуэу лэжъэн щІедзэ. 1945 гэм Нурий, и щІэныгъэм хигъэхъуэн мурадкІэ, Къэбэрдей педагогикэ институтым егъэджакІуэхэр щэгъэхъэзыр и кыудамэм щІотІысхъэ. Кызыэриухыу я кыуажэм егъээзжри, пІалъэкІэ кыигъэна ІэнатІэм пэроувэж.

ЩоджэңцІыкІуэр нэгъуэщІ ІэнатІэ зэмылІэужьыгъуэхэми пэрытащ. 1949 гэм щегъэжъауэ ар япэщІыкІэ Къэбэрдей-Балъкъэр радиокомитетым и редактору, а ІуэхущІапІэм и унафэщІыгым и кыуэдзэу, итІанэ – КПСС-м и обкомым пропагандэмрэ агитацэмкІэ и отделым, жылагъуэ-политикэ тхыгъэхэр зэдзэкІынымкІэ Къэбэрдей-Балъкъэр обкомым я лэжъакІуэу шытащ. 1955 гэм Нурий Москва еджакІуэ ягъакІуэ. КПСС-м и ЦК-м и Парт школ нэхъыщхъэр кыиуха нэужь, республикэм кыегъээзжри, и пенсэ кІуэгъуэр къэсыху, адыгэбзэкІэ кыыдэкІ газетым («Къэбэрдей пэж», «Ленин гъуэгъу») и редакцэм корреспонденту, кыудамэм и унафэщІу шолажъэ.

ШоджэницЫкIум пасэу тхэн цIидзащ. И янэ усэхэр газетхэм кы-
техуэу цыххуежсам ар кѳуажэ курьт еджапIэм цIэст. ИужькIэ Нурий
и усэхэр ихуащ республикэм кыщыдэкI журналхэм, сборникхэм. Абы
и IэдакѳэщIэкIыу тхыль пщыкIуц дунейм кытехъащ – пщыкIузыр
адыгэбзэкIэ, тIур урысыбзэкIэ.

ШоджэницЫкIум и гѳащIэм щыщ дэтхэнэ зы махуэри лѳэпкѳ куль-
турэм, литературэм Iэмал зериIэкIэ сэбѳынагѳ нэхъыбѳ кызырэхуи-
хъын мурадхэмкIэ, лѳэпкѳым хуэлэжсѳэн гурылѳхэмкIэ гѳэницIауэ щытащ.
А псори лѳэужьынишэ зэрымыхъуам и щыхъэтиц Нурий и усэхэр, абы и
псалѳэхэр зыщIэлѳ уэрэдхэр цIэрыIуэ зэрыхъуар. Щапхгѳэу урикѳунищ,
псалѳэм папщIэ, «СыныпхуокIуэж» уэрэдыр. Ар дунейм кызыртехъэ-
рэ илѳэс дапщэ хъуа, абы иужькIэ уэрэд дапщэ ятхъуэрэ лѳэужьынишэу
кIуэдыжа? Ауэ «СыныпхуокIуэжыр» нобэми цIыгхуэхэм нэхъыфI дьдѳэу
ялѳагѳухэм, ди музыкальнэ культурэм бжсѳытэр щызыIыгѳхэм ящыщыц.
Мыр уэрэду мыхъуу, усэ кѳудейуэ кѳапщтэми, абы хыболѳагѳуэ Нурий
и бзэм и дахагѳэр, ар образ цIэщыгѳуэхэм, псом хуэмыдѳэу адыгэ усэ
гѳэпсыкIэм зэрыхуэIэээр.

ШоджэницЫкIум и IэдакѳэщIэкIхэм я нэхъыбэр ди хэкум, адэжсѳ лѳа-
хэм, адыгэ лѳэпкѳым, ди цIыгу пэрытхэм я IуэхуцIафэ инхэм, гѳащIэм
кыщыгѳухъу зэхъуэкIыныгѳэхэм, дунейм и кѳэхъукѳащIэхэм теухуащ. А
Iуэхугѳуэ псоми езым и еплѳыкIэ яхуиIэжщ, езым и кѳэIуэтэкIэкIэ, и
хъэтIкIэ ди пащхъэ кѳрелѳхъэ.

Нурий адыгэбзэм зэрыхуэIэкIуэлѳакIуэр IуницIу хыболѳагѳуэ
абы и ауан, гушыIэ усэ цIэгѳэщхъуахэм. Ар я щхъэфэм иIэбащ
зыкѳызыфIлэщIыгѳахэм, хъэл-щэнынишэхэм, дунейуцIэпIхэм – гѳащIэм
демькIу псоми.

ШоджэницЫкIум Iэзэу кыгѳэсэбѳырт ди псалѳэжсѳхэр, лѳэпкѳым
куэд цIауэ кыдедкIуэкI псалѳэ Iуцхэр, ахэр ди зэманым ехъэлIауэ шэ-
рыуэу кыгѳэIэрыхуэрт. «Зи гупкIэ дисым и уэрэд жьтIэурэ, Ди уэрэд
дахэхэр пщыгѳуипщэжаш...» сатырхэм наIуэу кѳагѳэлѳагѳуэркѳэ уса-
кIуэм и гуныкѳуэгѳуэр?! Мыпхуэдэ щапхгѳэ куэд кѳахэбгѳуэтэнуц Ну-
рий и усэхэм. Абыхэм кѳадэкIуэу, ШоджэницЫкIур цIэрыIуэ зыщIахэм
ящыщыц сабийхэм папщIэ итха «Бранду» псысэр. Ар тхыль щхъэхуэу
кыдэкIыгѳащ, цIыкIухэр зэрырагѳаджэ школ программэм хэтищ, ауэ,
сът хуэдизрэ уемыджамы, бужэгѳуркѳым. ЩIэблэ зыбжанэ цIапIыкIащ
а псысэм. Аракѳэ-тIэ усакIуэм и дежкIэ нэхъыщхъэ дьдэр – уи
IэдакѳэщIэкIыр уахътынишэ хъуныр!

ЗэрыусакIуэм кыдэкIуэу, жьсIэн хуейщ Нурий эдзэкIакIуэ Iэзэуи
зэрыщытар, урыс, украин, балѳкѳэр тхакIуэ, усакIуэ нэхъыфIхэм я
IэдакѳэщIэкI зыбжанэ ди анэдэлѳхубзэм шэрыуэу кызыррыгѳэтIэсар.

КызыхэкIа адыгэ лѳэпкѳым и литературэм, культурэм хэлѳ-
хъэныгѳэфI хуэзыцIа усакIуэщ ШоджэницЫкIу Нурий.

Усэхэр

ЦОДЖЭНЦЫКИУ Нурий

СЫНЫПХУОКИУЭЖ

Къуэкъллэ пшэплъыр
 Зи нэклү цыклафлэу
 Насыпклэ гуашэ-ей,
 Ццаклуэр зи унэу мэлыхъуэ цыклым
 Гухэль кысхуэщлыт-ей.

Махуэм, жэщ кыфлхэм
 Си закъуэ дыдэу
 Лэщхэм сахэтквэ-ей,
 Фатимэ си гум кыызэрыкыххэу
 Сыныхуоусэр-ей.

Бжъамий шыыхахэр
 Зи бжъэ къудамэ —
 Нэпкхэм зивгуашэ-ей,
 Удз зэмыфэгъухэу мэ лэфл зи бащэр
 Лыуэ зытефлхьэ-ей.

Си мэл лэхъушэ,
 Фехъурэхъуэкли —
 Псынэм фыквэфэ-ей,
 Фи ццлэжъей шырхэм бухъар ятелххэр
 Бзэгуклэ вгъэдахэ-ей.

Хыв шатэ цыкклэу,
 Клапэр зещатэу
 Бжыхьэм фытехьэ-ей.
 Хъерхэр зи бащэу зи дагъэр мае,
 Ццэуэ фыбагъуэ-ей.

Сэ си лэхъушэр
 Домбей лынальэу
 Уэтэр техьэжмэ-ей,
 Зэныбжъэгъу пщашэхэм я нэхъ дахашэр
 Кыдэсхьэхаквэ-ей.

Ей, Пэрий кIагуэ,
Гъунэр къещэкIи,
«Щхъуэжьхэр» схуэгъащтэ-ей,
Ди ежьэжыгъуэм къэсащ и пIальэр,
Сакъыу хъумакуэ-ей.

Мэлыхъуэ хъэжьхэр
Къэрэгъул щащIэу
Мэл гъунэм щытрэ-ей,
Мэлыпэм сити си къэшэн псэгъум
СыныпхуокIуэжыр-ей.

ЖЫГЪЫРУЩ

Си лъэпкъым и бзэр жыгъырущ,
ТхэкIумэм къоIуэ пшынэбзэу,
Бийм ирепсалъэм — ерущ,
ПеупщIыр джатэм хуэдабзэу.

Гухэль къиIуатэм — фоупсщ,
ГурыщIэ куухэм я гуэнщ,
ФэрыщIыр джафэу еупс,
ПцIыупсым дежкIэ ар гынщ.

Iэпэгъур дахэм — хъуэрыбзэщ,
Хъыджэбзыр гуакIуэм — уэрэдщ,
Лъэпкъыбзэр псынэм и къабзэщ,
Лъэпкъ гъащIэр фIыкIэ зузэдщ.

Хъуэхъу ирыжалэм — лъащIэншэ,
Пэж ираIуатэм — шэрыуэ,
Си адыгэбзэу уахътыншэ,
Гъунэншэщ пхэльыр къарууэ...

Уэ узимылэм къысфIощIыр
Мы щIыгум сэ сыщыбзагуэ,
Адыгэ лъэпкъым и гъащIэр
ХэпщIыкIыу хъуауэ нэхъ бжьыгуэ!

* * *

Жэщ нурыбэр, дыжбын сабэу,
Къытощашэ си дамащхэм.
Мазэ ныктуэр Iэбэрабэу
Щхэпропщыр ди унащхэм.

Щиху дэжейхэр лъапэщIийуэ,
ЩIодэIу вагтуэм и таурыхтым.
Я ныбжь кIыххэр кыр къэпIийхэм
Дэлъщ аузым, жэщ бэджыхтыу.

Сэри щихухэр си псэлъэгтуу
ЩIызощыкIыр гунэгту хадэр.
Альпинисту, собгъэрыкIуэр
Лъагтуныггэм и гтуэгу задэм.

Жэщ нурыбэм хэлыдыкIыу,
Сэ кызождэ вагтуэ зактуэ...
Насып лъагтуэр схухедыкIыр
Дыщэ бзийкIэ мазэ-бжыактуэм.

ИМЫIЭ КЪЭГЪЭЗЭЖ

ЩIыр дэщIэращIэу гьатхэм
Илъэс къэсыхукIэ къегъээж.
ЩIалэгтуэ дахэр кIуамэ,
Абы имыIэ къэгъээж...

Жыг хадэм, игтуэ хтуамэ,
И фащэ щхтуантIэр щетIэгъэж.
ЩIалэгтуэ дахэр кIуамэ,
Абы имыIэ къэгъээж...

Уэгу лъащIэр яуфэбгтууэ
Ди деж крухэр къольэтэж.
ЩIалэгтуэ дахэр кIуамэ,
Абы имыIэ къэгъээж...

Псы цIыкIур зэщIэштхамэ,
Гьатхэлэ дыггэм къегъэвыж.

Щалэгъуэ дахэр кIуамэ,
Абы имыIэ кьэгъэээж...

Щалэгъуэ дахэр кIуамэ,
Абы имыIэ кьэгъэээж...
Гухэльым кьэхьурэ ущепцIыж, —
Улэху уиIэнкъым гукъыдэж.

БАЛИЙХЭР МЭГЪАГЪЭ

Псы хуэмыр блащхьуафэщ,
Щхьэхынэу зельуантIэ,
Толькьунхэр уфафэу,
Архьуанэм щельуантIэ.

ЩхьуантIагъэу и бгъуэщIым
Жьы щIыIэр щыпеху,
Балийхэм я льящIэм
Псэ пилъхьэу ныщIеху.

Ди хадэм тIэпIахэр,
Бжьэхуцу, кьыфIельхьэ,
ФоупскIэ япIахэр
КъэкIуахэщ фоухьэ.

Пысщ ахэр гьэгъахэм,
ПэнцIывкIэ итIауэ,
ЙокIуэж матэ бгъахэм,
Ягу IэфIкIэ ятIауэ.

Данэхуу щхьэтепхьуэр
НэкIухухэм хуэфащэщ,
ЩIэщыгъуэщ, гухэхьуэщ
Балийхэм я фащэр.

ЗЫЩУМЫГЪЭНЦI

Мы дунеишхуэр сыту дахэщ!
Ущыпсэуну зыщумыгъэнцI.

Удз щхуантІэ цІыкІухэм я зэлущащэм
ГуфІэгъуэ инкІэ си гур ягъэнщІ.

Къуалэбзу бзабзэр сэркІэ щІэщыгъуэщ.
Садэусэну сэ сыхъэзырщ.
Сыт и зэмани щІым и щІалэгъуэщ,
ДызыгузэщІыр дэ мис а зырщ.

Уафэм и джабэм фІэль лэгъупыкъум
Си нэр топщІыпщІэ, ар фэзэтежщ.
Дунейр дахагъкІэ зым хуэмыныкъуэ,
Ауэ цІыху тетхэр псом я дахэжщ.

НЭ ДАХЭ ЖЫПІЭУРЭ СЫДЭПХЪЭХАИ

Кином сыщыпшэкІэ
Си шыпхъущ жыбоІэр,
СыкъыщыпшэжкІэ
Сыпшэну жоІэ,
Нэ дахэ жыпІэурэ
Сыдэпхъэхаи.

Укъысхуэмызэмэ,
СытемыпыІэ,
Укъысхуэзамэ,
ПтемыкІ си нэлэ,
Нэ дахэ жыпІэурэ
Сыдэпхъэхаи.

Акъужьыр щабэмэ,
Псэм йодэхащІэ,
Гухэльыр бэмэ,
Нэхъ куущ, зэгъащІэ,
Нэ дахэ жыпІэурэ
Сыдэпхъэхаи.

Мазэр изыгъуэщи,
Жэщыр зэщІоблэ,
Дэ ди щІалэгъуэм
Насып къыпоплэ,

Нэ дахэ жыпIэурэ
Сьдэпхьэхай.

Дыгъэр игъащIэми
ЗэпIэзэрыти,
Си щауэм, пщIэмэ,
Уэ зырщ къысхуэтыр,
Нэ дахэ жыпIэурэ
Сьдэпхьэхай.

ЛЪАГЪУГЪУАФIЭ

ЩумыщI си гум жыгей мафIэ,
Сес арыншэу мафIэм.
Жэци махуи гум щызгъафIэр
Уэращ, лъагъугъуафIэ.

Уэрамышхьэм укъытехьэм,
Уэрамышхуэр уогъэбжьыфIэ.
Махуэр икIрэ дыгъэр къухьэм,
Узидыгъэщ, лъагъугъуафIэ.

Пщашэ куэдым, загъэпагэу,
Я щхьэм зыхуагъафIэ,
Зи IэужькIэ зи щIыхь лъагэр
Уэращ, лъагъугъуафIэ.

Сьерыщци, укъэгубжьми,
Сшэчынщ, цIыху гуащIафIэу.
Уи лъэужьым сриныбжьми,
СыщIыгъуц, лъагъугъуафIэ.

Мы си гущIэм зыдегъазэ
Уи уэрэд фIэрафIэм,
ДэнкIэ, си псэм, уэ бгъэзами,
СыщIыгъуц, лъагъугъуафIэ!

СЫЗЫТЕКИУАДЭР УИ ЛЪАГЪУНЫГЪЭРЦ

Данэ бэлытокур
Iэгум йокIуадэ,

Сэ сызытекIуадэр
Уи лъагъуныгъэрщ,
Гуащэгъагъ дахэ!

Гуащэгъагъ дахэр
Щауэ хэгъадэщ,
Сэ сызыхэдахэм
Уэрщ къахэсхари,
Гуащэгъагъ дахэ!

Ди шыгъуэгу хадэм
Къхъужьхэр щогъагъэ,
Си лъагъуныгъэр
Къыбдэгъэгъати,
Гуащэгъагъ дахэ!

Сызытет бжьэпэр
ЩыхупIэ задэщ,
Къуэм сыдэкIуадэм,
Уэращ зи ягъэр,
Гуащэгъагъ дахэ!

Данэ бэльтокур
Iэгум йокIуадэ,
Сэ сызытекIуадэр
Уи лъагъуныгъэрщ,
Гуащэгъагъ дахэ!

НАСЫП ИН КЪЫЗЭЗЫТА

ЗэнзэныпскIэ зигу къитхьэщIыкIауэ,
Псэ хьэлэлыр тхьэшхуэм зрита,
Дыгъэ дахэу сэ къысхущIэкIауэ,
Насып ин къызэзыта!

Япэ махуэу сэ ущысльэгъуам,
Лыгъей мафIэр си гум щIэлыпщIащ,
Япэу сэлам гуапэ щызэтхам,
Дуней IэфIыр нэхъ IэфIыж сщыпщIащ.

Абы лъандэ дамэ кыстеклащи,
Щымы нэмысу си лъэр кызоклухь.
Дыщэ пльыжью уэ укыщIэклащи,
Си нэ-си псэм ухузохь.

Услъагъуну сынэклухьIэ,
Си гур си бгъэм кысфIолъэт.
Япэу уэ сыщыпIущIауэ,
СыкIэзызу сыхолъэт.

Услъагъуну сыныщыкIуэр
Ар си дежкIэ дэрэжэгъуэщ,
Сыббгъэдэсу зэман згъакIуэр
Мы си гъащIэм и нэхъ дэгъуэщ.

Аддэ жыжьэу услъэгъуамэ,
Пшапэ кIыфIыр мэхъу нэхъ нэху.
Кытрихуэм щIыгум пшагъуэр
Лъагъуныгъэм зэбгреху.

Зи бзэ IэфIым и гур къабзэщ,
ЗэнэныпскIэ ятхьэщIауэ.
Лъагъуныгъэр щIым щыхабзэщ,
Алыхьталэм кыгъэщIауэ.

Щымы щызоклухь хабзэфI Iэджэ,
Тхьэшхуэм иубзыхуауэ.
ФIым щIэблэфIыр кыщIотаджэ,
НуркIэ гъэнэхуауэ.

*Литературэдж, критик, егъэджакIуэ ХьэкIуащэ Андрей
илвэс 90 ирокъу*

ЗИ ПСЭР НЭХУ, ЗИ АКЪЫЛЫР ЖАН, ЗИ ГУАЩIЭР ИН

Дэтхэнэ лъэпкъми и зыужьыныгъэр псом япэу кыызэралыгътэр абы щэнхабзэм щызыIэригъэхьа ехъулIэныгъэхэрщ. Щэнхабзэр езыр пкъыгъуэ-пкъыгъуэурэ зэхэтыжщ: гъуазджэм нэмыщI, абы литературэ-рэри, бзэри, хабзэри кызэщIеубыдэ. Литературэм и зыужьыныгъэр лъэпкъым и щыIэныгъэм и зы щыхьэтщ. Ар пасэу кызыгурыIуа ди тхакIуэхэм, критикхэм, литературэдджхэм яхузэфIэкI къагъэнакъым нобэкIэ диIэ литературэ къулейр, критикэр, литературэ щIэныгъэр адрей лъэпкъхэм къакIэрымыхуу зэфIэувэн папщIэ. Апхуэдэ цIыху акъылыфIэхэм икIи жыжьаплъэхэм я нэхъ пашэхэм ящыщI егъэджакIуэ, критик, литературэдж ХьэкIуащэ Андрей.

* * *

ХьэкIуащэ Андрей Хьэнащхъуэ и къуэр Тэрч щIыналъэм хыхьэ Боркыуей къуажэм 1929 гъэм декабрым и 27-м къыщальхуащ. 1947–1952 гъэхэм Бытырбыху (а лъэхъэнэм Ленинграду щытащ) дэт къэрал уни-

верситетым филологиемкIэ и къудамэм щеджащ. Ар къиухуу и хэку къыгъэзэжа нэужь, Къэбэрдей-Балъкъэр радиом зэдзэклакIуэу мазэ зыбжанэкIэ щылэжьащ. Абы къыдэкIуэу, 1952 гъэм Къэбэрдей-Балъкъэр пединститутым и аспирантурэм щIэтIысхьащ, икIи 1955 гъэм ар къиухащ. 1957 гъэм ЩоджэнцIыкIу Алий и творчествэм теухуа кандидат диссертациэр пхигъэкIащ, 1980 гъэм – XIX лIэщIыгъуэм и япэ Iыхьэм зи гъащIэмрэ зи творчествэмрэ хиубыда адыгэ узэщIакIуэхэм ятеухуа доктор диссертациэр.

1954–1961 гъэхэм ХъэкIуащэр Къэбэрдей-Балъкъэр пединститутымрэ университетымрэ я егъэджакIуэ нэхьыжьу лэжьащ. 1961–1968 гъэхэм филологие къудамэм и деканым и къуэдзэу, 1968–1973 гъэхэм адыгэбзэмрэ литературэмкIэ кафедрэм и доценту шытащ. 1974–1976 гъэхэм КъБКъУ-м филологиемкIэ и къудамэм деканым и къуэдзэу игъэзэжащ. 1976 гъэм СССР-м и ТхакIуэхэм я зэгухьэныгъэм хагъэхьащ.

Филологие щIэныгъэхэм я доктор, профессор, ЩIэныгъэхэмкIэ Дунейпсо Адыгэ Академием и академик, КъБР-мрэ Адыгеймрэ щIэныгъэмкIэ щIыхь зиIэ я лэжьакIуэ ХъэкIуащэ Андрей 2010 гъэ щIондэ Бэрбэч Хь. М. и цIэр зезыхьэ Къэбэрдей-Балъкъэр къэрал университетым филологиемкIэ и институтым адыгэбзэмрэ литературэмкIэ и кафедрэм щылэжьащ, лъэпкъ щIэблэм бзэр, литературэр, щэнхабзэр фIыуэ егъэлабгъунымкIэ лэжьыгъэшхуэ игъээщIащ. Егъэджэныгъэм хуищIа хэлъхьэныгъэ иныр къалыгътэри, 2001 гъэм «Урысей Федерациэм и еджапIэ нэхьыщхьэм и отличник» цIэ лъапIэр къыфIащ.

ХъэкIуащэ Андрей сэ япэ дьдэдэу зэрысцIыхуар егъэджакIуэуш. Абы и лекцэхэр сыт щыгъуи купщIафIэт, удихьэхырт, сыхьэтрэ ныкыуэм и кIуэцIкIэ, къызэтеувыIэ имыIэу, студентхэри дытемызашэу, и дерсхэр гъэщIэгъуэну иухуэн лъэкIырт. Псом хуэмыдэу куууэ абы дыхигъэгъуазэрт адыгэ литературэм и лъабжьэгъэтIыль ЩоджэнцIыкIу Алий и творчествэм, адыгэ узэщIакIуэхэм я гъащIэмрэ я IэдакъэщIэкI тхыгъэхэмрэ, адыгэ усэ гъэпсыкIэм и цэхухэм, литературэм, бзэм, тхыдэм, щэнхабзэм ехьэлIа нэгъуэщI Iуэхугъуэ гъэщIэгъуэнхэм. ЕгъэджакIуэмрэ еджакIуэхэмрэ я зэхушытыкIэр сыт щыгъуи зэхуэдэкъым, абыхэм я зэхуаку зэгурымыIуэныгъэ е мыарэзыныгъэ гуэр къыщыдэхъуи къохъу, арщхьэкIэ къыздеджахэми, филологие институтым адыгэбзэмрэ литературэмкIэ и къудамэр къэзыухауэ ныбжькIэ зэхуэмыдэу сэ сцIыху, сызрихьэлIахэми Андрей хуэмыарэзы, ар фIыкIэ зигу имыль къахэкIакъым. Апхуэдэ фIыщIэ къэблэжьын папщIэ егъэджакIуэ Iэзэу ушытыныр мащIэщ – цIыхугъэшхуи, цIыхухэм узэрыдэгъуэгурыкIуэн «лIыгъи» къыплъыкыуэкIын хуейщ. Ар Андрей зэрыхузэфIэкIам щыхьэт техъуэфынухэм я бжыгъэр мащIэкъым.

ЗэрыегъэджакIуэм къыдэкIуэу, ХъэкIуащэр критик, литературэдж Iэзэщ, куэд зыхузэфIэкIа, номи лъэпкъым хуэлажьэ щIэныгъэлI емызэшыжщ. Теунэ Хъэчим, Сокъур Мусэрбий, Налэ Заур, Шэвлокъуэ Пётр, КIурашын БетIал сымэ ябгъурыту Андрей лъэпкъ литературэ щIэныгъэмрэ критикэмрэ эфIэгъэувэным и гуащIэ ин ирихьэлIащ. 1958 гъэм «ЩоджэнцIыкIу Алий и творчествэр» зыфIища монографие лэжьыгъэр дунейм къызэрытехьэрэ ар адыгэ тхыбзэм, литературэм, щэнхабзэм псэемыблэжу хуолажьэ. БжыгъэкIэ къэбгъэлабгъуэмэ,

Андрей и щлэныгыэ икли творческэ гьуэгуанэр ильэс 60-м щлгыуаш. А палгэр мащлэ-куэдми, щлэншэу клуэдауэ зы махуи зы сыхьэти хэткьым, абькли Хьэклуашэм и лэжыгыэ щэ бжыгьэхэр – монографиехэр, критикэ лэжыгыэхэр, статьяхэр, курыт еджаплэхэмрэ еджаплэ нэхьыщхэмрэ зэрыщеджэн тхылгхэр, пособиехэр, нэгьуэщл куэди – щыхьэт мэхьу.

«ЩоджэнцЫкЛу Алий и творчествэр» монографиер кьыдэклыным ипэ кьихуэу, Хьэклуашэм ильэс зыбжанэклэ усаклуэм и гьащлэмрэ и гуащлэмрэ ехьэлла кьэхутэныгыэ лэжыгыэ иригьэклуэклащ, абь кьрикнуахэри статья щхьэхуэрэ дунейм кьытригьэхьащ. Шалгэ клыхьклэ зы кьэхутэныгыэм елэжыныр ар щлэныгыэлл нэсым и хьэлщэн нэхьыщхьэщ. Андрей ирихьэжыа дэтхэнэ луэхуми ерыщу икли псэемыблэжу зэрыпэрытыр и япэ монографиими налуэ кьыщлащ. А лэжыгыэм куууэ джа щыхьуащ икли щлэныгыэр и льябжьэу щызэпкьрыхаш ЩоджэнцЫкЛу Алий и рассказхэр, усэхэр, эпикэ усыгыэр. Кьыщынэмыщлауэ, щлэныгыэллым кьихутащ ЩоджэнцЫкЛу Алий и творчествэр льяпкь луэрылуатэмрэ урыс литературэмрэ зэрыпыщла кьуэпсхэр, апхуэдэуи льяпкьыбзэмрэ литературэмрэ зэрызэфлуэвар, силлабо-тоникэ усэ гьэпсыклэм адыгэ усыгыэм щыгьуэта зыужыныгыэр, нэгьуэщл упщлэ гьэщлэгьуэн куэди и лэжыгыэм кьыщилэтащ икли абыхэм жэуап убгьуахэр яритыжыфащ.

Ищхьэклэ зи гугьу щытщла монографием кьыклэлыклуэу дунейм кьытехьахэщ: 8-нэ классым литературэр зэрыщаджын учебник-хрестоматиехэр (1966, 1968, 1971, 1974, 1980, 1982 гьгь., авторэгьу илэуи и закьуэуи), 9-нэ классым литературэр зэрыщаджын учебник-хрестоматиехэр (1990, 1994, 1995 гьгь., авторэгьу илэуи и закьуэуи), 11-нэ классым литературэр зэрыщаджын учебник-хрестоматиехэр (1997 гь., авторэгьухэр илэуи).

1974 гьэм Хьэклуашэ А. и критикэ лэжыгыэхэр щызэхуэхьэса «Япэ адыгэ тхаклуэхэр» тхылгыр кьыдэклащ. Абь хыхьаш XIX лэщлыгыуэм и япэ лыхьэм хэпсэукла икли хэлэжыыхьа адыгэ тхаклуэ-узэщлаклуэхэм – Кьаз-Джэрий, Хьан-Джэрий, Адыл-Джэрий, Щэрэллокьуэ Нэутокьуэ, Ахьмэтыкьуэ Кьазий-Бэч сымэ – я гьащлэмрэ творческэ гьуэгуанэмрэ теухуа кьэхутэныгыэ убгьуахэр. А тхылгыр дунейм кьызэрытехьам, абь ит тхыгыэхэр льяпкь хьугьуэфлыгыуэу кьызэралгытам и флыгыэклэ зи цлэ кьытлуа тхаклуэ-узэщлаклуэхэм я творчествэр курыт еджаплэхэми еджаплэ нэхьыщхьэхэми я программэм хагьэхьащ, нобэр кьыздэсми хэтщ.

1978 гьэм дунейм кьытехьащ XIX лэщлыгыуэм узэщлыныгыэм и луэхур зэрызэфлуэварэмрэ зэрызиужыамрэ кьыщыгьэлгьэгуэжа «XIX лэщлыгыуэм и япэ лыхьэм хиубыда адыгэ узэщлаклуэхэр» тхылгыр. Мы лэжыгыэм узэщлаклуэхэм я творчествэр куууэ джа щыхьуащ, абыхэм я лэдакьэщлэкл тхыгыэу льяпкь литературэм ублаплэ хуэхьуахэр нэсу щызэпкьрыхаш.

Кьыклэлыклуэ ильэсхэми Хьэклуашэ Андрей кьэхутэныгыэ лэжыгыэхьахуэхэр иригьэклуэклащ. Абь кьрикнуахэр я льябжьэу 1984 гьэм кьэбэрдей литературэм и зыужыныгыэр кьыщыгьэлгьэгуа «Ехьуллэныгыэм и хэклиплэхэр» тхылгыр кьыдэклащ. Мы лэжыгыэм льяпкь литературэм 60–80 гьэхэм ила щытыклар, зыларигьэхьа

ехууллэныгьэхэр, жанрхэм зэрызаужьар, нэгьуэщлэ Гуэхугьуэ куэди налуэ кьыщлэщ.

XX лэщлэгыэм и 80–90 гьэхэм Хьэклуащэм Щоджэнцлэгу Алий и творчествэр джын Гуэхум пищащ: абы и гьащлэмрэ и гуащлэмрэ кьызыхэщыж дэфтэрхэр кьыпшыгтащ, тхыгьэ щлэщыгьуэхэр кьыгьуэ-тащ, усаклуэмрэ абы и тхыгьэхэмрэ ехьэллэ Гуэхугьуэ гьэщлэгуэнхэр зэфлэгуэвэжаш икли а псори щызэхуэхьэсыжа «Щоджэнцлэгу Алий» тхылыр 1992 гьэм кьыдигьэклэщ. Хэлэжыыхьыжауэ икли щлэ куэд хилхьэжауэ 2000 гьэм – усаклуэр кьызэралхурэ ильэси 100 щрикьум ирихьэллэу – «Щоджэнцлэгу Алий» тхылыр етлуанэу дунейм кьы-техьащ.

Адыгэ литературэ щлэныгьэмрэ критикэмрэ кьаклуа гьуэгуанэм уриплэжмэ, абы гулгытэ нэхь машлэ щызыгьуэтахэм ящыщц усэ гьэпсыклэм и Гуэхур. Льэпкь усаклуэхэмрэ тхаклуэхэмрэ я тхыгьэ-хэр лэныкьуэ зэхуэмыдэхэмклэ (жанр, мотив, сюжет и Гуэхуклэ) джа хьуащ, ауэ усэхэм я гьэпсыклэр щлэныгьэр и льябжэу кьэзыхутэф щлэныгьэллэхэм я бжыгьэр нобэр кьыздэсми машлэщ. Ар кьэплгытэ-мэ, Хьэклуащэ Андрей 1998 гьэм кьыдигьэклэ «Адыгэ усэ гьэпсыклэ» лэжыгьэр усэ зимылэ флэгуэщ. Щлэныгьэллэр абы ильэс куэдклэ елэжыащ: университетым адыгэ усэ гьэпсыклэр зэрыщрагьэджыпхьэ спецкурс зэхигьуэващ, статья зыбжанэ итхаш, иклэм-иклэжым, и кьэ-хутэныгьэхэр зэхилхьэжри тхыль щхьэхуэу дунейм кьытригьэхьащ. Кьыхэгьэщхьэхуклуауэ жьылэмэ, абы кьыщыгьэлэгуэащ силлабо-го-никэ усэ гьэпсыклэр адыгэ усыгьэм зэрыщызэфлэувар, а Гуэхум льэпкь усаклуэшхуэ Щоджэнцлэгу Алий и гуащлэу хэлгыр, апхуэдэуи (риф-мэм, ритмикэм, строфикэм, н. ехьэллэуэ) льяэхэнэ зэхуэмыдэхэм усэ гьэпсыклэм зэрызихьуэжар абы и лэжыгьэм налуэ кьыщохьу. «Адыгэ усэ гьэпсыклэ» тхылыр егьэджаклуэхэми, еджаклуэхэми, щлэныгьэллэ-критикэми я джэклэ нобэр кьыздэсми щхьэпэщ, абы иужьклэ апхуэдэ кьэхутэныгьэ щхьэхуэ мызыгьуэгуклэ дунейм кьытехьакьым.

Куэд зи лэдакьэ кьыщлэклым, зыхэдэн икли кьызыыхын зилэм тхыгьэ кьыхэхэхэр зэрыт тхыль дунейм кьытригьэхьэ хабзэщ. Хьэклуащэ Андрей и «Тхыгьэ кьыхэхэхэр» 2000 гьэм кьыдэклэщ. Абы критик икли литературэдэ лэзэм ильэс зэхуэмыдэхэм и лэдакьэ кьыщлэклэ лэжыгьэ нэхьыфлэхэр хыхьащ, ауэ тхылым и лыхьэ нэ-хьыбэр зыубыдыр Хьэклуащэр псемыблэжу зытелэжыа адыгэ узэщлэкуэхэм я творчествэрщ.

Андрей зэрыгьызагьэм икли зэчий инрэ творчэскэ кьару мыклуэщлэрэ зэрыбгьэдэлгым и щыхьэтц абы нобэр кьыздэсми дунейм кьытригьэхьэ и лэжыгьэ щхьэпэхэр. Апхуэдэщ, псалгэм папцлэ, зы ильэсым – 2009 гьэм – кьриубыдэу кьыдэклэ «Адыгэ просветитель-ствэр 19–20-нэ лэщлэгыэхэм» учебникымрэ литературэ-критическэ тхыгьэхэр зэрыт «Гурыщлэм и джэрпэдэжэ» тхылымрэ.

Ищхьэклэ кьэдгьэлэгуэхэм нэмыщлэ, «Теунэ Хьэчим. И гьащлэмрэ и лэжыгьэмрэ» тхылыр 2013 гьэм «Эльбрус» тхыль тедзэплэм кьыщыдэклэщ. И флэщыгьэми кьызэригьэлэгуэащыи, тхылым тха-клуэ, критик, публицист Теунэ Хьэчим и гьащлэ икли творчэскэ гьуэ-гуанэр кьыщызэщлэкуэжаш. Лыхьыцу зэхэл тхылым и пэщлэдзэм

Теунэ Хь. и япэ лъэбакъуэхэр, и творчествэр зэрызэфIэувар, и япэ тхыгъэхэр дунейм кызырэтэхьар кышыгыгъэлыгъуэжаш. «ЗэфIэгъэувэжыныгъэм и гъуэгу гугъухэр» фIэщыгъэм шIэт етIуанэ Iыхьэр теухуаш Теунэм и творчествэм 1943–1960 гъэхэм зэрызиужьам. «ЦIыху зэфIэкIым и Iэужьыр» ещанэ Iыхьэм 1960–1983 гъэхэр кызызэцIеубыдэ. Тхылгым Теунэ Хь. и гъащIэм и теплъэгъуэ зэхуэмыдэхэр къэзыгъэлыгъуэж сурэтхэр итц, апхуэдэуи абы и тхыгъэхэмрэ езым и IэдакъэщIэкIхэм тратхыхьэхэмрэ щызэхуэхьэса библиографие убгъуаи щIыгъуш.

Хьэкиуащэм и лэжыгъэ нэхьыфIхэм ящыщ лъэпкъ джэгуакиуэж Сыжажэ Къылышыкыуэ кызыэралхурэ илъэс 155-рэ щрикъум ирихьэлIэу абы и уэрэдхэмрэ усэхэмрэ щызэхуэхьэсыжауэ 2017 гъэм кыдэкIа «Бахьсэн и дыгъэ» тхылыри. Джэгуакиуэм и тхыгъэ адыгэбзэкIэ кызыэтенахэмрэ урысыбзэкIэ зэдэкIауэ щыIэхэмрэ зэхуэзыхьэсыжари, тхылгым «Иужьрей къэбэрдей джэгуакиуэ» фIэщыгъэм шIэт пэублэ статья убгъуа хуэзытхари Андрейщ.

Хьэкиуащэм зи гъащIэмрэ творческэ щIэинымрэ кууэ иджыжахэм ящыщ лъэпкъ узэщIакиуэ Цагъуэ Нурий. Мыбы и тхыгъэхэр щызэхуэхьэсыжа тхылы Андрей (Къалмыкь Аднан щIыгъуу) тIэунейрэ (2013, 2018 гъэхэм) дунейм кытригъэхьаш. ЕтIуанэр япэрейм нэхьэрэ нэхь тхылгышхуэщ, куэд халхьэжауэ икIи фIыуэ хэлэжыхьыжауэ. Абы ихуащ къэхутэныгъэ лэжыгъэхэр, публицистикэр, художественнэ тхыгъэхэр.

Тхылы щхьэхуэхэм нэмыщI, Хьэкиуащэ Андрей и къалэмыпэм статья щэ бжыгъэхэр кыпыкIаш, кыдэкIыгъуэ куэдым пэублэхэр яхуитхаш, тхылгхэмрэ журналхэмрэ («Къэбэрдей усэм и антологием», «Iуащхьэмахуэ» журналым, н.) я редколлегием хэтц. ЩIэныгъэлI гумызагъэм хузэфIэкIахэр бжыгъэншэми, зэфIиха IуэхухэмкIэ арэзыуэ тIысыжакъым: ар ноби и лъэпкъым хуолажэ, зыр зым кIэлъыкIуэу и тхыгъэхэр дунейм кытохьэ.

«ЦIыху» фIэщыгъэ лъапIэм хуэфашэхэр илъэсищэм къриубыдэу зэ дунейм кытэхьэу аращ. Андрей апхуэдэщ – и псэр нэхуш, и акылыр жанщ, и гуащIэр инщ. Зы лIы ныбжь кыгъэщIами, абы и творческэ къарур кIуэщIакъым, атIэ ар псынэ лъащIэншэм хуэдэу кыщIож. Критик Iээм, щIэныгъэлIым и гупсысэхэр кууш, и Iуэху еплъыкIэхэр щIэщыгъуэщ, и къэхутэныгъэхэр щхьэпэщ. Си егъэджакIуэ лъапIэм и гуащIи и узыншагъи хэмыщIу иджыри илъэс куэдкIэ лъэпкъым хуэлэжъэну си гуапэщ!

ХЬЭВЖОКЪУЭ Людмилэ,
филологие щIэныгъэхэм я кандидат

ХЬЭКИУАЩЭ АНДРЕЙ ХУЖАИАХЭМ ЩЫЩ ПЫЧЫГЪУЭХЭР

Тхыбзэ зимыIа адыгэм и щэнхабзэ, лъэпкь щIэныгъэ налкьут-налмэсхэр жьэрыIуатэкIэ лIэщIыгъуэ куэдкIэ зэхээкIуащ. Тхыбзэ щыдгъуэтым, тхылъым лъэпкьыр щетIысылIэм, адыгэ гьащIэм увыпIэшхуэ шиубыдащ егъэджакIуэм. Уэ, Андрей, егъэлеяуэ жэуаплыныгъэшхуэ зыпыль а IэщIагъэм 1952 гъэм кыщыщIэдзауэ илъэс куэдкIэ урилэжьащ икIи щIэныгъэм хэпшащ лъэпкьым и щIэблэ зыбжанэ. Аращ фIыщIэ мыухыж щIыпхуэфашэри.

Щытхьубэр пхуэгъэшыхъэщ адыгэ узэщIакIуэ лIы щэджащэхэр лъэпкь утыкум кызыэрипшэжам, ЩоджэнцIыкIу Алий и IэдакъэщIэкIхэм ди литературэм и жьантIэр зэребгъэгъуэтыжам, щIэблэр зэреджэ тхылъхэр зэрытхуэптхам щхьэкIэ. А псом ящIыужкIэ лъэпкь щIэныгъэм и жэрдэмщIакIуэ, кызыэгъэпэщакIуэ нэс утхуэхьуащ – ЩIэныгъэхэмкIэ Дунейпсо Академиер кызыэзыгъэпэщакхэм, и лэжьыгъэр зыублахэм уащыщ.

НЭХУЩ Iэдэм,
ЩIэныгъэхэмкIэ Дунейпсо Адыгэ
Академием и президенту щыта,
физико-математикэ щIэныгъэхэм я доктор.
2009

19

Япэ дыдэу сэ Хьэкиуащэ Андрей сыщыхуэзар 1957 гъэрщ, университетым сыщыщIэтIысхьам щыгъуэщ. Абы лъандэрэ зыхызощIэ а цIыху емышыжым и гукъыдэж мыкIуэщIыр кызыыхэкIа кьарур – адыгэ художественнэ псалъэм хуиIэ льягъуныгъэр.

СщIэркьым сыщыуэми, ауэ Андрей, университетым илъэс куэдкIэ зэрыщригъэджам кьыдэкIуэу (ар езыр IэнатIэ тыншхэм ящыщкьым), ихь лэжьыгъэшхуэр сэ мыпхуэдэ лIэужыгъуиплIу зэщхьэщызгъэкIынт:

Япэр. И щIалэгъуэу къэхутэныгъэ лэжьыгъэм щыдихьэха дыдэм кыщыщIэдзауэ нобэр кыздэсым ар зыпэрыт Iуэхугъуэшхуэр – ЩоджэнцIыкIу Алий и гьащIэмрэ и творчествэмрэ джыныр.

ЕтIуанэр. XIX лIэщIыгъуэм адыгэхэм кьытхэкIа щIэныгъэлI, тхыдэтх, тхакIуэ ахьырзэманхэу «узэщIакIуэ» цIэ лъапIэр зыхуагъэфэща гупым (Нэгумэ Шорэ, Къаз-Джэрий, Адэл-Джэрий сымэ, н.) я IэдакъэщIэкIхэр джауэ абы лъэпкь тхыдэмрэ щэнхабзэмрэ щалэ мыхьэнэр убзыхуныр.

Ещанэр. Учебныкы, хрестоматиеу, программэу, проспекту –

адыгэ ІуэрыІуатэмрэ литературэмкІэ класс е курс щхьэхуэхэр зэ-
раджныну игьэхьэзыра кьомыр.

Епланэр. Прессэм дригьэкІуэкІ лэжыгыгэр (статья, рецензэ,
эссе, критикэм е публицистикэм я жанр зэмылІэужыгыгьуэхэм я
хабзэм итІасэу абы зэфІигьэкІыр).

Мы кьедобжэкІахэм ящыщ дэтхэнэ зыми щхьэхуэу и гугьу
пщІы, гьэхуауэ утетхыхь хьуну апхуэдэщ.

КЪЭЖЭР Хьэмид,
усакІуэ, филологие
щІэныгьэхэм я кандидат.
2008

Ильэс хыщІым щІигьукІэ егьэджэныгьэ ІэнатІэм гурэ псэкІэ
пэрытащ ХьэкІуащэ Андрей, педагогикэмрэ методикэмкІэ
Іуэхушхуэ зэфІигьэкІащ. Куэд щыгьуазэкьым Ленинград (иджы
Санкт-Петербург) дэт консерваторием ягьэкІуа ди хэкуэгьухэр
адыгэ литературэм и тхыдэмкІэ Андрей иригьаджэу зэрыщытам.

Ар зэрылэжьакІуэ емызэшыжым и щыхьэтц, и ныб-
жыым емылтытауэ, ноби зэфІэкІышхуэ зэриІэр. Анд-
рей и тхыгьэхэр газетхэмрэ журналхэмрэ щІэх-щІэ-
хыурэ кьытохуэ, и тхыль щхьэхуэхэр кьыдокІ. Ильэс
зыбжанэ ипэкІэ абы и унафэм дыщІэту зэхэдгьэуващ кьэбэр-
дей-шэрджэс литературэм и программэщІэ. ХьэкІуащэм укьы-
декІуэкІыну тынщ, цІыху губзыгьэщ. Апхуэдэ куэд льэпкьым
Тхьэм кьыдит.

БАКІУУ Хьанджэрий,
филологие щІэныгьэхэм я доктор

ХьэкІуащэм льэпкьым хуилэжьа псори псалъэкІэ кьыпхуэ-
Іуэтэнукьым. Дэтхэнэ ди тхакІуэми усакІуэми и гьащІэм, и
гуащІэм теухуауэ узыщІэупщІэм и жэуап Андрей деж щыбгьуэ-
тынущ. СыкьытеувыІэну сыхуейт абы адыгэ усэ гьэпсыкІэр джы-
ным хуищІа хэлъхьэныгьэшхуэм. Абы и льэныкьуэкІэ Андрей
нэхь Іэзэ щІэныгьэлІ диІэкьым, ар мыхьуамэ, ди литературэм
и зы Іыхьэшхуэ мыджауэ кьэнэнут. Андрей и ІэдакьэщІэкІхэр
льэпкьыр зыхуэныкьуэ, Іэмал имыІэу ищІэн хуей тхыгьэхэщ.

ГЬУТ Іэдэм,
филологие щІэныгьэхэм я доктор

ХьэкІуащэ Андрей и хрестоматие тхыльхэмкІэ куэд еджащ.
2005 гьэ пщІондэ ар и унафэщІу щытащ КьБР-м Егьэджэны-
гьэмрэ щІэныгьэмкІэ и министерствэм кьызэригьэпэща
учебно-методикэ зэгухьэныгьэм. ЖыІэпхьэщ адыгэ педаго-

гикэм и тхыдэр джыным и лъабжьэр зыгъэтIыльар зэры-Андрейр. ЕджапIэхэм кыщцагъэсэбэп тхыльхэр иджырей зэманым къезэгъыу щIэуэ зэхэлъхъэжыным теухуауэ ди Правительствэм кыищтауэ шыта унафэр ХъэкIуашэм зэщIигъэуIуа гупырщ зыгъээщIар.

АБАЗЭ Албэч,
филологие щIэныгъэхэм я кандидат,
КъБКЪУ-м и доцент

ХъэкIуашэ Андрей ди республикэм пщIэшхуэ шызиIэ цIыхуш. Абы хузэфIэкIащ кызыхэкIа лъэпкъым IуэхуфI куэд хуилэжыну. ХъэкIуашэм иригъэджахэм къахэкIащ щIэныгъэлIхэр, зэфIэкIышхуэ зиIэ цIыху гуащIафIэхэр. Андрей и етIуанэ унэу къэгъуэгурькIуа ди IуэхушIапIэм и лэжьакIуэхэм кыдбгъэдэкIыу сэ абы сохъуэхъу узыншэу, гукъеуэншэу куэдрэ псэуну, лэжьэну.

АРЗАНУНЦ Александрэ,
Мэлбахъуэ Тимборэ и цIэр зезыхъэ
Лъэпкъ библиотекэм и унафэщIым
и къуэдзэ

ЧЕРКАССКЭ УНЭЦІЭМ И ТХЫДЭМ И ІУЭХУКІЭ

Нобэ ехъэжъауэ кытхуэмыгъэсэбэпыжми, адыгэхэм хабзэ хьэлэмэт куэд къадэгъуэгурыкІуэу шытащ. Абыхэм ящыщ зыщ хьэщІэм пщІэшхуэ хуащІу, ар Тхьэм и лЫкІуэу къалыгътэу зэрыщытар. Зи щхьэм пщІэ хуэзыщІыж дэтхэнэ адыгэми зыщІэсыну унэр ищІыным япэ иригъэщырт хьэщІэщ иухуэныр. Абы кыхуеблагъэ дэтхэнэ зыми, зэхэгъэж химылъхьэу, ерыскъым я нэхъыфІыр хуипщэфІырт, ягъэхьэщІэну, и зэш трагъэуну гъунэгъухэмрэ блогъэхэмрэ кыхуриджэрт, махуэ бжыгъэ дэнэ къэна, мазэкІэ шылами, бысымым абы «уи кІуэжыгъуэ хъуаш» жриІэнутэкъым.

Іэцэ кыхакІэ кыхуэкІуэ зэрыпхъуакІуэхэм я гугъу умыщІмэ, адыгэхэр я гъунэгъу лъэпкъхэми гуапэу яхущытт, зауэ-банэ абыхэм иращІэкІауэ тхыдэм кыхэщыжыркъым. Ахэр зэбий ящІыну хамэ лъэпкъхэр яужь ихьэкІи кыкІатэкъым, зыхущІегъуэжын мыхъумыщІагъэ зэрамылэжын акъыл къалыкыуэкІырт. Псалъэм папщІэ, 19-нэ лІэщІыгъуэм и пэщІэдзэхэм урыс пащтыхьыр ерыщу яужь итащ мышкыш, шэшэн, дагыстэн лъэпкъхэм ярищІылІа зауэм адыгэхэри кыщигъэсэбэпыну, ауэ абы кыхудэкІуэну насыпыншагъэхэр зыхуэдизыр фІыуэ кызыгурыІуэ ди лъэпкъыр а Іуэху щІэпхъаджэм яхухэшақъым.

22

НэгъуэщІ лъэпкъхэм цІыхугъэшхуэ зэрыкІэлъызэрахьэм и щыхьэту, я лъахэм кыхьэ е ІэмалыншагъэкІэ кыщыхутэ дэтхэнэри адыгэхэм зрашалІэрт, сыт и лъэныкыуэкІи абы зыщІагъакъуэрт: щІапІэ иратырт, щІыхьэху ящІырти, унэ хуаухуэрт, физ кърагъашэрт. Хамэ цІыхухэр зыхашэу адыгэхэр кызыэрыгъуэгурыкІуам щыхьэт тохъуэ нобэр кыздэсым ди деж шызекІуэ унэцІэхэри. Хэт и дежкІи гурыІуэгъуэщ Урысхэ, Нэгъуейхэ, Къалмыкхэ, Сонэхэ, Губэшыхэ, Абазэхэ, Абазэхэхэ, Къумыкхуэхэ, Балъкьэрхэ, Бжъэдыгъухэ, Къэжэрхэ, Къэрэщейхэ, КІэмыргуейхэ, Шэшэнхэ, Къущхьэхэ унэцІэхэр зезыхьэхэр кызыыхэкІар, кызыыхьэхэм ящыщу иужькІэ залытэж хъуами.

НэгъуэщІ лъэпкъхэм я цІыхухэм гу къабзэкІэ яхущыта адыгэхэр, уегупсыс зэрыхъунумкІэ, лІэщІыгъуэкІэрэ зытета а Іуэху еплъыкІэ пэжым емыщІыжуи тетыфакъым. Щхьэусыгъуэ хуэхъуахэр иджыкІэ мыгурыІуэгъуащэми, лъэпкъым и цІыхухэм щымыщу къуажэм къыдэтІысхьэхэм нэмылль хуащІу щІадзэ, «хэхэс» псалъэ жагъуэри фІэщыгъэу кыхуагупсыс, зэращымыщыр щыхуей-щыхуэмейми гурагъаІуэу, ираудэкІыу хуожьэ. Нэхъыбэу ахэр апхуэдэу зыхущытри хамэ хэкухэм ІэмалыншагъэкІэ кыкІыу къахэтІысхьэхэртэкъым, атІэ нэгъуэщІ къуажэ кыІэпхъуахэрт, ахэр къыдалъхуахэм, зыдэпсэуахэм яхэмызагъэу къыдэкІауэ къащыхурти. Сыт хуэдэу щытми, хэхэсыр ІэнатІэ гугъу Іут зэпытщ, сыт хуэдиз акъылрэ зэфІэкІрэ бгъэдэмылми, бысымхэм ар зейкІ япэ ирагъэуэвнукъым. Уигу ирибгъэфІ хъуну мы Іуэхум зыгуэр хэлыщ – а хьэл мыгъуэжыыр кызыдэгъуэгурыкІуэр

ди лъэпкъым и закъуэкъым, ар куэдкIэ нэхъ егъэляеуэ ябгъэдэлъщ нэгъуэщI лъэпкъэхэми.

Хэхэсым и натIэ хъу удын хьэлъэхэр, абы ишэч бэлыхьхэр тIуащIэу зылтысауэ гушIэгъу зыхуэщIыпхъэхэм ящыщ зыщ адыгэхэри. Къэрал щэ ныкъуэм нэблагъэм щикъухъа ди лъэпкъэгъу мелуанхэм нэхъ пасэми иужьрей лIэщIыгъуэми хамэ щIыпIэм я фэ щыдэкIам, зыхэта дэкъузэныгъэм, лейрэ хабзэншагъэу кърапэсам и пэжыпIэр жыпIэми, цIыхухэм я фIэщ пхуэмыщIыным хуэдизщ.

Сыт хуэдэ зыужыныгъэ хьэлэмэтхэр иджырей лъэпкъэхэм ямыгъуэтами, ноби тыншу пхужыIэнукъым хамэ лъэпкъым ухэсыныр, абыхэм уадэпсэуныр. Лъэпкъ зэхэщIыкIыр зэрылгъахьшэм и зэранкIэ, нэгъуэщIхэм задебгъэкIуныр пасэм нэхъ хьэлъэжу зэрыщытам шэч хэлъкъым. Хэхэсыр япэм зыIута IэнатIэ хьэлгъэм художественнэ литературэхэми гулгытэ щыхуамыщIу къэнакъым. Адыгэ тхакIуэхэр къапщтэмэ, пасэу абы тетыхьахэм ящыщ зыщ Хьан-Джэрий. Хамэ щIыпIэм езым и фэ щыдэкIар тхакIуэм къыщегъэлъэгъуэж «Шэрджэс хьыбархэр» повестым. Тхыгъэ цIэрыIуэм хэт лIыхъужьхэм ящыщ зым хэхэс гъащIэм и дыджагыр мышхуэдэу кърегъэIуатэ Хьан-Джэрий: «Мыбдеж (зи гугъу ищIыр Абхъазыраш. – Хь. А.) сэ, шэч хэмылгу, къыщызгурыIуащ псэм и щIасэ лгъахэм и щIыбкIэ насып зэрыщымыIэр. НэгъуэщIыпIэм ди дежкIэ псори щыхамэщ: бзэри, хабзэхэри, зэхэщIыкIхэри, абы зыри, зыри псэм, гум къыдыхъэу щыIэкъым. Псэ къабзэкIэ хамэ лгъахэм убгъэдэтми, къэзылгъуа и адэр дыщэкIэ зыщэжым уэ къурмэн ухуащIынуш: ар езыхэм ейщи! Тхьэм и тхылгым ит псалгъэхэм хуэдэу уи псалгъэхэр пэжым нэхърэ нэхъ къабзэми, ахэр фIэщ ящыхъунукъым: уэ ухамэщи! О, сыту насыпыншэ и хэку имысыжыр, сыту гушIэгъуншэ нэгъуэщIыпIэ къыкIам и гъащIэр!»

Хэхэсым и гъащIэр дэгъэзеигъуэ зэфэзэщ зыщIыр ар махуэ къэс зыIууэ, зыпэщIэтын хуэйуэ къыпэуэв гугъуехь-бэлыхьхэм я закъуэкъым. Нэхъ шынагъуэжыр хамэ щIыналгъэм абы щилэжь псори псыхэкIуадэ зэрыхъурщ, щыпсэуми дунейм ехыжа нэужыи зыхэс лъэпкъым хуэфашэ пщIэ къызэрыхуимыщIырщ, и цIи, и щхьи кърамыIуэжу и гуащIэдэкIыр нэгъуэщIхэм зэрызыIэщIалгъэжырщ. Абы и шапхъэ Iэджэ хэткъэ адыгэ тхыдэм?! Къэбгъэлгъагъуэмэ, адыгэхэм Мысыр къэралыгъуэр щалэщIэлгъам абы щаухуа мэджыт хьэлэмэтхэр (яфIэтелъыджэу къэрал Iэджэм я цIыхухэр плгъакIуэ зыхуэкIуэхэр) езыгъэщIахэр, зи акъыл, зи мылгъу а ухуэныгъэхэм хэзылгъахэр цIэимыIуэу къанэри, пщIэри щIыхьри хьэрып лъэпкъым лгъысакъэ? Хьэмэрэ, мысыр, тырку литературэхэм я тхыдэм елэжьхэр фIыуэ щыгъуазэми, и щхъэ течауэ жаIэфу пIэрэ а литературэхэм я лгъабжьэр адыгэ щылгъухэм – Баруди (Наурзокъуэ) Мыхьмудрэ Мыдхьэт (Хьэгъур) Ахьмэдрэ – зэрагъэтIылар, пхужымыIэным хуэдизу адыгэхэм хьэрып, тырку литературэм хэлгъэныгъэ зэрыхуащIар? Илгъэс щиплIрэ щэ ныкъуэрэ ипэкIэ Тэнрэ Индылрэ кIэнауэкIэ зэпыщIэ зэрыхъунур япэ зигу къэкIар, ар зыхуэну яужь ихьар адыгэ инженеру зэрыщытар-щэ?

Адыгэхэр зэрызэбгрыдзам, хамэ лъэпкэ зэхуэмыдэхэм яхэгүэшауэ зэрахэсым кыдэкIуэ насыпыншагьэхэр кыщыхуар пасэм е КIуэкIыпIэ кьэралхэм я деж и закъуэкьым. Ди лъэпкьым хэщIыныгьэу а Iуэхум кыхуишэм и щапхьэхэр гьунэжу кыпхуэхьынуш. Абыхэм ящыщ зыщ илъэсишэм щIигьуауэ урыс лъэпкьым зэлэпах-зэлэпалхьэу, зыхалхьэ щымыIэу ягьээашIэ «Псей цIыкIур мэзым кыщыкIащ» жыхуиIэ уэрэд цIэрыIуэр зытхар ябзыщIу кызэрэкIуэкIар. Ар зи IэдакьэщIэкIыр адыгэ бзылхугьэ, Кьудащ Iэдэм ипхуэ Раисэу зэрыщыгтым щыгьуазэр мащIэ дьдэщ. Гуэныхь кьэтхьыну дыхуейкьым, ауэ апхуэдизу урысхэр «щыгьупщэх» хьуну кыщIэкIынтэкьым, а усэр езыхэм ящыщ зыгуэрым зэхилхьауэ щытамэ.

Адыгэхэмрэ урысхэмрэ яку зэпыщIэныгьэ кызэрыдэхуэрэ илъэс 450-рэ зэрырикьур ди лъэпкьэгьухэр щыпсэу республикищым Iэтауэ шагьэлъэпIауэ щытащ. Абы и фIыщIэкIэ Мэзкууи гуфIэгьуэ зэлүцIэхэр щекIуэкIащ. ЛIэщIыгьуиплIрэ ныкьуэрэ ипэкIэ кьэхьуа а Iуэхур нэхьыщхьэу зрапхыр кьэбэрдеипщ цIэрыIуэ Идар Темрыкьуэ и цIэрщ, и лъэпкьыр кызэтринэн, кьэралыгьуэ щхьэхуэ зэригьэпэщын папщIэ абы иригьэкIуэкIа псэемыблэж лэжыгьэрщ.

Иужь илъэхэм ди кьэралым щекIуэкIа зэхуэкIыныгьэхэм я фIыгьэкIэ тхьдэтххэри, прессэм и лэжыкIуэхэри нэхь тетхыхь хьуащ Темрыкьуэрэ абы кытехьукIыжахэмрэ кьакIуа гьуэгуанэ мытыншым. Нэхь гу зылгытапхьэхэм ящыщщ Кьардэн Чэлимэт и «Урысейм ухуэзышэ гьуэгу» тхьлбымрэ ди телевиденэм и лэжыкIуэхэм ягьэхьэзыра сериал гьэщIэгьуэнымрэ. АрщхьэкIэ абыхэми нэхьыбэу зи гугьу ящIыр Черкасскэхэм ящыщу урыс архивхэм зи цIэ, зи IуэхушIафэ нэхь кыхэнахэрщ. А дызыщыгьуазэхэм нэмыщI, абыхэм нэгьуэщIхэри кьазэрыхэкIам шэч хэлкьым. Черкасскэхэм языхэзри зыхуэдар, а лъэпкьым и кьекIуэкIыкIар тэмэму зэфIэгьуэвэжыныр длэжыын хуейуэ кьытпэщытхэм ящыщ зыщ, ар зы тхьлми пхуигьээгьэнукукьым.

Нобэ зыщагьэгьупщэм нэхь кьащтэ щхьэкIэ, Урысейм и тхьдэм Черкасскэхэм щIыпIэ ин дьдэ щаубыд, ахэр хэмыту урыс лъэпкьым кьикIуа гьуэгуанэр пэжу пхуэтхыжынукукьым. Урысей кьэралыгьуэм и зэфIэгьуэвакIуэ Иван пащтыхьым и деж кыщцегьэжьауэ, а лъэпкьым щыщхэр жьджэру зыхэмыта Iуэхурэ я зэфIэкII щамыгьэлгьэгуарэ кьэгьуэтыгьуейщ. Кьулыкьушхуэхэр яIыгьыу, цIэ нэхь лъапIэхэр кыхуагьэфэщауэ Iуэхурэ кьалэну абыхэм ягьээщIар куэд дьдэ мэхьу. Псалтэм папщIэ, абыхэм кьахэкIащ воеводэхэр, губерна-торхэр, министрхэр, урыс кьэралыгьуэм и унафэщIхэр, генералиссимус цIэ лъапIэр япэ зыхуагьэфэщар, хэбгьэзыхьмэ, Урысейм щIэуэ пащтыхь хахын хуей щыхьуам, ар зыхуагьэфэщэхэм ящыщу Романов лъэпкьым щIыгьуэ Черкасскэ лъэпкьри кьагьэлгьэгуауэ щытащ.

КьызыхэкIа лъэпкьым и дежкIэ кьемыплэкIыжа, адэж щIыналгьэм зы мэджыт е еджапIэ, мыхьужыхьхэми, я лъапсэжьым зы унэ кьекIу кьрамына щхьэкIэ, абыхэм Урысейм ухуэныгьэ инхэр

щрагъэкIуэкIащ, Мэзкууи абы и Iэшэлъашэхэми щрагъэщIа унэ абрагъуэхэр нобэми кыызэтенащ.

Ущыпсэу кьэралыгъуэм пхузэфIэкI хуэпщIэным Iейуэ зыри хэлъкъым, ар зэхашIыкIмэ, фIыщIэ гуэр кыпэкIуэмэ. Ауэ гутехуэгъуафIэкъым нэгъуэщI лъэпкъым кызырэыхэкIа кьудейм щхьэкIэ цIыхум илэжьам гулътэ зэрыхуамыщIыр, хуэфашэ пщIэ зэримыгъуэтыр. А хабзэ гуемыIур нэгъуэщIхэм я дежи зэрыщызекIуэр игъэбелджылыгъуэ зы псалъэжъ хьэлэмэт щыIэщ: маврым хузэфIэкI кыгтхуищIащ, абы дызэрыхуеиж щыIэкъым. Ди жагъуэ зэрыхуэщы, Черкасскэ лъэпкъ цIэрыIуэми маврым хужаIэр и нагIэ хьуащ. Ар наIуэ кыпщешI Урысейм и тхыдэр кызыэрагъэлъэгъуэжым. Жыжьэ дымыIэбэу 20-нэ лIэщIыгъуэм и закъуэ кьатщтэмэ, урысей тхыдэтхэм яхэткъым а лъэпкъым кыыхэкIахэм псалъэ гуапэ хужызыIа, языныкъуэхэм я цIэхэр IэмалыншагъэкIэ кызыэрыраIуам и гугъу умыщIэмэ. Пэжу, куэд мыхъуми, а лъэпкъым щыщхэм щыIпIэ гуэрхэр щаубыд урыс щIэнгъуазэхэм. Брокгауз Ф. А., Ефрон И. А. сымэ я «Энциклопедие псалъальэм», 2007 гъэм зы тхылъу кыдагъэкIыжам, Черкасскэ лъэпкъым щыщу зи цIэ кыщыIуар Урысей кьэралыгъуэм нэхъ кьулыкъушхуэ щызезыхаэхэу Мамсрыкъуэ и къуэ Дмитрий (?-1651), Алыджыкъуэ и къуэ Михаил (1645-1721), Михаил и къуэ Алексей (1680-1742), Александр и къуэ Владимир (1824-1878) сымэщ. «Совет энциклопедие иным» я цIэ кыщыIуащ цIыхуищIым: Темрыкъуэ и къуэ Михаил, Мамсрыкъуэ и къуэ Дмитрий, Къамбулэт и къуэ Борис, Борис и къуэ Иван, Къундет и къуэ Яков, Михаил и къуэ Алексей, Сэнджалей и къуэ Григорий, Алыджыкъуэ и къуэ Михаил, Борис и къуэ Пётр, Алексей и къуэ Владимир. 1989 гъэм гъэкIэщIауэ дунейм кыгтэхьа «Совет энциклопедие псалъальэм» Темрыкъуэрэ Iуашэнэрэ нэмыщI Черкасскэхэм ящыщу зи гугъу щыщIар блы кьудейщ.

Абыхэм къамылэжьа гуэрхэр якIэрылхьэн, яхуэмыфашэу гьэлъэпIэн хуейуэ ди щхьэкIэ кьэтлътэркъым, дигу кьеуэр зыщ: кьэралыгъуэр зэфIэгъуэвэным псэемыблэжу хуэлэжьа цIыхухэм Урысейм и тхыдэм хуэфашэ щыIпIэ зэрыщалътымысыжырщ, абыхэм ялэжьам хуэфашэ пщIэ зэрамыгъуэтыжырщ. БзыщIын хуейуэ кыщIэкIынкъым а Iуэхум адыгэ щIэныгъэлIхэм ди хуэмыхугъэ зэрыхэлъри.

Лъэпкъ тхыдэм елэжьхэр гьунэжу диIэ пэтми, пхужыIэнукъым Черкасскэ унэцIэм и тхыдэр нобэр кыздэсым тэмэму джа хьуауэ. Языныкъуэхэм къалътэ Черкасскэ лъэпкъыр зэрыщыту Идар кыгтэхукIауэ. Псалъэм папщIэ, РАН-м Археологиемрэ этнографиемкIэ и институтым и унафэщI Деревянкэ А. зэритхыжымкIэ, «Урысейм щыщIэрыIуэ Черкасскэ пщыхэр кьэбэрдеищ Идар и щылъхуш. Зэман кIыхькIэ ахэр Урысей кьэралыгъуэм и жылагъуэ гьащIэм хэлэжьыхьащ, приказхэмрэ коллегиехэмрэ я унафэщIхэу, дзэзешэ лIыхъужьхэу щытащ».

Урыс щIэныгъэлIхэу Пушкин А. М., Лобанов-Ростовский А. И. сымэ я лэжьыгъэхэм зэтэхуэу кызырэыщыгъэлъэгъуамкIэ, Идар пщы цIэрыIуэм кьуитху иIащ: Темрыкъуэ, Жылэгъуэт, Къамболэт, Быту,

Къадырщокъуэ (урысыбзэкIэ Кадышуко) сымэ. Идар и къуэ нэхьыщIэ Къадырщокъуэ бын иIакъым, апхуэдэу щыщыткIэ, Черкасскэ унэцIэр зезыхьахэр абы и къуэш нэхьыжьыплIым къатепщыкIахэрщ. Иджыри къыздэсым зэхэгъэкIауэ зэрыщымытым къыхэкIкIэ, тхыдэм ди-хьэх цIыхухэм я нэхьыбэм къафIощI Черкасскэ унэцIэр зезыхьэ псо-ри Темрыкъуэ и бынхэм къатехьукIауэ. Тхыдэм теухуа лэжьыгъэхэм тэмэму щыубзыхуакъым Темрыкъуэ бын дапщэ иIами. Пушкинымрэ Лобанов-Ростовскэмрэ я лэжьыгъэхэм къызэрыхэхэщымкIэ, Темрыкъуэ иIар къуищц: Думэныкъуэ, Мамсрыкъуэ, СулътIан. Къардэн Чэлимэт и тхылгым тхум я цIэ къыщреIуэ: Думэныкъуэ, Мамсрыкъуэ, Бибер-дыкъуэ, МатIэ, СулътIан; ипхухэуи Алтыншаш, Малъхурыб, Гуащэнэ сымэ. Къардэным итхыр нэхь пэжу гугъэ уагъэщI ди зэманым къэса урыс тхыгъэхэми. Псалгэм папщIэ, Никон и летописым щытхащ Тем-рыкъуэ и къуэ пщы МатIэ (урысыбзэкIэ зэрытхар Матлов-княщц. – Хь. А.), и адэм и лъэIукIэ, цIыху щэщI щIыгъуу 1566 гъэм декабрым и 22-м Мэзкуу зэрыкIуар. Урыс тхыгъэхэм нэхьыбэрэ ущыхуозэ Бибер-дыкъуэ и цIэм, абы и щхьэусыгъуэр ар Iуэху мыхъумыщIэ зыхэхуарщ: и къуэш нэхьыжь Мамсрыкъуэрэ абырэ 1571 гъэм Кърым хъаным и къуэ Адыл-Джэрий гъэру иубыдащ, а тIур щхьэхуит къегъэщIыжыным я малъхэ Иваныр бэлыхь куэдым хигъэтыгъащ. Хуэбгъэфашэ зэрыхъунумкIэ, Темрыкъуэ и бынхэм ящыщу Черкасскэ унэцIэр япэу зезыхьэу щIэзыдзар и щIалэгъуэм чристэн диным ирагъэхьэу Миха-ил цIэр зыфIаща СулътIанрэ зи диныр зымыхьэужа Мамсрыкъуэрэщ. Темрыкъуэ къытехьукIахэм ящыщу Черкасскэ унэцIэр иужь дыдэу зезыхьар Мамсрыкъуэ и къуэ Къанщауэщ, чыристэныцIэу Дмитрий зыфIащарщ. Ар дунейм щехьыжар 1645 гъэрщ, Темрыкъуэ и лIакъуэри абы дэкIуэдащ.

Черкасскэ унэцIэр зезыхьэхэм ящыщу нэхьыбэ къызытепщIыкIар иужькIэ Къэбэрдей пщышхуэу щыта Къамболэтц. Абы и къуиплIым ящыщу чыристэн диныр къэзыщтар, Урысей къэралыгъуэми къулыкъу нэхь лъагэхэр щызыIэрызыгъэхьар чыристэныцIэу Борис зыфIаща Къарэщейщ. А лIакъуэм къыхэкIауэ нэхь цIэрыIуэ хьуахэм ящыщц Борис и къуэ Иванрэ абы и къуэшым и къуэ Урыскъанрэ (чыристэн диным шрагъэхьэм Яков зыфIащар). 1742 гъэм дунейм ехьжа Алексей Михайлович Черкасскэм дэужьыхащ Къамболэт и лIакъуэр.

Темрыкъуэ и бынхэм къыхагъэщхьэхукIын щхьэкIэ, урыс лето-писхэм Черкасскэ унэцIэм и пэм скобкэм дэту зэзэмызэ къыщахьу щы-тащ «Камбулатов» псалгэр.

Черкасскэ унэцIэр зезыхьахэм я ещанэ къудамэр къызытехьукIар Жылэгъуэтц. Абы къытепщIыкIахэм цIыху цIэрыIуэ куэд къахэкIащ. Абыхэм ящыщц Щолэхьу, Муцал, Къасболэт, Алыджыкъуэ, Михаил, Григорий Черкасскэхэр. 19-нэ лIэщIыгъуэм къэса а къудамэм щыщу тхыгъэ нэхьыбэ зытраухуар Владимир Александрович Черкасскэрщ (1820-1878).

БлагъагъэкIэ къаубыд щхъэкIэ, Идар и бынхэм, абыхэм къа-
тепщIыкIыжахэм япэжыжьэщ иужьыIуэкIэ тхыдэм щIыпIэ ин щызы-
убыду щIэзыдза Черкасскэхэр. Ахэр къызытехъукIар Идар и адэм и
къуэш Жанхъуэтщ (урис тхыгъэхэм ар зэрыщатхыу щытар Янхотщ. –
Хь. А.). Абы и къуэ Бэчмырзэ и бынхэм, пыухыкIауэ жыпIэмэ, Долэт-
джэрий и деж къыщожьэ урыс тхыдэм иужькIэ цIэрыIуэ щыхъуа Бе-
кович-Черкасскэ лIакъуэцIэр. Абы щыщц Александр (Долэтджэрий),
Елмырзэ, Фёдор Александрович Бекович-Черкасскэхэр.

Мыри бзыщIын хуейкъым: Черкасскэ унэцIэр зезыхъуэу щытар
Идар и лIакъуэм къытепщIыкIахэм я закъуэкъым. Урыс пащтыхьым
деж дIэлэпыкъуэгъу лыхъуэу 1552 гъэм япэу кIуа гупым хэтащ къэ-
бэрдейхэм, жанейхэм, бесльэнейхэм, абазэхэм япщ нэхъ цIэрыIуэхэр.
А гупым щыщхэр яхэтащ 1555 гъэм етIуанэу Мэзкуу тезыгъээжаха-
ми. Урыс летописхэр щыхъэт зэрытехъуэмкIэ, етIуанэу Мэзкуу кIуа
гупым хэта пщы ТIутIэрыкъуэ и къуэрщ чристэн диныр къэзыщтэу
Иван зыфIащар, жаней пщы цIэрыIуэ Сибокъуэ и къуэ Къудэдекъуц
Александр хъуар икIи пащтыхьым и щIантIэм щыпсэуну, щрагъэ-
джэну Иван унафэ зытрищIыхъар. Абы къикIраци, Темрыкъуэ и къуэ
СулътIан (Михаил зыфIащам), чристэн диныр къищтэным ильэсищ
и пэ къихуэу, а тIум я диныр яхъуэжри, урыс пащтыхьым къулыкъу
хуащIэу щIадзащ. Урыс летописхэми уащыхуозэ Идар и бынхэм
япэжкIэ Черкасскэ унэцIэр зезыхъэ адыгэхэм къахэкIауэ. Никон и ле-
тописым къызэрыщыгъэльтэгъуамкIэ, 1557 гъэм Астрэхъэн икIри, Иван
пащтыхьым и деж Темрыкъуэ, Тазрит пщыхэм ягъэкIуащ Къаныкъуэ
Къавкълыш. А тхыгъэхэм япэ дыдэу къыщокIуэ Черкасскэ унэцIэр –
абы ар зэрыщытхар «Кавлыч-мурза Черкасскэ» жиIэуц. Адыгэ лъэпкъ-
хэм зэхэту я лыкIуэу щыт пэтми, ар бесльэнеипщхэм зэращыщыр
гурыIуэгъуэщ. Тхыдэтххэм зэрыхуагъэфашэмкIэ, Черкасскэ унэцIэр
къагъэсэбэпу щытащ Егъупэ (урисыбзэкIэ зэратхыр Егуповы жи-
Iэуц. – Хь. А.) бесльэнеипщхэми, Къардэнокъуэ абазэпщхэми.

ЖьыпIэ хъунуц урысхэмрэ адыгэхэмрэ я зэпыщIэныгъэхэр Реда-
дэ деж къыщежъуэ. А зэпыщIэныгъэр щекIакIуи щекIакIуи къэхъуащ,
ауэ зэи зэпыуакъым. 2007 гъэм дгъэльтэпIа ильэс 450-р абы и зы гъу-
напкъэу дгъэува щхъэкIэ, абы къикIыркъым нэхъапэм, къэралыгъуэ
IуэхукIи я щхъэ IуэхукIи, лъэпкъитIым зэпыщIэныгъэ яку дэмылбауэ.
Абы и лъэныкъуэкIэ убгъэдыхъэмэ, гъэщIэгъуэн гуэрхэр хэлъщ Чер-
касскэ унэцIэм и тхыдэм. Ди тхыдэтххэм гу лъамытэу къэсами, Идар и
бынхэм япэжкIэ, ильэс щэ ныкъуэкIэ узэIэбэкIыжмэ, а унэцIэр зезыхъэ
адыгэ гуэрим урысыдзэм къулыкъу щыщIащ. Иван Ещанэм и пащты-
хыгъуэм, пыухыкIауэ жыпIэмэ, 1493 гъэм, урыс дзэзешэу щытащ дэ
зи гугъу тщIы адыгэр. Абы теухуауэ Карамзин и «Урыс къэралыгъуэм
и тхыдэм» мыпхуэдэу дыкъыщоджэ: «Абы къыдэкIуэу БогданкIэ зэджэ
воеводэ Черкасскэм Очаков (мыбдеж зи гугъу щыщIар иджы Никола-
евскэ областым хыхъэ Очаков къалэрщ, 14-нэ лIэщIыгъуэм тыркухэм
я быдапIэу щытарщ. – Хь. А.) зэтрикъутащ, алтыну (кIэлпIейкIищ хъу
урис ахышэщ. – Хь. А.) 150000 зытригъэкIуэда а къалэр зэрыфIэкIуэдэр

хьаным гушIыхэ щыхьуаш». Урыс тхыдэтхым апхуэдэ эфIэкIрэ лIыгьэрэ кызылбыкьуэкIа дзезешэм и цIэ кьриIуэ кьудейуэ араш, ди жагьуэ зэрыхьуши, ар кызыхэкIаи, иужькIэ и Iуэху зэрыхьуаи а тхылгьым щыгьэбелджылакьым. Карамзин тегьэщIапIэ ищIыр Кьрым Iуэхухэм теухуа архив тхыгьэхэраши, абыхэм кыщыплгьыхьуэмэ, кьэбгьуэтынри хэлтш.

Адыгэ тхыдэтххэм я Iэ нэмысауэ, дызытепсэлгьыхь Черкасскэ унэцIэм и кьежьэкIам епхауэ нэгьуэщI зы Iуэхуи щыIэщ. Кьрымым кьедзылIа Украинэм и щIыпIэхэми, Тэн и Iуфэхэми пасэ дыдэу, зэрыхуэбгьэфэщэнкIэ, ильгэс 800-1000-кIэ узэлэбэкIыжмэ, «Черкассы» цIэр зезыхьэ кьалэхэр, кьуажэхэр щыIащ. Шэч хэлгькьым ар кызыэрыгуэкI зэтехуэныгьэу зэрыщымытым, абы адыгэхэм я лгьэужь зэрыщыIэм. Иджы Украинэм хыхьэ Черкасскэ областым и цIэри кызытекIыжар а куйем и щыхьэр Черкассерщ. Урыс тхылгьхэм зэрыщытхамкIэ, а кьалэр 13-нэ лIэщIыгьуэм и кIэхэм шэрджэсхэм (пэжщ, абы кьэзакьхэри яхэтщ. – Хь. А.) яухуаш, иужькIэ ар, хэбгьэзыхьмэ, Украинэм и кьэзакьхэмрэ гетманхэмрэ я щыхьэруи щытащ. Революцэм и пэкIэ абы Черкасскэ цIэр зэрихьащ.

И ныбжькIэ Черкассы кьалэм кыкIэрыхуркьым Тэн и Iуфэм Iута Черкасск кьуажэри (станицэри), иужькIэ кьалэ хьууэ Новочеркасск кызытепщIыкIыжар. А кьалэри кызызыгьэпэщар Тэн кьэзакьхэрщ, нобэр кыздэсым абыхэм ар я щыхьэрщ. Черкасск цIэр зэрахьэ Донецкэ, Саратовскэ областхэм хыхьэ языныкьуэ кьуажэхэми. ЗэкIэ зэхэмыгьэкIами, абыхэм псоми IушщIу адыгэ лгьэужь хыболгьагьуэ, а щIыпIэ зэпэжыжьэхэм ди лгьэпкьыщIэр щхьэусыгьуэншэу, зэрымыщIэкIэ зэрыфIамыщари гурыIуэгьуэщ.

Карамзин Н. М. и тхылгьхэр иджыри зэ тегьэщIапIэ тщIынщи, абыхэм ящышу еIуанэ томым зэрыщыжыIамкIэ, Мстислав Редадэ кьытекIуэу и хэкур щуиубыдым, абы и «Лгьабжьэ кьыщIэхуа козархэр, шэрджэсхэр е касогхэр зэщIикьуэри, Днепр и IуфэхэмкIэ дэкIуеящ. ЗэманкIэ ар зытехуэр 1022 гьэрщ. А урысыпщ цIэрыIуэр зыхэттар и кьуэш нэхьыжь Ярослав Киев кьалэр кьыгтрихынырщ. Хуэбгьэфашцэ зэрыхьунумкIэ, и лгьабжьэ кьыщIэхуа хэкум и цIыху Iэджэ, я унагьуэхэри ящIыгьуу, Мстислав здишагьэнуш, ауэ иужькIэ зэкьуэшитIыр щызэгурыIуэжым, шэрджэсхэри (касогхэри) Днепр и Iуфэм щыпсэуну кьыIунагьэнуш. Зыхэхуа лгьэпкьым мащIэ-мащIэурэ иужькIэ хэшыпсыхьыжыями, а зэман жыжьэхэм зи лгьахэм иIэпхьукIа адыгэхэм я Iэужьу тхыдэм кьыхэнагьэнуш Черкасс кьуажэщIэр.

Мы ди гупсысэр нэгьуэщI зыгуэрми щIегьэбыдэ. Зи гугьу тщIа тхылгьым 1116-1123 гьэхэм ехьэлIауэ Карамзин щетх: «Тэн и Iэгьуэблагьэхэр щызэхакьутэм, абыхэм Переяславль и Iэшэлгьашэхэм щхьэегьэзыпIэ кьыщалгьыхьуэ, ауэ, хьунщIэныр фIыуэ зэралгьагьум кьыхэкIкIэ, а щIыпIэм ахэр хуиту Iэпхьуэшапхьуэм щыхэтыфынукьым. Абы щхьэкIи кьэмынэу, ящыщ куэд Днепр Iуфэ кьыIунаш, абыхэм зэреджэр «пыIэ фIыцIэхэт» (тхылгьым зэрыщытхар клобукщ, чристэн щоджэнхэм зэрахьэ пыIэ лгьагэрщ. – Хь. А.) е «шэрджэсхэт»

(тхылгым кызырыщыкIуэр черкасов жиIэуш. – Хь. А.) икIи урысхэм кылыкыу хуащIэрт».

ХьунщIэныр зыхалгъхэ зэрыщымыIам, пыIэ фIыцIэ зэрызэрэхьам, икIэм-икIэжым шэрджэскIэ еджэу зэрыщытам ягъэбелджылы адыгэ лъэпкъхэм щыщ гуэрхэр пасэм а щIыналгъэхэм щыпсэууэ зэрыщытар.

Тхыдэм фIыуэ хэзыщIыкIхэм, шэч хэмылгу, гу лъатагъэнщ нэгъуэщI зы Iуэху гъэщIэгъуэнми. Пасэрей гъащIэм теухуа тхыгъэ куэдым къэзакъхэм я гугъу щащIкIэ, абыхэм я закъуэу я цIэ кьраIуэркъым, куэдрэ абы пыту кьокIуэ черкас псалгъэри. Хэбгъэзыхьмэ, языныкыуэм къэзакъхэм черкаскIэ еджэу щытащ. Тхыдэм кыыхэнащ Пунтусов Яков зи унафэщI апхуэдэ черкас-къэзакъ гупыр Урысейм и щIыпIэ зыбжанэ кыизэуну 1612-1614 гъэхэм ежъауэ зэрыщытар. Лже-дмитрий урыс пащтыхыгъуэр иубыдыну яужь щитам, абы и телгъхэу черкас-къэзакъ гуп къэувауэ Карамзин и тхылгым щетхыж.

ЖытIахэм мыри щIыгъужыпхъэщ. Куэдым я фIэщ мыхъу щхьэкIэ, тхыдэтх щхьэхуэхэм кьалгытэ украин унэцIэ куэдым япыт «ко»-р «кыуэ» адыгэ псалгэм кыытекIауэ. Зэман жыжъэхэм адыгэхэмрэ къэзакъхэмрэ яку дэлгъа зэпыщIэныгъэм тепщIыхьмэ, ари егъэлеиныгъэу кыыпщыхьуркъым.

ФIыуэ зыхэдмыщIыкIым яужь дызэрихьам щхьэкIэ тхыдэтхэм кыытхуэшхыдэн кьахэкIынри Iуэхум хэлгыщ, ауэ, дауэ щымытми, дэ кыытфIошI, япэрауэ, зи гугъу тщIыхэр нобэрей тхылгеджэхэм гъэщIэгъуэн ящыхьуну, етIуанэрауэ, щIэныгъэлIхэм иджыри зэ ягу кьэдгъэкIыжмэ тфIэигъуэщ ди лъэпкыым теухуауэ зэхэгъэкIын, убзыхун хуей куэд нобэми зэрыщыIэр.

ХЬЭКИУАЩЭ Андрей,
филологие щIэныгъэхэм я доктор

Литературэдж, критик, усаkIуэ Сокъур Мусэрбий кызыэральхурэ илвэс 90 ирокъу

МЫКIУЭДЫЖЫН IЭУЖЬ

Адыгэр зи тхыбээр зэфIэувагыщIэ лъэпкхэм халытэми, абы и литературэм, литературэ щIэныгэм, критикэм, публицистикэм пIалгэ кIэщIым къриубыдэу зыужыныгыэ ин ягъуэтащ. А Iуэхум хэлIыфIыхбахэм я бжыгээр мащIэкъым, ауэ нэхъ кълэн ин дыдэхэр зи пщэ кыдэхуар лъабжьэгъэтIыльхэрщ. Лъэпкъ критикэмрэ литературэмрэ я зэхэублакIуэу зи лэжыгыэ купщIафIэхэмкIэ фIыщIэ жыг къэзылэжбахэм, нэхъыбэ дыдэ зыхузэфIэкIахэм я пашэщ Сокъур Мусэрбий. А лъэпкъылI щэджащэм и зэфIэкI псори кызыэщIэкъуауэ къэбгъэлъэгъуэныр мытыншми, ар хузэфIэкIащ Мусэрбий иригъэджа икIи и ныбжьэгъуфIу шыта усаkIуэ, критик, литературэдж Къэжэр Хьэмид. Сокъурым и гъащIэмрэ и гуащIэмрэ теухуауэ Къэжэрым и Iэдакгэ кыщIэкIа «Кыдалъхуам хуэдэт» тхыгэ убгъуам мыр щитхыгыащ: «Ар ди лъэпкъ литературэм кызыэпича гъуэгуанэр зы-хуэдэр, абы кызыэринэкIа лъэпощхьэпохэр зэкIэлъыкIуэу къэзыхутэж щIэныгэлI ахьырэмонт, ди тхакIуэхэм я лэжыггээр узэщIа хъуным Iэ угурлыкIэ хэлэбэф критик Iэзэт, езыри усэ тхыным хуэхейтэкъым. Абыхэм кыдэкIуэуи, егъэджакIуэ-гъэсакIуэт, университетым студентхэр щригъаджэу. ИкIи а IэнатIэ псоми екIуу пэлгъыщырт: дэтхэнэми, кызыхуальхуар ара нэхъей, дэгъуэу ехьулIэу, хуэлэижьрэ хуэлэзэу».

Хьэмид итхам Сокьур Мусэрбий ирихьэкIа IэнатIэхэр, зэфIиха лэжыгыэ щхьэпэхэр кьыхэщми, абы и зэчийм зэрызиубгыа кьуэпс кьэскIэ щхьэхуэу кьытеувыIэпхьэщ, и творчествэм гьэзапIэ хуэхьуа лъэныкьуэхэм, унэтIыныгыэхэм нэхъ куууэ хэлпIапхьэщ.

* * *

Сокьур Мусэрбий Хьисэ и кьуэр Тэрч щIыналъэм хыхьэ Борыкьуей кьуажэм 1929 гьэм декабрым и 25-м кьыщальхуащ. Налшык дэт еджапIэ-интернатыр дыщэ медалкIэ 1947 гьэм кьиухри, 1947–1952 гьэхэм Жданов А. А. и цIэкIэ Бытырбыху дэт кьэрал университетым филологиемкIэ и кьудамэм щеджащ. ЕджапIэ нэхьыщхьэр ехьулIэныгыэ иIэу кьиуха нэужь, Борыкьуей дэт курыт еджапIэм егьэджакIуэу щылэжьащ 1952–1953 гьэхэм. 1954–1956 гьэхэм Бэрбэч Хь. М. и цIэр зезыхьэ Кьэбэрдей-Балькьэр кьэрал университетым адыгэбзэмрэ литературэмкIэ и кафедрэм и ассистенту, 1957–1961 гьэхэм урыс литературэмрэ совет литературэмкIэ кафедрэм и егьэджакIуэ нэхьыщхьэу, 1962–1990 гьэхэм а кафедрэ дыдэм и доценту щытащ. 1967 гьэм КIыщокьуэ Алим и усыгьэм тригьэпсыхьа кандидат диссертацэр Баку дэт Кьэрал университетым щыпхигьэкIащ. 1971 гьэм кьыщыщIэдзауэ СССР-м и ТхакIуэхэм я зэгухьэныгыэм хэтащ.

Сокьурыр ильэс 30-м щигьукIэ егьэджакIуэ IэнатIэ гугьум пэрытащ. Ар кьызэрехьулIам и щыхьэтщ абы иригьэджахэм я зэфIэкIхэр, абыхэм усакIуэ, тхакIуэ куэд кьазэрыхэкIар. Апхуэдэхэщ Тхьэгьэзит Зубер, Гьубжокьуэ Лиуан, Кьагьырмаэ Борис, Джэдгьэф Хьусен, Джэдгьэф Борис, Брай Адэлбий, Джатокьуэ Юрэ, Кьэрмокьуэ Хьэмид, Кьэжэр Хьэмид сымэ, нэгьуэщIхэри. Ахэр иригьэджэ кьудей мыхьуу, езыр зи Iэтащхьэ литературэ зэгухьэныгыэм щызэхуишэсу, и IэзагьэмкIэ, и чэнджэщхэмкIэ ядэгуашэу, художественнэ тхыгьэм и ухуэкIэ хабзэхэм куууэ щигьэгьуазэу щытащ.

Сокьур Мусэрбий и цIэр тхыдэм зэхуэмыдэу кьыхэнащ – усакIуэу, егьэджакIуэу, литературэджу, критикьу. Ауэ ар нэхъ ерыщу зытелэжьбар лъэпкь критикэрщ, езыми «критик Iэзэ» цIэр хуэфашэ дыдэу хужалэрт.

БлэкIа лIэщIыгьуэм и 50–60 гьэхэм кьыщегьэжьауэ иджырей зэманым кьэсыху критикэм, литературэр щIэныгьэр и лъабжьэу джыным тегьэщIауэ лэжыгыэ щхьэпэ куэд (тхыль щхьэхуэхэрщ зи гугьу тщIыр) дунейм кьытехьащ. Нэхъ япэхэм ящыщщ Сокьур М. зэхигьэувауэ, и нэлэ щIэту 1957 гьэм дунейм кьытехьа «Кьэбэрдей литературэм теухуа статьяхэм я сборникыр» («Сборник статей о кабардинской литературе»). Ар япэ лъэбакьуэхэр зыч лъэпкь критикэм, литературэ щIэныгьэм и хэлхьэныгыэ ин дыдэт. Пэжщ, абы ипэкIи – XX лIэщIыгьуэм и 30 гьэхэм – Нало Жансэхьу критикэ статья («От мертвого к живому», «Поэты Кабарды и Балкарии» жыхуиIэхэр) щхьэхуэхэр и Iэдакьэ кьыщIэкIащ, ауэ кьэбэрдей литературэм и зыужьыныгыэ гьуэгуанэр кьэзыгьэлъагьуэ тхыль щхьэхуэу япэу кьыдэкIар зи гугьу тщIы сборникыр аращ. ИлъэсипщIым щигьу дэкIри, МэшылI Екатерина и «Япэу лъэбакьуэ зычэхэр» (1968) тхылыр дунейм кьытехьащ. АдэкIэ литературэр джын, лъэпкь критикэр зэфIэгьэуэвэн, зегьэужьын Iуэхум Теунэ Хьэчимрэ Сокьур Мусэрбийрэ пащат. Абыхэм я лъэмбым кьиуващ нэгьуэщI критик, литературэдж зыбжанэ: Нало Заур, Шэвлокьуэ Пётр, ХьэкIуащэ Андрей, КIурашын БетIал сымэ.

Адыгэ литературэм и зыужыныгыэ гуэгуанэм уриплэжмэ, 1958 гым япэ лэабакгуэр зыча «Гуашхэмахуэ» журналым и мыхэнэр нобэр кыздэсми кыпхуэмылгытэн хуэдизу инщ. Абы и зэхэублакгуэхэм Сокгур Мусэрбий яхэтащ. Журналым и япэ кыдэкГыгуэр Мусэрбий и «Льапэ махуэ» тхыгэмкГэ кызэГуахауэ шытащ, а кыдэкГыгуэ дым «Критикым и тхыгэ» рубрикэм щГэту абы и «Кьэбэрдей литературэм и зыужыкГэм и ГуэхукГэ» статья гьэщГэгуэныр кытехуащ. КыкГэлгыкГуэ ильэсхэми журналым зыужыныгыэ игуэтынымкГэ Сокгурым кьалэнышхуэ игьээщГаш: ар редколлегием пГалгэ кГыхькГэ хэтащ икГи лэапкь литературэм и кьэгуэгурыкГуэкГэм теухуа тхыгэ куэд ильэс зэхуэмыдэхэм кытрыригьэдзащ. Апхуэдэхэщ: «Льэхэнэ иным и нур» (1959), «Ди литературэм и кьалэныщГэхэр» (1961), «Гуэгуанэм и нэцэнэхэр» (1966), «ЛьагапГэм хуезыджэ гупсысэхэр» (1969), «ХуэпсапГэ нэхухэр зи гуазэ» (1976). А статгяхэри нэгуэщГэ зыбжани шызэхуэхьсауэ «Литературэм и бэкгуэкГэ» тхылгыр 1977 гым дунейм кытехьащ. Нэхь иужыгуэкГэ дунейм кытехьащ «Тхыгэхэр» (1995) фГэшгыгэм щГэту Мусэрбий и ГэдакьэщГэкГэ кыхэхэхэр зэрыт тхылгыр. Ахэр куэду кьахуэщхьэпащ, нобэр кыздэсми кьахуошхьэпэ лэапкь литературэр зыджхэмрэ езыгьэдджхэмрэ, абы ехьэлГэ кьэхутэныгыэ зэмылГэужыгьуэхэр езыгьэкГуэкГэхэм – диплом, диссертацэ, монографие зытх студент, аспирант, литературэдж щГэныгьэлГэхэм.

Езым щхьэхуэу кыдыгьэкГэ тхылгхэм нэмыщГэ, Сокгур М. литературэм тригьэпсыхьа кьэхутэныгьэхэр кыдэкГыгуэ зэхуэмыдэхэм хыхьащ. Псалгэм папщГэ, 1965 гым дунейм кытехьа «Кьэбэрдей литературэм и тхыдэм теухуа очеркхэр» тхылгым хыхьащ абы итхауэ «КГыщокгуэ Алим», «Зауэ нэужь усыгьэр» Гыхьэхэр. Апхуэдэуи критикым и тхыгэхэр ихуащ энциклопедиехэм («Краткая литературная энциклопедия», Т.1. – 1962, Т.2. – 1966; «Большая советская энциклопедия», 1973). КьыщынэмыщГэуи, абы адыгэ усакГуэхэм, тхакГуэхэм (ЩоджэнцГыкГу I., Кьэжэр П., Тхьэгьэзит З., КхьуэГуфэ Хь., н.) я тхылг зыбжанэм пэублэ псалгэ хуитхаш.

Ильэс куэдкГэ зыщылэжьа «Гуашхэмахуэ» журналым Мусэрбий хэлхьэныгыэу хуищГар зыщылгьагупхьэр езым и ГэдакьэщГэкГэ тхыгэхэм я закгуэкьым, атГэ критик Гэзэр еджэурэ, зэригьээхуэжурэ абы кытехуа тхыгэхэри Гуэхум кыхэлгытапхьэщ. Абы теухуауэ Шэвлокгуэ Пётр итхыгьащ: «Гуашхэмахуэр» кыдэкГын шыщГидза 1958 гым кыщегьэжьауэ Сокгур Мусэрбий зэхуэкГэ имыГэу журналым и редколлегием хэтащ. Хэта кьудейкьым – журналым кьахь дэтхэнэ тхыгэм и фГэгьри, и дагуэри зыльагьу критикыр емьджауэ, зыхуэфашэр тэмэму дунейм кытехьэн папщГэ и Гэ угурлыр «хэмыГэбауэ» тхыгэ щГэгуэ кытехуакьым «Гуашхэмахуэм»... Абы кьрикГуащ ГуэхугуэфГэ куэд: ильэс Гэджэм кьриубыдэу «Гуашхэмахуэм» и напэкГуэщГэхэм тета литературно-критическэ тхыгэхэрщ, обзорхэрщ, рецензэхэрщ а ильэсхэм кьыщыщГэдзауэ зэпэща, зызыужь литературнэ критикэм и купщГэу увар».

Сокгур М. и критикэ тхыгэхэм литературэм и зыужыкГэр кыщигьэлгьэгуэж, абы и купщГэмрэ и фашэмрэ зэманым елытауэ ягуэт зэхуэкГыныгыэхэр кыщипщытэ кьудейтэжкьым, атГэ литературэмрэ гьащГэмрэ я зэхушытыкГэм куууэ пхрыпгыфырт, абыхэм я зэхуаку зэпыщГэныгыэ быдэ зэрыдэлгым сыт цыгьуи гулгытэ хэха хуищГырт. Критикым и гьащГэмрэ и гуащГэмрэ зыубгьуауэ зыджьа икГи зытхьжа Кьэжэр Хьэмид пэжу кызырэыхигьэщамкГэ, «Со-

кьур Мусэрбий и кьэхутэныгъэ лэжыгъэхэм Іуэхугъуэ щхьэпэу куэд кьызэщІаубыдэ. Абы и гупсысэр нэсырт блэкІа лІэщІыгъуэм дэ кьытхэкІауэ, адыгэхэм тхыбзэ яІэным, щІэныгъэ зрагъэгъуэтыным, я литературэр зэфІэувэным, я тхыдэр джа хьуным дихьэхауэ хуэлэжьа, кьэзыльхуа лъэпкъым щІэныгъэм и нэхукІэ хуэупсэнуну зи мурада щІэныгъэлІ-узэщІакІуэ щыпкъэхэм я дежи; кьытригъээжурэ ПашІэ Бэчмырзэрэ ЩоджэнцІыкІуэ Алийрэ я Іэужь махуэм тетхыкьырт; КІыщокъуэ Алим и творчествэм зэрызиукъуэдий нэщэнэхэм набдзэгубдзаплъэу кІэлъыплъырт; жанр зэмылІэужыгъуэхэр ди литературэм зэрыщызэфІэувэ хабзэхэр иджырт, абы хэт дауэ ехьулІэми, хэт сыт хильхьэфми кьихутэу».

Сокьур Мусэрбий ящыщ ди лъэпкъ тхакІуэшхуэ КІыщокъуэ Алим и усыгъэм нэхъ япэу гу лъызытахэм, абы кьэхутэныгъэ лэжыгъэ (диссертацэ) тезыгъэпсыхьахэм. ИщхьэкІэ зи цІэ кьитІуа Къэжэр Хьэмид пэжу гу зэрылгытащи, «Сокьурым и ІэдакьэщІэкІ дэтхэнэми хэплъагъуэрт абы нэщэнэ хуэхьуа хьэлъы: япэкІэ плъэныр, иджыри жамылар, зыми гу зылымытар кьэхутэныр». Абы и зы щыхьэтщ КІыщокъуэм и усыгъэр кьызэщІэкъуауэ, щІэныгъэр и лъабжьэу джа щыхьуа «КІыщокъуэ Алим и лирикэр» (1969) монографир. Мы тхылъым кьыщыхьа кьэхутэныгъэр литературэджым илгъэс бжыгъэ куэдкІэ иригъэкІуэкІащ, КІыщокъуэм и усыгъэм и зыужыкІэм пІалгъэ кІыхькІэ кІэлъыплъащ, абы теухуауэ зыхуэкІуэ гупсысэхэр тхыгъэ щхьэхуэурэ газетхэмрэ журналхэмрэ кьытрыригъэдзащ. Абы кьегъэ-лъагъуэ дэтхэнэ щІэныгъэлІ, критик нэсми хэлын хуей хьэлхэр – гумызагъагъэр, ерыщыгъэр – Сокьур Мусэрбий ебэкІуэ зэрыбгъэдэлъар.

ЗэрыгъэджакІуэ, критик, литературэдж Іэзэм кьыдэкІуэу, Сокьурыр усакІуэ нэсу зэрыщытам кьэхутэныгъэ щхьэхуэ хуэфашщ. И усэхэм я нэхьыбэр Щихь Залым цІэ лейм (псевдонимым) щІэту дунейм кьытехьащ, ахэр щызэхуэхьэса тхылгытІи – «ЩІыщІэжъ» (1972), «Нэпкъыжъ» (1979) жыхуиІэхэр – илгъэс зэхуэмыдэхэм кьыдэкІащ.

Сокьур Мусэрбий адыгэ усыгъэм хуищІа хэлыхьэныгъэр кьэппщытэн щыхьукІэ, кьыщыщІэдзапхьэр сонетым и дежщ, сыту жыпІэмэ а жыпхьэ «мыІумпІафІэм» иту япэу кьэбэрдей-шэрджэс литературэм щатха тхыгъэр зи Іэдакьэ кьыщІэкІар зи гугъу тцІы усакІуэрщ. «Сыт си щІалэгъуэм фІыуэ сыкьэплъагъукІэ?..»^{*} сонетыр 1962 гъэм «Іуащхьэмахуэ» журналым кьытехуащ. Илгъэс зыбжанэ дэкІри, 1968 гъэм Мусэрбий и етуанэ сонетри – «Сокьуз, ІэштІыму, мы сатыр пщыкІуплІыр...» жыхуиІэр – а журнал дыдэм кьытрадзащ. НэгъуэщІ сонетитІи («Уэрэдым гузэвэгъуэр кьылгъэлэсрэ...», «Сонет») 1979 гъэм кьыдэкІа «Нэпкъыжъ» тхылъым иту дунейм кьытехьащ. КьызэщІэкъуауэ къапщтэмэ, Сокьурым и сонетхэм я бжыгъэр куэд хьуркъым, ауэ абыхэм лъэпкъ литературэм къалэн ин цагъээзэщІащ – жыпхьэ нэхъ гугъу дыдэхэм халгытэ сонет жанрым и зэхэублапІэ хьуахэщ.

ИщхьэкІэ зи цІэ кьитІуахэм ящыщу «Сокьуз, ІэштІыму, мы сатыр пщыкІуплІыр...» сонетыр нэхъ кьыхэгъэщыпхьэщ, сыту жыпІэмэ, мыбы и щхьэхуэныгъэхэр зыхэплъагъуэр и фашэ (гъэпсыкІэ) кьудейр аракъым, атІэ и купщІэри гъэщІэгъуэнщ – сонетым теухуа сонету ухуащ. Сонет жанрым и гугъуагъыр, жыпхьэ быдэм гупсысэр «зэрихузыр», сатыр пщыкІуплІкІэ «кьэхухьа» кьупхьэм усакІуэхэм бэлыхьу ирагъэшэчыр зи гугъу тцІы тхыгъэм ІупщІу кьыщыгъэлыгъуащ. Абы и щыхьэтщ сонетым и кьыщІэдзапІэ сатырхэр:

^{*}«Кьэбэрдей усэм и антологием» мы тхыгъэр «Сонет» фІэщыгъэм щІэту ихуащ.

*Сокъуз, ІэштІыму, мы сатыр пщыкІуплІыр,
Си Іэпцэм фІыцІэу лъынтхуэр кыдоуей...*

(«Сокъуз, ІэштІыму, мы сатыр пщыкІуплІыр...»)

КъыкІэлыкІуэ сатыритІым деж а жанрым и щхьэхуэныгъэр – ар акъылкІэ зэгъээхуауэ, жыпхьэм нэхъ елІэлІауэ, сатыр бжыгъэхэр къыпыбжыкІауэ зэратхыр – къыщыхегъэщ:

*Щрет си псалъэр акъылым и пщылІу,
Арыншэм бзэми сьт сызэрхуейр?*

(«Сокъуз, ІэштІыму, мы сатыр пщыкІуплІыр...»)

Дэтхэнэ усыгъэми псалъэр псэм и пщылІу, гумрэ псэмрэ къызэрыпыкІым хуэдэу щатхмэ, Сокъурым пэжу къызэрыхигъэщаци, сонетым деж псалъэр акъылым зэрегъэзахуэри жанрым и къупхьэ быдэм ирегъэзагъэ. УсакІуэм сонетым зэрызыхуигъазэри, гъэщІэгъуэнщ: а жанрыр и лъэпкъ литературэм, и лъэпкъыбзэм, иджыри щыхамэми, абы гугъапІэ инхэр зэрыхуиІэр хуеІуатэ, ар къыгъэІурыщІэну езыри зэрщІэхуэапсыр ибзыщІыркъым.

«Сокъуз, ІэштІыму, мы сатыр пщыкІуплІыр...» сонетыр инджылыз фащэм иту гъэпсащ: катрену (сатыриплІ хуэ едзыгъуэу) щырэ гупсысэр щІэзыгъэбыдэж сатыритІу зэхэтщ. АрщхьэкІэ зи гугъу тщы сонетыр рифмэ къэгъэщІыкІэ, строфикэ, нэгъуэщІ Іуэхугъуэ зыбжанэми я лъэныкъуэкІэ инджылыз фащэми къабзэ дьдэу изагъэркъым. Псалгэм папщІэ, инджылыз сонетым и рифмэ къэгъэщІыкІэр мыпхуэдэ схемэм тетыпхьэщ: *abab cdcd efef gg*. АрщхьэкІэ зи гугъу тщы сонетым деж рифмэм и ухуэкІэр мыращ: *abab abab abab cc*. НэгъуэщІу жыпІэмэ, инджылыз сонетым рифмэ лІэужыгъуэу плы (*ab, cd, ef, gg*) ущрихьэлІэмэ, «Сокъуз, ІэштІыму, мы сатыр пщыкІуплІыр...» сонетым деж ахэр зэрыхьур тІу къудейщ (*ab, cc*). КъищынэмыщІауи, жанрым и хабзэхэм къызэрагъэуу, сонетым къыщыІэта гупсысэр щІэгъэбыдэжыныр, философиэ жыІэгъуэм, Іушыгъэ пыхуыкІа гуэрым хуэкІуэныр зи къалэн нэхъыщхьэу щытын хуей иужьрей сатыритІым а къалэныр нэсу ягъэзащІэу къыпхуэлъытэнукъым: абыхэм усакІуэм и гурацэхэр, хуэапсапІэхэр къыщыгъэлъэгъуауэ аркъудейщ:

ДыкІэлъеІэниц итІанэ дэ Алим –*

Шагъдий зэхуэфІым зезыгъэукъуэдийм.

(«Сокъуз, ІэштІыму, мы сатыр пщыкІуплІыр...»)

Сокъур М. и ІэдакъэщІэкІ сонетхэм я нэхъыбэр зытетыр ищхьэкІэ къэдгъэлъэгъуа ухуэкІэрщ. Ауэ «Сокъуз, ІэштІыму, мы сатыр пщыкІуплІыр...» жыхуиІэр сонетым теухуа сонету зэхэлъмэ, адреихэм лъагъуныгъэр, гъащІэм и философиер я лъабжьэу гъэпсащ.

«Къэбэрдей усэм и антологием» ихуа «Дуней Іуэхухэр» жыхуиІэ усэ Іэрамэм хыхьэ «Сонетым» и иужьрей сатыритІыр жанрым и хабзэхэм нэхъ хуэкІуэу ухуащ: абыхэм тхыгъэм къыщыІэта Іуэхугъуэхэр, философиэ гупсысэхэр (гъащІэм и хабзэхэр, фІымрэ емрэ я зэпэщІэтыныгъэр, н.) къызэщІакъуэж:

*Зи гугъу ищІыр КІыщокъуэ Алимщ.

*Дунейм и дамэр цГыхуггэшхуэу цытмэ,
ЦГыхуггэнишаггэм цГыхуш ажал езытыр.*

(«Сонет»)

Сокьур М. и сонетхэр жанрым и хабзэ псоми тету, жыпхэм сыт и лъэныкьуэкIи изаггэу щымытми, абыхэм псом нэхърэ нэхьыщхьэу зы фIагъ яхэлъщ – сонетым нэхъ къезэггьыу, нэхъ хуэщу къалъытэ стопаитхуу зэхэт ямбкIэ тхащ. Къэтхьынщ зы шапхьэ:

*Щыхьэт иIакъым мы дунейр къыщалъхум.
Псэушхьэ гуэри пшаггуэ борэн фийм
Къытхыплъу хуэпэбгъакъым дуней нэхум,
Зытридзыфакъым мылыггьу зыггэдийр.*

(«Сонет»)

U – / U – / UU / U – / U – / U
UU / U – / UU / UU / U –
U – / UU / U – / UU / U – / U
UU / U – / UU / UU / U –

пир. 6 пыч.*

пир. 2, 6, 8 пыч.

пир. 4, 8 пыч.

пир. 2, 6, 8 пыч.

Сокьур Мусэрбий и усыггэхэр къапщтэмэ, абы и IэдакьэщIэкIхэм я зы щхьэхуэныггэщ я ухуэкIэр, нэггуэщIу жыпIэмэ ахэр литературэм и теориём, усэ ггэпсыкIэм фIы дыдэу щыггуазэ, бзэр Iээу зыггэшэрыуэ цIыхум и Iэдакьэ къызэрыщIэкIар нэрылыггьуш. УсакIуэм и тхыггэхэр рифмэкIэ зэрыкгулейм къыдэкIуэу, абыхэм я ритмикэри шэщIауэ, уэрэдым пэблаггэу, укьыщеджэкIэ усэ къэскIэ макъамэ зэхуэмыдэхэр щызэхэпхьу ггэпсащ. Абы и щыхьэту Сокьурым и къалэмыпэ къыпыкIа дэтхэнэ тхыггэри къэбггэлъаггуэ хьунуш, ауэ езым уэрэд зыфIища тхыггэм – усищу зэхэт «ГьутIэ Берд и уэрэдхэр» Iэрамэм – щыщ пычыггуэу къэтхьынщ:

*Нэлъэхьут ПщIэггьуалэр,
Си джатэ мыудзэггуш,
Къуршыжъым и къалэр,
Мыкьутэу си мэлIуш,
Уи пщыггьуэщI Къетыкьуэм,
Тетыггьуэр ууейш,
Ди хэкур хутыкьуэм,
ЛъхукьуэлIырщ шууейр.*

(«ГьуэгунапщIэр илыггьуэ...»)

Мы пычыггьуэм «ПщIэггьуалэр – къалэр», «Къетыкьуэм – хутыкьуэм», «ууейш – шууейр» жыхуиIэ рифмэ кгулейхэм уащрохьэлIэ. Усэр стопаитIу зэхэт амфибрахийкIэ тхащ. А жыпхьэр къабзэу къызэриггэлэрыхуам къыхэкIкIэ, усакIуэм тхыггэм и ритмикэр екIуу иггэпсын хузэфIэкIащ. ИщхьэкIэ къэтхьа пычыггьуэм и ухуэкIэр мыраш:

U – U / U – U
U – U / U –
U – U / U – U
U – U / U –

* Пиррихиер 6-нэ пычыггьуэм тоувэ.

U – U / U – U
 U – U / U –
 U – U / U – U
 U – U / U –

Мыбдежым зэрыщынэрылгагьуащи, усэ пычыгьуэм (езы усэм и кIыхьагькIи) зы ударенэ дэхуакьым е здэмыувыпхьэ щIыпIэ деж увакьым, атIэ амфибрахийм и жыпхьэм сатырхэр кьабзэу игьэува хьуащ. Шэч хэмылбу, ар усакуэм и Iэзагьэм и нэцэнэщ, ар Сокьурым и адреи усэхэми яхьболгагьуэ.

Мусэрбий и усэхэм нэгьуэщI цхьэхуэныгьэхэри куэду япкьрылгыщ. Псалгэм папщIэ, я гьэпсыкIэ нэгьэсам хуэфэщэн мыхьэнэ кууи абы-хэм ящIэлгыщ. Сокьурым хуэдэ цIыху акьылыфIэхэм гьащIэр фIыуэ кьагурыIуэу, псэкIэ зыхащIэу зэрыщытым зыми шэч кьытрихьэр-кьым, ауэ зи гурыщIэр образ щIэщыгьуэхэмкIэ, зи гупсысэ куухэр ху-дожественнэ бзэ дахэкIэ кьэзыIуэтэфыр абы хуэдэ закьуэтIакьуэхэрщ. Iыхьиблу зэхэт «Дуней Iуэхухэр» усэ Iэрамэм щыщ зы пычыгьуэ мащIэми усакуэм гьащIэм IэфIагьыу, хуабагьыу хэлгыр пкьригьэ-шыпсыхьыфащ:

*... Дэлъэн и жагьуэщ дыгьэм жьыркIэ –
 Бзий жанкIэ бынжи шууцIыныц.*

*Анэ бгьэ щабэм зэрихабзэу,
 Шэ гьуэжькIэ кхьужьхэр игьэницIыныц –
 Яригьэфэници фоупс кьабзэ,
 Насып хьурейхэу фхуигуэшыныц.
 («КьотIэпIыр нобэ си кхьужьейри...»)*

Мыпхуэдэу купщIафIэ защIэщ Сокьурым и Iэдакьэ кьыщIэкIа дэтхэнэ усэ сатырри. Нэхьыщхьэращи, усакуэ нэсым зэрихабзэу, абы сыт хуэдэ зэманми хэзэгьэн усыгьэ кьыгьэщIыфащ. Езыр дунейм зэрехьжрэ илгэс 30 нэблэгьами, и тхыгьэхэр псэущ, ахэр иджырей лгэхьэнэми цIыхухэр зыгьэпIейтей Iуэхугьуэхэм теухуащ. Псалгэм папщIэ, дызыхэпсэукI зэманым щытепщэмрэ ар зыхуэныкьуэмрэ мы сатырхэм наIуэу кьанкьрощ:

*Вагьуэпс шэщIахэр си шыкIэпIынэу,
 СлэкIам, мы цIышхуэр джэгулкIэ згьэчэнт.
 Дунейм и гуцIэм кьылгэта бынхэр,
 Iэщэр я куэдми, уэрэд хуэчэми...
 («Нэсрэн пщIэгьуалэр кIэбдзкIэрэ матхьуэ...»)*

Сокьур Мусэрбий лгэпкьым хуилэжьа псори кьэппщытэныр Iуэху тыншкьым. Абы и зэчийм апхуэдизкIэ кьуэпс куэдкIэ зидзауэ щытащи, ахэр кьызэщIэпкьуэжын, бджыжын папщIэ зы статгьам и пщальэр мащIэщ, абы кьэхутэныгьэ лэжьыгьэ цхьэхуэ хуэфэщэщ. Мыбдежым нэхьыщхьэу кьыхэгьэщыпхьэращи, Сокьурым и лэжьыгьэхэр нобэр кьыздэсми цхьэпэщ, ахэр зи пIалгэ имыкIыжын хьугьуэфIыгьуэу лгэпкь тхыдэм кьыхэнащ.

ХЬЭВЖОКЬУЭ Людмилэ,
 филологие цIэныгьэхэм я кандидат

Усэхэр

СОКЪУР Мусэрбий

ЛЪЭЙ

ИIэ, жьыбгъэ, улэжьэnum,
Дызэрыгъэубыд.
Уэ дыгъэпсыр уи фэдэным —
Сэ перор си дыдщ.

ИIэ, маржэ, куэд къытпоплъэ —
Пщакъэ, щакъэ, лъыжь.
Сабий цIыкIухэр къытхукъуоплъыр,
Я нэр хуэдэу пыжь.

Хъэсэ щхъуантIэм хэт хъыджэбзым,
ФIанэр кыIэтIау,
Хуэдэщ и Iэр къыдэмыбзэм,
Къытщогугъ ешау.

ИмыщIэххэу хукъуэлъэти,
Гъэбырыб бостейр,
Нэбжьыщ Iувхэр къегъэIэти,
Дегъэхъэх дунейм.

Iэ худэлъэ и цIыфэхум,
Iупэр хуэгъэупщIыIу,
Нэжьгъуц кIырхэр пфIэмыIуэхуу
Щыгъэджэгугъ и нэкIу.

Тхэмпэ Iувхэм хэс уэрэдхэр
ЩIэпхъуи, хуэгъэуш...
ИIэ, маржэ, зигу кыIлъэтхэм
ИумыгъащIэ зэш.

Жьыбгъэ, жьыбгъэ! Улэжьэnum
Iуэху дунейм щыкуэдщ...
Къащтэ уи дыгъэпс фэдэни,
Усэ зэдэдгъэд!

* * *

СогьакIуэ усэр IуэхутхьэбзащIэ,
Къимыгъээзэжмэ, си дунейщ.
Ирехъу зылысыр насып защIэ,
Трырет жыхафэм хэгъэрейу.

Сэ сощIэ Iэм имыль мышафэм
Гуащэр щыгугъмэ, зэрыIейр,
Ауэ мы тхылым и гъуэгу тафэр
Бзаджэм къиутэу сыхуэмей.

Сэ сощIэ фадэр зэрыгуащIэр,
Сэ ныбжьэгъу гуэрхэм ськъащIыху.
Сэ цIыху акъылыр соупланщIэ,
ГумащIэпс IэфIыр къыщIэжыху.

Арми, слъэкIакъым мы щIы щхьэфэр
Насып махъсымэ езгъэфэн...
Еуэт, пшынауэ, сэ си къафэм —
ПасэIуэщ си нэр щIилъэфэн.

СогьакIуэ усэр IуэхутхьэбзащIэ,
Къимыгъээзэжмэ, фи хьэтырщ...
Мыкунэф дыдэмэ си гъащIэр —
Тездзэнкъым нэфу зы сатыр.

* * *

Къэгъэджэгу, тхьэмадэ, шыкIэпшынэр,
Къохъу зэман щыпащI топышэм ар.
Сэ иджыри уафэм сыщошынэ —
Арщ зауэ блэкIам къысхуигъэнар.
Къэгъэпсалъэ цабэу шыкIэпшынэр,
Ар уэрэдыфI Iэджэм яхуозэш,
Дэгъэуш уэрэдым дуней иныр —
Арщ зыщIыфыр хамэхэр зэкъуэш.
Еуэ, еуэ, дадэ, шыкIэпшынэм,
Ар зэхэзых псоми я гунэсщ.
Къэгъэуш мэз джэди, жыги, блани —

Арщ уэсят пхуищIар уэ Ашэмэз.
Еуэ уемызэшу шыкIэпшынэм,
ЦIыху ешахэм я псэм жьы дегъэху,
Эы дыгъэпс Iэрамэ я гум кьинэм —
Ар пхуэхьункIэщ уэри фэепль нэху.

* * *

ТIэтIэжу ныбжьхэм заукъуэдий,
КъухьэпIэм дыгъэр нэсмэ.
IупщI дыдэщ бзийхэм я къабзийр,
Къабзабзэщ бзухэм я кIэфийр,
Мэлыд уэгу щхьуантIэр кусэу.

УIэбэу Iэ дэплъэн хьэзырщ
Къыр жыжьэм и тхы IупщIэм.
Бгы нэлум тебдзэфынщ куэзыр,
Тезэгъэххэнкъым апэсыр —
Апхуэдэу джафэ пфIощIри.

Ауэ, дэкIынщи дакъикъипщI,
Техьэнщ бгы напэм пшапэр.
КIыфIыгъэм кусэхэр елыпщI,
Уэгу хуитым вагъуэхэр щопщIыпщI,
Дыжьын тхьэщIащ бгыжь къуапэр.

ИтIанэ, уэ пэплъэф къудей,
Гъэмахуэ жэщыр ткIунущ.
Лъэлъэнщ щтаучуи къыр домбейр,
Къыгъэушынуи мы дунейр,
Къеуэнщ пцэдджыжь уэзджынэ.

* * *

ЗыгуэркIэ семыпхауэ цIыху
Мы хэкум ису къащIэт...
ГъавэщIэр къэсу Iуихыжыху
Эым губгъуэм щехь и гъащIэр.

Жэщ пльырщ егІуанэр. Іэщ бэгъуам
Бгъэдэтщ, сыхъэт мыпсэхуу.
Дыгъужь е цІыху къемыдыгъуам,
Нэхъ ІэфІ къыщохъу улахуэр.

Щыгъыну щыІэм я нэхъыфІщ
Ещанэм схузэІуищэр,
ШхыныфІ епланэм схуеупщэфІ,
Си гъащІэм къысхупищэу.

Дахагъэу щыІэ псор адрейм
Си пащхъэ щегъэлыдыр,
ЩІэщыгъуэ сщещІыр мы дунейр,
Сызэшу къысхуимыдэу.

Зым сэ кхъухълъатэкІэ селэт,
Адрейм мафІэгукІэ сешэ.
Си гъуэгу къыдэхуэм зы сыхъэт,
Абджыпсу нэхуцц си пэшыр.

ЗыгуэркІэ семыпхауэ цІыху
Сэ щыІэу къысхуэмыщІэ.
А псом я щІыхуэ стекІыжыху
ПыІэнукъым си гуцІэр.

* * *

ПыдупщІт зэщІэлъу гуэдз шэмэджкІэ,
Ди щыгум Іугъуэр щыетами,
Зэтетлъхъэрт зэкІэльыкІуэу щэдджхэр,
Арыкъыр лыгъэм зэщІицтами.

МэпІэнкІ «Катюшэм» и шэр хъушэу —
Урыху банэжъыр егъэщыдж,
ЩымыІэжыххэ зы фызышэ,
Дыгъэр уэгу пцІанэм къыдоудж.

КІапІынэ щІагъыр увыІэпІэ
Тхуэхъуащи, дуней псор дыдейщ.

Тхыдэжь и уасэщ наплэзыплэр,
Ар блэмыкIынырщ сызыхуейр.

* * *

ЯтIагъуэ лъэгум тхыпхъэщIыпхъэу
КъубгъанкIэ псы ираутхам;
Iуха щхъэгъубжэм жьыр къецырхъыу
Чэсыргей Iупхъуэр къыщIихам;

И бгъэр, щхъэл мывэу, къригъэкIыу
Адакъэр пагэу увыжам;
И джэджьей бын тегужьейкIыу
Джэдум джэдкъуртыр кIэлъыжам;

Уафэ къабзэшхуэм зигъэплIаплIэу,
ЩIыр игъэхъу щIыкIэу, къэувыIам;
И нэз щIы кIапэм кърихъэлIэу
Дунейр щхъуантIэпсу ириIам;

ЩхъуантIагъэ псор игъэщIэращIэу
НысащIэр пщIантIэм къыдыхьам;
Игъэджэрэзу и кIэ къуащIэр
Псынэпс къабзэбзэр къыпхуихьам;

Хадэ нартыхум и щкыщккъ макъыр
Къызэрылъэлъу къыдэкIейм... —
А псор ихъумэу уи гур сакъым —
Мис ар насыпкъэ мы дунейм!

* * *

ЗэхокIыр нобэ гъэрэ щIырэ,
ЩIыр гъэм аргуэру къыдоуш.
Есыжыр лыгъэм къэрэкъурэр,
ЗэIахыр лыжьхэм вакIуэ ныш.

Пхъэлэщэр щIым хуэгумэщIащи,
ТопщIыпщIэ вадзэм дыгъэ мин.

Псынэпс гъуджэшхуэм и нэщІащэм
Иплъэ къандзэгуми зегъэин.

Иджыри щІанэщ щІым и напэр —
Ар гъатхэ жьыбгъэм ирепхъэх.
Ауэ маипэм зыкъахуапэм —
Плъагъунщ итІанэ зыкъызых.

Фэ гъэмрэ щІымрэ щызэгугъум
ВакІуэлхэм фхуохъу насып мыгуэш.
ВакІуэпэр мащІау тІэкІу хуэуэгъуми,
ВакІуэкІэр щремышІэ уэш!

СОНЕТ

Сыг си щІалэгъуэм фІгуэ сыкъэплъагъукІэ,
ЩІалэм дапщэщи щІалэ къегъуэтыж.
Си щхъэцым, мис, пхырокІыр дыжъын лъагъуэ,
Илъэс щэ ныкъуэм щашІ абы ІутІыж.

Си нэкІум куэдрэ щызэблоур пшагъуэ,
Сэ гъуэгу къэскІуахэм акъылыр йоплъыж.
Илъэс пщыкІубл зи ныбжъхэм загъэщІагъуэ,
ЗблокІри, си щІыбкІэ къысщодыхъэшхыж.

Хъэуэ, абыхэм задумыщІ, си нагъуэ,
Напэ зэлъахэр къысхуумыІуэтыж.
Ди нэхущ пасэм къытхущІэна вагъуэр,
Пшапэр къыщысми, иремыункІыфІыж!

Къэубыд си Іэблэр. ТІуми зыщ ди гъуэгу.
ЩытщІынщ иджыри дэ мы щІылъэм джэгугу.

ТАУРЫХЪЫЖЪ

ЯІуатэ Жануэсыр дыгъэпсым и пэбжу,
Къурш гъуанэм щыпсэуми, и уасэр ищІэжу,
ЯІуатэ мыщафэр зыхуахъхэм ефІэкІыу,
Къуршыпсхэм яІущІэм щэху защІрэ благъэкІыу.

Хьыбархэр зэхехыр щауапцIэу IэцакIуэм,
Нэхуцым кьыщIешыр шагьдийуэ и хакIуэр.
Вагьуэбэр блэнейрэ кьыщIокIри кьуохьэжыр,
ИтIанэ жэщIауэ кьоувыIэ шы гьуабжэр.

– Уэракъэ Жануэсу щауэфIхэм я гьуазэр?
Си джатэр кьисхамэ, лэныстэу согьабзэр.
Мы бгыжьхэм уи нитIым уэрэду хуагьэлур
Щыхьэту – изольхьэ уи пащхьэ си мэлур.

– ЩауафIэ, зэгуэрым фьыз Iэзэ згьэпIауэ
ЖиIакIэщ: «Анэгур кьэзыхьырщ уи щауэр».
Саугьэтыр пфIэлъапIэм гьэээжыт! Си куэбжэ
Щызгьэаткьым хэт кьэсми зыхуейхэр кьезгьэбжу!

Абдежым щауапцIэр гьэпцIагьэм ныхуокIуэ:
Бланэбзым игу пцIанэр кIуэцIельхьэ бэльтокум.
Шы гьуабжэр хьэзырщи, гьуэгу жыжьэм тохьэжыр,
ЩоувыIэ аргуэру хьыджэбзым и куэбжэм.

АрщхьэкIэ Жануэсыр бжэщхьэлум кьемыхыу
Мэгие, ауаныр и нитIым кьыщIихыу:
– Анэгур бланэгукIэ зыхьуэжхэм сапежьэм,
Уэгу щхьуантIэр зэгуачу кьэчэнти мы бгыжьхэр.

Тхьэрыкьуэфу кьолыхыр щауэщIэм и пащIэр.
Ябгащэщ щхьэIащIэр, кьыхуэщIкьым гумащIэ –
Щымыхьум, мэкIуэжри кьрехыр и джатэр,
Анэбгьэу зыпIари гущIыхьэу еупщIатэр.

Хьэзырщи, ещанэу йольэтыр шы гьуабжэр,
Гьуэгу кIыхьыр льякьуиплIым нэр щипхьуэу зэдабжыр...
Куэбжэпэм щынэсым шы хьыжьэр щхьэпредзри,
Гу пцIанэр Iэпыхуу, щауэщIэр хьфIедзэр.

Абдежым анэгур гуIэжу кьожажьэ:
«ИукIырт си щIалэр! Сыт мыгьуэр и лажьэ?!»

ГЪУТИЭ БЕРД И УЭРЭДХЭР

1

Гъуэгунанщлэр илыгъуэу
 Пщлэгъуалэр мэльей,
 Хуопабгъэ ар фыгъуэм,
 Хуодалъэ бзаджейм.
 Нэльэхъут Пщлэгъуалэр,
 Си джатэ мьгудзэгущ,
 Къуршыжьым и къалэр,
 Мькътэу си мэлущ.
 Уи пщыгъуэщ Къетыкъуэм,
 Тетыгъуэр ууейщ,
 Ди хэкур хутыкъуэм
 Лъхукъуэллърщ шууейр.
 Фыз бгъафэм щлэлъыфым
 Пащлитлър хуэмей,
 Псэр хэкум щлитыфым,
 Ар лыфлхэм я лейщ.
 Гъуэгунанщлэр илыгъуэу
 Пщлэгъуалэр мэльей,
 Хуопабгъэ ар фыгъуэм,
 Хуодалъэ бзаджейм.

2

Хэтхэ я къуэ уафэгъуагъуэм
 Къыгъэщтар?
 Уафэхуэпсклър зэрильагъуу
 Зигу хэщтар?
 Зэрыфльагъуу а къэрабгъэр
 Ефхужьэж!
 Хуейм щулэгъэм и клэ къуащлэм
 Къурепщхьэж!
 Дэ, зауэлхэм, тхремыт ар —
 Дилъэхъэнщ.
 Бийхэм хуээм, заримытми,
 Къыщлэпхуэнщ!
 Лъэпкъым и лъыр пщлэншэу хъункъым

Дэ дгъэкIуэд.
Дэ къэрабгъэм дрибынкъым —
ДимыкIуэт!
Ирегъуагъуэ уафэр! Щыблэр
Зэгуреч!
ХэтмикI, зи псэм зейкI емыблэм
ХуэтщIкъым шэч.
Айдэ, зи псэм зейкI емыблэр
Фынэшэс!
КIуэнщ ди гъуэгу зыфIэкъабылыр
Дыгъэм нэс!

3

Добгэ языныкъуэхэм,
Къыджъэдэлъалъу гын.
Дэ дылIэн хъужыкъуэмэ,
КъытщIэнынуц бын.
Бзаджэр зэныкъуэкъуурэ
Мэхъу я гущхъэр бэгу.
Дэ дылIэн хъужыкъуэмэ,
ТхуащIыжынкъым джэгу.
Ддэнкъым псалъэ дыркъуэхэр
КъыдауцIэу дяку.
Дэ дылIэн хъужыкъуэмэ,
КъытщIэнынуц хэку.
Ажалым дэбакъуэхэм
Къытщыхуащ я ней.
Дэ дылIэн хъужыкъуэмэ,
КъытщIэнынуц дунейр.

ДУНЕЙ IУЭХУХЭР

1

КъотIэпыр нобэ си кхъужьейри.
И нэпс къекIуахэр дыгъэ плъам
Хуэмыгъэгъуцу, гын къудейщи,
ПоткIукIыр си гур, сыIуплъам.

АтIэ ирегъ ар. Зэ мыгъамэ,
И гуфIэр сытым IэфI ищIын.
Зыгуэр хуэпабгъэу жыг къудамэм
ЗешэщIри, нэпсри гъушыжынщ.

Ар зыгъагъ дыгъэм и IэмыркIэ,
Кхъужь шырхэм я нэри къэпщIынщ —
Дэльэн и жагъуэщ дыгъэм жыркIэ —
Бзий жанкIэ бынжи пиупщIынщ.

Анэ бгъэ щабэм зэрихабзэу,
Шэ гъуэжъкIэ кхъужьхэр игъэнщIынщ —
Иригъэфэнщи фоупс къабзэ,
Насып хъурейхэу фхуигуэшынщ.

2

«Нэсрэн щIэгъуалэр кIэбдзэкIрэ матхъуэ,
Щхъэцыгъуэу тIатIэм тхъугъэр хидзащ...»
Сэ мы уэрэдым куэдрэ селъахъэ,
СщIэркъым ар къыхъу къызэзыдзар.

Хэт къызидзами, аркъэну щыIэм
Ар я нэхъ щабэщ — симытхъэлэн.
Ауэ мы си гур уэрэд хуэщIыIэм,
Сэ хэт хуабагъкIэ къызэукулэн?

Лъэгуажьэ мафIэу щIэгъуалэ сокум
ЗыкIэрысщIэнут — сыреауан.
Уэрэд нэхъ жанхэр сэ къызэзыкум
Си макъ гъэхуауэ сфIэфIт сыпеуэн.

Вагъуэпс шэщIахэр си шыкIэпшынэу,
СлъэкIам, мы щIышхуэр джэгукIэ згъэчэнт.
Дунейм и гущIэм къилъэта бынхэр,
Iэцэр я куэдми, уэрэд хуэчэмщ...

Хэт и щIэгъуалэ уэгум илъатэр?
Хэт и щхъэцыгъуэ тхъугъэр хидза?

Сэ мы уэрэдыр нэзгъэсыфатэм,
Сфлэщлэнт ажалым аркъэн ездза!

3

Псы нэхум уафэр хэжэбзащи,
Уэгу нэз щлытахэм зауплэнщл,
Игъащлэм зэ ямыхэбзауэ
Ба кысхуащлыну зыкъашэщл.

Мэбзэх псы лъащлэр. Щлым и гущлэр
Дыгъэ нэ закъуэм ныщлещыкл,
Пщыхъэщхъэм, вагъуэхэр къэпщлыпщлым,
Щлым джэгугу хуащлынщ — утыкур япкл.

Солбагъу: нысащлэщ, сыт лэмырми,
Щыр. Дыщэ пылэр мыулуйщ.
Щлы гущлэм лыхэр щигъэпщтыру
Зыщлешэ лынтхуэу дыгъэ бзийр.

Щлы дахэм дыгъэм зыхуегъафлэ,
Тхэ лъэпкъы ищлкъым тегъэщлэн...
Къэкл псом я лъабжьэр щлыгуль лэфлым
Пхыклын щлафлэфри арагъэнщ.

4

Ухэплэрт псынэм хыджэбз цлыклууи,
Уафэ тлатлэшхуэр къохуэпсат.
Зыгуэр пхуимыщлэм флэемыклути,
Уи лъакъуэм бзэгуклэ къелусат...

Ухэтт си гъащлэм пщлыхъ мыухыу.
Уигу сэ кысхуилыыр къэзыщлам
Естынт щлым флыгъуэу кысхущлэхыр,
Хуэсщлэнт сэ щхъэщэу сымьщлар.

Къэгубжьэрэ бгыжьхэр къачэ хъуми,
Пэзгъэувыфынт зы лэмал гуэр —
«Ажал» жыхуалэм ущысхъумэу,

Мывэжь абрэдждхэр зэщызгуэнт.
 Уи деж нэзгээзэжын мурадкIэ,
 Фэрхьэд и кьырхэр зэпысхынт.
 Дэ тIум ди дыгьэр кьуршым адкIэ
 ЕмытIысэхыуи кьэнэжынт.

5

Сонет

Щыхьэт иIакьым мы дунейр кьыщальхум.
 Псэуцхьэ гуэри пшагьуэ борэн фийм
 Кьыпхыплъу хуэпэбгьакьым дуней нэхум,
 Зытридзыфакьым мылыгьу зыгьэдийр.

Ауэ мы щIышхуэм кьильхуащ щыпэ кIэхуи,
 Кьильхуащ гу кьабзи, псэухэр иуцхийу.
 КьыгьэщIа фIыгьуэр яхуигуэшми цIыхухэм,
 Зэ хуцшыщIакьым ар игьащIэм шхий.

Сыт щхьэкIэ жыпIэм, щIым и куэцIым кьыхуэм
 Ящыщ зыгуэри имыбжа пхьэнкIийу,
 Сыт щхьэкIэ жыпIэм, пхьэнкIийм ехьэехуэм
 Хузэреуд, дапщэцми, и льэдийр.

Дунейм и дамэр цIыхугьэшхуэу щытмэ,
 ЦIыхугьэншагьэм цIыхуц ажал езытыр.

6

Сыжейркьым тыншу зы жэщ закьуэ,
 Си шхыIэн кIапэ щIэупщIау.
 Жэщ Iэуэльауэм сагьэсакьри,
 Сыхошт, зи хадэ яфыщIау.

КьысфIоцI щиху лантIэр яуплIанщIэу
 И сокур ятIэм хаута,
 НэщIыбзэ хьуауэ уафэ льащIэм
 Ажал кьуалапщIэр щыета.

КъысфIоцI дунейм и набдзэ нэхум
КIэгъуасэ фIыцIэ трищIа.
Хъэ щэхурьпхъуэу, зиуцэхуу
Топышэм зыкъысхуишэщIа.

Ауэ нэху мэщри, мэкIуэдыжыр
ПщIыхь мыфэмыцхэр. Къэнэжар
Гу сакъщ. Иджыри джэрдэджэжыр
КъоIу, гыныпс дьджыр щIэгъэжау.

7

Нэхуцыр къос. ДэкIащ зы жэщ иджыри.
Дунейр дьгъуасэ емьщху къоуш.
Бзум я нэрыгъщи жьыуэ къэтэджыныр —
КъызэщIащIауэ йоуэ я тхьэгъуш.

ХолукI абы адакъэр, гъуагъуэ папщIэу,
ЦщIым и натIэхур къуэкIыпIэм къельэщI,
Жэщ ежьэжами зэщIекъуэж и къуащIэр —
Уэсэпсым цыщтэу мэзым хыхьэж сфIоцI.

ЖУРТ Биберд

УНАГЪУЭ

Роман

7

Дыгъэм и къэплъыгъуэмрэ щӀалэхэр мэзым щынэсымрэ зэтехуаш. Иджы ахэр мээ щӀагъ жьауэм щӀэгурэ куэдрэ кӀуэнут. КӀуэнут, дыгъэр зыхамыщӀау. Абы куэдкӀэ нэхъ тынш къащищӀынут я гъуэгуанэр.

Мурат иджы хуэдэу зэи къуажэм пӀэщӀэ хуатэкъым. Абы илӀагъу псори фӀэдахэт, фӀэгъэщӀэгъуэнт. ПӀэжу, мы лъэныкъуэмкӀэ къэмыкӀуа щхӀэкӀэ, ар куэдрэ къуршымкӀэ щылат, мызэ-мытӀау щакӀуэхэм ящӀыгъуат. Ауэ иджыщ къыщыхуи-хуар Ӏэджэ щӀауэ зи хыбар зэхих, и нэ къызыхуикӀ бжей мэзыжыр илӀагъуну. ГъуэгулӀ а гъуэгум зэ кърикӀуауэ щыгъуазэт, арщхӀэкӀэ, итӀани, дахъэхырт илӀагъу псоми.

Языныкъуэхэм деж къыфӀэщӀырт къуажэм къызэрыкӀуар мы гъуэгур армырауэ, атӀэ нэгъуэщӀу. АрщхӀэкӀэ гъуэгур къезыгъэщӀэж гуэрхэми ирихьэлӀэрти, зэрымыгъуэщар къыгурыӀуэжырт. ШӀэджагъуэ нэужыфӀым деж ахэр нэсащ ГъуэгулӀ къыщыкӀуэм игуми и псэми дыхъауэ щыта псынэ телъыджэм. Ар, япэм хуэдэу, хуэпсэгъуэу къыщӀэжырт, уеплъ пэтми зыщумыгъэнщӀу. Псынэм щынэсым, ГъуэгулӀ, и шыр къыгъэувыӀэри, Мурат жриӀащ:

– ТӀэкӀу дедзэкъэнщ, апщӀондэхукӀэ шыхэми загъэпсэхунщ.

– Дэгъуэщ, – къыпыгуфӀыкӀащ Мурат. – ПцӀы хэмылбу, сыкъэ-мэжлӀащ, шыбгми сригъэшащ.

ЩӀалитӀыр къепсыхри, я гъуэмылэхэри уанэм къыкӀэратӀэ-тыкӀащ. ШыныбӀэххэр къагъэлэлащ, шхуэӀур шыжъэхэм къыжъэдахри, шыхэр гъуэгунапщӀэ гъуэужыым хаутӀыпщхъащ. Я фащэхэр зыщыху затхъэщӀа нэужыщ ГъуэгулӀ псынащхъэм адкӀэӀуэкӀэ щыт бжей абрагъуэм и лъабжъэм щӀэт тетӀысхъэпӀэхэм гу щалытар. «СыкыщыкӀуэм илакъым ахэр, хъэмэрэ гу лъызмытауэ ара?» – егупсысащ ар, икӀи, бгъэдыхъа нэужь, гу лытащ тетӀысхъэпӀэхэр зэращӀрэ илӀэс зытӀуш нэхъыбэ зэрымыхъуам. Ахэр бжей инхэм къыхэщӀыкӀлат, утесыну тыншт.

– Мыбы нэс къакӀуэу мыхэр зыщӀар хэту пӀэрэ? – игъэщӀэгъуащ Мурат.

– Хэтми, зы угъурлы гуэрщ, узыншагъэр тхэм кърит, – жэуап къитащ ГъуэгулӀ. – Сэ сыкыщыкӀуэм мыхэр щытакъым, зэращӀри куэдыщэ щӀауэ къыщӀэкӀынкъым.

Мурат шхыныр кыттрильхыаш. Ахэр абы хэлэбэнуи хунэмысу, зы шу мэзым кыщлэкІри кыабгъэдыхыаш.

– Гъуэгу махуэ апщий! – сэлам къарихаш шум.

– ГъуэгуфІ тхэм кыуит апщий! – зыжъэу жэуап ятыжаш щІалитІым.

Лыр шым къепсыхри, шыныбэпхыр кыгъэлэлащ, ауэ, шхуэлур шыжъэм кыжъэдимыхуэ, шыр иутІыпщаш. ИужькІэ псынэпс щІыІэмкІэ фІыуэ зитхъэщІри, и джанэкІэ кыдылгъэфамкІэ зилгъэщІыжаш.

– УзрихъэлІэ шхыныфІщ, жаІэ, къэтІыси кыддэшхэ, нэхъыжыфІ, – ІэнэмкІэ и Іэр ищІащ ГъуэгулІ.

– Тхъэ сыгъэлэ, шынэхъыщІэ, тІэкІу седзэкъами здэнутэкІэ. МахуитІ мэхъури, шыбгым сису кызозкІухъ, си жэмитІ кІуэдауэ. А фыкыыздикІамкІэ кыфІэщІэмылгъэгуауэ пІэрэ?

– Хъэуэ, дрихъэлІакъым. Пэжу, дэ мэзым дыщІыхъакъым, гъуэгу м зыри щытлгъэгуакъым, – жиІащ ГъуэгулІ.

– Иналыкъуэщ си цІэр, си адэр Иналти, Иналыкъуэ кысфІащаш, – мащІэу кыпыгуфІыкІри, щІалэхэм еплъащ лІыр.

– Мыр ГъуэгулІщ, сэ сы-Муратщ.

– ГъуэгулІ, жоІэ-тІэ. ИкъукІэ цІэ дахэщ, хэт кыпфІищами. Куэдрэ тхэм зуригъэхъэ.

– Берычэт бесын! Дахэри сыт, ауэ адыгэцІэщ.

– Пэжщ, адыгэцІэщ. Мурат куэд срихъэлІащ, ди кыуажэми дэсщ, ауэ ГъуэгулІыр япэу зэхэсхуэ аращ, – жиІащ лІым, Іэнэм пэрыгІысхъэурэ.

ЩІалэхэм я гъуэмылэр щилгъагъум, Иналыкъуэ, ерыскъым щытхъури, хэлэбаш.

– Тхъэ соІуэ, шынэхъыщІэхэ, зэгъэпэщауэ фыкырагъэжъакІэ. Хуабжуи зыкыифхаци, шэч хэмылгъуэ, хъыджэбзаплгъэ фыкыежъауэ кыщІэкІынущ фэ тІур, – ядэгущыІащ Иналыкъуэ.

ГъуэгулІрэ Муратрэ, укІытэхэри, кызэцІэнащ.

– Хъыджэбзаплгъэр ди дежкІэ пасэІуэщ, тхъэмадэ, ди анэшым лгъагъунлгъагъу дыкІуэу аращ... Балкъ Іуфэ, – пцІы иупсащ ГъуэгулІ, а псалгъэмакыыр абдеж щыуэхым нэхъ кыищтэу.

Иналыкъуэ, щІалитІыр чэзууэ кызэпиплгъыхъри, мащІэу и пащІэкІэ щІэгуфІыкІащ:

– Щхъэ пасэу, щІалэфІхэ, сынывоплгъри, фи кыэшэгъуэ дахэщ. КъищынэмыщІауэ, адыгэм жиІакъэ, жыуэ къэтэджымрэ пасэу кызышэмрэ щІемыгъуэжу. Апхуэдэу щыщыткІэ, абы пасэ хэлъкъым.

Шхэн яухри, къэтэджыжахэщ. Мурат Іэнэр эщІикъуэжри игъэ-кыэбзэжаш, къадэхуар хъуржыным ирилхъэжаш.

– ИкъукІэ ерыскыы ІэфІ сывгъэшхаш, бейтхъэж тхэм фищІ, – жиІащ Иналыкъуэ.

– Уи хъэлэлщ.

– ТІэ, шынэхъыщІэхэ, сэ мобыкІэ сыкІуэнущ, – и Іэр ищхъэрэкІэ ишиящ Иналыкъуэ. – Фэ дэнэкІэ здэвгъэзэнур?

– АбыкІэ укІуэнумэ, дызэгъусэщ! – жиІащ ГъуэгулІ.

– Дызэгъусэмэ, дызэгъусэщ, нэхъыфІыр аракъэ.

Я шы-уанэ зэщІакъуэжри, ежъэжаш ахэр. Куэд дыдэ ямыкІуауэ, Иналыкъуэ Муратым зыхуигъэзащ:

– АтІэ, Мурат, кыэгъэкІэщІ ди гъуэгур!

Апхуэдэ псалъэмакъым пэмыслъа Мурат ГьуэгулI хуеплъэкIащ. ГьуэгулIи и дамэхэр дригъэуеящ, «кыбыбжаламэ, гъээщIэ», жыхуиIэу. Мурат нэхъыжьым и унафэр игъээщIэн фIэкIа нэгъуэщI кыыхуэнэжыртэкъыми, ищIэ хыбарыжьхэм игукIэ хэщыпыхуэ щIидзаш. КъищIэжаш Бот дадэ и хыбархэм ящыщ зы, мыкIэщI дьдэу икIи мыкIыхыщэу. Ауэ ар зи къэшэгъуэ зэныбжьэгъуитIым зэщыпхуитI кыызэрагъэкIуэсам теухуат. Игу ирихыну пIэрэ ар Иналыкъуэ? Ирихынщ, сыт щIримыхынуур, езыр щIалэу щытакъэ? Езыракъэ нетIэ жызыIар я къэшэгъуэ. Пэжыр жыпIэмэ, а хыбарым езы Иналыкъуэ и псалъэмакъым пицэ хуэдэт. Муратыр тегушхуэри, хыбарыр къригъэжьаш.

Иналыкъуэ и тхэкIумитIыр тегъэхуауэ едаIуэрт щIалэм жиIэхэм, едаIуэрт, куэд щIауэ а хыбарыр зэрищIэр ибзыщIауэ. Мурат и хыбарыр и кIэм нэблэгъауэ, шухэр хуей дахэ гуэрым ихъаш. Абдежым бжей мэзыр щиухырты, мэз зэхэпхъам щыщIидзэрт. Иналыкъуэ и шыр кыбыжьэдикуэащ.

– АтIэ, шынэхыщIэхэ, сэ сыкъэсыжаш. Модэ мо флягъур си пщыIэщ. Фынеблагъэ, хыбарри и кIэм нэдгъэсынщ. КъищынэмыщIауэ, зы сыхъэт ныкъуэкIэ дьгъэр къухъэнущ. Ныщхъэбэ фэ фыздэкIуэм фынэсынукъым, дэнэми зыщIыпIэ нэху фыкъыщекIын хуейщ. Апхуэдэу щыщыткIэ, сэр нэхърэ нэхъ бысымыфI фэ вгъуэтынкъым. ФыкъакIуэ!

Иналыкъуэ ежьэжаш. Сыт ящIэнт, щIалитIыр абы и ужь иуващ. Куэд ямыкIауэ, ахэр зи гъунэм унэмыслъыс хъарбыз хъэсэшхуэм Iууащ.

– Мыр си хъарбыз хадэщ, – жиIащ Иналыкъуэ. – Илъэс зытхух хъуауэ мыбдеж щызощIэри, икъукIэ щобагъуэ. Къуажэ и гъунэгъукъыми, дьгъуакIуэ къакIуэркъым.

Хъарбызыр бэв хъуати, нэри псэри ихъэхурт. ГьуэгулIрэ Муратрэ хъарбыз ямыщыпэлъагъуми, мыпхуэдэу инрэ дахэрэ иджыт шрихъэлIар. Шухэр пщыIэм щытехъэм, абы тесхэр къапэжьаш. НэхъыщIэхэм, шы IумпIэхэр яубыдри, тесхэр кърагъэпсыхаш.

– Модэ кхъужьейжьым деж фшэи, уанэхэри тефх! – унафэ ищIащ Иналыкъуэ.

– А зи унэр бэгъуэн, дэнэ махуищ лъандэрэ кыщыпкIухьыр? Догузавэри, жытIэнури дыздэкIуэнури тцIэркъым, – дьдж-дыджу къеупщIащ абы лыжь жьакIэхур, ГьуэгулIрэ Муратрэ гуапэу сэлам къариха нэужь.

– СыздэщыIар пцIэркъэ, ди адэ, жэмхэм сылгыыхуащ! – жиIэу Иналыкъуэ кыщыригъажьэм, абы и псалгэр лыжьым Iэпиудаш:

– Сыт жэм узылгыыхуар, жэмхэр зыщIыпIи кIуакъым, мес, кхъужьейлэ мэзым щохъуакIуэри щIэтщ!

Дадэм и шхыдэм кIыхъ зримыгъэщIу, щIалэ хъэщIитIым закы-хуигъэзаш:

– НэхъыщIэ цIыкIухэм емыкIу дькъэфщIынкъым, щIалэм дигъэгузэващи, жытIэри тцIэжыркъым. Фэблэгъапэ, фэ сэ слбагъухэр фыхъэщIэ дьдэщ, фи теплъэкIи жыжьэ фыкъыкIа хуэдэщ.

– Фи еблагъэ куэд ухуэ, тхъэмадэ.

ГьуэгулI пщыIэхэр нэкIэ кызызэхижыхъаш. Ахэр зыщыплI хъурт, тIур нэхъ ину. «Нэхъыжь-нэхъыщIэкIэ загуэшауэ щIэлъу арагъэнщ», – игу къэкIащ щIалэм.

– ХьэщІэр тхьэм и щІасэщ, си щІалэхэ, хьэщІэ щІали щыІэ-кьым, – жиІэри, лЫжьым и Іэр ауэ занщІэу кьыщыт пщыІэмкІэ ищІащ, «фынщІыхьэ», жыхуиІэу. Езыри япэ ищаш.

ЩІалэхэр зэрешар фэуэ ятетт. Тыншкьым зэман кЫхькІэ шыбгым уисыну, атІэми махуэ кьэскІэ шууэ кьыщумыкІухькІэ.

– Сэ Иналщ кьызэрызэджэр, – жиІащ лЫжьым, тыншу тЫсурэ.

– Жьыщхьэ махуэ ухьу, дадэ, си адэм урицІэджджэгущ, – жиІащ ГьуэгулІ, лЫжьым и цІэр зэрищІэр, и кьуэ Иналыкьуэ кьазэрыжриІар ибзыщІри.

Тхьэмадэм гуапэу хьэщІэхэр зригьэцІыхуащ. Абы и теплэм кьыбжиІэрт щІалитЫр пщыІэм кьызэрытехьар и гуапэ зэрыхьуар. Я увыІэпІэр щыІпІэ пхьдзати, щІагьуэу цІыху нэсу кьыщІэкІынутэкьым. Абы хэту, зы щІалэ пщыІэм кьыщІыхьаш:

– Дадэ, ерыскьыр хьэзыр хьуащ, хьэщІэхэри мэжалІэу кьыщІэкІынщ.

– Иджыпсту дынэкІуэнкьэ. Мыдэ щІалэхэр ныжэбэ здэгьуэлъынур яхуэубзыхуи, я щыгын лейхэри щегьэх.

ЩІалэм хьэщІэхэр пщыІэ нэхь инитЫм я зым щыщІишэм, ГьуэгулІ кьэпсэлъащ:

– ЕмыкІу сыкьыумыщІ, ауэ, хьуну щытмэ, мобдеж дыщыгьуэлъынт, – и Іэр пщыІэ ныкьуэщІымкІэ ишиящ абы.

– ХьункІэ, хьунуц, – кьыпыгуфЫкІащ щІалэр, – ауэ, япэрауэ, ар ныкьуэщІщ, етІуанэрауэ, абы фыщызгьэгьуэлъмэ, ди адэшхуэм, Инал, кьысхуидэнукьым.

– Ар сыт щхьэкІэ, сыт абы и лажьэр?

– Лажьэ иІэкьым, зэрыныкьуэщІыр мыхьумэ.

ГьуэгулІрэ Муратрэ бысым щІалэр я гьусэу пщыІэ ныкьуэщІым гьунэгьуу зэрекІуалІэу, мэкьущІэм и мэ гуакІуэр зэуэ кьалурьуащ.

– Мис мы мэкьум дыхэлъынщ. ГьуэлъынІэу нэхьыфІ дэнэ кьипхьн?! – жиІащ Мурат.

– ФызэрегуакІуэщ, – и дамэхэр дригьэуеящ бысым щІалэм. – Фэ фызыхуей фыхуээзэмэ аращ.

ГьуэгулІрэ Муратрэ я адыгэ фащэр зыщахри пкьом фІадзащ. Мурат жэри, щІалэ цЫкІу хьэлу, мэкьум зыхигьэукІуриящ.

– Тобэ, хэт куэд щІауэ мэкьущІэм и мэ кьыщІихьэжа! – кьыжьэдэ-хуащ абы.

– ТІэкІу зыфтхьэщІынкьэ? – щІэупщІащ щІалэр.

– Іэмал имыІэу, – жиІащ ГьуэгулІ, и джанэпщэр итІатэурэ.

– Сэ иджыпсту... – ІукІащ щІалэр. Ар пщыІэ кьуагьым зэрыкьухьэу, ГьуэгулІ мэкьум зыхидзащ. Абы хэту, щІалэм и макь кьэІуащ:

– Іэсият! ФатІимэт! Дэнэ фыздэщыІэр? ХьэщІэхэм зевгьэтхьэщІ!

ПщыІэ нэхь цЫкІум, лЫжьым ейм кьыбгьурытым, зэщхьыр-кьабзэу хьыджэбз дахитІ кьыщІэкІащ, гьуму ухуэна я щхьэц фЫцІэ кЫхьыр я гупэмкІэ кьытелъу, чэсыргей бостей пІащІэ тІэкІу фІэкІа ящымыгьрэ я бостей Іэщхэри кІэщІу. Ахэр щалъагьум, ГьуэгулІрэ Муратрэ кьыщыльэтащ икІи, замыщІэжу, я нэр абыхэм траубыдащ.

– ИІэ, щІалэ хьэщІэхэм зевгьэтхьэщІ, – жиІащ бысым щІалэм.

ХьыджэбзитЫр кьызыщІэкІа пщыІэм щІэлъэдэжри, напІэлъгэщІ зырыз яЫгьыу кьыщІэкІыжащ, адэкІэ кьыщыт пщыІэм, пщэфІапІэ хуэдэу фэ зытетым, пхьэ фалъэ нэщІ зырызи кьыщацтащ. ЩІалэ хьэщІэхэм ябгьэдыхьэурэ сэлам ираха нэужь, зы хьыджэбзым жиІащ:

– ФыкъякІуэ!

Хьыджэбзхэр пщыІэ щІыбымкІэ екІуэклаш, щІалэ хьэщІитІыр я ужьым иту. Абыхэм иджыщ гу щыльтатар псыІэрышэшхуэ ежэхым. Ар щильагъум, Мурат хьыджэбзхэм ящыгуфІыкІуэрэ захуигъэзащ:

– Ей, тхьэІухуд шырхэ, мы псы Іуфэм дэри зыщыттхьэщІыжы-фынуш, лейуэ гугъу зевмыгъэхь!

– А къомыр жумыІэу, уи джанэр зыщых! – ткІийуэ жиІаш зы хьы-джэбзым, пхьэ фалгъэм къепкІэу псы къыщІигъалгъэри. – Мо мывэш-хуэм телъ тхьэрыкыуэф щІагъым сабын щІэлъщи къаштэ.

– Пэж дыдэу, ди шыпхъу цІыкІухэ, дэ зыттхьэщІыжынщ, мыдэ напэлъгъэщІыр къыдэфт къудей, – жиІэу ГъуэгулІ псалгъэмакъым къы-щыхыхьэм, еГІуанэ хьыджэбзыр къэпсэлъаш:

– Мы псыр къоскІыхыну ухуейуэ ара уэ?

ГъуэгулІрэ Муратрэ зэплъыжри, дыхьэшхаш.

– Щыфх фи джанэхэр! – жиІаш аргуэру хьыджэбзым. – Арыншамэ, псыр фтескІэнуш.

ЩІалитІым, абы къыфІамыгъэкІыу, я джанэр зыщахри, лъэны-къуэкІэ ягъэтІыльаш. ГъуэгулІ и джанэ щІагъщІэлъ Іэщхьэр щыдри-хьейм, хьыджэбзхэр аргуэру зыжьэу къэпсэлъаш:

– Джанэ щІагъщІэлъхэри зыщыфх!

Хьыджэбзхэр тегушхуауэ зэрыпсалгъэмрэ абыхэм я зыщІыкІэ да-хэмрэ Іэпхлгъэпх ящІаш щІалэ хьэщІэхэр. Абыхэм нэгъуэщІ къахуэ-накъым, хьыджэбзхэм жалэр ягъээщІэн мыхьумэ. ФІуэ затхьэщІауэ щІалэхэр напэлъгъэщІым щыІэбэм, хьыджэбзхэм, нащхьэ зэхуашІри, пхьэ фалгъэхэм къина псыр зэуэ щІалэхэм я щІыбым «уш» жиІэу тракІаш. ГъуэгулІрэ Муратрэ мо псы щІыІэм къыгъаштгэри, пщыІэм тес псоми зэхахыу, ину къыхэкІиикІахэщ. Хьыджэбзхэр зэрылгъэу ды-хьэшхыу лъэныкъуэкІэ Іужыжахэщ. КІий макъыр щызэхэхым, пщыІэм тесхэр къэжаш.

– Сыт къэхьуар, щІалэхэ? – къэщта-къэщтауэ щІэупщІаш Ина-лыкыуэ.

– Зыри, ди нэхьыжь, зыри къэхьуакъым, – зыжьэу жэуап ятащ мыдрейхэм.

Ар щызэхэхым, хьыджэбзхэр нэхь иныжу дыхьэшхаш.

– Алыхьым и цІэкІэ соІуэ, мы къуейщІеитІым зыгуэр къывашІауэ аракІэ! – шхыдэу щІидзащ Иналыкыуэ. – Дыунэхьури дытІысыжаш, мы тІур игъащІэкІэ губзыгъэ хьунукъым!

МыдэкІэ бысым щІалэхэри щытт, къэхьуар къагурыІуарэ ды-хьэшхыу. Инали къекІуэкІати, зыри жимыІэу, мащІэу и пащІэкІэ щІэгугІыкІри, ІуигъэзыкІыжаш. ІукІыжаш мыдрейхэри. Хьыджэбз-хэр щІалэ хьэщІэхэм къабгъэдыхьэжри напэлъгъэщІхэр къыІахыжаш, икІи псы зытракІа я щІыбхэр хуалгъэщІыжаш.

– Фи льякыуэхэр фтхьэщІынукъэ? ФымытхьэщІімэ, ІэфІу фыжеи-нукъым, – жиІаш зы хьыджэбзым.

– ЯтхьэщІынщ, я льякыуэхэри ямытхьэщІу дауэ зэрыгъуэлъыжы-нур? – къэпсэлъаш адрейри. «Сыт мыгъуэу пІэрэ мыбыхэм аргуэру къытхуамурадыр?» – егупсысаш ГъуэгулІ, итІанэ гушыІэурэ жиІаш:

– Сэ зэрысщІэмкІэ, хьыджэбзыфІхэм хьэщІэм и льякыуэхэр хуатхьэщІ!

– АШей, а фи кьуажэ хьыджэбзхэр сыту хьыджэбзыфЫшцэ, хьэщІэхэм я льякьуэхэри хуатхьэщІу! – жиІэри дыхьэшхашц зы хьыджэбзыр. Адрейми кьыпишашц:

– ЯхуэттхьэщІынщ, тхьэ, я льякьуэри, сыт щІахуэдмытхьэщІынур? – еплъаш ар и шыпхьум. – СлЮ, дэ дынэхьыфІ е дынэхьыкІэ фи кьуажэ хьыджэбзхэм нэхьрэ?!

А дакьыкьэм ГьуэгулІ и нэр хуэзашц хьыджэбзым и Іэблэ ижьым хэс анэл дахэм. Ар зы нартыху хьэдзэ хуэдиз хьунт, хьурейбзэт. Хьыджэбзым щІалэр а анэлым зэрепльым гу льитэри, езыри абы еплъыжурэ кьэпсэлышц:

– Мыр, зэшыпхьуйтІыр дызэхамыгьэгьуэщэн щхьэкІэ, ди анэм тыгьэ кьысхуищІауэ арашц.

– Уи шыпхьум хуищІар сыт-тІэ тыгьэу? – щІэупщІашц ГьуэгулІ.

– ФатІимэт, кьегьэлыагьут уи анэри ди щІалэ хьэщІэхэм! – жиІэри, хьыджэбзыр дыхьэшхашц.

ФатІимэт дэным хуэдэу плъыжь кьэхьуашц.

– Сыт, дахэкІей, абы щхьэкІэ апхуэдэу щхьэ укьызэщІэна?

– Абы и анэлыр зылъагьунур зышэр арашц, – жи Іэсият, а зэрыдыхьэшхым хуэдэурэ. – Хьэмэрэ, «хьэщІэщ», жытІэу, едгьэлыагьун? – дыхьэшх макьым нэхьри зрегьэІэт хьыджэбзым.

– АтІэ, ГьуэгулІ, кьашэ ФатІимэт, кьаши еплъ и анэлым! – мэдыхьэшх Мурати.

– АтІэ, сеуэу кьэсшэн?.. УкьыздэкІуэн, ФатІимэт?

– Сыт щхьэкІэ, уэ иджыри кьэс кьэшэн уимыІэу ара? – щІоупщІэ ФатІимэт, и шыпхьум нащхьэ хуищІурэ.

– Кьэшэни? – жи ГьуэгулІи. – СиІэкьым, дэнэ кьысхын?

– СлЮ, фи кьуажэм хьыджэбз дэмысыжу ара?

– Дэсщ, сыт щІыдэмысыр!

– АтІэ, дэсмэ, иджыри кьэс щхьэ зумыгьэпэщарэ зы хьыджэбз? Лъыжь ухьужашц!

Апхуэдэ псалъемакьым пэмыплъа ГьуэгулІ, жиІэнур кьыхуэмыгьуэту, и бзэр иубыдашц. Мурати щытт и ныбжьэгьум еплъу, абы итыну жэуапым пэплъэу.

– ХьумыгьэкІуэтапэу зыгуэр зэгьэпэщ, щІалэфІ, армыхьумэ укьыдэнэжынщи, щыс итІанэ кьанщІу уепщэу! – жиІэри, ФатІимэт Іужыжашц, абы и ужьыр кІэщІу ихуашц Іэсияти. ГьуэгулІрэ Муратрэ абыхэм якІэлъоплъ, езыхэри зэплъыжурэ мэдыхьэшх.

– ИІэ, лъыжь, ди льякьуэр дыгьэтхьэщІ, армыхьумэ мыгувэу кІыфІ хьунушц, – жи Мурат, псы Іуфэ удзыщІэм деж тІысауэ и вакьэр зылыыхьурэ.

– ИІэ, дыгьэтхьэщІ, хьыджэбзитІым кьамыгьэээж щІыкІэ, – жи ГьуэгулІи.

– СлЮ, кьагьэээжмэ, а кьыбжаІам нэхьрэ нэхь Іей кьыбжаІэн уфІэщІрэ? – мэдыхьэшх Мурат.

ЩІалэхэм я льякьуэр, ятхьэщІауэ я вакьэр щылыатІэгьэж дыдэм ирихьэлІэу Иналыкьуэ пщыІэм кьыкьуэкІашц.

– ИІэ, щІалэхэ, тІэкІу дедзэкьэнщ, армыхьумэ кІыфІ хьунушц иджыпшту, – жери зеплъыхь, ипхьухэр щимылъагьум, щІоупщІэ: – Дэнэ кІуа мы угьурсызитІыр? Тхьэ соІуэ, мыгьэрегьэм мыбы тесщи, щІыху ямылъагьуурэ, хьэщхьэрыІуэ техьухьауэ, дапэмылгьэщыж!

КлыфI дыдэ мыхуу шхэн яухри, кьэтэджыжащ пщыIэм тесхэр. МафIэм пхэ фIуэ тралъхьэри, ар ину кьызэщIэнащ, и бзийм льягэу зиIэтарэ гьунэгьуу узримыгьэкIуалIэу.

– Дэнэ щыIэ хьыджэбзхэр? – зиплтыхьащ Инал. – МэжалIэхэу кьыщIэкIынщ, нобэрей махуэм шхактым тIури.

– Дэ дымис, дымис, – зыжьэу жаIащ абыхэм, кIыфIым кьыхэ-кIыурэ. – Ди хьэщIэхэм щхьэкIэ нартыху цIынэ кьэтхьауэ аращ, яхуэдгьэвэну.

– Фэ дапщэрэ вжесIа пшапэр зэхэуауэ абы нэс фи закьуэу фымыкIуэну! – хьущIэрт Иналыкьуэ и фIэщу.

– Умыгузавэ, ди адэ, езыхэм нэхьрэ нэхь шынагьуэ ирихьэлIэн-кьым ахэр, – кьэпсэлящ Иналыкьуэ и щIалэхэм ящыщ зы. – Тхьэ соIуэ, а тIур зэ кьэзылгьэгуа псэущхьэ мэзым пхущIэмысыжынкIэ!

И кьуэм жиIар игу зэрыримыхьар IупщIу, адэр ней-нейуэ абы еп-лящ, икIи, псалъемакьыр нэгьуэщIым тришэмэ нэхь кьищтэу, Мурат зыхуигьэзащ:

– ТIэ, щIалэ хьэщIэ, нобэ кьэбгьэжьба хьыбарыр и кIэм нэбгьэса-кьым. А хьийм икIа щIалэм сыт зэкьуэшхэм иращIар?

– Сыт иращIэн, Иналыкьуэ?.. ЩIалэщIэм зэпымычу я шыпхьур ирихьэжьэрт, ирихьэжьэхукIи мыдрейхэм, кIэлъыпхьэрырти, кьытра-хьыжырт.

– ЩIалэ лыхьужьтэмэ ар, зэкьуэшиблым ящымышынэу, – кьэп-сэлящ Иналыкьуэ. – Зэ фIуэу кIуэцIакьухьатэмэ, етIуанэу кьытри-гьээзжынтэкьым.

– Ар, Иналыкьуэ, нэхь гьэкIэщIауэ бжесIауэ аращ. Iэджэри яукIащ ар хьыджэбзым и дэлъхухэм, зыри кьикIакьым армыхьу-мэ! «Фэ фхузэфIэкIын щыIэкьым», жери, иужьу шрихьэжьам и адэр кIэлъыщIэпхьуащ. ЛъэщIыхьэщ, и пхьур кьытрихьыжри, кIуэцIыкьу-хьы нэгьуэщIи хэмылгу, и бэлътокумкIэ щIалэм и пэр илгьэщIри кьэ-жьэжащ.

– Сыту пIэрэ абы кьрихар адэм? – щIэупщIащ щIалэхэм ящыщ зы.

– Кьрихар пщIэркьэ? Уи ныбжь нэсакьым, упэшынкьижщ, жиIэу аращ, – кьыхыхьащ псалъемакьым Инал.

– Уей-тIэ, а щIалэри абы и ужькIэ кьэкIуэжауэ кьыщIэмыкIын а хьыджэбзыр ирихьэжьэну! – дыхьэшхащ зы щIалэ.

– Хьэуэ, кьэкIуэжащ, а жэщ дыдэм кьытригьээзжри идыгьужащ хьыджэбзыр! – нэхь хэлIэтыкIауэ жиIащ Мурат.

– ТIэ, ар хьыджэбзым и дэлъхухэм яIэщIэкIуэдащ, дауи, – увыIэжыртэкьым Иналыкьуэ и зы щIалэ. Адрейхэр щыму щыст.

– Уцоуэ, – кьэпсэлящ Мурат. – ЯIэщIэкIуэдэн дэнэ кьэна, «мыр дэ кьыдэзыщIэфар лIы хьунуц», жаIэри, зэкьуэшиблым я кьуэш еянэу ялгытащ.

Хьыбарыр зэриухар щIалэхэм зэхуэдэу кьащыхьуакьым. Зым жиIэрт абы и щхьэр паупщIын хуеяуэ, адрейми ар идэртэкьым, Iуэхум лIыукI кьыхэкI нэхьрэ апхуэдэу зэращIар нэхь тэмэму кьилгытэрт. Псалъемакьыр кIыхь щыхьум, IьуэгулI кьэпсэлящ:

– Сыт щхьэкIэ, а щIалэр фэ фцIыхун хуейщ, сыщымыуэмэ, фэ фи кьуажэкIэриц ахэр тхьэжу щыпсэур!

IьуэгулI и гушыIэр ягу ирихьауэ, псори дыхьэшхырт. «Сэ тхьэ сыгьэлэ, мы щIалитIым ягу фIы кьытхуимыль. Сыт кьытхуамурадми, мы тIум зыгуэр кьытхуамурадщ, – егупсысащ Инал. – Мыхэр Балъкь

Гүфэ я анэшим льягунлягьу кгуэуэ жыхуагэр мыщыгэ зэфэзэщу пгэрэ?» Езы Инал дыдэм ищлэжыртэкьым апхуэдэ гукьэклэ щиглар. Щыгэ-щыгэу игу кьыдрихьеяуэ арат. Лыжым мурад ищлащ шгалэ хьэщлэхэм ныжэбэ яхуэмыбэлэрыгыну. Ауэ ари, игу кьэклагэри и кьуэми и кьуэрылгьухэми яжрилакьым.

Пщыгэм тесхэр хэклуэтэхуклэ уэршэращ. Хьыджэбзитгым кьахьа нартыху цынери хуэм-хуэму ягьажьэурэ яшхаш. Гьуэгулгэр Муратрэ зыкьом шгауэ хуейт гьуэлгыжыну, арщхьэклэ бысымым щыжамыгэлам, езыхэри укыгэри апхуэдэ гьуэху зэрахуакьым. Кьуршымыклэ кьриху жьы кьабзэм жэщыр нэхь щыгэтыгэ кьыщигым, Инал кьэпсэлгаш:

– Игэ, дыгьуэлгыжынщ, жэщри хэклуэтащ, ди хьэщлэхэри едгьэ-шаш.

– Дыгьуэлгыжынщ, – жилащ Иналыкьуи. – Мы шгалэхэр нэхь жьыуэ гьуэгу техьэхуклэ нэхьыфлщ, абыхэм гьуэгуанэфл кьащлэгыщ иджыри.

Псори щхьэж и пщыгэклэ зэбгьылащ, ауэ Иналыкьуэ и шгалэ нэхьыщлэр Гьуэгулгэ сымэ я гьусэу пщыгэ ныкьуэщгым и клапэм щыгьуэлгаш. Фгэмыкгуащ хьэщлэхэр я закьуэу кьыгьэнэну.

Жэщым кьыбжитгэрт пщэдей уэфл зэрыхьунур: вагьуэхэр изу ист, мазэ кьыкьуэклэри мыплащлэурэ уафэ джабэм еклуэклэрт, кьабзэрэ кьабзэу, хьурейбзэрэ шлакхьуэ тхьуэплгышхуэм ещхьу. Гьуэлгыжахэр псынщлэ дыдэу гурихаш. Ллам хуэдэу жешэщ Гьуэгулгэр Муратри. Ахэр махуэ гьуэгуанэм иригьэшат зыхащлэу. Инал дадэ и закьуэт мыжейр. Ар пщыгэ джабэм клэрыст, нэмээ щыгэ игьажэрэ щэхуу зыгьуэрхэр кьыбжу.

Гьуэгулгэ махуэ кгуам сыт хуэдизу емьшами, сыт щыгьуи хуэдэу, жьы дыдэу кьэушаш. Кьэуша щхьэклэ, хэлгт щыму, бжыхьхэпэ дахащэм зыгэпишауэ. Апхуэдэу здыхэлгым абы кьылгьэгуащ гэсиятрэ Фатгимэтрэ шыхэр кьызэрашэжыр. Ар шгалэм хуабжыу игьэщлэгьуащ: иджыри кьыздэсым езым абы и шыр нэгьуэщгым кьиубыдыфауэ илгьэгуатэкьым. Дапщэрэ шгалэхэм баз япимыхьами, зэпымычу кьафлхьырт. Иджы еплгы тгысыж, мо хьыджэбзыжь цыклум – гэсият – кьиубыдауэ кьешэж. Кьешэж, нахьгы пщлэхэмылгьу... и соку фыцлэ кыхьыр игыгыу. Фатгимэт шы кьишэжым нахьгэ пщлэхэлгьт. Гьуэгулгэ хуэму, кьабгьэдэлгь бысым шгалэр кьимыгьэушын хуэдэу, Мурат клэщлэулащ. Абы и нэхэр кьыщызэтрихым, «зыри жумыгэу, мобыклэ плгэ», жыхуигэу, Гьуэгулгэ и гэпэр ишиящ. Мурати телгыджэ щыхьуащ илгьэгуар. Фатгимэт шыр шы фгэдзапгэм ирипхьжри, гэсияти нахьгэ хуихьаш. Иужьклэ мэкьу ягуангэри, шитгыр кьабзэу ялгьэщлащ, шыклэхэр еклуу зэрадзэри, уанэхэр тралгьхьэжаш. А псоми псалгэмакьыншэу клэлыплгаш Гьуэгулгэр Муратрэ, клэлыплгаш, хьыджэбзитгыр зи ужь ихьа гьуэхур гэклуэлгьакгуэ дыдэу зэрагьэзащлэм дихьэхуэу.

Хьыджэбзитгым я гьуэху зэфлагьэклэри, я пщыгэм шгыхьэжаш. Гьуэгулгэр Муратрэ замыгьэгуэлыгьуэу кьэтэджа щхьэклэ, кьабгьэдэлгь шгалэри кьэушри, заригьэтхьэщлгьыну псылэрышэмклэ иришэклэщ. Ар шалгьагьум, хьыджэбзитгыр пщыгэм кьыщлэжри, Гьуэгулгэр Муратрэ я шлакгуэхэр, жэщым зытрапгауэ щытахэр, кьапхьуатэри, кьабзэу яутхыпщлащ, иужьклэ дахэу яшыхьри уанэ кьуанэм клэрапхэжаш. Ахэр щилгьагьум, дэлгьум жилащ:

– Фыжей сфгэщлэти, жьындууитл.

– Уэраш, тхьэ, жьындур, – жиІащ Іэсият, – и нэфІ кьытщыхуамэ, дыжэнэтбзу цыкІуш, и ней кьызэрытщыхуэу, жьынду дохьуж. Сыту пІэрэ пщэдджыжь нэхушым кьэхьуар?

Іэуэлъауэхэм кьагъэуша е езыхэр кьэуша, сытми пщыІэм кьыщІэкІащ Инали, Иналыкьуи, адреи щІалэхэри. ГьуэгулІ сымэ захуэпати, Инал бгъэдыхьэхэри, фЫшІэ хуащІащ:

– ХьэщІэ кІуапІэ тхьэм уищІ, ди адэ! Ныжэбэ дэ дызэрытыншам хуэдэу тхьэм тыншыгъуэ кьыуит, – жиІэри, Инал и Іэр ІитІкІэ иубыдащ ГьуэгулІ. – ИкьукІэ дигу фрихьащ: уи щІалэри уи щІалэм и бынхэри куэдрэ тхьэм пхуигъэузыншэ, я гүфІэгъуэ тхьэм уигъэлъагъу.

– Ину берычэт бесын, тхьэмадэ, – жиІащ Мурати.

Псоми сэлам ирахыжауэ щІалэхэм шы фІэдзапІэмкІэ щаунэтІым, Инал кьэпсэлъащ:

– Хьэуэ, си щІалэхэ, апхуэдэу гунэщІ дьдэу гьуэгу фытехьэ хьунукьым, нэгъуэщІ мыхьуми шхупс щІыІэ тІэкІу фемыфауэ фытезгьэкІынкьым! Дэнэ щыІэу пІэрэ хьыджэбзхэр? – зиплгыхьащ лЫжьым.

– Хьыджэбзхэр жей хьунщ, жьыщ иджыри, – жиІащ Иналыкьуэ.

– Хьыджэбзхэр жеймэ, уэра шыхэр кьэзышэжу уанэ тезыльхьар? – и пащІэкІэ щІэгүфІыкІащ Инал.

Ар щызэхихым, Иналыкьуэ, шыхэмкІэ плъа мыхьумэ, зыри жиІакьым. Абы ирихьэлІэу ФатІимэтрэ Іэсиятрэ кьыІухьащ, шхупс щІыІэ ярыту, пхэ фалгъэ зырыз яІыгъыу. ЩІалитІым ар ирафри, хьыджэбзхэм фЫшІэ хуащІащ, иужькІэ Иналрэ Иналыкьуэрэ я Іэр аргуэр зэ яубыдыжри, яшхэр ІумпІэкІэ яІыгъыу пщыІэм кьытекІыжащ.

– ФыкьыщыкІуэжкІэ, си щІалэхэ, мыбы фыкьытемыхьэмэ, си жагъуэ хьунуш, – жиІащ Инал.

– Іэмал иІэххэмэ, дыкьытехьэжынщ, – жаІащ щІалэхэми зыжьэу.

ЩІалэ хьэщІитІыр игу ирихьат Инал, ирихьат, ныжэбэ игу кьахуэкІахэми хушІегъуэжауэ. Ауэ, пщыр сыткІэ щхьэпэ, пэж дьдэу «хьыджэбзхэр ягъэкІуасэмэ», жиІэу егупсысат. Ауэ жэщым щІалэхэр ІэфІ дьдэу зэрыжейр, зэрыжаІэу, топ бгъэуами ахэр кьызэрымыушынур щилъагъум, дадэм кьыгурыІуащ игу кьэкІам хуэдэ Іуэху щІалитІым зэрызэрамышуэр. Абы и псэр псэхуауэ пщыІэм щІыхьэжа щхьэкІэ, жейм емызэгъыу, мащІэу Іурихым-кьэушыжурэ нэху игъэщат.

ЩІалэ хьэщІэхэр абы нэкІэ игъэкІуэтэжащ, кьэгъэшыпІэм еуэкІыхукІэ. ШууитІым зы теуэгъуэ якІуа нэужь, ГьуэгулІ шыр кьигъэувыІэри кьэпсыхьащ.

– Сыт кьэхьуар? – щІэупщІащ Мурат.

– Кьэпсых, – жиІащ ГьуэгулІ, – ди уанэхэр зэтхьуэкІыжынщ.

– Гурыщхьуэ сщІат сэри уанэхэр зэхагъэзэрыхьауэ, – жиІащ Мурат, – ауэ зыри жьысІатэкьым, кьысщыхьуауэ кьысфІэщІри.

– Дэ дытесыфынт абы, ауэ шыбгыр зэса уанэр телъыжмэ нэхьыфІщ, армышьумэ кьайхьэлгъэкІынкІэ хьунуш.

– Уэлэхьи, ауэ сытми лЫжькІэ кьомыджа уэ а ФатІимэт, – дыхьэшхащ Мурат, шым кьэпсыхуэрэ.

– «ФатІимэт», жумыІэу, «мафІэ зэщІэгъэна», жыпІэркьэ!

– Іэсяти абы кьыкІэрыхуркьым зыкІи!

Уанэхэр яхьуэжу ежьэжа нэужьы, ахэр куэдрэ тепсэлгыхьыжащ зэшыпхьуитІым. Нэрылъагъут щІалэхэр хьыджэбзхэм хьэщыкь зэрахуэхьуар, арщхьэкІэ ар щхьэтэчу ээжраІэфыртэкьым.

Пшапэр зэхэуэным куэд имыІэжу, шууитІыр кьуажэжьым нэсащ. ГьуэгулІ и гур и бгьэм кьипкІыным хуэдэу кьеуэрт.

– Дыкьэсащ, – жиІэри, ГьуэгулІ и шыр гьуэгум триІуэнтІыкІри, куэбжэ гуэрым Іуихуащ. Шухэр кьепсыхыну хунэсатэкьым, ахэр хьэблэ щІалэ цІыкІухэм кьыщаухьуреихьам. ПщІантІэм цІыху зыкьом дэтт, адкІэІуэкІэ унэм пшынэ макъ мыиныщэу кьыщІэІукІырт. ЩІалэ цІыкІухэм зы яхэкІри пщІантІэм дэлгэдащ икІи псоми зэхахьу кІиящ:

– ХьэщІэхэр кьэсащ, хьэщІэхэр кьэсащ!

ЦІыхухэр пщІантІэм кьызэрыдэхащ, унэм кьыщІэІукІ пшынэ макъри нэхъ ин хьури, цІыхубз гупышхуэ кІэлындор кІыхьым кьытеуващ. Абыхэм щІалэгьуалэр яыхьэжри, Іэгуауэ макъым ину зиІэтащ, зы щІалэрэ зы хьыджэбэрэ кьытехьауэ кьофэ. ГьуэгулІрэ Муратрэ жаІэнури ящІэнури ямыщІэу щытт, зэплгыжу. ПщІантІэм кьыдэкІахэр, щІалэ зыкьызыхитІым сэлэм кьрахауэ, щтэІэщтаблэу зэхэтт, заплгыхьу. Зы нэхьыжъ кьэпсалгьэри жиІащ:

– Дэнэ щыІэ-тІэ фи гьусэхэр?

– Дэ гьусэ диІэкьым, Хьэбалэ деж хьэщІэу дыкьэкІуауэ аращ, – жиІащ ГьуэгулІ щэхуу.

– Догуэ, догуэ, дэ зыгуэрхэр зэхэдгьэзэрыхьу кьыщІэкІынущ, мыхэр фызышэм ящыщкьым, – жиІэри, зы щІалэ нэхъ хэкІуэта гупым кьахэкІри, хьэщІэхэм кьабгьэдыхьащ. – Сэ си нэр нэжмэ, уэ у-ГьуэгулІщ, – жиІащ абы.

– КьэпщІащ, шынэхьыжъ, сы-ГьуэгулІщ, – и гур нэхъ кьызэрыгьуэтыжащ ГьуэгулІ.

– Е дэ ди тхьэу дэ дипщ, упсэу, ГьуэгулІ?! – гуапэу ІэплІэ кьыхуищІащ абы. – Сэ тхьэ пхуэсІуэнщ, нэгьуэщІыпІэ сыщыпхуэзакІэ укьэзмьщІыхужынт!.. ФыкІуэ, Хьэбалэ псынщІэу фыкьеджэ! – зыжриІэри имыщІэу, зыкьыригьээкІри унафэ ищІащ абы. – Музэчыр, уэ мы шыхэр зыхуей хуэгьазэт. Дэ дызынэплгьахэр хьэщІэ сытми, хьэщІэр мис мыхэр аращ!

ЩІалитІыр пщІантІэм даша кьудейуэ, Хьэбалэ кьыщІэкІри, накІуэпакІуэу ГьуэгулІ кьыбгьэдыхьащ:

– Упсэу, си щІалэ? Дэ куэд щІат узэрыдгьеижрэ, – жиІэри, и нэпсыр кьыфІекІуауэ, ГьуэгулІ быдэу зрикьузылІащ, арыххэуи, нэгьуэщІэ зыри хужымыІэу, и тэмакьыр зы кьару гуэрым щикьузыкІащ.

– ГьуэгулІ кьэкІуэжащ! ГьуэгулІ кьэкІуэжащ! – зэрыгьэкІийрт пщІантІэм дэт щІалэ цІыкІухэр.

Ар щызэхахым, унэм щІэхсэр кьызэрыІэтащ, пщІантІэм дэтхэри кьызэхуэсащ. И ІэблитІыр цІыхубз щІалэхэм яІыгыу, гупышхуэм зы фызыжъ кьыпхашьрт. Ар щилгьагьум, ГьуэгулІ зричри нанэм ІэплІэ хуищІащ, хуищІащи, и нэкІум, и щхьэцым Іэ делгэ, зы псалгы хужымыІэу. Нанэми зыри жиІэфыркьым, и нэхэр зэхуишэурэ щІалэр кьызэпиплгыхь, ІэплІэ кьыхуищІэ мыхьумэ. Абы зыгуэрхэр жиІэну хуейт, арщхьэкІэ зыри жиІэфыртэкьым, щытт, гуфІэгьуэшхуэм зэщІищтарэ зэщІэкІэзызэу. Абы хэту, Гуащэпс кьэсри ГьуэгулІ зыкьыридзауэ магъ, магъ макъкІэ, магъ, зыгуэрхэр кьыбжурэ. ГьуэгулІи, хуэмышэчыжу, и нэпситІыр кьыфІыщІэхуащ.

Хьэбалэ, тlэкIу зыкыщIэжауэ, и нэпсыр зепелъэшIыхыж щыму, и щхьэр зэзэмызи игъэкIэрахъуэ. Абы хэту, адыгэ фащэ дахэкIэ хуэпауэ зы хьыджэбз псыгъуэ кIыхь цIыкIу, псырылгъэ илъэфам хуэдэу, ГъуэгулI кыыбгъэдольадэри, IэплIэ, ба кыыхуешI. «Сэ си псэм ищIэрт уэ си гуфIэгъуэм укызыэрырихьэлIэжынур... ПщIыхьэпIэу слъэгъуат, – жи, и нэпсыр хуэмыIыгыжу. – Слъэгъуат пщIыхьэпIэу!»

«Мыр Дахэлинэщ, – щIыIэ-щIыIэу игу къэкIащ ГъуэгулI. – Тобэ, сыту дахашэ хъуа, сытуи псынщIэу дэжея! Ауэ щхьэ мыпхуэдэу яхуэпа?.. Яшэу аращ, ныщхьэбэ яшэ фызышэу!» Хьэблэр, цIыхухъуи цIыхубзи, ГъуэгулI кьежауэ, зым жиIэр адреим зэхимыхыу, Iэджэм щIэупщIэрт.

Аддэ жыжьэу уэрамым пшынэ макъ кыыщыIуащ. ЗылI, бухьар пыIэм щIуифауэ, утыкум кыиувэри псоми зэхахын хуэдэу ину жиIащ:

– ЩIалэри дыщымыгугъыжу къэкIуэжаци, алыхь-алыхь, ди нэщ, ди псэщ. Iу щытхуэну зэман дихуэнщ, ауэ хьэщIэхэр къэсащ, фи гыныр щывгъэти, къевгъэблагъэ мыхэр!

– Тэмэмщ, уэлэхыи, – къэпсэлъащ нэгъуэщI зы лы гуэри. – Уэ, дахэ цIыкIу, – зыхуигъэзащ абы Дахэлинэ, – кIуэи унэм щIыхьэж, армышъумэ уи фызышэр къебгъэблэгъэну укыщIэкIауэ къащыхьунщ!

Дахэлинэ и ныбжьэгъу хьыджэбзхэр щIыгъуу унэм щIэлъэдэжаш. Я пIэм изэгъэжаш мыдрейхэри. Нэхьыжьым и унафэкIэ, ГъуэгулIрэ Муратрэ гъусэ хуащIащ хьэщIэхэр езыгъэблэгъэну щIалэгъуалэм. Фызхэри, Дисэ я пашэу, пщэфIапIэм щIыхьэжаш.

– Ярэби, къэкIуэжыпауэ пIэрэ-тIэ щIалэ цIыкIур? КъэкIуэжыпами, а и гъусэ щIалэри хэт? – къэпсэлъащ зы цIыхубз гуэр.

– КъэкIуэжыпа-къэмыкIуэжыпами, ар сзыгъэблагъужа Азалыхьталэм сыхуэрэзыщ! – аргуэру макъкIэ къэгъащ Дисэ. – Тобэ, тобэ, си фIэщ хьуртэкъым сэ ар слъагъужыну! А-а, Думэсарэжь мыгъуэ, сыт нэхъри нэхъ кыищтэнт ар апхуэдэ щIалэ хъуауэ ильагъуну!

– Аращ мылIэ лы мэхъу жыхуаIэр-тIэ, Дисэ. Iа мыгъуэращ насыпншэр, армышъумэ псэум зыгуэр игъуэтынщ.

– Инал тхьэмыщIэкIэжьым сыт хуэдэу и нэ кыыхуикIрэт ар моуэ тIэкIу кыдэкIуэтеяуэ ильагъуну. ЩIалэ цIыкIум иджыри дахэ-дахэу кыкIухьыртэкъым ар шым тригъэтIысхьэу щыщIидзам.

ЦIыхубзхэм, кыыщIызэхуэса гуфIэгъуэри ящыгъупщэжауэ, мычэму иджы зытепсэлыхьыр ГъуэгулIрэ ар зыпIыжахэмрэт. Зыми и пщIыхьэпIэ кыыхэхуэжыртэкъым щIалэ цIыкIур абыхэм кыызэрамылхуар, гъуэгум кыыщагъуэтауэ зэрыщытар. Дисэ игу кыигъэкIыжьырт сабийм гушэ зэрыхуэзыригъэпэщар. Гуащэпс, дыгъуасэ кэхъуам хуэдэу, иIуэтэжырт хьыдан тIэкIум кIуэцIылыу Думэсарэ тхьэмыщIкIэм кыихьу быдз зэрыригъэфауэ щытар. Радымхъани зыхигъэкIыжакъым псалъемакъым: зэми дыхьэшхыу, зэми и нэпсыр щIилгъэщIыкIыу иIуэтэжырт Думэсарэ мыгъуэр къагъэгубжьыну и ужь зэритар, дэнэ кыкIами, сабийр Инал ейуэ, адреи псори къагупсысауэ жаIэурэ. АрщхьэкIэ, сыт ямыщIами, сыт жамыIами, Думэсарэ зыуи кьридзэртэкъым. Кьридзэртэкъым, апхуэдизкIэ сабийм хьэщыкъ хуэхъуати. Уеблэмэ, гъунэгъу физхэм фэ зэрыраплъамкIэ, а зэрыжаIэ дыдэм хуэдэу щытми идэрт, щIалэ цIыкIур и унэ кыыщыхьэжакIэ. Ар хьэзырт Инал хуиIэ лъагъуныгъэм и хьэтыркIэ сытри ишэчыну.

ГьуэгулI кьызэрыкIуэжам куэд ягу кьыгьэкIыжырт хьэблэ физ-хэм, нэхьыбэжи я нэгү кьыщIигьэхьэжырт. А псалъэмакьыр адэкIэ екIуэкIыну кьыщIэкIынт, фызышэр кьэмысатэмэ. Ахэр кьызэры-дыхьэххэу, мо пщIантIэ Iэхуитлгьэхуитышхуэм адыгэ джэгүшхуэр щрагэжыаш. Зэрыхабзэу, ар кьэфэкIэ хэгьэрейхэм кьызэIуахри, чэзур хьэщIэхэм ираташ. Джэгури гушыIэри нэхь тынши нэхь дахи кьыщIат фызышэр жыжьэ кьызэрымькIам, хьэщIэхэри бысымхэри фIы дьдэу зэрызэрыщIыхум. Зы щIалэ хьэщIэ кьэфа нэужь, нэхь джэгүзэхэшэ хуэдэу щыт щIалэр ГьуэгулI бгьэдыхьэщ, и Iэблэр иубыдри ину жиIаш:

– Уи лгьэгу дыщIэггьэплгь, шынахьыщIэ!

АрщхьэкIэ ГьуэгулI зрилгьэфыхьырт, щэхуу щIалэми зыгуэрхэр жриIэрт. Ар щалгьагьум, хэгьэрей щIалэхэм ГьуэгулI кьаувыхэри, «кьыдэкIи кьэфэ», жыхуаIэу, Iэгур кьытракьутэу хужыаш. ЩIалэм нэгьуэщI хэкIыпIэ зэрымьIэжыр кьыщыгурыIуэм, хуэмурэ кьыте-хьэри, утыкушхуэр кьыфыхьурэ пшынауэм зыбгьэдыгьахуэри ехьуэ-цащ, пшынауэми псынщIэ дьдэу кьэфэр ислгьэмейкIэ зэрихьуэкIаш. ГьуэгулI нысашэ кьэкIуа хьыджэбзхэм яхэплгьэщ, нэхь лгьэныкьуэ зыгьэзауэ щыт хьыджэбз псыгьуэ кIыхь цIыкIум зыбгьуригьахуэри, щэхуу жриIаш: «Дыкьэгьэфэ, тхьэIухуд шыр». Ар зэрызэхихуу, хьы-джэбзыр, и нэпсыр кьыфIекIуауэ, гупым яхэжаш. Ар щалгьагьум, щIалэ зэлэщIэлыищ утыкум кьылгьэдащ, я кьамэ Iэпщэр яIыгьыу. Нэхьыжы-фэ зытет щIалэр ГьуэгулI бгьэдэлгьадэри, и кьамэ Iэпщэр икьзуу, и нэщхьыр зэхэкуарэ пьджэну хьэзыру, еупщIаш, еупщIаш ину, гьунэгьуу щытхэм зэхыхуэ:

– Сыт хьыджэбз цIыкIум жепIар?!

Ар щилгьагьум, пшынауэм пшынэр игьэувыIаш, пщIантIэшхуэр щым хьуащ. ГьуэгулIрэ щIалэмрэ кьаухьуреихьаш. ГьуэгулI, ищIэ-нури жиIэнури имыщIэжу, Iэнкун кьэхьуащ, дэпым хуэдэу кьы-зэщIэнауэ. Мурат и ныбжьэгьум нэхь гьунэгьуу екIуэтэлIаш, кьэхьужыкьуэIамэ, и кьамэр кьрипхьуэтын кьудейуэ.

– Сыт, щIалэфI, хьыджэбзым жепIар?! – щIэупщIаш щIалэр етIуанэу. – Ар щхьэ гьырэ?

– Сэ тхьэ соIуэ, кьуэш, емыкIу зыхэлгь лгьэпкьы, Iуэхум кьемы-зэгьыни жезмыIауэ, жесIари жылэм я пащхьэм щыжысIэжыфыну-мэ! – жауап кьытащ ГьуэгулI.

– Абы щыгьуэм дынодаIуэ...

– Хьэуэ, сэ зы псалгьы жьысIэнукукьым, япэ сищу. ЖреIэж езы хьы-джэбз цIыкIум! – быдэу жиIаш ГьуэгулI.

Кьэхьуа хьэрггьэшыргьэр нэхьыжыхэм я деж нэсати, ахэри, хьэщIи хэгьэрей, унэм кьызэрыщIэхри, щIалэхэм я дежкIэ кьаунэтIаш.

– Сэ тхьэ соIуэ, дэ тхуэмыфащэ зредгьэпэсыну армыра мыбы дыкьыщIэкIуар! – жиIэурэ кьокIуэ зы лгьы гьумыщIэ зэлэщIэлы, Iэпщэрыбанэм хуэкIуэну зэрыхьэзырыр и теплгьэм кьыбжиIэу.

– Сэри тхьэ соIуэ, Увыж и кьуэ, фэ фхуэмыфащэ кьывэзыпэсын мы пщIантIэм дэмыту! – жи хэгьэрейхэм ящыщ гуэрми, и теплгьэкIи, и IэщэкIи абы пимькIуэтыну кьыгьэгугьэу.

– Сыт кьэхьуар?

– Зэ фытесабыри, кьэхуар кьиджефIэ! – кьопсальэ зы нэхыжь, мащIэу и макьым зригьIэту. – Мыр слю, шкIахуэ пщыIэ дыхуауэ ара?.. ШкIахуэ пщыIэрэ пэткIэ хабзэ гуэр тельщ.

ГьуэгулI хьиджэбзым жриIар езы хьиджэбзым жиIэжын хуейуэ щукуэдийм, япэу псальэмакьыр кьэзыIэта щIалэм хьиджэбз цIыкIум кьеджэри псоми зэхыхуе еупщIащ:

– Сыт мы щIалэм кьыбжиIар?

Хьиджэбз псыгьуэ кIыхь цIыкIур щытт зыри жимыIэу, зызэригьэпщхьэжарэ и щхьэр кьимыIэту.

– Кьащтэ кьурIэн, а хьиджэбз цIыкIур ауэ сытми мыгьа, и гуауэ хьун гуэр жрамыIауэ! – трегьэчыныхь пащIэшхуэ зытет хьэщIэм.

– Дауэ жраIэн, зиунагьуэрэ, – идэркьым хэгьэрейхэм ящыщ гуэрым.

– Сыт, жызолэ, мы щIалэм кьыбжиIар? – щIокIие хьиджэбз цIыкIум щIалэр.

– «Дыкьэгьафэ», жери кьызбгьэдыхьащ, – ерагькIэ кьыдришеящ хьиджэбз псыгьуэ кIыхь цIыкIум.

– Нэхь ину жыIэ, зэхэсхьиркьым! – жи аргуэру.

– «Дыкьэгьафэ», жиIащ! – хьиджэбзыр кьышиудри Iужыжащ.

– НыбэузыпщIэм уихьынути кьыбжиIащ! – кьэгубжыащ щIалэр. – Емынэ фIыщIэм укыхуа, джэгум уи шыпхуэ нэхыжь щыхэткIэ?!

КьызэщIэпIауэ зэхэт гупыр кьэдыхьэшхыжащ. ГьуэгулI кьыпэуа щIалэм зипльыхьри, гупым нэхь дахэ дьдэу яхэт хьиджэбзым Iэ хуищIри, зыбгьэдишащ.

– Кьысхуэгьэгьу, щIалэфI, кьэбгьэфэну зи ужь уитар мыбы и шыпхуэ нэхыщIэщ. Ар уэ зэрумыщIам шэч кьытесхьэркьым. Апхуэдэу щыхуакIэ, мис, шыпхуэ нэхыжьыр кьэгьафэ! Мыбыхэм дэ щыри драдэльхуш.

– Уэлэхьи, ар абы имыщIауэ сэ жызумыгьIэн! – кьыфIэмыIуэху-кьыфIэмыIуэхуу кьиутIыпщащ зыгуэрым, кьаугьэ кьэхьеймэ нэхь кьызэрищтэр наIуэу.

ГьуэгулI зэуэ еплэекIащ абы дежкIэ, икIи кьицIыхужащ и адэ кьуэш нэхыжькьым и кьуэр, Езид, ГьуэгулI щыцIыкIум имыгьэпсэууэ кьезауэу щытар. Арат япэ дьдэу хьэблэ щIалэ цIыкIухэр зэхэту «кьагьуэтакIэ» кьешауэ щытар. ГьуэгулI абы и псальэхэр гушIыхьэ щыхуащ. Сыт хуэдиз зэман дэкIа, итIани, и гужьгьэжьыр зыкIи нэхь мащIэ хуакьым. Кьызэреплэ кьудейр-щэ?

Езид и псальэр щызэхихым, утыкум ит щIалэм, ней-нейуэ абы хуеплэекIыурэ, ину пшынауэм жриIащ:

– Еуэ, Марусхьан, уи пшынэм, щIалэм лажьэ иIэкьым!

Марусхьан и пшынэр игьэбзэрабзэу щIидзэжащ. Япэм хуэдэу гукьыдэж имыIэжми, ГьуэгулI кьытехьэри псори дихьэхарэ Iэгур хушIауду ислэмей ищIащ, ислэмейр иухри, хьиджэбзыр и дэльхум бгьэдишэжащ. ЩIалэм фIыщIэ зэрыхуищIым и щыхьэту, и щхьэр мащIэу абы хуигьэщхьри, Мурат дежкIэ иунэтIыжащ. Мурат, бэльтоку кьрихауэ, и натIэм кьытрикIута пщIэнтIэпсэуэ щIыIэ пIащэхэр илгьэщIыжырт.

– Бетэмалу бэлыхь дыхэхуэрти, – жиIащ абы, ГьуэгулI фIэкIа нэгьуэщIым зэхимыхуе.

ГъуэгулИ, а екIуэкIар и жагъуэ зэрыхъуар IупщIу, нэщхъейуэ кышыгуфIыкIри, езыми и натIэм кытрикIута пцIэнтIэпсыр илъэщIу увывжащ.

– Зэ зыбгъэкIэрэхъуэн гукъыдэж уиIэ? – еупщIащ ар и ныбжьэгъум.

– СиIами, кIуэдыжащ! – дыхъэшхащ Мурат.

ЗэныбжьэгъуитIыр зэпсалгъуэ здэщытым, зы цIалэ къабгъэдыхъэри жиIащ:

– Хъэбалэ кыводжэ.

ГъуэгулIрэ Муратрэ я кум дэувэри, абы аддэ нэхъ пхыдзауэ щыт гуэщымкIэ иунэтIащ. Абдежым цIыхухъу пщафIэхэр щызэхэст, Iэнэ хъурей цIыкIум бгъэдэсу тIэкIу едзакъэу. АдкIэIуэкIи, гуэщ бжэIупэм деж, шыуанышхуэкIэ лы цагъавэрт. Нэхъыжь пэтми, цIыхухъу пщафIэхэр къэтэджри, щIалэхэм къащыгуфIыкIыу сэлам кърахаш.

– Фэ, щIалэхэ, гъуэгу фытеташ, фымэжэлIащ, фытIыси тIэкIу федзакъэ, – жиIэри, нэхъыжьым лъэныкъуэкIэ кыщыт IэнэмкIэ и Iэр ищIащ.

ЩIалитIыр тIэкIу къэмэжэлIар пцIытэкъым, ауэ къэхъуа зэрызехъэм и ужкIэ зэрымэжэлIари, зэрешари, къинэмыщIри ящыгъу-пщэжат. Иджы бахъэр кыщхъэщыхыу Iэнэм тель лы гъэвам и мэр къащыIурыуэм, зэрымэжэлIар зэуэ зыхащIэжат. ЩIалэхэр шхэуэ здэщысым, Хъэбалэ щIэупщIащ:

– Сыт, Нурхъэлий, нетIэ а джэгум кыщыхъуа зэрызехъэр?.. Хъэмэрэ кысфIэщIауэ ара?

Жэуапым и пIэкIэ Нурхъэлий къэдыхъэшхащ, ауэ Хъэбалэ нейнейуэ щеплным, и дыхъэшхыныр пичри, и щхъэр ГъуэгулI дежкIэ ищIащ:

– ГъуэгулI Беймырзэхэ япхъу нэхъыщIэр къиггъэфэн мурад иIати, къехъулIакъым.

– Сыту?

– И шыпхъу нэхъыжьыр абдеж дэдэм кыщытти.

Гуыр зэщIэдыхъэшхащ.

– Уэлэхъи, уэри уахэдэфатэмэ, ГъуэгулI.

– Дэгъуэщ а нэхъыщIэр, Беймырзэхэ кыхэкIауэ пцIэнукъым.

– Уи шыпхъу нэхъыжь джэгум щыхэткIэ, емынэм уихурэ?.. Хэбгъэ-зыхъу къэбгъэфэн хуеящ, уэлэхъи!

– Кърагъэгъафа? И дэлъхуищыр къилъащ, аслъэн губжьам хуэдэу, – дыхъэшхащ щIалэр аргуэру.

ЦIыхухъу пщафIэхэр а псалгъэмакъым кытекIри, ГъуэгулI и узыншагъэ, и псэукIэ сытхэмкIэ къеупщIу щIадзащ. Куэдыщэ дэмыкIыу Дэхэлиэ кыщIащаш, фащэ дахэкIэ хуэпауэ. Джэгум нэхъ ину зилэташ, зэпеуэу фочхэр драгъэуейуэ щIадзащ. МыдэкIэ, щIалэгъуалэм куэбжэдэнэ ящIати, гушыIэмрэ ауанымрэ тепщэ хъуащ. Фызышэ къэкIуамрэ хэгъэрейхэмрэ ялъэкI къамыгъанэу зохъурджауэ, зэщIонакIэ, апщIондэхукIэ дыхъэшх макъым ину зелэт, зэзэмызэ драгъэуей фочым и уэ макъым нэмыщI нэгъуэщI зэхыумыхыжу. Хъэбалэ фIэкIа къэмынэу, гуэщым щIэс псори куэбжэдэнэм еплъыну зэрыхъащ.

ГъуэгулIрэ Муратрэ, цIыхугъэ къахуэхъуа щIалэщIэр ящIыгъуу, лъэныкъуэкIэ щытщ, мо зэрызехъэм йоплъри. КъыфIэмыIуэху-

кыфIэмыIуэху хуэдэурэ, Езид абыхэм забгьурегьахуэри, ГьуэгулI псалгэ хьуэр гуэрхэр иредз, ауан ищIу, игьэикIэу. ГьуэгулI щытщ зыри жимыIэу, и гьуситIым ящыукIытарэ дэпу кьызэщIэнауэ. Езид щимыгьэтыжыххэ щыхьум, щIалэр йоIэдэкьауэри Iуедз, Мурат зы-хуегьазэри, гушыIэу жреIэ:

– Мы тхьэмыщкIэ мыгьуэм и щхьэр зэтес дыдэкьым, иджы фадэ пIащIэм нэхьри игьэутхьуащи, жиIэр имыщIэжу аращ.

Куэбжэдэнэ зыщIахэми зыхуейр зыIэрагьэхьащи, куэбжэр зэIуахри, фызышэр дагьэкIыж, псалгэ хьуэр жанхэр ирадзрэ а ирад-зам иридыхьэшхьжу. АрщхьэкIэ ГьуэгулI ахэри зэрызэхихьыщэ щыIэ-кьым, Езид кьриутIыпщахэм йогупсыс, и щхьэ мыгьуагьэ хуихьыжрэ иринэщхьейуэ. «Щхьэ мыгьуэ кьыскIэрыхьыжьа мыр ныщхьэбэ? – жеIэ игукIэ. – ЕсщIэнури сыт?» Абы хэту, Хьэбалэ кьоджэри, щIалэхэр гуэщымкIэ щIешэж. Абы унафэ ещI гуэщышхуэм Iэнэ кIыхь цагьэувы-ну, пщIантIэм дэтхэр, Iэнэм тIысыну кьызылгысхэр, псори кьраджену.

– ХьэщIэхэр шежьэжакIэ, дэр-дэру дызэхэсыжынщ, аращ хабзэ-ри, – кьопсалгэ пщафIэ нэхьыжьри, и пашIагьуэм Iэ дилгьэурэ.

Махуэ зыщыплIкIэ зэпыуакьым Хьэбалэ деж хьуэхьуакIуэ кьакIуэхэр, хьыбар зрагьэщIауэ кьэмыкIуахэри, хьыбар зрагьэщIэну кьащыгьупщахэри. МащIэ апхуэдэхэм деж кьыкьуэкIыжыр, хэти зигьэгусарэ и гукьанэр япэ иту, хэти щхьэусыгьуищэр кьигупсыса-рэ ар кьытригьээжурэ жиIэу. Щыху кьакIуэ-накIуэм Хьэбалэ Iэмал кьратыртэкьым ГьуэгулIрэ абы и ныбжьэгьумрэ яхуэфашэ гулгытэ яхуищIыну. КьищынэмыщIауэ, ар хуейт ГьуэгулI куэдкIэ еупщIыну. А псоми хьэблэ фызыр кьыхыхьэжати, жэци махуи жыхуаIэм хуэдэу, ахэр ГьуэгулI бгьэдэст, еуэршэрылIэу, зыщIэмыупщIэ кьамыгьанэу. ЩIалэм цIыхубзхэм кьарит жэуапхэм Хьэбалэ зыхуей куэди кьыхи-хырт, иныкьуэхэми и гур ягьэзагьэрт, и псэм псэхугьуэ кьрату, ины-кьуэхэри жагьуэ щыхьурэ и гум щIыхьэу.

Зы пщыхьэщхьэ гуэрым, цIыху кьакIуэ-накIуэр нэхь зэтеуауэ, Хьэ-балэ ГьуэгулI зыхуигьэзаш:

– Сэ кьызэрызгурыIуэмкIэ, уэ укьэкIуэжыпакьым, ГьуэгулI, хьэ-мэрэ сыщыуэрэ?

– СыкьэкIуэжыпакьым, Хьэбалэ, ущыуэркьым, дэнэ сыкьыздэ-кIуэжыну? – нэщхьей дыдэу жэуап кьытащ щIалэм, икIи темыгуш-хуащэу щIэупщIащ: – Сыт ди адэм и унэм кьыщыщIар?

– Абы гу лыптащ, – хьэлгьэу щэттащ Хьэбалэ. – Ар кIыхьыщ, зы псалгэу бжесIэнщи, мафIэм исаш. Иныкьуэхэми жаIэ, Исмелрэ и фызымрэ яхузэгупу, зыгуэрым щIидзауэ, иныкьуэхэми, ар ямыдэу, езы Исмел тутын ефэу жейри, мафIэ щIэнауэ ягьэхьыбар. МафIэсыр хьэблэм кьащIэу щызэхуэсам, унэм зыри пхуещIэжынутэкьым, ерагькIэ езы Исмел кьыщIахьафа кьудейщ. И фызыр щыIакьым а жэ-щым, езым я унэм щыIэжащ. Исмел и закьуэщ фи унэм щIэлбар. Аращ кIэщIу Iуэхур зытетыр. ТIэ, укьызэупщIри, кьезгьэжьа псалгэма-кьыр сIэщIэпхаш. Сыт укьыщIэмыкIуэжыну? Зэхэпха хьунщ мы махуитI-щым: Исмел и фызыжьри псэужкьым. Мыдрей кьэнахэр а щIапIэм хуейкьым, хуейуэ щытамэ, иджыри кьэс апхуэдэу цагьэтын-тэкьым. Сыт и жыл щIа ар мафIэм зэрисрэ?

– Пльагьурэ, Хьэбалэ, гува-щлэхами сэ Исмел и кьуэхэм мы жылэм сыдагьэсынутаэкьым. Ар хьэкът. Аращ жылэр сыбгынэн хуей щлэхьуари...

– ИкьусыкьужкIэ дыбгьэгузэващ, щлалэфI, е уздэкIуэр жумыIэу, е нэгьуэщI жумыIэу удэкIуэсыкIри уежьэжащ. Ар хабзэ? Сыт хуэдиз нэпс хьэблэ фызым щIагьэкIар! Уи жагьуэ умыщI, ауэ дэ ильэситI ипэкIэ удгьеижри, пхуэтщIынуIами пхуэтщIыжащ. Уэ хьэдрыхэ кьыкIыжам ухуэдэщ нобэ...

Хьэбалэ и тэмакьыр щиубыдыкIри, и нэпсхэри кьыфIекIуащ. Щысащ апхуэдэу зыкьомрэ, зы псалги кьыхудэмышейуэ, и гур хэщIу.

– Щыхур лIэрэ щIэплхьэжмэ, дыщэзэрылэм хуэдэщ, здэкIуари здэжари умыщIэу кIуэд нэхьрэ. ЛIар лIащ, абы уи гугьэр хыбохьжри, уи псэр мэпсэхуж. Мыдрейр-щэ? Угьуэлгыжами, абы уогупсыс: сыт ищIэрэ, сыт ишхрэ, лIауэ пIэрэ, яукIауэ пIэрэ?.. Апхуэдэу кьэбгьащIэр гьащIэкьым! – кьрикIутащ абы игу иль псори.

– Сэ хуабжы сыкьуаншэщ, леишхуэ фэсхащ, – жиIащ ГьуэгулI, и щхьэр кьыхуэмыIэту. – Ауэ гукьеуэмрэ щIалагьэмрэ кьыстекIуэри, сщIэми сегупсысыжакьым. Сыт хуэдиз сэ си фэм ирахар Исмел и кьуэхэм! Фэри фыщыгьуазэщ, фызышэ пщыхьэщхьэм Езид зыкьызбгьэдигьахуэрэ сыт хуэдиз кьызипэсар! Хьэуэ, Хьэбалэ, абыхэм сэрэ зы жылэ дьдэс хьунутэкьым... Аращ Iуэхур зэрыщытыр. Сэ уэ кьысхуэпщIари, Дахэлине зы быдзышэ сыдефауэ зэрызишыпхьури мы дунейм сытетыхукIэ сщыгьупщэнукьым, сщыгьупщэнукьым хьэблэжь сызытэсам сыкьызэралгьэгуари, ауэ кьуажэм кьэгьэзэж сиIэкьым. Си унэ унэщ, си льапсэ льапсэщ, сызыыхьахэм дыщэм хуэдэу сыкьалбагьу. СхухьфIэдзэнукьым сызыдэзэгьа жылэжыр, ауэ сэ псалгэ быдэ узот дьпэкIэ щIэх-щIэхьурэ сыкьыфIлыгьуэзэну, зи быдзышэ сефа Iуащэпси анэм хуэдэу сльагьуну. Зэрыжыс-Iащи, Дахэлине си анэ кьилхуам хуэдэу згьэпэжыну узогьэгугьэ!

– ГурыIуэгьуэщ псори! – жиIащ Хьэбалэ, ГьуэгулI и псалгэр иухауэ фэ щриплым.

А гIур щыму щысащ зыкьомрэ, щысащ, дэтхэнэри гупсысэ гугьум зыщIиIулIарэ, и псэкIэ, и кIуэцIкIэ игьэвыжу. Щысащ, гьащIэ блэкIар щIэрыщIэу я щхьэм уафэхьуэпскIым хуэдэу щылыду. Ауэ мыгурыIуэгьуэр а уафэхьуэпскIым уафэгьуагьуэр кьыщыкIэлъыкIуэнурат...

– ТIэ, ГьуэгулI, тIэкIу зыпIэжьэн уи гугьэ, хьэмэрэ дауэ уи Iуэхур зэрыщытыр? – кьэтэджыжащ Хьэбалэ, псалгэмакьыр зэраухар IупщIу.

– Пльагьурэ, Дахэлине и Iуэхум дыкьримыхьэлIамэ, апхуэдири зытIэжьэну кьыщIэкIынтэкьым. Хьумэ, пщэдей пщэдджыжьым дэжьэжынт.

– Хьунщ пщэдей пщэдджыжьми, ауэ апхуэдэу щыхьукIэ, ныщхьэбэ хьэблэр кьеддженщи, тIэкIу дызэхэсыжынщ, армышьумэ щэхуу уежьэжа хуэдэу хьунуш. Нобэ зывгьэпсэху, уи гьусэ щIалэри зэрешар и фэм кьелуатэ.

Хьэбалэрэ ГьуэгулIрэ я псалгэмакьыр яуха нэужь, ГьуэгулIрэ Муратрэ псыхьуэмкIэ кIуащ. ГьуэгулI игу кьэкIат сабиигьуэр щигьэкIуа

Балькь псыхьуэшхуэр, лъэр щӀиуду кьуршыпс щӀыӀэ уэрыр темпыӀэу шежэхыр, унэ хуэдиз хьу мывэ фӀыщӀэжьхэр, а псом я щӀыбагьым пльыр емызэшыжу кьыдэт Джэналькьы бгыжьыр. Абыхэм гукьэкӀыж гуэрхэр япыщӀат, аддэ сабиигьуэ гьащӀэм и нэхъ зэман курыкупсэ дьдэм ухишэжу. ГьуэгулӀ хульэмыкӀыу зэригьащӀэрт Балькь псыхьуэмрэ Шэрэдж псыхьуэмрэ, нэхъ дахэр, гумрэ псэмрэ нэхъ дыхьэр кьыхуэщӀэртэкьым, ауэ фӀыуэ кьыгурыӀуэрт а тӀум зэщхьу куэд зэхуаӀэу нэхьыбэжкӀи зэрызэщхьэщыкӀыр, тӀури зэрыдахэр, зэрыхуэпсэгьуэр.

ЩӀалитӀыр кьыдыхьэжу тӀэкӀу едзэкьа иужькӀэ, хадэм ихьэхэри, дэшхуей лъабжьэм щӀэт пасэрей гьуэлыпӀэшхуэм лъэныкьуэ зырызымкӀэ зрагьэщӀащ. Уэршэру здэщылтым, езыхэми, гу лъамытэу, зэуэ жейӀэфӀым хильэфаш. Мо жэщ зытӀушым дахэ-дахэу зызымыгьэпсэхуа щӀалэхэр жеящ, дыгьэ кьухьэгьуэ нэблагьэу, Хьэбалэ кьыгьэушыху. Хадэ кӀуэцӀым иж псыӀэрышэм фӀыуэ зыщатхьэщӀри, ахэр пщӀантӀэм кьыдыхьэжащ. Гуэщышхуэм щӀэтӀэ нэ кӀыхьым хьэблэ псор бгьэдэст, абыхэм япэплъэу.

Ауэ-Джэрджий кьэкӀуэжа нэужьы, Мурат куэдрэ иӀуэтэжаш щӀалитӀыр а махуэм кьызэрагьэлъэпӀар. ИнэжыпӀэкӀэ а махуэр ГьуэгулӀ шапӀа хьэблэжьым я махуэшхуэт. Дауэ мыгуфӀэнрэт ахэр, ягьеижу зӀ хуэлухуэщӀэхэри зэфӀагьэкӀыжа, уеблэмэ кьуажэ кхъэ дыхьэпӀэм деж сын зыхуагьэувыжа щӀалэм лажьы-хьати имыӀэу кьыщыкӀуэжакӀэ! ГьуэгулӀ и Гуэхум нэгьуэщӀӀ зыгуэри хэлът, дауи, ар хьэблэм кьыщальхуамэ, и лъэпкьэрэ и кьупщхьэрэ иӀэжамэ, и Гуэхур апхуэдэ дьдэу хьэблэдэсхэм я гум емыжэлӀэнкӀи хьунут, ауэ ар япӀыну кьэзыыхэхэри игьуэ нэмысу дунейм щехьыжым, зэрыхьэблэу кьальгытащ сабийр Алыхьым гьэунэхуакӀуэу кьаритауэ, дэтхэнэми и Гуэху хэлъу, и гьащӀэмкӀи жэуап ихьу. Ар адыгэм игьащӀэми я хабзэу щытащ – зейншэ гуэр кьалэщӀэнамэ, псоми зэдапӀу, накӀэнэщхьагьэ лъэпкь хэмылъу, щхьэж зэрыхуэзфӀэкӀкӀэ зыщӀигьакьуэу. Ар икьукӀэ хабзэ дахэт, уеблэмэ ди гьунэгьу нэгьуэщӀӀ лъэпкьхэми кьащтэ, яфӀэкьабыл хабзэт. Адыгэ хабзэм быдэу кӀэлъыплъ, шапхъэ кьытезых ди гьунэгьу лъэпкь куэдым кьальытэрт зейншэм хуащӀӀ пщӀэр, нэмысыр ди хабзэм и нэхьыфӀхэм ящыщ зыуэ. А псори кьэплъытэмэ, ГьуэгулӀ зыдыхьэжа хьэблэм, зы лъэныкьуэкӀэ, ямылейуэ зыри ялэжьыртэкьым, нэгьуэщӀӀ зы лъэныкьуэкӀи, иужьрей зэманым а хабзэр тӀэкӀуӀэ щӀыб ящӀу зэрыщӀадзар зымыдэ, абы пэув кьахэкӀырт.

Дауи, адыгэ хабзэ псори зэзыгьэщӀэну хунэмыса Мурат ахэр фӀэгьэщӀэгьуэнт, фӀэтелъыджэт. Ар егупсысыртэкьым е и акьыл хунэсыртэкьым ГьуэгулӀ и жылэжьым, и хьэблэм, я быным хуэдэу, гьунэгьу-псэуэгьу зэрызыхуащӀам кьыкӀхэм. А псор зэрильытыну, зэригьэпщӀэну ар иджыри щӀалэлъуэт. Ахэр нэсу кьыщыгурыӀуэнури щызыыхищӀэнури дяпэкӀэт, нэхъ кьыдэкӀуэтейрэ лыпӀэ иувэмэт. Иджыпсту псори фӀэгьэщӀэгьуэну арат.

ДахашӀэу зэхэсащ а пщыхьэщхьэм хьэблэр, зымӀэныхур адрейм кьыщтэжу, зы унагьуэу зэдэпсэу адыгэ хьэблэжьыр. Дэтхэнэми, ар ирецӀыхухьу е ирецӀыхубз, и кьалэну кьыльытэрт ГьуэгулӀ псалъэ гуапэ, псалъэ дахэ кьыжриӀэну, кьеущиену. Щыыхухьухэри имыгьэп-

сэлъэжу, абыкIэ пашэныгъэр зыIыгъыр нэхъыжъ дыдэу псоми я чэн-джэщэгъу Дисэт. Езы ГъуэгулI, къемыупщIамэ, зыри жимыIэу псоми Iэдэбу едаIуэрт.

Жэщыр хэкIуэтауэ, джэдхэми, зэкIэлъагъэпIащIэу, Iуэуэ щы-щIадзам гупыр зэбгрыкIыжащ. ЩызэбгрыкIыжым нэхъыжъхэм ГъуэгулI псалъэ быдэ Iахашч дяпэкIэ щIэх-щIэхыурэ къэкIуэжыну, сыт хуэдэ Iуэху къылыгъуэмкIами, хъыбар къаригъэщIэну.

ЦIыхухэр нэхъ щызэтеум, ГъуэгулIрэ Муратрэ аргуу хадэм зрагъахуэри, дэшхуей щIагъым щIэт пхъэ гъуэлъыпIэжым, нобэ щыжеям, игъуэлъхъащ. Хъэбалэ абыхэм лъыхъуэри, къыщыIэ-щIэмылъагъуэм, игу къэкIыжащ ахэр хадэмкIэ ихъэу зэрилгъэгъуар. ЯкIэлъыкIуэмэ, тIури лIам хуэдэу жейрт. Хэт ищIэрэ, щыIэм исмэ, жери, щIакIуэхэр ихъри зырызу ятриубгъуащ.

Хъэбалэ къыщыгушам къулышыкъушхуэ хъуат. ХадэмкIэ ихъа щхъэкIэ, щIалитIыр игъуэтыжакъым, я хъэшыпхэри къыщыIэщIэ-мылгъэгъуэжым, унэм щIыхъэжри и щхъэгъусэм хуэтхъэусыхашч:

– Сэ тхъэ сыгъыIэ, мы щIалэр лIы мыхъуну! Хъуакъым ари ежъэжыкIэ...

– Сыт къэхъуар, цIыхухъу? – щIэупщIащ Гуащэпс, и лIыр зы-хуейр къыгурыIуа пэтми.

– Щэхуу дэкIуэсыкIыжауэ къыщIэкIынууц, згъуэтыжыркъым!

– Ана-а-а, уэ игъащIэкIэ ужеймэ, къожъэн-тIэ? Дисэ сэрэ едгъэжъ-жащ кIыфIзэхэту. УмыщIэу ара? Абыхэм гъуэгуанэшхуэ къапэщылыщ!

– Дауэ зэревгъэжъэжар, зиунагъуэрэ? Сэ щхъэ сыкъэвмыгъэу-шарэ?

– Алыхъ, уэ, топ ягъэуами, укъэмыушынут, иныжъ жей пщIырт.

– Гъуэмылэ сыт, зыгъуэр яIэщIэфлъхъа абыхэм?

– НтIэ. Дисэ ахэр гъуэмылэншэу иригъэжъэжынуэм, уэ пщIэркъэ?!

Хъэбалэ шэнт лъахъшэм тетIысхъэри, псалъэмакъыншэу ту-тын ишыхъащ, ар щIигъанэщ, хуищIэу екъури, зыри жимыIэу унэм къыщIэкIащ. Абы и теплэм къыгъэлыгъуэрт ар ГъуэгулI зэрыхуэ-мыарэзыр, хуэмыарэзым къыщымынэу, тIэкIуи зэрызыхуигъэ-гусар. А псоми набдэзугбдзаплъэу кIэлъыплъа Гуащэпси мащIэу къыпыгуфIыкIащ, «мыбы езыр щыщIалар щыгъупщэжай», жыхуиIэу.

Тхъэмахуэ псокIэ тепсэлъыхъыжащ хъэблэдэсхэр ГъуэгулI къызэрыкIуэжам. Дахэлине и фызышэр абы яIэщIигъэхуати, зээмы-зэххэт ар ягу къыщыкIыжыр.

ГъуэгулIрэ Муратрэ жылэжым къыдэкIыжу махуэ ныкъуэ гъуэ-гуанэ къызэпачыхукIэ зытепсэлъыхъар ГъуэгулI къыщыхъуа хъэблэм дэсхэрщ. Зырызыххэу и щхъэфэ имыIэбауэ зы цIыху къыдэнакъым, ауэ, сыт жамыIами, хэт темыпсэлъыхъами, псалъэмакъым и кIэр зыхуэкIуэжыр зыт: хъэблэдэсхэм я цIыхуфIагъырт, ахэр егъэлеяуэ зэрыгумащIэрт.

Дыгъэр щхъэщыгум къиувати, гъэмахуэм хуэдэу, хуабэт. КъэпщIэнтIат щIалитIри шыхэри. Гъуэгур псы Iуфэм гъунэгъуу щекIуалIэ дыдэм деж зы кхъужьей баринэшхуэ щытт, гъуэгурыкIуэ-хэм я зыгъэпсэхупIэу. Абдеж щепсыхри, шыныбэпххэр ягъэлэлащ, шыхэри, жыгым адкIэIуэкIэ щыт шы фIэдзапIэм фIамыдзэу, хуиту яутIыпщашч, езыхэри тIэкIуэ зэIурыуащ. ГъуэгулI, Мурат къэщхъэу-

кьуэхьу гу щылытэм, зэбэдзауэ псым хэт шитыр кьыхишыжри, я шыныбэпххэр щикьузэжащ.

– Нэшэс, шынэхьыщIэ, дэ ди нэм нэху ильагьуу хадэм дьнэ-сыжын хуейщ, ди мыгьуэхэр темьшыIэжу кьытпоплъэ, – жиIэри, ГьуэгулI и ныбжьэгьум еIэдэкьэуащ. Мурати псалъэмакьыншэу шым шэсыжри, кьежьэжахэщ. Щыму кьыздэкIуэм, Мурат мащIэу кьыпыгуфIыкIри жиIащ:

– Ди мыгьуэхэр, жоIэ-тIэ!

ГьуэгулI ину дыхьэшхаш:

– Ди мыгьуэкьэ-тIэ? Сыт абыхэм я лажьэр уи мыгьуэну? Согьэпэжри, нэщIэпкIэ цIыкIу хьужахэу, сэ абыхэм хуэдэ хьыджэбз цIыкIу иджыри кьэскIэ сримыхьэлIа! Я жьыдэрагь кьудейр сыт и уасэ!..

– Жьыдэрагь, жи! Жьыдэрагьым и закьуэ, ахэр зыхэмызагьэ Iуэху щыIэу си фIэщ хьуркьым. Я пщэфIэкIэм деж кьыщыщIэдзауэ я шыуанэ телхьэкIэ нэгьунэ зэрыхуэлэрыхуэр плъэгьуакьэ?

– Едгьэхьэжьи дегьэжьэж-тIэ, апхуэдэу уигу щрихькIэ!

– «Едгьэхьэжьи дегьэжьэж!» Тынщ жьыIэнщ! Согьэпэжри, ехьэжьэ мыгьуэр уамыгьэщIмэ я дэлхухэм! Абы нэхьей, сытемыни хьурэ ахэр!

– Тху кьудей! Сло, дэ литхум дапэмыувыфыну ара-тIэ жьыIэнур?

– ДапэувынкIэ дапэувынщ, ауэ кьыдащIэнур-щэ? Уапэуэв кьудейкIэ зэфIэкIыу щытамэ, си закьуэпщIий зы жылэ псо сапэувынт.

– Уэ сэ сльагьур укьэрабгьэ гуэру кьыщIэкIынущ. Дьнэсыжмэ, МытIэ сельэунщи, кьэрабгьэ джанэ пхуезгьэдынщ! – жиIэри, ГьуэгулI и шыр иригьэлащ, «кьыслъэщIыхьэ», жыхуиIэу.

ЗэныбжьэгьыитIым яшхэр куэдрэ зэдагьэжащ. Зэм зыр, зэми адреир япэ ищу, шыхэр зэрытегьэжыртэкьым. ЩIалэхэр абы иризэгьуэпырт, апщIондэхуки я кьамышыхэр тракьутэрт. Нобэт абыхэм яшхэр кьызэдагьэжэну япэ дыдэу ягу кьыщыкIар. Пэжу, нэхьапэхэми зээмызэ зэдрагьэлъат я хуарэхэр, ауэ иджыпсту хуэдэу гьуэгуанэ кIыхькIэ зэи зэпихьатэкьым.

Зыкьомрэ кьызэдэжа нэужь, щIалэхэм зыкьащIэжри, хуэм защIыжащ.

– Абы фIэдгьэкIмэ, шыхэм лей идох! – жиIащ ГьуэгулI, тIэкIуи щIегьуэжа-щIегьуэжауэ. – Гуэныхьщ...

– Уэ умыщIэр зыщ, – кьыпыгуфIыкIащ Мурат, – дэ дишхэр зэрытегьэжынукуьым...

– Ар сыт щхьэкIэ? – игьэщIэгьуащ ГьуэгулI.

– Зэкьуэщ ахэр, зы анэм кьильхуауэ!

– Зы анэм кьильхуами, зы адэм кьригьэлхьуакьым, – идакьым ГьуэгулI. – Языхэзыр нэхь жэру щытын хуейщ.

– Неуэ-тIэ, дегьэплъ иджыри!

– Хьэуэ, куэдщ ар нобэрей IуэхукIэ, плъагьуркьэ, кьэдгьэпщIэнтIащ.

– Пэжщ, кьэдгьэпщIэнтIащ.

– ДыкьэгьэувыIи, щIэдгьэгьэгушхьэж...

– Хуэмурэ дыкIуэурэ щIэдгьэгьэгушхьэжмэ нэхьыфIщ.

– Си гугьэмкIэ, хьарбыз пщыIэм дьнэсыным кьэнэжа щыIэкьым.

– кьэпсэлъащ Мурат, а тIур зыкьомрэ щыму кьэкIуа нэужь.

ГьуэгулI зыри жимыIэу, дэплъейри, дыгьэм еплъащ.

- Зы теуэгъуэфI кытхуэнами аращ, – арэзы хьуащ ГьуэгулИ.
- НэхуIуэу дынэмысыну пIэрэ ди мыгъуэхэм я деж?
- Нэхъ пасэу дынэсыхукIэ нэхъыфIщ...

ЩIалитIыр аргуэру мамыращ. Аргуэру ахэр егупсысырт я гумрэ я псэмрэ кыдыдыхъа хьыджэбз дахэ дьдэ цIыкIуитIым. Ахэр я теплъэкIэ яфIэцIалэIуэми, я псэлъэкIэкIэ, я IэбэкIэкIэ нэхъыжыфэ ираплъырт.

– Уэ дэтхэнэра кыхэпхыр, ГьуэгулI, ФатIимэт хьэмэрэ Iэсият? – кьэпсэлъащ Мурат зы зэман зэ.

Апхуэдэу и ныбжьэгъур кьеупщIыну пэмыплъа ГьуэгулИ и пацIэкIэ щIэгуфIыкIащ. ИпэжыпIэкIэ ар абы егупсысатэкъым, егупсысын дэнэ кьэна, и пщIыхьэпIи кыхэхуатэкъым.

– Хьунц-тIэ, – кьэпсэлъащ Мурат аргуэру, – апхуэдэу щыцыткIэ, дегъауи пхьэидзэ дьгъэщI.

ГьуэгулI дыхьэшхаш.

– Сыт сэ жысIам дыхьэшхэну хэлъыр? TIури, пхузэхэмыцIыху-кIыу, зэщхьыркъабзэу дахэ дьдэ цIыкIуц, зэхуэдабзэу зэрыгъэсэжауэ жьэрэIурэщ... Си гугъэмкIэ, пхьэидзэр нэхъ тэмэмщ, емькIуи хэлъу кысыщыхьуркъым...

– Мыхэр кьэтшэну унафэ быдэ тщIа хуэдэу уопсалъэ...

– Пэж дьдэу, едгъэхъэжы дегъэжэж ныжэбэ!

– Сыт щIэныжэбэр? Иджыпсту я пщыIэм дьтехьэнц, сэлами-чэла-ми дыхэмыт, хьыджэбзитIыр кьэтихуэтэнци, докIуэ щIыкIэ! Апхуэдэу щхьэ мыхьурэ?

– Аргуэру ауан сыкыбощI!

– УсщIыркъым ауани, сыбдэгущыIа кьудейуэ аращ. Ауэ мыдэ кьэдаIуэ, пщыIэм дьтехьэмэ, хьыджэбзитIыр кьытпежьэнурэ дишхэр тIахынуц, уи шыр пIызыхыр – уи хьыджэбзц, си шы IумпIэр зыубыдыр – сысейщ. ДызэгурыIуа апхуэдэу?

– ДызэгурыIуащ, – дригъэуеящ Мурат и дамэхэр, и ныбжьэгъум жиIар фIэмытэмэмыщэу. – Ауэ кьытпемыжьэмэ-щэ? Ди шы IумпIэхэр ямыубыдмэ-щэ?

– Кьытпежьэнущ икIи шы IумпIэхэр тIахынуц!

– Ар уэ дэнэ щыпщIэр?

– А хьыджэбзитIым езыхэм дызэрагуэшрэ куэд щIащ, мис а зыдагъэтхьэщIу ди щIыбым псы щIыIэ кьызэрытракIэжрэ дагуэшащ!

– СлЮ, уэ уIэгуиплъэу ара?

– СыIэгуиплъэ-сымыIэгуиплъэми, апхуэдэу хьунущ.

– Мыхьумэ-щэ?

– Хьунущ, бжесIащи, хьунущ.

ЩIалэхэм зэрыжаIам хуэдэу, дьгъэр кьухьэным зыкьомыфI иIэу, ахэр пщыIэм техьаш. Аддэ жыжьэу, хьарбыз хадэм и кIэмкIэ, цIыху куэд хэтг, хьарбызыр кыщIачыжрэ тажыджэшхуэ зытет выгум иралъхьэу, самэуи зэтралъхьэу. Инал дадэ и пщыIэ цIыкIум и джабэм кIэрыст, пщыхьэщхьэ дьгъэ щабэм зригъэурэ тIэкIуи кьещхьэукъуэхуэ. ФатIимэтрэ Iэсиятрэ пщэфIапIэ хуэдэу щытым деж щыIэуэлъауэрт. ЩIалэхэм фэ зэрыраплъымкIэ, абыхэм пщыхьэщхьэшхэр ягъэхьэзырырт. Зыжэщ езы щIалитIыр зыщIэлъа пщыIэ ныкьуэщIри яухат, ар кIыхьт, цIыху тIощI нэблагъэ щIэхуэну. ГьуэгулI зэрыжиIам хуэдэу, хьыджэбзитIыр гуфIэжу кьапежьэри, я шы IумпIэхэр Iахаш. ГьуэгулI

и шы ГумпIэр ФатIимэт иубыдащ, Мурат и шы ГумпIэр Iэсият Ихашц. ШитIыр шы фIэдзапIэм фIэдзэри, шы ныбэпххэр кыагьэлэлащ.

– Шыхэр тIэкIуи щIэгьущхьэжащ, уанэхэри тетхынщ, – жиIащ Iэсият.

ШитIыр зыхуей хуагьэза нэужь, ФатIимэт кьэпсэлящ:

– Феллэгьэж, лЫжьхэр! Ди гугьаи фи шыплIэхэм хьыджэбз зырыз дэсу кьэвгьэээжыну!

– Iейуэт ар! Езыхэр зыгуэрым и шыплIэм дамыгьэтIысхьащэрэт ахэр! – жиIащ Iэсият, икIи нащхьэ зэхуащIыжри, тIури ину дыхьэш-хашц. Хьыджэбзхэм я дыхьэшх макьым Инал дадэр кьызэщигьэури кьыдэпльящ.

– А-а, феллэгьэж, си щIалэхэ, феллэгьэж! – жиIащ лЫжьым, нэбэ-нэушэу.

ГьуэгулIрэ Муратрэ дадэм бгьэдыхьэри, гуапэу сэлам ирахашц.

– Сыт ухуэдэ, дадэ?

– Тхьэр фIыкIэ кьыфщIэупщIэ, щIалэфIхэ, сэ сыхьарзынэнц. Фэ сыт фыхуэдэ? ФыздэщыIахэри дауэ щыт, сытхэр кьыщыфлэгуа, сытхэр кьыщыфшха?

– ПщIэркьэ, дадэ, кьрагьэшхар? – кьэпсэлящ хьыджэбзитIыр зэуэ. – Бзу шыр гьэлыбжьа, хуцIэ пIастэ щIыгьуу, аргьуей куцIыр фо цIынэм хэпIытIауэ, а псом я щIыIужкIэ, гуIэфIтешIэжу, кьэ-дзыгьуэшэ щIэмыхуа кьрагьэфэжащ!

– Ей, фэри фэ! Сэ тхьэ сыгьэIэ... – жиIэу дадэм кьыщригьа-жьэм, ФатIимэтрэ Iэсиятрэ ину, гумрэ псэмрэ кьызэрыбгьэдэкIыр, я Iэпкьлэпкь псом кьызэрыпкьрыкIыр IупщIу, дыхьэшхашц:

– МыдэкIэ, дадэ, кьыщалгьэгуам ухуеймэ, мырашц: зыкьрихьу, шейтIан джэгу кьыхуащIащ, алмэстыхэр кьыщыфащ, хьыджэбз нэжьгьушIыдзэхэр кьыхуашат кьрагьэшэнуи, фылыжьыщ, жаIэри, кьызрапэсакьым. Иджы, мис, я щхьэ фIэлэлэу кьэкIуэжащ!

– Сэ Тхьэ сыгьэIэ... – жиIэу дадэм и лЫжь башыр кьыщтэу кьыщы-тэджым, хьыджэбзитIыр, пщIащхьуэм хуэдэу, Iульэтри ежьэжащ.

– Фи жагьуэ фымыщI, си щIалэхэ, хьыджэбзитIыр...

– Езыхэр номинщ, алмэстыщ, – аргуэру ину кьэдыхьэшхри, дадэм жиIэnum нагьэсакьым хьыджэбзитIым.

– Я унагьуэбжэр хуащIыжащ фэ зи унэ фикьэм, – гьумэтIымащ дадэр. – НэхьыщIэ цIыкIухэщ, жысIэу згьафIэурэ згьэфIэIуащ, я адэ-анэр кьыспэмыльэщу. Иджы сэ сапэлэщыжыркьым!

ХьыджэбзитIым ар цызэхэхым, лЫжьым кьыбгьэдыхьэжри, бы-дэу абы зракьузылIащ:

– Дадэ, дэ догушыIэ, уэращ дэ ди гьащIэр, уэ удимыIамэ, сыт мыгьуэр ди махуэт!

ХьыджэбзитIым лЫжьым IэплIэ, ба хуащIурэ псыIэрышэм и Iуфэм яшашц, шэнт гьахьшэ цIыкIум трагьэтIысхьэри, зым псы трикIэурэ, адреим дадэм и напэр хуитхьэщIащ, иужькIэ и вакьэ-хэр гьахри, и льякьуэхэр хуатхьэщIащ, хуалгьэщIыжащ, я Iэбэгьуэ кьэскIэ гушыIэ дахэкIэ гьэнцIарэ лЫжьыр ягьэгуфIэу. Псори зэфIэкIа и ужькIэ, хьыджэбзхэм, дадэр здэщыса и пщыIэ джабэм деж ягьэтIысыжри, шитIым уанэр трахашц, нэхь икIэIуэкIэ ирашэхри, псыIэрышэм щагьэпскIащ. Шыхэр яутIыпщри, хьыджэбзхэм щIалэ хьэщIэхэм зыхуагьэзащ:

– ФынакІуэ, лыжыхэми затхьэщІу хабзэщ. Мо хьарбыз кыщІэзычхэр кьэсыжмэ, зыфтхьэщІыну кыфлгысыжынукъым!

– Хьэуэ, хьэуэ, тхьэІухуд шырхэ, дэ модэкІэ дыкІуэнци зыттхьэщІынщ, – идакъым Гьуэгулі.

– Дэ зыттхьэщІыжынщ, – жиІащ Мурати.

АрщхьэкІэ хьыджэбзхэр кьатекІуэри, щІалэхэр я бгым нэскІэ ятІэщІащ, езыхэри тельхьэщІыжурэ щІалитІым зрагьэтхьэщІащ. ЗытхьэщІын яуха нэужь, псы щІыІэ фальэшхуэ зырыз я тхьэщІэм тракІэжри Іужыжащ, зэкІуэщІыльэлъу дыхьэшхуэ.

– Фи жагьуэ фымыщІ, лыжыхэ, ди льэпкъ хабзэщ, – жиІащ Іэсиат, а зэрыдыхьэшхым хуэдэурэ.

– Сыт фи льэпкъ хабзэр? – кыгурыІуакъым Мурат.

– Лыжыхэм зедгьэтхьэщІа нэужь, псы щІыІэ фальэ зырыз кьеткІыхыжу! – псалъмакъым кыыхыжащ ФатІимэт.

Гьуэгулі пхэ фальэшхуэр кьыщІэри изу псы иригьэхуащ, ефэ нэщІІ зыщІщ, и дзэм дыхьауэ фэ зытригьауэри, Іэ сэмэгумкІэ и дзэр иубыдыжащ. Ар ФатІимэт и фІэщ хьури, Гьуэгулі фІэгуэныхь хьуауэ кыщыбгьэдыхьэм, псы фальэшхуэр кьрикІыхащ. ФатІимэт кьащІэри, ину кыхэкІиикІащ. Абы и бостей пІащІэр псыфыбзэ хьуащ. Іэсиат зэгучу дыхьэшхырт, ФатІимэт кьэгубжьауэ зыгуэрхэр жиІэрт. Абдеж щыщІадзэри, хьыджэбзитІымрэ щІалитІымрэ зэрыгьэкІийрэ псы зэтракІэу, кызырехуэкІыу хуежыащ.

«Сабийхэщ, – жиІащ Инал игукІэ, – псыщІэ кьамылу дэжея щхьэкІэ, дыгьуасэщ кьыщальхуар».

Абы ирихьэлІэу хьарбыз кьыщІэзычхэр пщыІэм кьытехьэжу щІадзащ. Ар щальагьум, щІалэхэр зэтесабырэжащ. ЩІалэ хьэщІитІыр щальагьум, Иналыкьуэрэ абы и щІалэхэмрэ кьабгьэдыхьэри сэлам кьрахащ. Гьуэгулірэ Муратрэ псыр кьазэрыпыжыр зылбагьу Иналыкьуэ и щхьэр игьэкІэрахьуэри кьыпыгуфІыкІащ:

– Хьыджэбзхэр ара хьунщ мыпхуэдэу гуапэу фыкьезыгьэблэгьэ-жар? Ахэри ар!..

ХьарбызщІэчымы хэтахэм кІыхьлІыхь замыщІу загьэкьэбзэжри, псори кызырехуэсыжащ. Ахэр хуабжыу кьэмэжэлІат икІи ешат.

– ИІэ, тхьэм щхьэкІэ, фытІыс, – жиІэурэ Иналыкьуэ псори Іэнэм игьэтІысырт.

– Сыт цІыхур Іэнэ нэщІым щІэбгьэтІысыр, ди адэ? Дэнэ щыІэ хьыджэбзхэр? – щІэупщІащ Иналыкьуэ и щІалэхэм ящыщ зы.

– Мыдэ Нурхьэлий кьытригьэуэвэнкъэ, – жи нэгьуэщІІ зы щІали.

– СІо, Нурхьэлий шьд хьуа пфІэщІрэ? – кьэпсэлящ кьэгубжьауэ лъэныкьуэкІэ кьыщыс Нурхьэлий. – Дапщэрэ вжесІа «мы хьыджэбзитІыр фогьэделэ», жысІэурэ!

Нурхьэлий и псалъэхэр и кІэм нигьэсатэжым хьыджэбзитІыр бостей гьуэщэхэр ящыгьыу кьыщыІулъэдам. Кьызырерагьэжыа хуэди-зри пэмыту, абыхэм Іэнэр кьауэздащ, гуфІэжрэ я гушыІэр япэ иту.

– Уэлэхьы, Нурхьэлий, мы хьыджэбзхэм уахуэмыарэзы щхьэкІэ, уэ щыжыпІэм Іуэхур щыщымыІэ, – кьэпсэлящ Іэнэм щысхэм ящыщ зы. – Пльагьуркъэ, жьы ящІэтщ, жьы! НапІэзыпІэм Іэнэр кьагьэпсакІэ, тхьэ соІуэ!

– Жыы ящІэтщ, жи! Жыым зэрыщыту кърехьэкІ гьуэжькуийуэ! Игъсэхьуащ апхуэдэу мо ди адэшхуэм! – гьумэтІымэурэ Нурхьэлий Іэнэм нэхъ гьунэгьуу кьетІысылащ.

Пщыхьэщхьэшхэр псынщІэу зэфІэкІащ. Махуэ псом лэжьба, мо гуэбэн зыщІа щІалэхэм яшха щІагьуи щыІэкьым. Зыпщыхьэщхьэррейм хуэдэу мафІэшхуэ ящІа щхьэкІэ, абы зэрыбгъэдэса щІагьуи, кьауэршэрышхуаи щымыІэу, нэхьыбэр гьуэлыжьащ. Къэнахэр куэдрэ зэхэсащ уэршэру, хьыбарыжькІэ зэпеуэу. Куэд щІауэ гьуэлыжьыну хуейт зэныбжьэгьуитІри, ауэ, хуэмыхуфэ зрамыгъэплъын щхьэкІэ, лыгъэм зрагъэхьурэ щысащ, нэхьыжьхэм я хьыбархэм едаІуэу.

Хуэм-хуэмурэ жэщ бзыгъэ дахэр пшагьуэм иуфэбгьуащ, куэдыщэ дэмыкІыи мащІэу кьепсэпсауэу кьыщІидзащ.

– Уэлэхьи, мис ар мыхьуа! – и жагьуэ хьуауэ кьэпсэлъащ Иналыкьуэ. – Сэ хьарбызщІэч щІыхьэху сщІауэ, уэлбанэ кьытемыхьуэу кьэнауэ сщІэжыркьым.

– Умыгузавэ, си щІалэ, ар уэлбанэ зэрыхьун щыІэкьым, – пщыІэм кьыщІэкІащ куэд щІауэ жеижэуэ яфІэщІа Инал. – Плъагьуркьэ, кьухьэлэр кьабзэщ. ФыкІуэ, модэ пщыІэм фыщІэтІысхьэ, псыф зывмыщІыжу, мыр нэхушхэм деж теужынуш.

Псори кьызырІэтри, щІыхьэхум папщІэ ящІа пщыІэ кІыхьым зыщІадзащ. Абы ущІэлыны хуэпсэгьуэт: мэкьущІэм и мэр гуакІуэт, гуми псэми дыхьэу, езыр ухэщатэу щабэти, зэуэ Іэпкьыльпкьым зигъэпсэхурт. ГьуэгулІрэ Муратрэ, Нурхьэлий я гьусэу, нэхьапэм щыжея пщыІэ кІапэм щыгьуэлыжьащ. Мо плэ щабэм хэгьуэлыжьэжахэр, кьауэршэрышхуаи щымыІэу, псынщІэ дыдэу жей ІэфІым хильэфаш. Жейрт ГьуэгулІ сыми. Ахэри хьарбыз кьыщІэзычэхэм нэхьрэ нэхъ мащІэу гугьу ехьатэкьым нобэ. Кьызырпсэпсауэм щхьэкІи кьамыгъанэу, ФатІимэтрэ Іэсиятрэ Іэнэр кьабзэу зэлыгуахыжащ. АпщІондэхукІэ хьыджэбзхэм ябгъэдэсащ Инал, зыгуэрхэр яжриІэу.

ЕтІуанэ махуэм уфауэ нэху кьекІащ. ЩІыхьэхум хэтхэм я нэхьыбэр жейрт. ГьуэгулІрэ Муратрэ кьыщыушам, Нурхьэлий ябгъэдэлыжьтэкьым. Ар щымылгьум, Мурат и ныбжьэгьум жриІащ:

– Дыхэжеящ, иІэ псынщІэу дыкьэгъэтэдж.

– Дыхэгъэль тІэкІу.

– Дэ иджыри гьуэгушхуэ кьытпэщылыщ, – кьэпсэлъащ аргуэру Мурат, – нэхъ жыуэ дежьэжыхукІэ нэхьыфІщ. Ди нэм нэху илгьагьуу, кьуажэм дыдыхьэжынщ. – ЩІалэм и псалгьэр зэпигьэури, шы фІэдзапІэмкІэ плъащ, икІи, тІэкІу мыарэзы-мыарэзыуэ, и псалгьэм пищащ: – Япэм хуэдэу дишхэм уанэ тралгьхьэжакьым хьыджэбзхэм... Хьэмэрэ ахэри хэжеуэ плэрэ?

– Хэжеуэ аракьым абыхэм дишхэм уанэ щІытрамылгьхьэжар, – кьыпыгуфІыкІащ ГьуэгулІ.

– АтІэ, сыт?

– Демыжьэжмэ нэхъ кьащтэу аращ.

– Сыт дэ демыжьэжкІэ абыхэм я фейдэуэ хэлгыр? – кьыгурыгуа кьым абы ГьуэгулІ и псалгьэм щІэль щІагьыбзэр.

– Догуэ, гу лъумытауэ ара хьыджэбзхэр кьызырэдэгукІуам?

– ЖиІэнщ иджы! – кьыпыгуфІыкІащ Мурат.

– Араш, жысІэ-жызмыІэми. Апхуэдэу шыщыткІэ, махуэ зы-тІукІэ зытІэжъэнщ, я хъарбыз щІыхъэхум дыкъыхэтынщ.

– ИужькІэ-щэ?

– ИужькІэ хъыджэбзитІыр дгъэкІуэсэнщи дежъэжынщ!

– Къэгъанэ а делагъэр! СІо, фынакІуэ зэрыжыпІэу, уи шыплІэм ныдэтІысхъэу нежъэну пфІэщІрэ ахэр?

– ЯжетІэ закъуэмэ, нэжэнущ!

Абы хэтү, хъарбызыпкъэм къыхэкІыжри Иналыкъуэ пщыІэм кы-техъэжащ.

– Уэлэхы, Иналыкъуэ, дыхэжеякІэ нобэ, – жиІэу зыгуэрым кыщ-ригъажъэм, абы и псалгъэр Иналыкъуэ ІэщІихащ:

– Фыхэль, фыхэль аддэ, плъагъуркъэ – псыфщ, сыхъэт зы-тІукІэ гъуэщэ хъужми араш.

– Армэ, хъунщ, – и жагъуэ хъуакъым абы Иналыкъуэ жиІар.

ИужькІэ Иналыкъуэ ГъуэгулІрэ Муратрэ закъыхуигъэзащ:

– Фэ щІалитІыр фишхэм фахуэмыбэлэрыгъыу пІэрэ? Ахэр модэ жыжъэу шыІэти къэсхужащ. Абы щІалэ мыщІыху гуэрхэр щызеуэу слъэгъуащи, пщІэнукъым, шыхэр ядыгъурэ ежъэжмэ...

– Си шыр зыдыгъуфым и хъэлэлщ, – и фІэщыпсу жиІащ ГъуэгулІ. – Къахуэубыдынукъым.

– Уэлэхы хъэзим, нэгъабэ ядыгъуам лъэщІамыгъэхъэжмэ, сит мыбы къаубыдыфынукъым жыхуиІэр! – къэпсэлящ зы щІалэ зэІэщІэль.

ГъуэгулІ къэтэджщ, пщыІэ бжэІупэм деж уври зы фиикІэ хъэлэмэт гуэркІэ фиящ ину, аддэ жыжъэу мэзыр кыдэфиижу. Дакъикъэ зыщыплІ нэхъ дэмыкІыу, мо шы дахитІыр пщыІэм кыittelгэдэжащ. ЩІыхъэхум хэтхэр зэплъыжащ. Хэт и щхъэр игъэсысащ, хэти мащІэу кыпыгуфІыкІащ. ГъуэгулІ, тІэкІуи зигъэпагэ-зигъэпагэу, щІалэхэм я пащхэм къиувэри жиІащ:

– Си шыр къэзыубыдфу шэсыфым си уанэри зэрытелъу изот.

ЩІалэхэр аргуэру зэплъыжащ, «мы щІалэ хъэщІэр гушыІэрэ хъэмэрэ и фІэщ», жыхуалэу.

– Фыкъызэмыплъ, сэ си фІэщү жызоІэ! – къэпсэлящ ГъуэгулІ гуэрыр.

– Ар пэж? – къэтэджащ щІалэ зыщыплІ.

– Иналыкъуэ и хъарбызщІэч щІыхъэхум зы шы-уанэ зэтелъ кы-хэпхынри Іейкъым, – жиІащ щІалэ зэІэщІэльтым.

– Шыр къамыубыдмэ-щэ? Сит езыхэм кыпхуащІэн хуейр, хъэщІэ? – тІэкІуи къэгүзэвауэ щІэупщІащ Иналыкъуэ.

– Сит кысхуащІэн, ди адэ, шыр сысейщи кысхуэнэжащ.

– Уэлэхы, ар фІэкІыгъуафІэмэ.

– Нэхъ фІэкІыгъуафІи дэнэ къипхын!

Шыр къиубыду шэсыну гукъыдэж зиІэхэр щІалэ зытхух зэрыгъэхъуащ. ГъуэгулІ ар щилъагъум, псоми зэхахын хуэдэу, нэхъ ину къэпсэлящ:

– Ауэ, щІалэ ахъырзэманхэ, кызжиІакъым жывмыІэж, шым кывыщІэмкІэ сэ жэуап схъыркъым! Апхуэдэу фыарэзымэ, феуэ, мис шыр, мо зи натІэм хужь ин зыхэтырщ. Фыарэзы апхуэдэу?

– Дыарэзыщ, дыарэзыщ!

– Уэлэхы хьэзим, хьэщIэ льяпIэ, уэри зы щIалэти, уи шы дэгъуэм ухэкIыжамэ! – кьэпсэлыащ зы щIалэ гуэр, шым шэсыну гукьыдэж зыщIахэм ящыщу.

– ДыхэкIыжамэ, дыхэкIыжащ, сыт тщIэн! – дыхьэшхащ ГьуэгулI.

– Уэ зыри жыпIэркьымы, Инал, – жиIэри щIалэ гуэрым пщыIэ джабэм щыму кIэцIэс лыжьым зыхуигъэзащ. – Дауэ уеплгэрэ мы Iуэхум?

Зыкьомрэ зыри жимыIэу щыса и ужькIэ, лыжьыр кьыпыгуфIыкIащ:

– Сыт жысIэн, псори фэ жыфIэжащ. Феуэ, зи пхьэ кьыкIым феплг!

ЩIалэхэр зырызурэ и ужь ихьащ шыр кьаубыдыну. АрщхьэкIэ кьыкI щыIэтэкьым. Къэзыубыдынур щыбгъэдыхьэкIэ, шыр адэкIэ IукIуэтырт, кIэбдз льякьуйтIыр кьыгъэзауэ. Апхуэдэу зыщыплIрэ ищIа нэужь, щIалэхэм ящыщ зы щIэупщIащ:

– Мы уи шыр уэрэ, хьэщIэ?

– Сэ зэи кьызыуакьым!

– Жэуап хьарзынэщ!

– ДэгъуэкIейщ.

Шым зыри зыбгъэдыгъэхьэртэкьым, щIэпхьуэуи ежьэжыртэкьым. Зыкьомрэ и ужь итауэ, я гугъэр хахьжри, щIалитI кьыIукIыжащ. Мыдрейхэр зэхэтт, ящIэнур ямыщIэу.

– Уэлэхы, ар мыпэж, – жиIэри, щIалэ зэIэщIэлъым хуэм дыдэурэ шым гьунэгъу зыхуищIу щIидзащ. Шым лгъэлэсыным моуэ льябакьуйтI хуэдиз нэхь имыIэу лгъэри шыпщэр и IитIымкIэ иубыдащ.

– Мис ар хьуащ!

– Еуэ, зедз иджы! – зэрыгъэкIиящ мыдрейхэр.

ЩIалэм шым зридзыну щыхуежьэм, шыр и щхьэмкIэ кьеуэри кьыIуидзащ, уафэхьуэпскIым хуэдэу зыкььридзэкIри, и кIэбдз льякьуйтIымкIи зэуэ кьэуащ. ЩIалэр лгъейри джелаш. Ар кьыщылыэтыжыну кьела щхьэкIэ, зыри кьыкIакьым. Кьыщымытэджыжыфым, кьыбгъэдэлыадэри зыгуэрхэм кьалэтыжащ. Псори абы ежауэ бгъэдэтт, хэти кьыщыщIар я жагъуэ хьуауэ, хэти мащIэу ауан ящIу. Абы и Iэ сэмэгур щыпIитIым деж щызэпыудат. ПсынщIэу и джанэр шахри, и Iэм пхьэщIэпхэ хуащIащ. Иналыкьуэ и хьэмкIэшыгур эщIащIэри, кьуажэм кьрашэхыжащ, кьупщхьэ кьутамкIэ Iээ лыжьым ирагъэлыагъуну я мураду. Зытэлай дэкIа нэужь, щIалэхэри нэхь зэтесабырэжауэ, Инал щIэупщIащ:

– Хэт гукьыдэж иIэ иджыри шым шэсыну?

Зымы зыри жиIэртэкьым. АдкIэIуэкIэ, пщэфIапIэм деж, ФатIимэтрэ Iэсиятрэ кьыщытт, мащIэу кьыпыгуфIыкIыу. А тIум я нэр ГьуэгулI кьытраубыдауэ, льялуэ нэхьей, кьеплгырт, «кхьыIэ, хуит дыщI шыхэм дышэсыну», жыхуаIэу. ГьуэгулI ахэр зыхуейр кьыгурыIуати, «фышэс», жыхуиIэу, и щхьэр ищIащ.

ХьыджэбзитIыр хуэмурэ шы зырызым бгъэдыхьащ. Я натIэм Iэ далгъэ хуэдэу защIурэ, еубзэрабзэщ икIи напIэзыпIэм зрачри, щIалэ цIыкIу хьэлү, шыхэм шэсащ. ПщыIэм тес псори щыму зэхэтт, я нэкIэ ялыагъур я фIэщ мыхьуу. Хьыджэбзхэм шы сокур быдэу яубыдри, шыхэм елгъэдэкъэуащ, шыхэми зэуэ зрачри щIэпхьуащ. Иналыкьуэ кьэгузэвауэ зыгуэрхэр жиIэну и ужь ита щхьэкIэ, и Iупэхэр пIэжьажьэ мыхьумэ, зыри хужыIакьым. МыдэкIэ щыт щIалэхэр зэплгьыжу

щытыхунклэ, хьыджэбзитlым хьарбызыпкьэр ихьуреягьклэ зэ кьа-
жыхьри кьэжэлlэжаш, зэрышэсам хуэдэуи псынцлэ дыдэу кьелгэжхэ-
ри шыхэр яутlыпшыжаш.

– Араш, си щлалэхэ, мы дунеижьыр мис апхуэдэу зэхэлъщ, – жиlэри,
Инал хуабжьу арэзыуэ кьэтэджри, зитхьэщlыну псылэрышэмкlэ
иунэтlаш. Зым напэлэлъщl, адреим фалгэ фlыцlэшхуэр яlыгыу,
хьыджэбзитlыр лlыжьым клэлъыжаш.

Махуэм хьарзынэу зиукьэбзыжри, уэфlышхуэ хьужаш. Гугьу
зрагьэхуэ лэжыаш щlыхьэхум хэтахэр, щлалэ хьэщlэхэри яхэту.
Жэщитl-махуитlкlэ тесащ ахэр пщылэм. Ещанэ пщэдджыжьым, хьар-
быз кьыщlэчынри ирашынри нагьэблэгьауэ, щлалитlыр кьэжэжаш,
Инали, Иналыкьуи, пщылэм тес адреихэми фlыщlэшхуэ хуащlри.
Зэрызэгурыуам тегу, щлалитlыр кьытекlыжу зы сыхьэт хуэдиз
дэклауэ, хьыджэбзитlыр псынэм псыхьэ клуащ, пэгун зырыз кьащтэ-
ри. Псынэр пщылэм фlыуэ пэжыжьэт. Хьыджэбзхэр псыхьэ клуауэ,
зэуэ зыкьызэщlищlэри, гьэмахуэ шылэм хуэдэу, аргуэру уэшхьшхуэ
кьригьэжыаш. Абы хьарбыз кьыщlэзычхэр пщылэм щlихуэжаш. Хэти
и джанэ, хэти и гьуэншэдэж икьузыжу пщылэ клыхьым, щlыхьэхум
щхьэкlэ ящlам, здыщlэтым, зыгуэр щlэупщlаш:

– Уа, хьыджэбз цlыкlуитlыр псынэмкlэ клуащ, кьэкlуэжу
сльагьуркьым...

Иналыкьуэ тутын ишыхьу щысти, ар щызэхихым, кьыщылгэтащ.

– Нурхьэлй! – кlиящ ар. – Псынцлэу псынэм клуэи плгэ, хьы-
джэбзхэр кьэкlуэжакьым.

Иналыкьуэ и псэр зэрыгузавэр и макьым кьигьэлъагьуэрт. Нур-
хьэлии, гурыщхьуэ гуэрхэр ищlауэ, уэшх кьызэрешхри кьыфlэ-
мылуэхуу, псынэмкlэ щlэпхьуащ. Куэд мыщlэу ар кьэсыжаш, пэ-
гун нэщитlыр иlыгыу, икlи, и адэми и адэшхуэми зы псалгэ
яжримылэу, фоч закьуэрыужьыр кьищтэщ аби, мыжыжьащэу щыт
шыбзыжьым цlахуцlэу зридзри щlэпхьуащ.

– Делагьэ умышlэ, щлалэ! – клэлъыкlиящ абы Иналыкьуэ.

– Сыт кьэхьуар? – lэдэб дыдэу щlэупщlаш Инали.

– Тхьэ солуэ, ди напэр теклауэ кьыщlэкlыным! – жиlэщ Иналы-
кьуи, ищlэри имыщlэжу, кьижыхьу щlидзащ. Пщылэм тесхэм гурыш-
хьуэ гуэрхэр ящlат, арщхьэкlэ тегушхуэу зыри жалэфьуртэжым. – Сэ
си псэм ищlэрт а щлалитlым зыгуэр кьызэрыдащlэнур! Ищlэрт си
псэм! – увыlэжыртэжым Иналыкьуэ. – Е хьэмэ кьилъхуахэ, игьащlэ
псом тхьума ди напэр напlэзыпlэм трахри ежэжакьэ!

– Уа, Иналыкьуэ, зэ умышlашlэ, а уигу кьэкlам хуэдэу
кьыщlэмыкlынуми пщlэркьым иджыри, – жиlэу щlыхьэхум щыщ
зылl кьыщыпсалгэм, Иналыкьуэ нэхь иныжу кlиящ:

– Кьэхьуауэ тхьэ пхуэслуэнщ! Ар кьэмышьуамэ, мы си пэр
фэзгьэупlэнщ, уэлэхьи!

– Дэнэ-тlэ щlалэр шы цlахуцlэу здэжэр? – щlэупщlаш Инал.

– Пхьэру якlэлъыщlэпхьуащ, дэнэ нэгьуэщlыпlэ здэбгьэжэ-
нур?! – и адэм жриlаш Иналыкьуэ, и макьым тlэкlу зригьэлэтауэ.

– Зыгуэр lэщlэщlэн мыгьуэщи, дигьэунэхьунщ, щlэвгьэпхьуэн
хуеякьым.

– Сыт «щлэвгъэпхъуэн хуеякъым» жыхуэплэр, ди адэ? Сыт напэр дилау дыдыхъэжыну къуажэм? Сытри къытхужалэн цыхум?

– Инал и къуэхэри абы и къуэжхэри адреи-модрейщ, къытхужалэнщ. Слю къытхужебгъэлэнур нэгъуэщ! – и пацлэклэ щлэгуфлыклащ лыжьыр.

Пщылэм щлэсхэр зэплыжащ. Абыхэм къащыхурт хыджэбзитыр зэрырахъэжыр Инал къыфлэмылуэхушэу, Иналыкъуи тлэку иригъалейуэ. «Слю ирахъэжамэ, япэу Иналыкъуэ ипхуэ ирахъэжыуэ ара?» – жалэрт зыгуэрхэм щэхуу, Иналыкъуэрэ и щлалэхэмрэ зэхрамыгъэхуэ. «Сэ тхэ пхузолуэ, а щлалэхэр, хыджэбзитыр ирамыхъэжыами, флэххыу делэтэмэ! Апхуэдэ хыджэбзхэр умыгъэкуасэу ублэкл хъунт, абыхэм я плэм уигу?» – жалэрт нэгъуэщлэхэм.

– Слю, фэ зывудыгуауэ мыбдеж щхэ фыкъуэс?! – ятеклиящ Иналыкъуэ зыри жамылауэ щэхуу щыс и щлалитлым.

– Сыт-тлэ, ди адэ, дыбгъэщлэнур? Мо выжыитлым зырызу зеддынщи, даклэлыщлэнхуэнщ дэри! – къызэрыгубжыр налуэу жилащ и къуэ нэхъыжьым.

– Фыкуи щлэфтлыкл ахэр, гуэныхъщ! – жилащ Иналыкъуэ, выжыитыр зырыщлэщлар щилыагъум. – Уэшхымрэ мы къэхуамрэ дагъэ-гужьеящ, зыри тлыагъужыркъым.

Зы сыхъатыфл щлигъуклэ къешхри, къызэрыригъэжам хуэдэу, зэуэ теужащ уэшхыр, дыгъэри уафэ джабэм къитлысхъэжащ. Цыхухэм псыф хуэа я щыгыныр ягъэгъушыжыну, адэклэ-мыдэклэ ирадзырт. Ирадзырт псалэмакъыншэу, жалэнумрэ ящлэнумрэ ямыщлэу, къэхуам егупсысу. Дыгъэр къыщыкъуэклыжым, Инал дадэ шэнт щхэгуэ цыклар илыгыу пщылэм къыщлэклири, абы и джабэм клэрытлысхъэжащ. Ар щыму щыст, хуабжы хэгупсысыхауэ. Жыжьэ, аддэ жыжьэ къыщыщлидзат лыжьым и гукъэжыжхэм.

... Инал щлалэщлэт, Гуэгуллрэ Муратрэ я ныбжынт абы щыгуэ. Ар луэхуклэ и анэш къуажэм шууэ ягъэкуат. И тхэклымэхэри хуалуэнтлат нэх псынщлэу къэкуэжыну. Арщхэклэ жэщищ-махуищклэ къэтащ. И анэшым я гъунэгъу хыджэбзым, Гулизар, дихъэхати, нэх псынщлэу къэкуэжыну зэрыжралари щыгъупщэжат. Езы хыджэбзми и жагъуэтэкъым я гъунэгъум я щлалэ хэщлэр тлэку къызэрыдэгущыларэри, щлалэм ирихъэжэу ежьэжыну къызэрыжриларэри. Ауэ, бэлыхыр аракъэ, Гулизар шыпхуэ нэхъыжь илэт ямышауэ, и дэкуэгуэ дыдэу. Сыт хуэдэу щымытми, Иналым щыхигъэзыхъым, мо хыджэбз щлалэ цыклар арэзы хуащ къыдэкуэну. Пщыхъэщхэ щыхъум, кърихъэжэри къежьэжащ.

Тобэ, цыхухэр апхуэдизу щхэ зэщхэ хужрэ?! Фатимэти лэсияти къыпачауэ Гулизар щиллалэгъуарщ, Инал къыщигъэкуэса зэманырщ. Я теплъэм и закъуэклэкъым хыджэбзитыр я анэшхуэм ещхэ зэрыхужар, атлэ я хэл-щэнклэ, лэбэклэ-лэбэклэкли, къанэ щымылауэ, Гулизарщ. Я дыхъэшхыклэ къудейр-щэ? Иджы къэхуам еплъ: я анэшхуэм ещхэ, езы цыклуитлри клуэсащ.

Апхуэдэр уи нэклэ умылгъэгуамэ, жалэклэ уи флэщ мыхъуным хуэдизщ. Аращ-тлэ, гъащлэр гъащлэщ, цыхур и натлэм къритхам флэклинукъым. Ауэ Инал игъэщлагуэр нэгъуэщлг: сыт щыгуэ

а щалитЫм хьыджэбзхэр кьыщытрагьэхьар? Езы Инал и нэлэ зы дакьикьи хьыджэбзхэм ятригьэкIа хуэдэкьым. Нэхьри, гурыщхьуэ яхуимыщIамэ зыгуэрт! Гурыщхьуэ яхуищIа нэужь, нэхь якIэ-льыпльащ, нэхь яхуэсэкьащ. ИтIани, епль Iуэхур зэрыхьуам.

... ТIэ, Гулизар дахэр кьрихьэжьауэ кьыздихьым, пщэдджыжь нэхушым пхьэрхэр кьыльэщIыхьащ. Пасэу гу льытат пхьэрыр и ужь кьызэриувам, ауэ зыкIи нэхь хуабжь зригьэщIакьым и шым. Сытыт хэлъыр мо хьыджэбз псыгьуэ цыкIур щIакIуэ щIагьым щIэбгьэщIкIуэну? ЩIигьээзэгьат щIакIуэ щIагьым, игьащIэ псокIэ гурыщхьуэ кьыхуамыщIыну.

Пхьэр кьыльэщIыхьахэм хьыджэбзыр щамыльагьум, ящIэнур ямыщIэу кьэнащ. Уеblэмэ тIэкIуи укIытэжахэу фэ ярипльат кьызэрыпхьэрам цхьэкIэ. Нэхьри ахэр зыгьэбэлэрыгьар пхьэрыр кьыщыльагьум щIалэм и шыр зэрыщIимыгьэпхьуарат. ЩыщIэмыпхьуакIэ, хьыджэбзыр щамыльагьукIэ, сыт ящIэжынт, ягьээжащ. ИужькIэ, нэхь лыпIэ иувауэ, и щыкьум кIуамэ, куэдрэ ар ярихьуэныжырт пхьэрым хэтахэм. Ярихьуэныжырт, ауан ищIу, ящIэнакIэу. И щыкьу щIалэхэми, псом хуэмыдэу пхьэру кьежьахэм, нэгьуэщI кьахуэнэртэкьым Инал и псалъэр гушыIэм хуагьэкIуэн фIэкIа.

Цыху тыншу кьыщIэкIат нысащIэр, икIи егьэлеяуэ гумашIэт. Инал и мэ зыщыуахэм цхьэкIэ зигьэлIэжынут, апхуэдизу фIыуэ ильагьурти. Жьылэр кьехьуапсэу, унагьуэ дахащэ хьуат Инал, зы щIалэрэ хьыджэбзищрэ дигьуэатат Гулизар. Хьыджэбзхэр, щIалэм нэхьрэ нэхьыщIэ пэтми, Иналыкьуэ кьышэну и пщIыхьэпIи кьы-хэмыхуэу, зэбграшри ежьэжащ. КьыдэкIуэтейр занщIэу япхьуатэрт. Япхьуатэрт, я анэм ещхьу дахэти, цыху щабэхэти. Аращ-тIэ, хьы-джэбзыр хамэ бынщ, кьызэрыдэкIуэтейуэ, йокьури йожьэж. Тхьэш-хуэм и шыкуркIэ, унагьуэ хьарзынэ хьуахэщ псори, ауэ кьуажэм дэ-сыр зыщ, нэхьыщIэ дыдэрщ. Андрейхэр хамэ кьуажэ яшащи, зээмызэщ кьыщыкIуэжыфыр. Мис иджы хьыджэбз цыкIуитIри хамэ жылэ яхь-ри ежьэжащ...

Лыжьым фIыуэ кьыгурыIуэрт дапщэщми зэ ар кьызэрыхьу-нур, ауэ и гугьакьым апхуэдэу пасэу кьэхьуну. Арат тIэкIу и жагьуэ щIэхьуари. Гулизар тхьэмыщIкIэр дунейм зэрехьжрэ, ахьрэт нэхур абы тхьэм кьрит, аращ лыжьым нэхь гущIыхьэ щыхьуну ильэгьуар. ХьыджэбзитIыр зэрыкIуэсар, е нэхь тэмэму езы лыжьыр зэрекуп-сысым хуэдэу жьыпIэмэ, пасэIуэу унагьуэ зэрихьар, и гум кьыщIелам нэгьуэщI зы щхьэусыгьуи иIэт: гугьу ядехьат ар хьыджэбз цыкIуи-тIым, ахэр зыпIар езыр арауэ жьыпIэми ущыуэнутэкьым. Кьылхьуа и хьыджэбзхэм заригьэлIэлIатэкьым абы апхуэдэу. Ар икIи гурыIуэ-гьуэт, япэрауэ, и хьыджэбзхэр щыцIыкIум езым и щIалэгьуэти, уна-гьуэ Iуэху сытхэм зригьэлIэлIащэртэкьым, гьунэжу яIэт хьыджэбз цыкIухэм якIэлъыпльын; етIуанэрауэ, и адэ-анэр псэурти, езыр якIэлъыпльыну лыжь-фызыжьым кьыльагьэсыртэкьым.

Гулизар тхьэмыщIкIэр дунейм щехьыжам хьыджэбз цыкIухэм я IэфIыгьуэ дыдэт, я кьэвэгьуэт. Лыжьым ахэр зэштегьэуэу кьыхуэ-нэри, езыр зэрыхуей дыдэм хуэдэу игьэсат. Игьэсат, щIалэ цыкIухэр зэрагьасэм ещхьыркьабзэу. Езы цыкIуитIми ягу ирихьырт ар, щIалэ цыкIухэм хуэдэу кьызэрытэджыр. Iэджэрэ кьэхьурт езыхэм

я ныбжь щалэжь цыкIухэм япэуву щезауи, ауэ зэи удын кьахьауэ кьахэкIыжыртэкьым. Якьуа щалэ цыкIухэм я адэ-анэр зэээмьызэ унажэ кьэжамэ (апхуэдэ кьыщыхьуи щыIэт), Инал ящыдыхьэшхыурэ иутIыпщыжырт.

«Сыту фымыукIытэрэ, «ди щалэшхуэр фи хьыджэбзыжь цыкIухэм кьакьуаш», жыфIэу фыкьежэжьэну. Абы и ужькIэ ахэр лIы хьун-тIэ, тхьэр арэзы зыхуэхьун?!» – жиIэрт лIыжьым. Ауэ иужькIэ, унажэхэр зэрыдэкIыжу, зэшыхьу цыкIуитIыр игьэтIысырти ешхыдэрт, щалэжь цыкIухэм зэратекIуар гуапэ щыхьуа пэтми.

Унагьуэм исхэр, псом хуэмыдэу хьыджэбз цыкIухэм я анэр, арэзытэкьым и тхьэмадэмкIэ, кьылгытэрт лIыжьым сабиитIыр игьэсэхьуу. Ауэ, ар игу кьеуэ щхьэкIэ, мы дунейм зы псалги кьытригьэхьэртэкьым. Хэт и нысацIэт и тхьэмадэм пэувыну хуитыр?! Дунейм зы псалгэ кьытехьэну фIэкIа хуейтэкьым цIейнэпейкIэ Iун щхьэкIэ, апхуэдэхэр адыгэ хабзэм идэртэкьым, идэнкIи Iэмал зимыIэт.

ЛIыжьыр и гупсысэхэм кьыхишыжащ шы цIахуцIэм зезыдзу щалитIым якIэлыщIэпхьуа Нурхьэлий. Ар псыфыбзэу пщыIэм кьытелъэдэжри, шыри иутIыпщыжащ. Инал ней-нейуэ и кьуэрылхум еплъащ. Ар хуабжьу кьэгубжьбат. ПщыIэм тесхэм зыми дзыхь ящIыртэкьым абы зыгуэркIэ еупщIыну. Уеблэмэ и адэ дьдэр хуейтэкьым щIэупщIэну, игу иримыхьын зыгуэр кьыжриIэнкIэ шынэрти, нэхьри, минрэ хьэблэу щытми, щIыхьэхум хэтхэм я нэхьыбэр хамэт. Ауэ Инал хуэшэчакьым, ар псом япэу кьахэшац:

– Дэнэ щыIэ хьыджэбзэр?

– Хьыджэбзхэр я гьусэкьым абыхэм, – жиIащ зы зэман зэ Нурхьэлий хуэму, и щхьэ хужиIэж щIыкIэу.

– Дауэ зэрамыгьусэр? – игьэщIэгьуаш Инал.

– Дауи-щхьэуи хэмылгу, дадэ! – и макьым зригьэIэтащ Нурхьэлий. – СалгьэщIыхьащ, сепсэлыащ, я закьуэу щыслыагьум, закьезмыгьащIэу кьээгьээжащ.

– ТIэ, щIыр зэгуэхуу я зэхуакум дэхуа мы ныбэ узым имыхьынхэр! – гьумэтIымащ Иналыкьуэ.

– Уа, си щалэ, я щIакIуэ щIагьым ущIэплъа? – щIэупщIащ лIыжьыр.

Нурхьэлий, а кьызэрылыбам хуэдэу, зыкьомрэ и адэшхуэм еплъри, пэгьым-пэгьыму жэуап итац:

– Я гуфIакIэхэми сьдэплъащ!.. Сыт мы узыщIэупщIэхэр зищIысыр?

Инал зэIэбэкири, и бгьумкIэ щыль башышхуэр кьицтащ, хуэмурэ зыкьыIэтри, и кьуэрылхум хуилъащ:

– Хэт уэ апхуэдэу узыгьэсар, хьэмэ кьылхуа, нэхьыжьым ущIэкIиеу! – лIыжьым башыр иIыгьыу кьуэрылхум щыхуиунэтIым, Нурхьэлий лъейри ежьэжащ. Ар аддэ пхьэ кьутапIэм деж кьэувауэ и адэшхуэм кьокIий:

– Уэрац, дадэ, а хьыджэбзитIыр зыгьэсэхьуар! ИгьащIэм абы я лъэгум кьыщIэхуа ятIэм дыпэпщIакьым. Иджы уэ гьээзэкIуэж кьэхьуа псори. Хьэм яшхами, сэ а тIум я Iуэху афIэкIа зесхуэнкьым!

– Зумыхуэ, тIасэ, зумыхуэ. Хэт уэ абы я Iуэху зехуэ жиIэу кьольэуар! Сэ тхьэ соIуэ, а щалитIыр дэ малхьэ тхуэхьункIэ, ауэ

зыри мыхъуну пызыхыжар фэ зэкъуэшхэрщ. Къыбгурылуа ар? Накъэдыкэ фыхъужауэ зэкъуэшшыжьыщ мыбдеж фытесу, фи шыпхъухэр ядыгъури ежьэжаш. Абы и ужькIэ сыт фэ физищIысыр? – хуэм-хуэму-рэ къызэщIэплъэурэ лыжьым ирикъутэкIырт.

Абы и жагъуэ ямышIын щхэкIэ пщылэм тесхэм зрагъээкIыурэ дыхъэшхырт. Иналыкъуэ зыгуэрхэр жиIэну и Iупэхэр пIэжьажэ щхэкIэ, и адэм фIэлIыкIырти, зыри хужыIэртэкъым.

Нурхъэлий апхуэдизкIэ къэгубжьати, пхэ къутапIэм хэлъ джы-дэр къищтэри, къарууэ иIэмкIэ телущIыкIыпIэм хиукIащ, иужькIэ кIуэцIригъэзыкIри псынэмкIэ иунэтIащ. А махуэм ар пщылэм къыте-хъэжакъым.

9

Пщыхъэшхэм Мацу нэмэз ищIри къытекIыжа къудейуэ, Бот къыщIыхъащ. Ар хуабжыу къыпыгуфIыкIырт.

– Слю, уи хъэм бажэ къиубыда? – жиIащ лыжьым, нэмэзлыкъыр Iуихыжурэ.

– Уэлэхы хъэзим, гуфIапщIэ къызумытауэ бжезмыIэн! Ари ауэ къызэрыкIуэ гуфIапщIэкIэ сыпфIэмыкIыну! – жиIащ Бот. ИтIанэ МытIэ зыхуигъэзащ: – Уэри ущымысу, Iэнэ къэгъауэ, тIасэ цIыкIуу сиIэ!

– Азалыхъ, ауэ сытми къээгъаувын, къээгъауу къээзыгъэнэжын, щIалэр къэсыжауэ къызжепIэмэ! – къэгуфIащ нанэр. – Къэсыжа?

– Къэсыжаш, ауэ сытми къэсыжа къудей! Ар къызэрыкIуэжам хуэ-дэу укъызэрыкIуэжын!

– Ана-а-а, къэсыжамэ, дэнэ щыIэ-тIэ, ди деж дыкIылгагъуну щхэ къыщIэмыхъэрэ? – щIэупщIащ МытIэ.

– Хъым! КъыщIыхъэ хъурэ... КъыщIыхъэ щIэмыхъун гуэрхэр зэхищIыхъащ!

– Ар сыту? – мащIэу къэгубжьащ гъукIэжьыр.

– Уи гуфIапщIэр слъагъуркъым! ГуфIапщIэр си гуфIакIэм дэза-гъэмэ, итIанэ псори бжесIэнщ.

– Ептыркэ, лыжь, мыбы гуфIапщIэ... Ети, жегъэIэ дыщIи-гъэгуфIэнур.

– КъызжиIэмэ, естынщ, къызжымылауэ, дауэ зэрестынур?

– Ана-а-а, щIалэр къызэрыкIуэжар къыбжиIащ, нэгъуэщI сыт узы-хуейр? «КъэкIуэжыркъым, къэкIуэжыркъым», жыпIэу укъепээзэхуу ущысащ, иджы, къэсыжащи, зэрызищIым еплъ!

– Уэлэхы, абы къыпыкIын щымыIэ, си шыпхъужь, мыдэ а уи фадэ пIащIэм щыщ зы фалгэ къыгъахъуи, сэ Iуэхур тэмэму бжесIэнщ, – жиIащ Бот, и пащIэкIэ щIэгуфIыкIри.

– Къыгъахъуэ, фызыжь. Хэт ищIэрэ, щIалэм зыгуэр къытхуи-хъауэ къыджиIэнуми пщIэркъыми, – жиIащ Мацуи. – Къыхъалауэ къыджиIэмэ, ар гуфIапщIэу дыщэм хуэдэщ, къыхъауэ къыщIэкIрэ – со-мищ естынщ!

– Сомищи?! – къылъащ Бот. – Сомищ щхэкIэ къуажэкIэм нэс сыкъыкIа уфIэщIрэ уэ?

– КIэпIейкIищи къуамыту махуэ къэси укъокI уэ къуажэкIэм, Бот. Слю, сомищым уэ дэбгъуэр? Мор-мыр жыхуалэм хуэдэу зы гъэлъэхуу бэгъуа къыщIокI.

– Хьунщ, кьащтэ уи сомищыр. Хьэуэ, япэщЫкІэ мыдэ МытІэ и фадэ пІащІэр кьегъэхь! Армыхьумэ, фэ сэ сльагъухэм ари зыкІэщІэвупщІэжынкІэ хьунуц.

МытІэ пхэ фальэ фЫщІэжьыр кьищтэри, пщэфІапІэм кьыщІэ-кІащ.

– Кьащтэ уи сомищыр, гьукІэжь, а щІэкІар кьыщІэмыхьэж щІы-кІэ! – хэкъузауэ жиІащ Бот.

– Бот, мыпхуэдиз кьыумыгъэкІуэкІыу, Іуэхур зыІутыр кьызжеІэ, абы фІэкІмэ сыкьэбгъэгубжьынуц!

– Кьэгубжь ухуеихукІэ! СІо, укьэгубжьмэ, выбжьэр тебудын пфІэщІрэ? ЩІалэхэр кьэсыжащ, узыншэщ, лажьэ яІэкъым... Выжь-хьэблэ щыцу зэшыпхьу цЫкІуитІ кьрахьэжьэри кьахьащ! Сыт нэгъуэщІ узыхуейр, гьукІэжь, бжесІэну?

Мацу кьэтэджри и пІэм икІэрэхьухьащ. Ар Бот еплъырт, гушы-Іэрэ и фІэщІу псалгэрэ кьыхуэмыщІэу. Абы хэту, МытІэ кьыщІыхьэ-жащ, Іэнэ хьурей льякьуищыр кьигъэуври, фадэ пІащІэри кьытри-гъэуващ.

– Догъуэ, пэж а жыпІэр? – Іэнэм бгъэдэтІысхьахэщи, Мацу йоплэ и ныбжьэгъужьым, и фІэщ имыщІыщэу, мобы гушыІэныр зэрищІасэр ещІэри.

– Сыт мы кьызжепІэ хьэдэгъуэдахэр зищІысыр? СІо, си жьыщ-хьэ кьуажэкІэм нэс сыкьыкІыу пщІыупсакІуэ сыкьежьауэ жыпІэну ара узыхуейр? Мэ, кьэщтэж уи сомищри, фи фадэ пІащІэми фэфэж! Лыжь-фызыжьыр згъэгүфІэнщ, жысІэу фи деж кьэкІуа сэрэщ кьуан-шэр, армыхьумэ фэ сыт фи лажьэ! – хуабжьу зигъэгусайфэ зытригъа-уэри, Бот кьэтэджыжащ.

– ТЫс! – жиІащ Мацу Іэдэб дьдэу. – ТЫси, уи сомищри кьэщтэж, мы фадэ пІащІэми зыхьумыгъэкІыж. Мыр, щІалэм кьишэм, жытІэри, фызыжьым ищІауэ щытц зыкьом лъандэрэ.

– Армэ, хьунщ-тІэ, – жиІэри Бот, гьукІэжьым Іуэхутхьэбзэ гуэр хуищІэ хуэдэ, тІысыжащ. Сомищри и бгъэгущталгэм ирилхьэжащ.

Абы хэту, гьукІэжьми зыгуэр жиІэну кьригъэжьа кьудейуэ, Сурэж-дин, Мурат и адэр, кьыщІыхьащ. Сэлам-чэламхэр зэфІэкІыу Сурэж-дин Іэнэм ягъэтІыса нэужь, абы Мацу зыхуигъэзащ:

– Дауэ кьыпщыхьурэ мы щІалэжь цЫкІуитІым зэхашІыхар, Мацу?

– И тэмэмыпІэм сыщыгъуазэкъым иджыри, Сурэждин. Боти, Щам и бжыхьу, кьрекьутэкІри, нэгъэсауэ зыгуэр кьызжиІэркъым, – жи Ма-цуи, а кьэхьуа Іуэхум мор зэрэплъыр зригъащІэмэ нэхь кьищтэу.

– Сыт щІыбжезмыІар, Мацу? ЩІалитІыр узыншэу кьызэрыкІуэ-жар бжесІакъэ? БжесІащ! Выжьхьэблэ щыцу зэшыпхьу цЫкІуитІ, тхьэІухуднэзакъуэм хуэдэу, кьагъэкІуэсауэ бжесІакъэ? БжесІащ! Сыт нэгъуэщІ узыхуейр кьыспыпхьыну?

– Ахэр зэрытхьэІухуднэзакъуэри дэнэ щыпщІэрэ? – дыхьэшхаш МытІэ.

– ТхьэІухуднэзакъуэщ, уэлэхьы! Абыхэм нэгъуэщІ кьыпхуашэн пфІэщІу ара? ХьэлІамэщ ар!

Мацу хьэлгъэу щэттащ. Сурэждин зыхуигъазэри еупщІащ:

– Дэнэ ирахьэлІа кьахьахэр?

– ЩІалэжь цЫкІум и шыпхьу нэхьыжьым деж! – пхьашэу икІи хуабжьу мыарэзыуэ жэуап кьытащ Сурэждин.

– Хэтхэ ящыцу пІэрэ, ярэби, хьыджэбзхэр?

– ЕбгъэрыкIуэхэ... ЕбгъэрыкIуэ ИналыкIуэ ипхъуш. Уэлэхьи хъэ-зим, а хъыджэбз цIыкIухэм я адэр сэ сымыщIыху, и хъыбары зэхээмыха, ауэ я адэшхуэр «блэ зэраукIа башщ», жаIэу игъащIэ лъандэрэ зэхызох. Хъун хуэдэм япхъу уи шыплIэм кыдэтIысхъэу къежьэжын пфIэщIрэ уэ?! Къежьэжым тхъэр пхуэзгъэпцIаи! Алыхьым ещIэ а делитIым дызыхагъэпкIа уейсейр!

Мацу ней-нейуэ Сурэждин еплъащ, екIуу дунейм тет щIалэ хъарзынитIым делэкIэ зэрешар игу иримыхъу.

– СлIо, блэ зэраукIа башу лIыжым щхъэ хужаIэрэ?

– Дыгъуэшх-дыгъуэлIышхуэу шытащ, Къэбэрдей псом шыщIэ-рыIуэу!

– Дыгъуэшх-дыгъуэлIыр Iэджэу зэщхъэщедз... Сыту пIэрэ, ярэби, ищIэу шытар?

– Шыдыгъуу шытащ! СлIо, нэгъуэщI узыхуейр?

Мацу и напщIэр хэлъэтащ, и пащIэкIэ щIэгуфIыкIри, Сурэждин ехъурджэуащ:

– Шыдыгъуу шытамэ, ар лIыуэ шытащ, щIалэфI. Уэлэхьи, уэ, нэгъуэщI мыхъуми, мо къушхъэм унэсу уи гъащIэ псом зы шыд кып-хуэмыхуа!

– Сыхуеямэ, къэсхунт, уэлэхьи, шыдищи! – къэлыбаш Сурэждин.

Бот и къушхъэлъыр кыфIыдэкIуеящ:

– Къожъэри зэхэсщ, жи, къушхъэхэр, Сурэждин жаIэу зы пэцихуэ къэкIуэнущи, ди шыдхэр едгъэхунщ, жари.

Сурэждин нэхъри къэлыбаш, Мацу ину дыхъэшхаш.

– Сэ тхъэ соIуэ, Бот, ибогъэлейкIэ! Уэри, Мацу, умыдыхъэшх. А зэшшэлIауэ бгъафIэ, зыщыщри кыздикIари умыщIэ щIалэжэ цIыкIур мыхъуамэ, сэ си къуэм апхуэдэ делагъэ зэи хуэмыщIэну арат. Си псэм ищIэрт ар зэрымышIагъуэр, къуажэм кызэрыдыхъэ махуэ лъандэри фIыуэ схуэлъагъуртэкъым!.. – Сурэждин ирихъэжъэри, къэмывыIэжыфу, жимыIапхъэ, емыкIу зыпыль куэд жиIащ. Мацуи абы пэрымыуэу игъэпсэлъащ.

– ЖыпIэнур жыпIа, Сурэждин? – щIэупщIащ гъукIэжъыр, мод-рейм псэлъэн щигъэту тутын щышыхьым.

– ЖысIащ, Мацу!

– ЖыпIамэ, Алыхьым и нэфIыр кыпщыхуэ, кIуэжи, а тутыным фи деж щэфэж!

Сурэждин и нэр кыхуу гъукIэжъым еплъащ.

– СлIо, Мацу, сыщIэпхужу ара?

– Ар узэрыхуей дыдэм хуэдэу зыгурыгъаIуэ!

Сурэждин зы псалъэ жимыIэу кышщыльэтри щIэжыжаш, кышщытэджыжым игъэджелла шэнт лъахъшэ цIыкIур кызылэбэкIыу имыгъэувыжу.

– А сымыгъуэ зэрабг жыIэ, а пщIа телъыджэлажъэр сыт, лIыжъ? – жиIэу МытIэ кышщригъажъэм, Мацу зыри жимыIэу абы худэпльеящ. МытIи, и щхъэгъусэм кыттриубыда нитIым шыIуплъэм, зэуэ и псалъэр пичащ.

– НэгъуэщI мыхъуми, зы махъсымэ фалъэ цIыкIу ебгъэфэн хуеящ тхъэмыщкIэжъыр, Мацу, – жиIащ Бот, Iуэхур гушыIэм хуишэжын мурадър иIэу.

– Абы кыфIэбгъэкIмэ, Бот, мы махъсымэм шыщ зыIумыхуэнур уэращ!

ГъукIэжъым гушыIэр щыхэмызагъэм, Бот и фIэщу къэпсэлъащ:

– Хуэфашэпсу шлэпхуащ, уэлэхь! Сыт мыбдеж кыббгъэдэтлхьсхауэ кыбжилэхэр зицлхьсыр? Уэ пхуэдэ лхьж апхуэдэ зыжралэр, зиунагъуэрэ!..

– Буха, Бот?

Бот и ныбжьэгъужьым еплъри, зэуэ кыжьэдэхуаш:

– Нейэман! Сыллэмэ, сашыгъупщэжати абы лъандэрэ!

– Бухамэ... кьащтэ, дегъафэ! Азалыхьу тэхъэла дыщэм нысацлэ цлхьлхьитлхь угъурлыгъэклэ жылэм кыдыхьауэ кыщлхьгъэклэ!

– Лэмин! – жилад Бот.

– Азалыхьым жиЛэ, – Мытлхь кыыхьхьащ псалъэмакъым.

Махьсымэ фалъэ зы-тлхь ефа нэужь, Мацу кыбгъэдэсым зыхуи-гъэзащ:

– Дэ, Бот, мы шлэклхьжам дыщыгугъ хьунукъым, дыщыгугъклхь абы кышыклхьн щылэкъым. Мы хьыджэбз цлхьлхьхэр кызырагъэ-клуэсам ер кыклхьнклэ хьунуц, атлэми, я адэшхуэр апхуэдэу пхьашэу щытар пэжмэ! Пэжыр жыслэнщи, Ебгъэрыклуэхэ апхуэдэ шыдыгъу цлэрыуэ ялауэ сэ зэхэсхакъым, ауэ, хэт ицлэрэ, сыт хуэдэу щымытми, пщэдджыжь жыуэ ежьауэ клуэн хуейщ хьыбарегъащлэ благъэ тхуэхьахэм я деж.

– Хуейщ, уэлэхь. Ауэ, Мацу, а лхьжыр сэ тлэклхь соцлхьху, и кьуэри соцлхьху.

– Дэнэ щыщлхьхур? – игъэщлэгъуащ Мацу. – Уи гъащлэ зыш кьэбдыгъуакъым, ахэр шыдыгъуу щытауэ жалэ...

– Шы кьэдмыдыгъуами, шыдыгъу тлхьху мыхьуну ара? Пщым и мэлър Кьушхьэхьу зыхухэм сашыхэта зэманым, илхьэсищклэ ди пщылэхэр зэпэмыжыжьэу щытащ.

– Тлэ, сыт хуэдэ цлхьхуэхэ? Сурэждин зэрыжилад хуэдэу, щхьэпыупщлхьхэ?

– Щхьэпыупщл дьдэри сыт, ауэ цлхьху тклхьйуэ щытащ Иналыр, хьыджэбз цлхьлхьхэм я адэшхуэр. Пэжщ, ар сыт щыгъуи тесакъым пщылэ, ауэ наклхьуэрт шлэх-щлэхьурэ. Езы Ебгъэрыклуэ Иналыкьуэ нэхьыфлу соцлхьху. Сыщымыуэмэ, шлалитху илэ, шлалих илэ, апхуэдэ зыгуэрщ. Ахэр шлалэтанэ хьуауэ ныздишэу щытащ Кьэнжал. Иджы ахэр лхь хьуауэ щытын хуейщ.

Гьуклэжьым, Бот флхьуэ едалуэри, унафэ ищлаш:

– Дауэ щрети, пщэдджыжь флэмыкьлхьу клуэн хуейщ. Моуэ-щэ, зы лхь гьусэ тэмэм, апхуэдэ лхьэххэм и плалъэ ищлэу, зыщлхьгъуи, ежьэ, щыщлхьхуеклэ нэхьыфлхьжщ, нэхь физэгурылуэнщ. Сурэждин зыхуэгъази, и мурадымклэ еупщл, хэт ищлэрэ, абы я лхьныкьуэклэ зыгуэр кыщщлхьгъунклхь хьунуц, кыщщлхьмыгъуми лхьэхушхуэжьым.

– Дэгъуэщ, хьыджэбз цлхьлхьхэм зыгуэр едгъэпсэлхьэнщ, я дейхэр нэхь кызыэрыдгъуэтыну сытхэмклэ.

– Сыт хьыджэбз цлхьлхьхэми шлэбгъэпсэлхьэнур? Кьуажэм удыхьэрэ ушлэупщлэ, хэти кыбжилэнущ ахэр кызыэрыбгъуэтынур.

– Ярэби, Мацу, нобэ кьэмысыну плэрэ езыхэр?

– Апхуэдэуи кьэхьунклэ мэхьу. Уи хьыджэбзитл зэуэ ягъэклхьуэсауэ, дауэ узэрщлэмыупщлэнур? Абыхэми дапэплхьэнщ, ауэ уэ пщэдджыжь узэрэжэнанум зыхуэгъэхьэзыр. Куэд шлэуэ утеса шы, ущымыужауэ плэрэ?

– Ар лхьэхукъым, абы зыгуэр етщлэнщ.

– Епщлэнумэ, аращ-тлэ.

Бот шлэкЫжаш, пщыхьэщхьэ зэ кыкьуэкЫу кьэпльэну Мацу кыгьэгугьэри. Ар зэрыщлэкЫжу, Мацу нэхь дзыхь зыхуищІу и гьунэгьу лЫжь зытхух зэхуишэсри, Іуэхур зытетыр яжриІащ, адэкІэ ящІэнуМКІэ зэчэнджэщаш. Мацу и ныбжьэгьухэм тэмэму кьалгытащ пщэдджыжь ежьэу хьыбарегьащІэ игьэкІуэну унафэ зэрищІар, мыдэкІэ, зыгуэр кьакІуэмэ, кьызырагьэблэгьэнум хуэхьэзыру щысынхэу зэгурыІуащ.

АрщхьэкІэ, зэрагьэщІэгьуэнур кьахуэмыщІэу, махуэм Выжьхьэблэ кьикЫу кыкьуэкІаІакьым, жэщми зыри кьэкІуакьым. Мацурэ и ныбжьэгьухэмрэ, ар кьагурымыІуэу, я щхьэр якьутэжырт.

– Ярэби, я хьыджэбзхэр здахьар ямыщІэу, «езыхэр хьыбарегьащІэ кьэкІуэнщ», жаІэу, кьыдэмыжьэу пІэрэ ахэр? – жиІащ Нащхьуэ, Мацу нэхь гьунэгьуу кьыбгьэдэс лЫжьбьым.

Псоми Іуэхур абы траубыдащ. «Арагьэнщ, – жиІащ Мацу, – армыхьумэ, уи хьыджэбзитІ зэуэ яхьауэ зумыгьэхьейуэ дауэ узэрыщысынур?»

Сурэджин, Мацу щІихужа нэужь, зыщІэгупсысыжа, Іиман нэхь кьихьыжауэ кьыщІэкІащ. Ар арэзыт лІитІи, лІищи Бот гьусэ хуищІыну. Ари иригузавэрт кьаугьэ кьэхьейнкІэ зэрыхьунум.

ЕтІуанэ махуэм и пщыхьэщхьэм, дыгьэр кьухьэным куэд имыІэжу, Иналыкьуэ и хьарбыз хадэм зы шыгу зэгьэпэща техьащ. Бот жыжьэу пльэри, Иналыкьуэ занщІэу кьищІыхужащ. Иналыкьуэ дзыхьмыщІадзыхьмыщІу кьыІущІащ и цыхугьэм.

– Уэ еблагьэ, Бот, еблагьэ! Мыр слІо, хьэдрыхэ напэлыагьу хуэдэ, дэнэ укьикІа?

– Уа, Иналыкьуэ, уэра мы сльагьур, зиунагьуэрэ? Тобэ, тобэ, гьуэгуанэ сыкьытехьэну уэ узэрысльагьуну кьудейр нобэ куэд и уасэти.

– Мыр слІо, мыпхуэдэ щІыпІэ пхьыдзахэр щхьэ гьуэгу пхуэхьуа, си ныбжьэгьужь?

– Тхуохьу апхуэдэу зээмызэ. Дауэ фыщыт дызыщІэупщІэнкІэ псори? Инал сыт хуэдэ, тІэкІу узыншэ?

– ФЫщ ди адэри, тесщ пщыІэм, иджыпсту пльагьункьэ ари, моуэ псынэмкІэ кІуащи кьэсыжынщ.

– ЩІалэ цыкІухэр сыт хуэдэ, лЫшхуэ хьуагьэнщ, дауи?

– ЛЫшхуэ зэрыхьурэ куэд щІащ, Бот, ахэр. Иджы кьуэрыльхухэм кьашэну загьэхьэзыр.

– ЩІалищ хьэмэрэ щІалиплІ уиІар, сщыгьунщэжащ. Илхэс дапщэ хьуа дызэрызэрымылгьагьурэ?!

– ЩІалитху сиІэщ, Бот, щыр бынунэ зэрыхьурэ куэд щІащ, нэхьыщІитЫм зысхуагьэхьейркьым, зи. СщІаркьым ягу илгыр.

– «ЩІалитху», жоІэ-тІэ. Ди тхьэшхуэм пхуигьэузыншэ. ТІэ, щІалитхум шыпхьу яІэкьэ?.. Хьэмэрэ я закьуэ?

Иналыкьуэ и гурыщхьуэр нэхь ин хьуащ. «И хьыджэбзхэр зыгьэкІуасэу ежьэжахэм, зэрыжаІэмкІэ, я кьуажэр Аущ-Джэрджийщ. Боти а жылэжьым щыщщ. Ипхьухэм я ІуэхукІэ кьемыжьауэ пІэрэ мыхэр? Зигьэделэурэ, зыгуэрхэр кьищІэну армырауэ пІэрэ апхуэдэу кьыщІызэупщІыр? Ауэ, зэрысщІэжымкІэ, Бот цыху хьэрэмыгьэншэу, сыт щыгьуи егьэлеяуэ хьэлэлу щытащ. И лЫжьыщхьэ и мыхьэл дауэ зыхильхьэн?»

– ЯІэщ шыпхьуитІи, Бот, шыпхьу ямыІэу хьурэ...

– Алыхь-алыхь, укьуэбынщэбынщ, тхьэм я хьэр уигьэлыагьу!

– Тхэр арэзы кышпхуэ, Бот. ФынакIуэ пщыIэмкIэ, ныжэбэ укысхуэмыхэщIауэ, узутIыпщынкыым, дэнэ уежыами. Мыдэ щIалэхэм шыхэри зыхуей хуагъэзэнщ.

– Берычэт бесын, IуэхукIэ Псыхуабэ докIуэ. Фи пщыIэр щыт-льагъум, ууейуи тщIакъым, жэщи хъуаш, «мыхэр бысым тхуэхъунщ», жытIэри кыдэддзыхауэ арат.

– Абы щыгъуэм бысым къэбгъуэтащ, си ныбжьэгъужь, фыкъакIуэ.

ПщыIэм щIалитI кыщIэкIри, хъэщIэхэм сэлам кърахащ, иужькIэ шыхэр зыхуей хуагъэзащ. Бот и гъусэхэм ящIэнури жаIэнури ямыщIэу кыигъэнащ: ахэр кыщIежьамрэ Бот къригъэкIуэкIхэмрэ шурэ лъэсрэ я зэхуакут, ауэ иджыпсту абыхэм зыри къахуэнатэкъым я жьэр ущIауэ я нэхъыжьым жиIэм едэлэун, адэкIэ къэхъунум пэплъэн фIэкIа.

Куэд дэмыкIуэ Инали пщыIэм кытехэжащ. Ар и хъэщIэхэм къащыгуфIыкIащ, уеблэмэ Бот зэщIиубыдэри IэплIэшхуэ кыхуищIащ.

Къушхъэхуэ хъыбархэр яуха, я нэгү щIэкIахэр зэхуаIуэтэжа нэужь, Инал хъэщIэхэм я жылэм щыхъыбархэмкIэ, я Iуэху зытетхэмкIэ къеупщIу щIидзащ. Ар нэхъыбэ щIэупщIэхукIэ, Бот и гъусэхэр нэхъ гузавэрт. Ахэр зытегузэвыхъыр зыт: «Бот зыщIыпIэ деж щыхуэмэ», жаIэу арат. Абыхэм яхуэмышэчыжу пэплъэрт я нэхъыжьыр кыщIэкIуа Iуэхум техэжа зэрыхъунум. Бысым кыльыхъуэу яжриIауэ, дауэ зыкызыэридзэкIыжыну? Псыхуабэри сытым щхъэкIэ кыхиIуа?

Бот щIихъауэ тепсэлъыхъырт аушдждэрджийдэсхэм я псэукIэм, я пщыр зэрыпщыфIым, абы щыгъуэми псори кхъуэн и кхъуэцу зэхигъэзэрыхъырт. Зыкъом дэкIа нэужь, Иналыкъуэ и щIалитхур кыщIы-хъащ, тIэкIуи кызырэзыщIэпльар фэуэ ятетү.

– Ярэби, дадэ, дыщымыуэмэ, мы ди хъэщIэхэр Ауш-Дждэрджий щыщщи, зыгуэркIэ деупщI мыхъуну пIэрэ? Дэ дежьэнрэ пэткIэ къэсащ мыхэр, дыщIежьэм теухуауэ зыгуэрхэр ящIэнкIи мэхуэ, – жиIащ кыщIыхъа зэкъуэшхэм я нэхъыжьым.

Бот и тхыщIэм щIыIэпс мащIэ ирижащ, и натIэми пщIэнтIэпс пIащэхэр кытрикIутащ, и гъусэхэри зэщIэдиящ. Абыхэм фIуэу ящIэрт щIалэхэр зыщIэупщIэнур. Инал, зыкъомрэ хэпльа, мыпIащIэу зыгуэрхэр и щхъэм щызэригъэзэхуа нэужь, жиIащ:

– ЩIэупщIэ, си щIалэ, упщIэ щIэщхъуркъым, жи.

– Ярэби, ди хъэщIэ лъапIэхэ, фи къуажэм къэзыша, къэзыхъа зыгуэрхэм я хъыбар зэхэвмыхауэ пIэрэ? – жиIащ аргуэру щIалэхэм я нэхъыжьым.

– «Къэзыша, къэзыхъа», жоIэ-тIэ, – къэIуащ Бот и макъ къару-уншэр. – Тхэ соIуэ, сыщымыуэмэ, апхуэдэ зыгуэрхэри зэхэсхауэ си гугъэжым. Фэ зэхэфхала? – зыхуигъэзащ лIыжьым и гъусэхэм.

Бот и гъусэхэр зэплъыжащ.

– Тхэм и цIэкIэ соIуэ, ди хъэблэ дыдэм ныжэбэ кIуам нысащитI ирахъэламэ. Зэшыпхуэ цIыкIуитIщ, жаIауэ сфIошIыж, – жиIэри Болэ къэпсэлъащ, Бот кыкIэлъыкIуэу гупым я нэхъыжьыр.

– Пэжщ, апхуэдэ зыгуэрщ сэри зэхэсхар. Сыт, си щIалэхэ, абы щхъэ фыщIэупщIэрэ? – къахуэдэплъеящ Бот щIалэхэм.

– Пльагъуркъэ, си ныбжьэгъужь, къуийм и пыIэр щхъэрыхумэ, укIытэжыркъым, жиIащ пасэрейм, – къэпсэлъащ Инал. – А хъыджэбз цIыкIуитIыр дыдейщ, щIалэхэм я шыпхуш. Фэри зэхэфхагъэнщ ахэр фызышэу нызэрамышар...

– Пэжщ, уэлэхыи, «къадыгъуащ» жаIэ, «къагъэкIуэсащ» жаIэ, апхуэдэ зыгуэрщ сытми, – Iэпиудащ тхэмадэм и псалъэр Бот.

Инал, Бот жиҕахэр флэфҕыщэ зэрымышуар Үүщү, и псалъэм пищэжащ:

– Тлэ, щлалэхэр лэдэкъэжьэхуу сҕыгъщ дыгъуасэ лъандэрэ, зыгуэр къамыгъакҕуэу къэнэнкъым, жызоҕэри. Иджы кҕуэуэ щлэүпщлэну, хыбар гуэрхэр къахыну хуит сщлауэ фыкърихьэллэщ. Хьарзынэу фыкърихьэллэщ.

– Еууей, еууей жылэ, хуакъым ар! – жиҕащ Бот.

– Ар сыту, Бот? – псалъемакъым кыыхыхьащ Иналыкыуэ. – Тхьэм и хьэтырклэ, а щлалэхэм я Үүхур лъэныкыуэ иумыхьэкҕыу, зэрыщыт дыдэр кыджеҕэ.

– Есхьэкҕынкъым, уэлэхы, щхьэ есхьэкҕыу, – мащлэу псчэуҕуащ Бот. – Щлалитҕри щлалэ хьарзынэщ, «уэ Үүкҕи, сэ сыгъуэу, жумылэну» щлалэфҕхэщ, лэщлэгъэ хьарзынэхэри ялэу, хьэблэми жылэми жагъуэу яльагъуркъым, уеблэмэ ди пщы дыдэми, фҕыуэ къилбагъуу, тлэкҕуи флэлҕыкҕи хуэдэу, и нэлэ ятригъэт зэпытщ, ауэ... Ауэ, Иналыкыуэ, икъусыкъужкҕлэ щлалэ бзаджэхэщ, егъэлеуэщ зэрыбзаджэр. Тхьэм и цлэкҕлэ соҕуэ, «дыкбауҕынүти, нэгъуэщлынүти», жалэу кымыкҕуэтыну, шууищэм япэувынүкҕлэ!

– Щлалэ дыдэхэщ, лэсэ дыдэ хуэдэхэщ, ар дауэ? – игъэщлэгъуащ Инал.

– Апхуэдэу дэнэ ахэр щыпщлҕхур, Инал? – мащлэу лэнкуну щлэүпщлэщ Болэ.

– Жэщ зытҕушкҕлэ ди хьэщлэщ, тхьэ соҕуэ, дыдей хуэдэу кыйтхэсакҕлэ!

– Ахэр мыбы щхьэ къэсауэ плэрэт? – игъэщлэгъуаифэ зытригъэуащ Боти.

– Балъкыкҕлэ лъагъунлъагъу кҕуэуэ аращ кыджалар. Щыкҕуэм – зы жэщ, кыщыкҕуэжым – жэщитл щыла, жэщитщ щыла...

– Сэ тхьэ соҕуэ, – къэпсэлъащ Иналыкыуэ и щлалэ нэхьыжыыр, – абыхэм Балъкыкҕ Үүхуи, лъагъунлъагъу Үүхуи крэхуэкҕлауэ кыщлэмыкҕыну. Плэуакҕуэ-длэуакҕуэ къакҕуэри, дызрагъэщлҕхуащ, дызэрыхьэлэлыжыыр, япэ къэсым дзыхь зэрыхуэтщлҕыр зрагъащлэри, тегушхуэгъуафлэ дыкбащлэщ, кыддэдэжэгужащ! Ар абыхэм яхуэдгъэгъумэ, сэ Ебгъэрыкҕуэхэ сыкбалъхуакъым!

– Уэ, си щлалэ, уэ си псэр зышхын, тхьэм щхьэкҕлэ, апхуэдэу жумылэ! Иейм фҕы кышэркъым. Сэ тхьэ пхуэсҕуэнщ, абы лъагъунлъагъу Үүху зэрахуауэ сымыщлэкҕлэ, ауэ Балъкыкҕлэ кҕуар пэж жыплэмэ, уэлэхы, билэхы, пэжу кыщлэкҕынымэ. Шыдыгъу ежарэ кыаймышуламэ, мо хыддэбз дахитлҕыр ирахьэжьэри ежэжащ. Мис аращ пщы зыхэмылгыр! Сэ абыкҕлэ щыхьэту сыувыфынущ! – жиҕащ Бот, щлалэхэм еушие-едэхэщлэ хуэдэу.

– Шыдыгъу-къэдыгъухэми хэт ахэр? – игъэщлэгъуащ Инал. – Сэ тхьэ соҕуэ, абы щыгъуэ ахэр лҕы хьунүкҕлэ!

– Хэт, жи! Хэт кыудей, тхьэ соҕуэ, анэдэльхуу кыдалъхуакҕлэ! Зы тхьэмахуэ ипэкҕлэ Тэрч зэпрыкҕри шыбз гуартэ къахуащ. Шыбз гуартэр зей пщым лъэужыыр кыхуурэ ди кыуажэм къэсащ. Пщым сыт ищлэнт, ди кыуажэпщым деж кҕуэри жрилэщ, аращ-моращ, лъэужыыр уи жылэм щытфлэкҕуэдащ. Дауи, ар пщым и гуапэ хуакъым. Ар зыхуээфлэкҕыну ищлэрти, мо щлалитҕым быдэу яхуигъэуващ: «Мы жылэм фыдэсыну фыхуеймэ, шыбз гуартэр фхужи, кыщцефхужьам деж щывутлҕышчыж!» Пщлэрэ абыхэм пщым жралар, Инал? Сэ тхьэ соҕуэ, игъащлэкҕлэ уи флэщ мыхьун!

– Сыту пIэрэ? – дзыхьмыщI-дзыхьмыщIу щIэупщIащ Инал.

– ЖраIаращ, уэлэхьи, «Ди пщышхуэу фIыуэ тIьгагьу, тIьгагьунщ мызэкIэ уи хьэтыр»... Зэхэпхрэ, Инал? «ТIьгагьунщ уи хьэтыр!» «Ауэ, ди пщышхуэ, – дыщIагьуащ абыхэм я псалъэм, – дяпэкIэ хэт къомыкIуэлIами, сыт кьыбжимыIами, дыкьыумыджэ, ди гугьу кьыумыщI, арыншамэ, моращ жылэм я пщу щытар, жаIэу Iэщхьэ пцIанэу, цIыху цIыкIум яфIэтелъыджэу, мы жылэм укьыдэднэнщ!» Дауэ кьыпщыхьурэ, Инал, уи кьуажэпщым апхуэдэу жепIану? Уэлэхьи хьэзим, билэхьи чэрим, сэ си нэкIэ слъэгьуакьым, зылъэгьуахэм жаIэжу зэхэсха мыхьумэ, ди пщышхуэу зи щIыхь иныр, жылэ псор зыфIэлIыкIыр, егьурэгьузэу сымаджэу тхьэмахуэ псокIэ хэлъауэ араме жаIэжыр!

– Сэ тхьэ соIуэ, Бот, а зи гугьу пщIыхэр малъхьэ тхуэхьунукIэ! – ину жиIащ Инал, и кьуэрылъхухэм зэхахмэ и гуапэу.

– Малъхьэ фхуэхьункIэ, сэ кьурIэн пщыкIулблкIэ тхьэ фхузоIуэ, Инал, фэ щыкьу фыхьумэ! Жылэр кьехьуапсэу фи хьыджэбз цIыкIухэри ягьэпсэункIэ. Ауэ, Азалыхьу тэхьэлам хьэтыр иIэмэ, IейкIэ я ужь фимыхьэ! Уэ, зи узи зи лажьи кIуэдын Инал, егупсыс, сагьындакьыр якIэрылъу кьэхьуа мо дэлъху хахуэхэр мыбдежым щысу, а хьыджэбз цIыкIуитIыр езыхьэжьэу ежьэжахэм дауэ уеплърэ?

Бот и гьусэхэм псэ яхэтыжу пцIэнтэкьым: хэт псыр кьыпыжу кьэпщIэнтIат, ээти, и щхьэр уназэрти, зытет щIы хьурейр кIэрахьуэу кьыщыхьурт, хэти Боти, ирихьэжьати, жиIэри дахэ-дахэу имыщIэжу, ирикьутэкIырт.

– Дауэ уеплърэ, жьызоIэ сэ? – тригьэчыныхьырт Бот.

– Сэ тхьэ соIуэ, Бот, иджы ещанэу бжызоIэ, ахэр малъхьэ тхуэхьункIэ!

– Ауэ фхуэхьуну кьудей сытми, фригушхуэрэ фрипагэуш зэрыфхуэхьунур, уэлэхьи!

– Уа, дадэ, – кьыщиудащ щIалэ нэхьыжьыр, – мы дызэдаIуэхэр зищIысыр сыт? СIо, мы лыжь цIыкIум дигьэшынену кьэкIуауэ ара? Хьэмэрэ дауэ Iуэхур зэрыщытыр? Дежьэрэ хьэмэрэ демьжьэрэ ныщхьэбэ?

– ЗыщIыпIи фежьэнукьым, си щIалэ цIыкIу, хьыджэбзхэр зыхьа щIалэхэри лъэпкъ кьыхэкIауэ кьыщIэкIынщ, езыхэми кьагьэкIуэнщ зыгуэр. Зипхьу ирахьэжьэр, иджыри вжызоIэри, ди деж щыпэублэкьым, ди дежи щыкIэухкьым! Апхуэдэу иухауэ кьыщIэкIынт Азалыхьталэми, апхуэдэу хьуащ. Сэ сыхуейкьым благьэ тхуэхьуахэмрэ дэрэ дяку лыгьажэ кьыдэкIыну. Фи шыпхьухэм фахуэмейжмэ, ар фи Iуэхужщ, ауэ, си щIалэхэ, фэ фэщхьыркьабзэу, а цIыкIуитIри си бынщи, сэ сыпсэхукIэ абыхэм лей кьатезгьэхьэнукьым! Ди тхьэшхуэм а цIыкIуитIыр насышыфIэ дьдэ тхуищI!

– Iэмин!

– Азалыхьым жиIэ!

И адэм и псалъэхэр игу зэрыримыхьыр кьапщIэу, Иналыкьуэ кьэ-тэджри пщыIэм щIэкIащ. ЩIалэхэри я адэм и ужьым щуивэм, Инал ину жиIащ:

– Зэ фьувыIэт, си щIалэхэ!

Иналыкьуи щIалэхэми кьагьазэри, Инал еплъу кьэувыжащ.

– Сэ жьыIар кьывгурыIуа? Хьэмэрэ?..

– КьыдгурыIуащ, дадэ! – ерагькIэ кьыдришеящ Иналыкьуэ и щIалэ нэхьыжьым.

Иналыкьюи и щлалэхэри хуейтэкьым я адэшхуэм жиІахэр зыгурагьәІуэну, зыгурагьәІуэн дэнэ кьэна, апхуэдэ псалъемакъ зэхыхыну. Ауэ ахэр хуиттэкьым адэшхуэм и псалъэм ебэкьюэну, ЕбгьэрыкІуэхи хуейтэкьым икІи хуиттэкьым ильэсищэ бжыгьэкІэ лъэпкьым къадекІуэкІ хабзэр якьутэну.

А унагьуэм адэшхуэм и псалъэм пщІэ зэрыщиІэр фІыуэ къагурыІуащ Ботрэ абы и гьусэхэмрэ, къагурыІуащ ахэр кьыщІежьа Іуэхур зэрызэфІагьэкІар, лъэпкьитІым яку псалъемакъ кьызырдымыхьуэнур. Пэжщ, хьыджэбзхэр кьэзыдыгьуахэмрэ кьызыфІадыгьуахэмрэ зэнэ-зэпсэу занщІэу зэбгьэдэуванукьым, ар зэманым зэтес ищІыжын хуейщ. Апхуэдэущ игьащІэ лъандэри кьызырэкІуэкІыр, иджыри апхуэдэущ зэрыхьунур. Ар хьэкьыу япхыкІауэ, етІуанэ пщэдджыжьым Ботрэ и гьусэхэмрэ кьытекІыжащ ЕбгьэрыкІуэхэ я пщыІэм.

– Сэ тхэ сыгьәІэ, Бот, сыпсәухукІэ уи гьусэу гьуэгу сызэрыте-хьэнур сухакІэ, – жиІащ гупым я нэхьыщІэ дыдэм, ахэр кьежьэжу зы теуэгьуэфІ хуэдэ къакІуа нэужь.

– Ар сыт щхьэкІэ, шынэхьыщІэ? – игьэщІэгьуащ лІыжьым.

– Уэлэхы хьэзим, Бот, нэхьыщІэм жимыІами, сэ бжесІэн кьудейуэ аратэкІэ, – кьэпсәлэащ Боли. – А зи унэр багьуэу тІысыжын, дыгьуэп-шыхь лъандэрэ уэ пщІуэ бупсамрэ гузэвэгьуэу дызыхэбгьэтамрэ зы-хуэдизыр сыт? АпхуэдизыпщІри дэнэ кьипхрэ? ЩІым дебгьэдзэкьащ, уэлэхы!

– Ей, фыщІалэщ фэ, фыщІалэ. ДыщІежьа Іуэхур зэфІэдгьэкІакьэ? ЗэфІэдгьэкІащ! Апхуэдэхэм деж пщІы тІэкІуи пІэщІэмыкІыу хьурэ-тІэ! Сэ апхуэдизыпщІІ сымыупсатэмэ, флягьунт кьэхьур!

– ЗэфІэкІар сыт? Сыт дыздэкІуэжым яжетІэнур? – гузавэрт Болэ.

– Псори зэфІэкІащ, кьуэш. Абыхэм, дыздэщыІахэрщ зи гугьу сщІыр, иджыри тІэкІу зралъэфыхьынущ, ауэ нэчыхьытхи кьэкІуэнурэ хьарзынэу псори зэфІэкІынущ. Сэ фІыуэ сыщыгьуазэщ апхуэдэхэр зэ-риу хабзэм. А зэкьуэш кьомыр зэрызгьэшынар флээгьуакьэ? Аращ сэ пщІы сэзыгьэупсар, сытхьэжу супса фи гугьэрэ?! – икІуэтыркьым Бот.

– ЗэфІэкІынущ, жи! АпхуэдизыпщІІ бупсауэ, дауэ зэрызэфІэкІы-нур? – мыарэзыуэ жиІащ Болэ.

– Емынэ узыгьуэм сыкьрихьэжьат сэ уи гьусэу! – жиІащ нэхьыщІэ дыдэми, и щхьэ хужиІэж щІыкІэу.

Бот ину дыхьэшхащ:

– Куэд кьэвмыбжу, нэчыхьытхым зыхуэвгьэхьэзыр! Гупым нэхьы-жьу кьрагьэжьар сэрэмэ, сэ сыкьезыгьэжьахэм я деж жэуап щысхьынщ!

Пщыхьэщхьэм Мацу деж нэсыжа нэужыщ Бот и гьусэхэр бәлыхь тІуащІэ щыхидзар. Ахэр унэм зэрыщІыхьэжу, Бот Мацу бгьэдэтІысхьэри зэуэ кьрикІутащ:

– ДыщІебгьэжьар хьарзынэу зэфІэдгьэкІащ, ди нэхьыжьыфІ. Нысэ тхуэхьуа хьыджэбз цІыкІухэм зым нэхьрэ адреир нэхь дакьэу дэль-хуитху ялэщ. Ахэр кьызэщІэпльарэ тау-тач жрагьәІуэ дынэсащ. Ауэ я адэмрэ адэшхуэмрэ сыкьыщалъагьум, – алыхь-алыхь! – ІэплІэшэкІкІэ драгьэблэгьащ. «Сэ тхэ соІуэ, – жиІащ я нэхьыжь дыдэм, нысэ тхуэ-хьуа цІыкІухэм я адэшхуэрщ жыхуэсІэр, – дэ малъхьэ тхуэхьуа щІалэ цІыкІухэр уэ щыпщІыхукІэ, Бот, ахэр малъхьэ нэс тхуэхьункІэ!» Арати, щІалэхэри кьыгьэкІуакьым, «зипхьу ядыгьур ди деж щыпэублэкьым, ди дежи щыкІэухкьым», жиІэри, кьызэщІэпльахэри зэтригьесабы-рэжащ. «АтІэми, – жиІащ абы, – Бот хуэдэлІ кьыщагьэкІуакІэ, пхьэр

дыкІуэу е дыкІуэрэ зи мычэзууэ зытщІу емыкІу кьэтхьынкьым!»
КьыбгурыІуа ар, Мацу? КьыбгурыІуамэ, аращ Іуэхур зытетыр!

Бот жиІэхэр и фІэщ ищІынрэ имыщІынрэ имыщІэу, гьукІэжьыр Болэ дежкІэ еплъэкІащ. Боли, абы жиІэхэм тэмэм дыдэу егупсысыжыну кьару иІэтэкьым, ауэ зыгуэр жиІэн зэрыхуейр кьыгурыІуэри, зэхэпх кьудейуэ кьэпсэлящ:

– Пэжщ, Мацу, пэжщ. Абы я лЫжьым Бот зы ІэплІэ кьыхуищІыр-ти, ар плъагьуну фІэкІа ухуейтэкьым.

– Афэрым, щІалэхэ, афэрым! ИкьукІэ Іуэхушхуэ зэфІэвгьэкІащ, берычэт бесын! Аращ-тІэ, Іуэху кьыплъыкьуэкІмэ, ар зэфІэзыгьэкІыфын цІыхуи уиІэн хуейщ. ИкьукІэ арэзы сыкьэфщІащ нобэ. Уа, фызыжь, – зригьэээкІащ абы МытІэ дежкІэ, – кьэгьэувыт Іэнэ, мыхэр гьуэгу тетащ, мэжэлІауэ кьыщІэкІынщ.

– Дышхэнри тхьэм жыхуиІар хьунщ, Мацу, ауэ абыхэм я деж зэ тедгьэээжами зэрانتэкьым. Нэхь екІуш, я гуапи хьунщ, – жиІащ Бот.

– Ахьай, ахьай, тедгьэээжын! Тедмыгьэээжу хьурэ, зиунагьуэрэ? – жиІэу Мацу кьыщыпсалъэм, щысхэр, гузэвэгьуэ щІыІэм зэрыхэтыр ІупщІу, зэплъыжахэщ. А здэщыІам Мацу щипса пцІыр, ящІэнури жаІэнури ямыщІэу, зыгуэрурэ иракьухат, ауэ иджыпсту Мацу жиІэхэм льыр я щхьэм дригьэуеят. «Хьунщ, – егупсысырт ахэр, – дыздэщыІахэр зыгуэр хьунщ, ахэр зэгуэр тлъагьуни-дымылъагьуни, ауэ Мацу-щэ? Мацу хуэдэ апхуэдэпцІ зыхуаупсымрэ апхуэдэ телъыджэлажэ зращІэморэ? Хьунщ, зыкьомрэ кІуэнкІи хьунщ а пцІыр кьыщІэмыщу, ауэ дапщэчми зэ кьыщІэщынукуэ? ИтІанэ-щэ? Сыт напэр яІэу Іуплъэжыну ахэр апхуэдизу пцІэ зыхуащІ, апхуэдизу цІыхугьэшхуэ хэлъу кьахушщыт лЫжьым?»

Абыхэм я гупсысэр Бот зэпиудащ.

– ТІэ, МытІэу ди шыпхьушхуэ, кьэтІэтынщ мы уи фадэ пІащІэр мы кьытлъыкьуэкІа Іуэхур тэмэму зэфІэкІыну! ЗэфІэкІынуш икІи, мы уи щхьэгьусэ гьукІэжьыр зыхыхьа Іуэху тэмэму зэфІэмыкІыу нобэр кьыздэсым зыми илъэгьуакьым икІи илъагьунукуьым!

– Іэмин! – кьыпипІытІыкІащ Болэ.

ЯІэтри, псори фадэ пІащІэм хэфащ. Іуэхур тэмэму зэрызэфІэкІам щхьэкІэ МытІэ мы дуней гуфІэгьуэр иІэт. Абы дэнэ щипцІэнт пцІыр Бот кьэпкІэ кьригуэшэкІыу. Ауэ езы Боти и гьусэхэми зэрамыгугьауэ, хьэгьуэлІыгьуэр дахэщэу зэфІэкІащ. ЕбгьэрыкІуэхэ, хабзэм щхьэкІэ зралъэфыхьын хуейти, зыкьомрэ зралъэфыхьащ. Ауэ кІуэса щхьэкІэ, зипхьу зыукІыжарэ игьащІэ псокІэ хьэрэм зыщІарэ зэрыщымыІэр фІы дыдэу ящІэрти, ядэ-ямыдэурэ нэчыхьытхи кьакІуэри, кІэлъыкІуэри тращІыхьыжащ.

Жылэ псом зэрагьэлъагьуэу екІуэкІащ ГьуэгулІрэ Муратрэ я хьэгьуэлІыгьуэр. НысащІэ цІыкІухэри хьэблэ псом я гумрэ я псэморэ дыхьат. Езыхэри, зы махуи хамэгү-хамашхьэу щымыту, игьащІэ лъандэрэ ядэпсэуам, кьадэхьуам хуэдэу, яхэсыхьащ хьэблэм. Яхэзэгьащ благьэхэми Іыхьлыхэми. НысащІэ цІыкІуитІым тхьэмахуэ зытІуш якІэлъыплъа нэужь, МытІэ и гур зэгьарэ и псэр псэхуауэ жиІащ: «Іинш Алыхь! Алыхьым нысэ кьыдитащ цІыху цІыкІур зыщІэхьуэпсым хуэдэу».

МыдэкІэ хьыджэбзитІыр кьыздраша ВыжьхьэблэкІи хьыбарыфІ щыІуащ ЕбгьэрыкІуэхэ я малъхьэхэм теухуауэ. ИгьащІэм ямыльгьуа, ямыщІыху пэтми, жылэм щалуатэрт ГьуэгулІрэ Муратрэ хуэдэ щІалэ иджыри Кьэбэрдей псом кьимыхьуауэ. Апхуэдэ псалъэма-

кыым, дауи, Бот и шыпсэхэми я фЫщІэ зыкъом хэлът. Ауэ лЫжыым и пщІэри и гушыІэ дахэри абдеж щихакъым. Нэчыхытх пщыхьэщхьэм, хьэщІэхэм я уэлиигъуэу здызэхэсым, нысачІэхэм я дэлъху нэхыжыыр къыбгъэдэс хэгъэрейм еупщІащ:

– Ярэби, къуэш, мыбы никІри ди деж лЫ зыщыплІ нэкІуауэ щытащ, абыхэм ящыщ зы слъэгъуамэ, си гуапэ хьунт.

– Сэ соцІыху абы нэкІуахэр псори, дэтхэнэр арауэ пІэрэ узыхуейр, ди хьэщІэ лъапІэ? – жиІащ хэгъэрейм.

– Я нэхыжыу щытам, сыщымыуэмэ, Ботщ и цІэр. Сыхуумыгъээзэфыну пІэрэ абы?

– Абы щхьэ ухуей хьуа?

– А зинэ тІощІрэ пщІыкІэ къалъхуам хуэдэу пщІы зыупсрэ укъээзыгъэщІэфрэ си гъащІэ псом слъэгъуакъым, слъагъун дэнэ къэна, жаІэуи яІуатэуи зэхэсахкъым! Моуэ зэ сыІушлъэну сыхуейуэ арат...

Хэгъэрейм занщІэу къыгурыІуащ Іуэхур зыІутыр. Уэ жыпІэжа, сэ жысІэжа, Бот ЕбгъэрыкІуэхэ щыкІуам пщІы зэриупса щІыкІэр, жылэм дэз хьуауэ, зэпрадзыжу дэлът. Иджы хьэщІэр Бот къыщыщІэупщІэм, хэгъэрейм жиІащ:

– А-а, Ботыжь тхьэмыщкІэри, и ахьрэтыр нэху тхьэм ищІ, псэуж мыгъуэкъым ар!

– Іэу! – и жагъуэ хьуащ хьэщІэм. – Сэ тхьэ соІуэ, ар жэнэтым зэрыкІуам шэч лъэпкъ къыгтезмышьэ!

– Ар сыту, ди хьэщІэ лъапІэ? – игъэщІэгъуащ хэгъэрейм.

– Сэ тхьэ соІуэ, мы дунейм апхуэдэу екІуу пщІы щызыупсыфам аздэкІуами зыгуэр щыхузэфІэкІынкІэ!

– Тхьэ соІуэ, хьэщІэ, пэжым а жыпІэр!

Нэчыхытхыр зэфІэкІауэ хьэщІэхэр щезьэжым, нысачІэхэм я дэлъхум Ботыр къыльэгъуащ нэхыжыхэм яхэту. И нэхэм ялъагъур и фІэщ мыхьуу, ар нэхъ гъунэгъуу, моуэ Іэбамэ лъэІэсыну, Ботым екІуэтэлІащ.

– Къысхуэгъэгъу, тхьэм щхьэкІэ, нэхыжь, уэ у-Боткъэ? – щІэупщІащ ар хуэму.

– Алыхьым жиІэмэ. Илъэс хыщІрэ пщІырэ мэхьу сызэры-Ботрэ, – къэгуфІащ фадэ пІащІэм жан къищІа Бот.

– Уэ ди деж пщІэм унэкІуауэ щытакъэ?

– Іэу! СыкъыумыщІыхужу ара? СынэкІуат, уэлэхьы, сыт сыныщІэмыкІуар. Сэ жыжьэу узэрыслъагъуу укъэсцІыхужаи!

ЩІалэ хьэщІэр фагъуэ къэхьуащ. Бот абы и Іэблэр иубыдри лъэныкъуэкІэ Іуишащ.

– Сыт къэхьуар, къохьэлъэкІауэ ара узэфар?

– Хьэуэ, ди нэхыжь, сыпщІэупщІати, уи гъащІэр кІыхь тхьэм ищІ, ущымыІэжу къызжаІати...

– Пэж дыдэу къыбжаІащ, зыкъом щІащ мы дуней хьэхужыыр къызэрызбгынэрэ, ауэ мы хьэгъуэлЫгъуэм сыхэтыну сельэІури сыкъэкІуэжауэ аращ. Пщэдджыжь сыкІуэжынущи, сэлам пхузэсхыжын зыгуэр щыІэмэ, жыІэ, пхуесхыжынщ, къызэхьэлъэкІынкъым.

ХьэщІэм и нэхэр щыункІыфІыкІащ. Бжыхь джабэр иЫгъыурэ, пщІантІэм дэт шыгум ерагъкІэ бгъэдыхьэри, зэуэ абы иукІуриащ. Ар щилъагъум, нэчыхытхыр зэрежьэжым еплъу пщІантІэм дэт фызхэм ящыщ зым жиІащ:

– ТхьэмыщкІэ мыгъуэ, а щІалэр сыту чэф Іей хьуа?

– КуэдЫуэ ефауэ къыщІэкІынщ, – къэпсэлъащ нэгъуэщІ зы физи.

Іэнэм абы кышыбгъэдэса щІалэжыыр, Бот шымылэжу жызылар, ауэ щытти, и пащІэкІэ щІэгүфІыкІащ. Абы зэхихат хьэщІлар, кьэу-Іэбжыауэ, Бот бгъэдыхьэу зэрепсэлъар...

ХьэщІлэхэр джэгүшхуэкІэ ирагъэжыжащ.

10

ГьуэгүлІрэ Муратрэ я закьуэу щІэтт кІышым. Нэхъапэхэм Мацу кІышым нэхъ кьэкІуэррейуэ шытащ, щІалэхэми нэхъ кьакІэлтыплъырт. Ауэ иужьрей ильэситІым зэзэмызэ дыдэт кьышыкьуэкІыр. Абы хэпщІыкІыу зэуэ зитат. Иджы куэбжэм кьыдэкІрэ тетІысхьэпІэм кьэсыфамэ, псори абы шыгуфІыкІырт. Лыжыыр нэхъ лъэрымыхь зэрыхьурэ ГьуэгүлІ гьүкІэжыым и деж нэху кьыщекІырт. Ар нысащІэми уэм ищІыртэкьым, езыри, и щІалэ пажэр и гьусэу, лІыжы-фызыжыым я деж куэдрэ кІуэрт. Абы ахэр и гуащэ-тхьэмадэу фІэкІа нэгьуэщІу ильытэртэкьым. Хьэблэм ар, зэрагъэщІэгьуэнур кьахуэмыщІау, хьыбарышхуэу дэлът. Языныкьуэхэм жаІэрт псори зи фІыщІлар ГьуэгүлІу, и щхьэгьусэр тэмэму игъэсарэ нэмысрэ хабзэрэ хэлъу. Языныкьуэхэми ар ядэртэкьым, нысащІэ цІыкІур гьэсарэ хабзэри нэмысри хэлъу кьашауэ кьалытэрт. Апхуэдэу жызылэхэм ар хуадэртэкьым адрейхэм. «Нэдым и щхьэр умытІатэу, хьэ илърэ ху илърэ пщІэнукьым. Фльагьуркьэ и шыпхьур, Мурат и щхьэгьусэр? – жаІэрт абыхэм. – «Уи напІэр гьалІи, лІы зэгъэгьуэт, утыкур бгьуэтмэ, уи джатэр кьых», жыхуалэр абы и деж щынэрылъягьукьэ?!» «Хьэуэ, – жаІэрт нэгьуэщІхэми, – нысащІэ цІыкІум зыри и лажьэкьым, лажьэ зиІэри ар зэзыгъэкІуэкІари и гуащэ-тхьэмадэрщ. ФщІэжыркьэ а цІыкІур кьыщапагьащІэм нэмысрэ хабзэу хэлъар? «Узигьусэм ещхь уохьу», жыхуалэр пэжц, зыхэхуа унагьуэм езыхэм ещхь ящІауэ аращ».

Дауэ щрети, ФатІимэтрэ Іэсиятрэ, я теплъэкІэ мыхьумэ, зыкІи зэщхьыжтэкьым, я цІыхугъэкІи, я нэмыскІи. Хьэблэдэс языныкьуэхэм ягъэщІагьуэрт апхуэдизу цІыхум зэуэ зэрызыхуэжыфар. Адрейхэми ягу щІэгьурт нысащІэм, а дахэ цІыкІур зыхэхуахэм ещхь ящІауэ жаІэу. Іуэхум и тэмэмыпІэри арат. Мурат и адэ-анэр, япэу нысэ кьызыхуа шахэр, унагьуэм кьихьа цІыхубз цІыкІум икьүкІэ хуэдыджу кьыщІэкІащ. Ар езы Мурати ильагьурт, ильагьу кьудей мыхьуу, гүкІи псэкІи зыхищІэрт, арщхьэкІэ и адэ-анэм япэувыфыртэкьым. Іэсияти, мо зи гьащІэ псор зыхуейр ищІэрэ щхьэхуит-щхьэхуиту дунейм тетар, хуейтэкьым и гуащэм и унэІуту увыжыну. Гуащэм кьылъыс пщІэри хуэфашэ нэмысри хуищІырт абы, арщхьэкІэ мо цІыхубз ябгэм псори фІэмащІэт, псори фІэлейт. Арати, дэтхэнэ адыгэ кьуажэми зэрыщыхабзэу, зэнысэзэгуащэм я хьыбар мыщІагьуэр хьэблэм шыІуащ, иужькІэ, хьэблэм дэмыхуэжу кьыдэкІри, жылэ псом зэлыащІысащ.

А хьыбарыр ФатІимэт шэуэ техуати, и щхьэр кьыхуэлэтыжыртэкьым. НысащІэ цІыкІум ар хуабжыу зэрызыхищІлар щІлыгагьум, МытІэ куэдрэ и ужь итащ и гур фІы хуищІыну, арщхьэкІэ, пІалъэкІэ шыгьупщэми, аргуэру кьыфІыдрихьейжырти, абы иринэщхьейрт. ГьуэгүлІи, Іуэхум теухуауэ, зэрэ-тІэурэ Мурат епсэлъащ, ауэ щІалэм ищІэнури жиІэнури ищІэртэкьым. Мызэ-мытІэу игу кьэкІащ и адэ-анэм кьахэкІыу щхьэхуэу псэуну, арщхьэкІэ абы тегүшхуэфыртэкьым. Сыт кьыхужалэн цІыхум, атІэми, зы щІалэ закьуэ фІэкІа ямыІэу?

Апхуэдэу екIуэкIыурэ, Мурат и анэм кышиубыдащ: «Е сэ, си щIалэ, е уи щхьэгъусэр!» – жиIэри. Iэсият и гуашэм щхьэусыгъуэ нэхьыщхьэу кыигъэувыр нысашIэм бын зэримыгъуэтырт. «Зэуэ кьальхуа хьыджэбзитIым я зым зэи бын игъуэтынукъым, ар игъащIэми жалэ адыгэм. Мис, и шыпхъум игъуэтащ, апхуэдэу щыщыткIэ, уи щхьэгъусэр лъхуэнукукъым. Сэ сыхуейкъым уэ быныншэу укъэнэну, ди лъапсэр хэкIуэдэжыну», – кыжриIат и анэм. А псалъемакъым хуабжыу кыыхигъэщIат Мурат, ауэ и щхьэгъусэ цIыкIур, фIыщэу ильагъурти, хуигъэкIыжыртэкъым. Унагъуэми къайгъэр зэи икIыртэкъым. Щымыхъужыххэм, Iэсият Мурат жриIащ:

– СыкIуэжынууц си дыщым. Схуэшэчыжыркъым уэ бэлыхъу птельри унагъуэм псалъемакъыу илгъри.

Абы нэхъ кыфIимыгъэкIыу, Iэсият и хьэпшыпыр зэщIикъуэри, Выжьхьэблэ, и адэ-анэм деж, кIуэжащ. А хьыбарри щIэх дыдэу хьэблэми жылэми зэлъащIысащ. Ар щызэхихым, Мацу, сымаджэу пIэм здыхэлъым, и мурадащ къэтэджу Сурэждин деж кIуэну, кIуэуэ фIэнэну, арщхьэкIэ ГъуэгулIрэ ФатIимэтрэ хуадакъым, МытIи къахыхьэжри, лIыжыр къагъэтэджакъым. Апхуэдэу щыхъум, Мацу ФатIимэт зыбгъэдишэри жриIащ:

– Уэ, си хьыджэбз цIыкIу, ар гущIыхьэ зыщумыщI, ухуэмыгущIыIэ а насыпыншэ махуэм кьальхуа щIалэм, Муратц жыхуэсIэр. Хэт кыишэми, абы и анэм езэгъынукъым. Армыхъумэ, уи шыпхъум лажьэ иIэу аракъым. ЦIыхубз жьейхэри Алыхъым кьегъэщI, ауэ Алыхъым иджыри кыигупсысакъым а зи жьэр Iейм узэрыпэлъэщын Iэмал. Абыхэм зыри пхуэщIэнукъым!

ЛIыжыым и псалъэхэм шыпхъум и Iуэхум иринэщхьей ФатIимэт мащIэу къару кыыхилъхьэжащ, тIэкIуи нэхъ нэжэгужэ къашIащ. ГъуэгулIрэ МытIэрэ хуабжыу иригуфIэрт нысашIэм и гур нэхъ кызырызэрыгъуэтыжам. Ауэ лIыжь сымаджэмрэ Iэсият теухуа гунькъуэгъуэмрэ ФатIимэт гукъыдэж къратыртэкъым. Ар зылъагъу МытIэрэ ГъуэгулIрэ, псори яхузэхыхьэжауэ, ящIэнур ямыщIэу, бэлыхьыщэ яшэчырт. Махуэ гуэрым Мацу нэхъ кызыэлъыхьащ. Апхуэдэу щыхъум, ипхъухэм хьыбар ирагъащIэри, къашэжащ, и Iыхьлы гъунэгъухэри кызыэхуэсащ. Псоми къагурыIуат лIыжыым ихьыжынышхуэ зэрыщымыIэр, икIи пэплгъэрт абы уэсят кыщищIыжыну. ЕтIуанэ махуэм, дыгъэр щыкъухьэм, уэсяти кымыщIыжу, гъукIэжыр дунейм ехыжащ. ПсалъитI къудейщ абы иужь дыдэу кыжьэджэкIыжар: «Фызыжыым фыхуэсакъ». А псалъэхэр щыжиIэм, ГъуэгулI кыфIэщIащ дадэм и нитIыр езым кьеплъу, а псалъэхэри езым кыыхуэгъэзауэ. Арыншами, ГъуэгулI и гум быдэу ирилъхьат псэухукIэ МытIэ кьэзылъхуа и анэм хуэдэу ильагъуну. Фызыжыр дунейм тетыхукIи ГъуэгулI ар игъэпэжащ.

ДыуэщI махуищми цIыхур Iуващ. Ауц-Джэрджий псом зи лъэ вакъэ изылъхьэф кыдэнакъым лIыжыым и дыуэщIым къримыхьэлIа. Зэрыжылэу къахуэгубзыгъыжыртэкъым апхуэдэу цIыхур Iува здекIуэлIа нэгъуэщI хьэдэщIэлъхьэ. И жылэгъухэм я мызакъуэу, Мацу и Iуэхум кърихьэлIат хамэ къуажэ кыкIа куэди. А псоми Кургъуокъуэ яхэплгъэри, жылэм нэхъ пщIэ щызиIэу дэс лIыжхьэм, Мудар, ТIытIу сымэ яхуэвэри, яжриIащ:

– Ди щхьэщыгу ит Азалыхьталэ лъапIэм солъэIу сэ мыпхуэдэ дыуэщI кызыитыну.

Ауэ пщым и хьуэпсапІэр абдеж шиухакъым. Мацу щІалъхьа нэужь, ГьуэгулІ хуищІауэ щыта кхьэлэгъунэри занщІауэ ягъэуващ. Пщыр абыи хуабжьу ехьуэпсащ. Дауи, кхъэм дэту пщым ГьуэгулІ зыри жриІакъым. Мацу и хуэлухуэщІэхэр зэфІакІыу зы тхьэмахуэ хуэдиз дэкІауэ, Кургьуокъуэ гьукІэ щІалэр ириджащ. Пщыр и закъуэу пэшым щІэст. ГьуэгулІ щыдыхьэм, гуащэр кьыпежьэри, пщыр зыщІэсымкІэ ишащ. Ар къэтэдждри, ГьуэгулІ, щІалэу щытми, ИтІкІэ сэлам кьрихащ. ГьукІэ щІалэри, мащІауэ укІытэурэ, Кургьуокъуэ нэкІэ кьригьэлъэгъуа шэнтным тетІысхьащ. Дунейм ехыжа лЫжьбыр фЫкІэ игу кьагьэкІыжу зыкъомрэ зэбгъэдэса нэужь, пщым жиІащ:

– Иджы, щІалэфІ, укьыщІезгьэблэгъар бжесІэнут. Сэ хуабжьу сехьуэпсащ Мацу тхьэмыщкІэм хуэбгъэува кхьэлэгъунэм. СхуэщІ сэри апхуэдэ зы.

ГьуэгулІ, жиІэнур имыщІауэ, кьызэщІэнащ. Абы фІэпасэт кьуажэпщым и лъэІур, ар иджыри апхуэдэу лЫжь дыдэтэкъым. Мо пщы губзыгъэм кьыгурыІуащ щІалэр Іэнкун щІэхьуар икІи хуэму и псалъэм кьышидзащ:

– СоцІэ уэ иджыпсту узэгупсысыр, щІалэфІ. Ауэ псэ зиІэм уахътыи иІэщ, зыми ищІаркъым ар кьыщыхьунур. СхуэщІ зы кхьэлэгъунэ, сыпсэу щЫкІэ, схуэщІи, си псэр псэхуауэ мы дунейм сытегъэт.

ГьуэгулІ и щхьэр ехьэхауэ щыст, Іэджем егупсысу. Ар егупсысырт гьащІэм, ажалым, егупсысырт пщым и лъэІум, ажалым зэхэгъэж зэримыІэм, кьыщысам деж абы пщыри кьызэрыгуэкІ цІыху цЫкІури зынапІэзыпІэм зэхуэдэ зерищІыжым. Иджыри кьэс абы ищІакъым, зыгуэрым кьыжриІами и фІэщ хьунутэкъым, пщыхэри ажалым егупсысу, абы пэплъэу, уеблэмэ и фІэщ хьуххэнутэкъым ахэри зэхуапсэ гуэр щыІауэ. Ауэ, кьызэрыщІэкІымкІэ, щыІэщ. КьызэрыщІэкІымкІэ, мы гьащІэр Іуэхушхуэщ, ещІыж псори зэхуэдэ, ажалым егъэгулэз псори! Телъыджэу зэхэлъщ гьащІэр, телъыджэлажьэу. Апхуэдэу щыщыткІэ, а жалэхэри пэжу кьыщІэкІынщ, щыІэ хьунщ хьэдрыхи зы хабзэ гуэр. Ауэ, псори зэщхь имыщІыжу, дэтхэнэри дунейм щытетам кьилэжьам Іуигъэувэжу кьыщІэкІамэ, арат тэмэмыр.

БжэІух макъым ГьуэгулІ жыжьэу зыхыхьа и гупсысэхэм кьыхашыжащ. Пэшым кьыщІыхьат Мударрэ ТЫтІурэ. ГьуэгулІ кьыщыльэтри, абыхэм сэлам ярихащ. Кьэтэдджащ пщыри, кьэтэдждри, нэхьыжьытІыр игъэтІысащ. Зыкъомрэ зыгуэрхэм тепсэлъыхьа иужькІэ, Кургьуокъуэ гьукІэ щІалэм зыхуигъэзащ:

– Сэ сыпоплъэ уи жэуапым, ГьуэгулІ. Умыгузавэ, мы кьезгьэблэгъа нэхьыжьхэри щыгъуазэщ си Іуэхум, дыгъуасэ яжесІауэ ящІэ укьыщІезджар.

– Дыщыгъуазэщ, щхьэ дыщымыгъуазэу, – кьэпсэлъащ Мудар. – Си гугъэмкІи, абы емыкІу илькъым. Ар щІыжьысІэр уэ Іэнкун узэрыхьуар солъагъури аращ.

– Илькъым, уэлэхьи, зы емыкІу, щхьэ илбу! Мис езы цЫкІум Мацу тхьэмыщкІэм псэу щЫкІэ хуищІат, – жиІащ ТЫтІуи.

– Флъагъурэ, си нэхьыжьыфІхэ, ар зэрыщытыр... Мацу тхьэмыщкІэм кьигъэщІам хуэдиз ди Тхьэшхуэм кьывигъэгъащІэ. Мы Іуэхур ныбжьым нэхь ехьэлІауэ си гугъэщ. Аращ ди пщы лъапІэм и лъэІум Іэнкун сыщІищІари, армыхьумэ... – кьригъэжьащ ГьуэгулІ.

– Сыт щхьэкІэ, шынэхьыщІэ, сэ бжесІаи, гьащІэ зиІэм уахътыи иІэщ, жысІэри, – Іэпихащ ГьуэгулІ и псалъэр пщым. – УщІэукІытэни

ушлэгүзэвэни абы хэлгү кьэслгытэркым. Сыщыуэмэ, мис, нэхыжьхэм жалэнш.

– Дэгүэщ, ди пщышхуэ, пхуэсщыныщ сэ кхьэлэггунэ, ауэ и кгуэцгыр нэщгрэ и щыбыр дахэу ильэс куэдкIэ тхьэм щиггэт ар! – жиIэри ГгүэгулI кьэтэджыжащ. – Тхьэшхуэм си лгьэлур кьабыл ищI!

Щысхэр зэплгыжащ. Псоми яггьэщIаггүэрт ггүкIэ щIалэм и пса-лгьэхэм купщIэшхуэ зэрэхэлгыр, абы и гупсысэр зэрыкуур, япэхэми, и ныбжым емылгытауэ, гупсысафIэу зэрыщытар икIи зэрыщытыр ящIэ пэтми.

– Алохгү Iэмин! – жиIэу Тгытгу кыщриггьяжгэм, мыдрейхэри абы дежгууащ:

– Ди Тхьэшхуэм жиIэ!

Куэд дэмыкIыу пщым и лгьэлур иггьээщIащ ГгүэгулI. ИкIи, Мударрэ Тгытгурэ зыщIиггүри, пщым кхьэлэггунэр хуишэжащ. Кур-ггүокуггүэ игу ирихгьящ и кхьэлэггунэр, зыкгомрэ кызыэпиплгыхгья нэужь, и нэпсым мащIэу кызыэпижыхгьящ.

– Уи IэщIаггэм и хгьер куэдрэ Тхьэшхуэм уиггьэлгьяггү, шынэхгьыщIэ! – фIыщIэ кыыхуищIащ абы ггүкIэм. – IэщIаггэр мылгку мыкIуэдыжынш.

– Мыульиин щхьэкIэ зыгуэр щыгуамэ нэхгыфIт, Курггүокуггүэ, – жиIащ Мудар. – Армыхгүмэ, мыр Исраф хгунуш.

– ГгүэгулIи жиIащи, Курггүокуггүэ, нэщгу тхьэм куэдрэ щиггэт, – хгүэхгүащ Тгытгуи.

Пщым и кхьэлэггунэр зэрыриггьэщIам и хгыбарыр мыгувэу жылэм дэз хгүащ. Хэти кыльгытащ ар кгьемызэгггүу, пщым емыкIу илэжгяуэ, хэти ар идакгым, икгүкIэ губзыггьяггэ зыхэлг Iуэхуу егупсысащ.

Мацу тхгьэмыщкIэр дунейм ехыжа нэужь, ГгүэгулI зэуэ нэхгыжьы-фэ кгытеуащ. Иджы абы и плгэм кгыдэхуат адэ пэлгытгэу иIа лгыжым щхгьэщыхыу шыта Iуэху куэд. Ар езыми фIыггэ кгыгурыIуэрти, хузэфIэкI кгымыгганэу и ужь итт «лгыжгыр зэрыкIурийуэ, сгьейм кгытехуащ» кгызэрыхужамыIэным. Кыльгытэрт езыр лгыпIэ иувауэ, икIи абы куэди кгалэн кгыщищгу.

Нэхгяпэхэми хуэдэу, иджыри цIыгхуэхэм жалэрт: «Мацу и кIыщым сокIуэ, Мацу и кIыщым сыкгюкIыж». Ар икгүкIэ и гуапэ хгурт ГгүэгулI. ЩыгуфIыкIырт лгыжгыр згьащымыггупщгэм. Ауэ абы фIэхгьэлэмэтт Мацу дунейм згьехыжрэ Бот згьэмызэ фIэкIа кгызэрыкгүэмыкIыжыр. Абы хуабжгы зитат, згьуи нэхгь лгьэрымыхгь хгүат. Иджы ГгүэгулI езы лгыжым и деж нэхгь кIуэрейт, ар зыщи-ггьэггупщгьэртэкгым. НэхгяпэIуэхэм, Мурат щIыггүурэ, ар куэдрэ ехат Бот и деж, ауэ Мурат, и щхгьэггусэр бгьэдэкIыжа нэужь, ггүкIэныр хыфIидзэри мэлыхгүэу кIуати, згьэмызэт кгыщехыжыр, и нэхгыбэми ГгүэгулI и деж дыхгьэртэкгым. ФатIимэт щыукIытгэрэт е, тхьэм ещIэ, сытми, зыщидзейрт унаггүэм. Фызи кгыахуишэжыртэкгым, псэурт и закгүэу. КIуэдат япэм хгьлгя гушыIэ дахэри, иджы ар нэщхгьеирилэт, згьэмызэххэт и дзэлыфэ итгу цIыгхум щалгьяггүр. И унаггүэр зэрызгьэ-текгүатар хуэмыгггэу, абы и бампIэм ихгырт.

Апхуэдэу екIуэкIыгурэ, зы пщыхгьэщхгьэ гуэрым, пшапэри фIыггэ зэхгүауэ, Мурат ГгүэгулIхэ я деж щIыхгьящ. ИкгүкIэ кгыщыгуфIы-кIыу кгыIушIащ унаггүэр. ГгүэгулI и щIалэ цIыкIур, занщIэу абы и Iэплгэм зриггяхуэри, кгьеупщIащ:

– Уэ у-Мурат?

Мурат и нэр кгыхуу щIалэ цIыкIум еплгьящ.

– Сы-Муратц, – жиІащ абы, и ІәплІәм зыкызыгыәхуам и щхьәм Іә дильәурә.

– Уәрей, сә Іәджә щІауә узоцІыхум уә. Папә уи гугъу ещІ махуә кьәс.

Мурат и нәпсым кызыэпижыхьат, ауә хузэфІәкІащ зыкыри-мыгыәщІән, зызәтриІыгыәщ, ерагыкІә кыдришейуи жиІащ:

– Бот дежкІә дегъәх, ГьуәгулІ, сщІәркыым ныжбәә кІуам сыщІепщІыхьар.

– Дехынщ, – и гуапәу жәуап кытащ ГьуәгулІ, икІи адреј пәшым щІыхьәри, псынщІә дыдәу зихуәпащ.

ГьуәгулІрә Муратрә Бот деж ехаш, жәщыр фІыуә хәкІуәтәхуи бгъә-дәсащ ахәр лыжыым.

– Сыту псапәшхуә кьәфхьа, си щІаләхә, сыту си гуапащә кьәфщІа ныщхьәбә! Си гу бампІәри вгъәтІысащ. Мацу мыгыуәм сыбгъәдәса хуә-дәу кысщыхьуаш!

Жәщыбгым ГьуәгулІ унәм кыщыкІуәжам, сыт щыгыуи хуәдәу, ФатІимәт щыст мыжеижауә, и щхьәгысәм пәплгәу. И лым зәры-Іуплгәу нысащІәм кыгырыІуащ Бот и Іуәхур зәрымыщІагыуәр. ЕтІуанә махуәм, кыщым зәрыщІыхьәу, ГьуәгулІ еувәлІащ Бот и кхьә-лэгьунәр ищІыну.

Гьатхәр пасәу кыихьащ. Щымахуә кыыхьым иригыәша икІи иггә-зәша цыхур зәуә губгыуәм иужыгъат. Япә вагыәбдзүмәр кызыэрахьам теухуа тхьәльәлүри ину яІәтащ. Ггә кьәси хуәдәу, ар нәгузыужрә гукынажу екІуәкІащ. ГьуәгулІ, тІәкІу еІубауә, тхьәльәлүм кыкІыжри, шәджагыуә нәужыфІым кыдыхьәжаш. Ауә ар, тхьәльәлүм кыкІыжауә умыщІәнү, нәщхьейт. ФатІимәт занщІәу гу лгытащ щхьәгысәм и щытыкІәм, арщхьәкІә зыкІи еупщІакыым.

Гукыдәж щІагыуә имыІәу, ар гуәщым щІәуват, хьәмфІанәкІ, белыкІ сытхәр иупсу. Гьатхә кьәси гьукІәм ахәр куәду иггәхьәзы-рырт, ар ящІәрти, я хьәбләм и мызакгыуәу, адреј хьәбләхәми кыкІырти кыыхуәкІуәрт хьәмфІанәкІ е белыкІ фІрагыәльхьәнү.

Жыраслгән, ГьуәгулІ и щІаләр, сыт щыгыуи дәләпыкыурт и адәм. Зәадәзәкыуәр лажгәу дзәщытым, пщІантІәм зы шу кыдыхьәри кьеп-сыхаш, и шыр шы фІәдзапІәм фІидзәри, гуәщымкІә иунәтІащ.

– Дотә, Хьәбалә кьәкІуащ, – жиІәри, щІалә цыкІур и адәм кІәщІәуІуащ. ГьуәгулІ зәуә кыгырыІуакыым и кыуәм кыжриар, уәбләмә зәхихауә кыщІәкІынукыым.

– ЩхьәкьәІәт уимыІәу мыпхуәдизу узәләжыыр сыт, шынахьы-щІә? – жиІәу Хьәбалә гуәщым щыщІыхьәм, ГьуәгулІ кьәуІәбжыащ.

– Мыр сыт, Хьәбалә, уафәм укьәха? – и гур кыиузыкІащ ГьуәгулІ, гурыщхьуә щІыІәхәр ищІу. – КьәхьуаІа?

– СІо, хуәмыху, щхьә укьәгузәва апхуәдизу? – дыхьәшхаш хьәщІәр.

– Сыкьәгузәвари сыт, ауә фІы лгәпкыи сигу кьәкІакыым, – кыпыгуфІыкІащ езы ГьуәгулІи. – КІуә, уи анәм кьеджәж, хьәщІә диІәщ, жыІи, – зыхуиггәзащ абы и щІаләм.

Хьәбаләрә ГьуәгулІрә унәмкІә щІыхьащ. ГьуәгулІ фә зәрыриплгәмкІә, Хьәбали гукыдәжышхуә иІәтәкыым, ар зәхәукІат, зәрешари и фәм кыщырт. «Гьуәгур жыжбәщ, кьәхьәльәкІа хьунщ», – егупсысащ ГьуәгулІ. Абы хәту, ФатІимәти кыщІыхьәжаш. Ар МытІә

деж шыІат, тхэмахуэ нэсауэ фызыжым зегъэгукъыдэмыжри, абы бгъэдэсщ. Цыхубзым хьэщІэр щилъагъум, хуабжыу шыгуфІыкІащ. Гуапэу сэлам ирихри, зэуэ щІэупщІащ:

– Сыт, Хьэбалэ, гузэвэгъуэ гуэр шыІэу ара?

– Мыр сыт мы кыфшыщІар, фыслъагъуну сыкыакІуэ мыхъуну ара? Ильэсым щІигъуащ мы уи щхьэгъусэр кыуажэжым нызэрыдэмыхьэжрэ. Сыгузавэри, сыкыежыащ.

– Тхьэр арэзы кыпхухъу, – жиІащ ГъуэгулІ. – Сигу кыщІихьари сщІэркыым, хьэблэ псор си нэгу щІэтщ, нобэрей махуэм си псэри абыкІэ шыІэщ. СщІэркыым, гукъыдэж лъэпкыи сиІэкыым нышэдибэ лъандэрэ.

– Тхьэ соІуэ, фи деж, уей-уей жригъэІэу, шыгъатхэкІэ, – псалъэмакыр нэгъуэщІым тришэмэ фІэфІу, жиІащ Хьэбалэ. – Гъуэгум сыкыыздэкІуэм жыгхэр щхъуантІэщ, ди дежкІэ къэтІапІынуи ягу къэкІакыым.

– Ди дежкІэ кыурш жьэгъуш, абы елытауэ Ауш-Джэрджийр губгъуэжыым исщ.

– МыбыкІи апхуэдэу кыуршыр жыжыащэкыым.

– Пэжщ, жыжыащэкыым, ауэ щІымахуэр нэхъ пасэу щокІыж, гъатхэри нэхъ пасэу кыышохъэ. Сэ абы зыкъом щІауэ гу лыыстащ.

– Хьэбалэ гъуэгу тетащ, ешаш, мэжалІэуи кыщІэкІыищ, пщэфІапІэмкІэ фынакІуи, тІэкІу федзакъэ, – псалъэмакыым кыыхыащ ФатІимэт.

– НакІуэ, Хьэбалэ, дедзэкъэнщ. Сэ нобэ вакІуэдэкІ тхьэлъэІум сышыІащ, ауэ тІэкІу седзакъэми здэнуш, – жиІащ ГъуэгулІ.

Хьэбали зригъэлъэІуакыым. Куэдрэ кымыхьэми, абы мы унагъуэм хьэщІэу зыщибжыжыртэкыым. Ауэ, сыт хуэдэу шымытми, ар нобэ кызытекІухъа Іуэхур кызыэрыригъэжыэнур ищІэртэкыым. Гъуэгуанэ кІыхь кызыэпичами, ар зэгупсысар аращ, Іуэхур зытетыр ГъуэгулІ гуригъэІуа зэрыхъунурщ.

– ТІэ, шынэхышІэ, тІэкІу зыдгъэпсэхуамэ нэхыфІт, нэхумыщым сежыжын хуейш, – жиІащ Хьэбалэ, пщыхьэщхьэшхэ ящІа нэужь. – Уэри си гъусэу унэмыкІуэжу хъунукыым кыуажэжым. Усшэжыну сыкыагъэкІуауэ аращ.

ГъуэгулІ Іанкуну Хьэбалэ еплъащ.

– Хэт укъэзыгъэкІуар? – щІэупщІащ ГъуэгулІ, и щхьэм Іэджэ шызэригъэзахуэрэ.

– Ди кыуажэпщым, Елмырзэ. Ар лъэрымыхъу хэлъщ.

– Сыт кыузыр тхьэмыщкІэм? Сытуи сищІыну сэ абы? – игъэщІэгъуащ ГъуэгулІ.

– ЗэрыжалэмкІэ, ихыжышхуэн шыІэкыым. Дыгъуасэ сриджэри кызыэлъэІуащ: «КІуэи, ГъуэгулІ кыысхуэшэ», – жиІэри. Ауэ, пщІы жысІэнуи сыхуейкыым, узэрищІынур сщІэркыым. Пщы унафэм тепсэлъыхьыркыым.

«Сыт мы дунеишхуэм пщым ГъуэгулІ зэрищІынур?» – жери, ФатІимэти къэгузэващ, Іэджэм и гур хуэжащ. ПщІы жиІэну хуэмейуэ жиІа щхьэкІэ, Хьэбалэ зыкъомкІэ пщІы иупсат. Дауи, абы зэхиха хыбар гъэщІэгъуэныр занщІэу жриІэфынутэкыым ГъуэгулІ. Хэт ищІэрэ, гъуэгум здэкІуэжым, зыгуэркІэ тегушхуэнкІи хъунщ. НэгъуэщІ зы лъэныкыуэкІи, зэхихар жримыІэу, ар пщым и пащхьэ иришэни кыригъээзэгыртэкыым. Жэщ псом абы егупсысурэ дахэ-дахэу жеякыым Хьэбалэ. Ар хыбар телъыджэт, езы дыдэм, махуищ ипэкІэ зэхихарэ пэткІэ,

зэригъэщIэгъуэнур ищIэртэкъым. Езым и закъуэт?! Жылэм дэз хъуа а хыбарыр хэти и фIэщ хъуртэкъым, хэти ар зэрыпэжым шэч лъэпкъ къытрихъэртэкъым. Арат хыбару иужьрей тхъэмахуэм зэрыкъуажэу зытепсэлъыхьыр. Ауэ а хыбарым и пэжышIэр ищIэу мащIэт къуажэм дэсыр, езы Хъэбалэ дыдэри яхэту. Нэхъ тэмэму жыпIэмэ, цIыхуитI къудейт пэжыр зыщIэр, адрейхэм а пэжым и кIапэ къаIэрыхьам езыхэр зыхуейр кърагъэкIыу арат.

Елмырзэ цIыхум жагъуэу ялъагъуртэкъым, щIалэу щIидзэу и ныбжьыр хэкIуэтэху цIыхубзкIэ бзэджа, мыхъумыщIагъэ зыкъоми IэщIэ-щIа пэтми. И цIыхуфIагъым щхъэкIэ уэим ямышIурэ екIуэкIат. Ауэ лей зепхъар сытым щыгъуэми зэ къыпщIокIуэж. КъыпщIэкIуэжаш Елмырзи. ЯпэщIыкIэ абы и щIалэ нэхъыжьыр, и физ къэшэгъуэ дахэу, шым иукIащ. Абы и гуауэр ящымыгъупщиауэ, и щIалэ нэхъыщIэри IэщIэкIащ. Уз зэрыщIалэ къеуэлIам къахуегъэлакъым. А гуауэщхъэуитIым пщым и къарур щIахаш, зэуи лъыжь кхъахэ ящIащ. Иджы абы зыри иIэжтэкъым, и щхъэгъусэри, Iэрызехъэу зы илъэскIэ сымэджа нэужь, дунейм ехыжат. Иджы пщыр жылэм яфIэтхъэмыщIкIэт. Ауэ дэст къуажэм абы зигу щIэмыгъу зырызхэри, уеблэмэ абы къылгыса тхъэмыщIагъэм щыгуфIыкIхэри. ЦIыху псом я гур зыми хуэгъэныщIкIуакъым, сыт хуэдизкIэ и къуажэгъухэр фIыуэ имылъэгъуами, къахэкIащ зигу къыщIэмыгъухэри.

ТхъэмыщIкIэ дыдэу унэм къыщыщIэнэм, абы игу къэкIыжаш зэгуэр IуэхутхъэбзашIэу и щхъэгъусэм иIа Фаризэт. Ар цIыхубз дахэ дыдэт. АрщхъэкIэ къызыхэкIар тхъэмыщIкIэ унагъуэти, зыхуей зэи игъуэтакъым. Арати, Фаризэт хъыджэбз щIалэ дыдэу, илъэс пщыкIух фIэкIа мыхъуауэ, гуащэм и IуэхутхъэбзашIэу кIуащ. Мо хъыджэбз тхъэлухуд цIыкIур щильагъум, пщыр зэуэ абы итхъэкъуащ. Елмырзэ, и щхъэгъусэм и пIэм здыхэлъым, жэщIэрэ Фаризэт епщIыхьырт. И нэ къуэлэнитIыр, щIакIуэм хуэдэу и пщэм дэль щхъэц фIыщIэшхуэр, и гуфIэкIэ дахэр... Куэд хъурт ахэр, пщы щIалэм и гум хуимыгъэхухэр.

Елмырзэ ищIэрт хъыджэбз къызэрыдахьэх. И щыпэтэкъым... Куэд дэмыкIыу Фаризэт уэндэгъу хъуащ. Пщым ар къыщищIэм, цIыхубзым быдэу унафэ хуищIащ и лъапсэр къибгынэну, икIи жриIащ мы дунейм зы псалъэ къытримыгъэхэну. Фаризэтыр къэгъуэгащ. Лъэгуажьэ-мышхъэу увауэ, абы пщым жриIэрт:

– Си псэм хуэдэ, сэ фIыуэ узольагъу, губгъуэжъым сыкъыумынэ. Си Iуэхур зытетыр къащIэмэ, си адэ-анэр илIыкIынущ. Елмырзэ, зи узи зи лажы схьын, гущIэгъу къысхуэщI. Хъэр псафэ пхуэсшэнщ, дунейм теткъым пхуэзмыщIэн...

АрщхъэкIэ пщым и тхъэкIумэм зыри ихъэртэкъым. Ахъшэ тIэкIу хуидзри, хъыджэбз уэндэгъур пщIантIэм дихужат. Пщым и щхъэгъусэм гурыщхъуэ гуэрхэр ищIа щхъэкIэ, ар хуиттэкъым жиIэнIауэ. Языныкъуэ гуащэхэм хуэмыдэу, ар цIыху шабэт, Iасэт, и жьэ ину зэщIихыу зыми зэхихатэкъым. Фаризэт жылэм дэкIуэдыкIащ. Ар хамэ къуажэ гуэрым кIуэри, и щхъэр ирихъэлIащ зи закъуэу псэу фызыжь гуэрым. ЩыIащ абы и деж, сабийр дунейм къытехъэхукIэ. Я пхъум и Iуэхур зыIутым щыгъуазэ пэтми, адэ-анэми дунейм зы псалъэ къытрагъэхьакъым. Фаризэт и анэм гъунэгъухэм яжриIат хъыджэбзыр езым и анэ сымаджэм деж игъэкIуауэ, ар зэрихъэу бгъэдэсу.

Махуэ гуэрым и закъуэ дыдэу унэ нэщIым здыщIэлъым, Елмырзэ игу къэкIыжаш зэгуэр апхуэдизу лей зрихауэ щыта цIыхубз цIыкIур, Фаризэт. ПщIантIэм зэрыдихужрэ илъэс дапщэ дэкIа? Зэзэмызэх-

хэт ар зэрилъэгъуар. Ауэ щыгъуазэт и Гуэху зытетым, ищІэрт зэи зэрыдэмыкІуар, унагъуи зэримыхъар. Зэхихат, и адэ-анэр имыІэжу, и закъуэу унэм зэрыщІэсыр. Елмырзэ хуэмурэ зихуапэри, пшапэр зэхэ-уауэ, унэм щІэкІри пщІантІэм дыхъащ. ГуэхутхъэбзащІэхэм ящыщ зы-гуэрым гу къылгытэри къыбгъэдэлъэдащ:

– Мыр сыт, Елмырзэ, щхъэ укъэтэджа?

– НакІуэ си гъусэу, щІалэфІ, – и Іэр ищІащ пщым. Ар ерагъыу зекІуэф къудейт.

ГуэхутхъэбзащІэм абы и Іэблэр иубыдри, къеупщІащ:

– Дэнэ дыздэкІуэр, Елмырзэ?

– НакІуэ уэ, – зэхэпх къудейуэ жиІащ абы.

КъуажэкІэм нэмысыпэ щІыкІэ ар унэ пхашэ цІыкІу гуэ-рым и пщІантІэм дыхъэри, ГуэхутхъэбзащІэм зыхуигъэзащ: «Сэ сыкъыщІэкІыжыхукІэ, къызэжъэ!» – жиІэри.

Щхъэгъубжэм нэху мащІэ къыдидзырт. Бжэр хуэмурэ Гуихри, Ел-мырзэ унэм щІыхъащ. Ар къыщилъагъум, Фаризэт къэщтащ, уеблэмэ къащтэу къэнэжакъым. Сымаджэу хэлъти, езы Фаризэти гу лъимытэ-жу, псынщІэ дыдэу къызэфІэтІысхъащ. Ар, тІэкІуи шынауэ, и нэхэр къихуным хуэдэу, унэм къыщІыхъам еплъырт.

– Умышынэ, Фаризэт, сэрэщ ар, Елмырзэщ. СыкъэкІуащ уи деж...

– Солъагъу, сынэфкъым! – жиІащ Фаризэт, Елмырзэ къызэры-кІуар зэрыфІэмыфІыщэр и нэгум къищу.

– СощІэ, укызэжъакъым, уи деж сыкъэкІуэнуи ухуеякъым, ауэ ар Алыхъ Іэмырщ, Алыхъым иухат дэ дымылІэ щІыкІэ зэ дызэры-лъагъужыну. Сэ сыхуейщ... ГуэхукІэ сыпхуейщ...

– ГъэщІэгъуэныр къызжепІаи! – игъэсысащ цІыхубзым и щхъэр.

Елмырзэ набдзэгубдзаплъэу еплъащ пІэм исым. Япэрей Фаризэ-тым щыщу абы зыри хэлъыжтэкъым. И щхъэцыгъуэшхуэр уэсым хуэ-дэу тхъуат, и ныбжъым зыкІи хуэмыкІуэу, и нэкІур зэлъат. Иджы ар и фэкІэ Елмырзэ нэхърэ нэхъыжыфэт. «Ди Тхъэу Тхъэшхуэ, – жиІащ пщым игукІэ, – мы зэманым цІыхум ирищІэм еплъ! Тобэ, тобэ, сыту тхъэмыщкІэ мы цІыху цІыкІур! Сыт щыІэ абы и фэм имыкІрэ бэлы-хъу имыгъэврэ. Ауэ щыхъукІи, сыту кІэщІыщэ гъащІэр, напІэр пІэту къепхъэхыжыхукІэ макІуэри йожъэж».

Пщым нэкІэ къызэхижыхъащ Фаризэт зыщІэлъ пэш цІыкІур, гъуэтэрымэ къызыщІихыр. Пэш цІыкІум къыбжиІэрт цІыхубзым и тхъэмыщкІагъэм и инагъыр.

– ЖыІэ... Щхъэ укъэкІуа?.. Сытым... сытым укыхъа? – и макъыр кІэзыу ерагъкІэ къыдришеящ Фаризэт. ИгъащІэ лъандэрэ и гум щигъэвари, хъэзабу телъари, Елмырзэ гукъанэу хуиІари къыдрисеижу фІэкІа умыщІэну, къэгузэват ар.

– Къысхуэгъэгъу, Фаризэт, сынолгъэу... къысхуэгъэгъу, лей уэс-хащ... СыщІалэт, сы... – абдеж къызэІынащ пщыр.

Фаризэт зыкъомрэ зыри жимыІэу щысащ, итІанэ, Елмырзэ и дунейм еплъщ-еплъри, игури нэхъ къызэрыгъуэтыжауэ, пхъашэу жиІащ:

– Алыхъым къыпхуигъэгъуакъым, къыуищІэфыни къыгъэнакъым. Лей цІыхум езыхауэ къызыхуэгъуа щыІэкъым. Сэ куэдрэ сынобгащ, си гыбзэри птеслъэгъуащ. Птепщэхаш си гур, итІани, сэ си фэм икІар зэр-упшыныжыфын щыІэкъым!..

– КъызгуроІуэ, Фаризэт, къызгуроІуэ. Мис, тІури хъэдрыхэ гъуэгу дытетщ, зы лъэлу закъуэ пхузиІэщи, ягъэ кІынкъым...

– Сыту пIэрэ сэ пхуэсцIэфыну щыIэр? – ауан хэлъу кышы-гуфIыкIащ Фаризэт.

– ЩыIэщ, Фаризэт, щыIэщ... КъызжеIэ, сабий бгъуэтауэ щыта? ЩIалэ цIыкIут, хъыджэбз цIыкIут, лIа, псэу? Тхьэм щхьэкIэ...

Шэм ис сымаджэм и нэпситIыр кышцIэщэщ. Фаризэт, зыри хужымыIэу, унащхьэм дэплъейрт. И гупсысэхэм ар зэуэ яхыжат и щIалэгъуэм, и щIалэгъуэ насыпыншэм, гуауэрэ нэпскIэ гьэнцIа и щIалэгъуэ мыхьэнэншэм. Игу къэкIыжащ щIалэ цIыкIур дунейм кышцыхьа махуэр, щIымахуэ жэщ уаер, хамэ фызыжыым и пэш щыIэр... Цыхубзым кыыхуэнэжа къару тIэкIур фIэкIуэдыжат. Абы, и Iупэхэр пIэжыажьэ щхьэкIэ, зы псалъи кыыхудэшейртэкъым.

– КъызжеIэт, Фаризэт, Алыхъри цыхури узогьэлъэIу...

– ЩIалэ цIыкIут, уэстыжат кышпхуэсхыжри, нытесльхьэжат уи гъуэгум, щIымахуэу, щакIуэ укыикIыжу. Си гугъащ гупсысэ гуэрхэр уиIэу, къэпщIэжыну гъуэгу Iуфэм кышпхуагъэтIыльа сабийр узрейр. Ауэ ар уэ нэгъуэщIым ептри уежьэжащ. Алыхьталэм кыуипэсакъым ар, аращ апхуэдэу щIэхъуари, – зэуэ кыдришеящ Фаризэт. – Уэ пхуэфашэтэкъым ар. Сэ... сэ... – Фаризэт бгъукIэ ещIэри, зэуэ и псэр хэкIащ.

Елмырзэ зэригъээзэхуэжащ абы и хьэдэр, зэригъээзэхуэжри, пщIантIэм къежьэу дэт и IуэхутхьэбзащIэр къриджэри жриIащ:

– ТхьэмыщкIэр дунейм ехыжащ, гъунэгъухэм хыбар егъащIэ.

Гъунэгъухэр псынщIэу кызэхуэсащ. Ахэр пщIантIэм кышцыдыхьэм, Елмырзэ кыдэкIыжырт. Ар къэувыIакъым, зыми епIыакъым, абы и щхьэр унэм ихыжырт. Ихыжырт, иджыпсту и нэгу щIэкIамрэ зэхихамрэ нэхъри и къарур щIахарэ зытеувэ щIыр имылбагъуу.

ЕтIуанэ махуэм щIалъхьащ Фаризэт. Пщым унафэ ищIри, абы и хуэлухуэщIэм щаукIыну зы выщIэ иригъэшащ. Ахэрат кызыыхэкIар Елмырзэ теухуауэ къуажэм кыщцекIуэкI хыбархэр.

Жэщым Елмырзэ и напIэр зэтрильхьакъым. Арыншами фIэкIуэда жейм кыыхыхьэжат Фаризэт кыжриIахэри. «КъызэрыщIэкIымкIэ, – егупсысащ ар, – Инал тхьэмыщкIэм ипIа щIалэ цIыкIур си къуэщ. Тобэ, тобэ, сыту хуабжъу зэхээрыхьа мы гъащIэр, сытуи гугъуэщэ упсэуну».

Пщэдджыжыым, нэху зэрыщыххэу, Елмырзэ и IуэхутхьэбзащIэхэм ящыщ зы щIалэ, дыгъуэпшыхь и гъусэу Фаризэт деж щыIар, игъакIуэри Хьэбалэ къригъэшащ. «Пщыр къоджэ», кышцыжриIэм, Хьэбалэ Iэджэм егупсысащ: «Сыту пIэрэ, ярэби, сызэрищIынуэр? Щхьэ кысхуей хъуа пщэдджыжь нэмэзым?» Дауэ щрети, ар къеджэм деж кIуащ, пIалъэ кыыхимыгъэкIыу. Зы мазэм фIыуэ щигъуагъэнт Хьэбалэ пщыр зэри-мыльбагъурэ.

– Хэлъщ ар, Хьэбалэ, щIыхьэ занщIэу, – жиIащ IуэхутхьэбзащIэм, пщIантIэм дыхьэжа нэужь.

Хьэбалэ пщыр зыщIэлъ пэшым щIыхьащ. Ар къыгъэщтат пщым и теплъэм. ИпэжыпIэкIэ гуузт Елмырзэ уIуплъэну. Мо лIы бжыфIэшхуэу щытар арауэ къэцIыхужыгъуейт. Хьэбалэ кышцильбагъум, Елмырзэ и Iэр шэнтымкIэ ищIащ, «тIыс», жыхуиIэу. Хьэбалэ етIысэхащ.

– Иджы, шынэхьыщIэ, сэ IуэхушхуэкIэ укъезджащ, – хуэм дыдэу къригъэжьащ Елмырзэ. – Инал тхьэмыщкIэм ипIа щIалэ цIыкIур, ГъуэгулIщ жыхуэсIэр... Абы и цIэр фIэзыщари сэрат... ГъуэгулI си къуэу кышцIэкIащ. Ар сэр дыдэм дыгъуэпшыхьыщ кышцысщIар. Уэ, Хьэбалэ, абы узэрыкIэлъыкIуэми, езыр кызэрыпкIэлъыкIуэми, уи щхьэгъусэм и быдзышэ зэрефами, псоми, псоми сыщыгъуазэщ сэ. СынолъэIу, дэнэ щыIэми, икIэщIыпIэкIэ щIалэр кысхуэпшэну. Уи нэмыс нэхь

льагэ ухьу, ар зэрызыбыныр щыбжеслар, шынэхьыщлэ, си щхьэ дзыхь тесцлэркьыми, щлалэм зэ сылумыплъэжу, езыми луэхур зылутыр имыщлэу, зыгуэр кьысщыщлэмэ, жызолэри аращ. ГуэгулI и анэр, зэхэп-хагъэнщ, мо дыгъуэпшыхь дунейм ехьжа Фаризэт тхьэмыщкIэрщ. Ари пщлэну сыхуейщ, – Елмырзэ и псалгър зэпигъэури, хьэлгъу, и бгъэр зэрыпсалгър зэхэпхьу, бэуащ, тIэкIу зигъэпсэхури, Хьэбалэ еплгъащ. – Сыт щыгъуэ уежьэфын?

Елмырзэ кьыжрилар зэригъэщIэгъуэнур кьыхуэщIэртэкьым Хьэбалэ. Ар щыст, гупсысэ куум зэщIуубыдарэ адэкIэ сымаджэм кьыжриIэхэм зэредэлэужышхуи щымылэу. Сымаджэм и бгъэр хьыр-хьырт, бауэкIэщIт. «Мыбы ихьыжынышхуэ щыIэкьым, – егупсысащ Хьэбалэ. – ГуэгулI деж сыкIуэми, мы слъагъур псэууэ сыкьэсыжыну кьыщIэкIынкьым».

– Сыт щыгъуэ уежьэфын, Хьэбалэ? – жиIащ пщым, нетIэ зэ-реупщIар зэрызэхимыхьщар кьыгурылуауэ.

– Нэхумыщым, Елмырзэ. Нэхъ жьыуэ сежьэмэ нэхьыфIщ, сыздэкIуэнур жыжьэщ.

Елмырзэ адэкIи зыгуэрхэр жиIэнут, арщхьэкIэ и кьарум кьихьакьым. Хьэбалэ пщым деж кьыщIэкIыжри, я унэмкIэ иунэтIыжащ. ЗдэкIуэжым, Елдар дежкIэ Iухьэри жриIащ пщыр зэрысымаджэр, нэхъ хьэлгъэ зэрыхуар. Елдар зыри жиIакьым, «кьызгурылуащ», жыхуиIэу, и щхьэр ищIа мыхьумэ. Хьэбалэ зэрыIукIыжыххэуи, ар Елмырзэ деж кIуащ.

Хьэбалэ зэи зэхихатэкьым Фаризэт тхьэмыщкIэм бын иIауэ. Иджы, кьызырыщIэкIымкIэ, иIат, уеблэмэ ар Елмырзэ и кьуэт. «ГуэгулI гьуэгум телгъу кьагъуэтащ, ар кьэзыгъуэтахэм езы Елмырзи яхэтащ», – и щхьэр икьутэжырт Хьэбалэ. Абы фIы дыдэу ищIэжырт ГуэгулI хьыданжерумэу зэкIуэщIылыу Инал тхьэмыщкIэм деж кьыща-хьа пщыхьэщхьэр, хьэблэ псор зэхуэсу жэщищ-махуищкIэ ефэ-ешхэу зэрызэхэсар. «АтIэ, дауэ ГуэгулI Елмырзэ зэрикьуэр? Пщым, жьы зэрыхуамрэ мо илгъэгъуа гуауэшхуэмрэ хузэхыхьэжу, и щхьэр зэмыкIуэкIауэ пIэрэ?» Арат Хьэбалэ зэгупсысыр, ГуэгулI и гьусэу кьыздэкIуэм, а псори абы гуригъэлуа зэрыхунурт. Зэрызэп-сэлгъэшхуэ щымыIэурэ кьакIуэрт шууитIыр. Хьэбалэ нэхьрэ мынэхь мащIэу гупсысэ куум хэтт ГуэгулIи. Сыт абы пщыр кьыщIыхуейр? ГуэгулI и пщIыхьэпIи кьыхэхуэртэкьым абы кьыщIыхуххэу. Пэжщ, и адэр, Инал тхьэмыщкIэр, дунейм щехыжам, кьыбгъэдыхьэри, езым кьыжриIэми и щхьэ хужиIэжми зэхэщIыкIыгъуейуэ, жиIат: «Лы хьуащ, тхьэм и шыкуркIэ, и щхьэ бадзэ трихужыфынууш». ГуэгулI кьыхуэгупсысыжыртэкьым абы и ужькIэ пщыр илгъэгъуауэ. Арат иджы псори щIигъэщIагъуэр, игъэщIагъуэм кьыщымынэу, зыри кьыщIыгурымылуэри.

Зы зман зэ и гупсысэхэм кьыхэкIри, абы гу лгъытащ шыхэр кьызы-рыбэкхьам.

– Ярэби, Хьэбалэ, тIэкIу псынщIэлуэу дымыкIуэу пIэрэ? Дишхэр еша хуэдэщ.

Хьэбалэ, зыIыгъ гупсысэхэм кьыхэкIри, и гьусэм еплгъащ.

– Узахуэщ, ПытIыкь, – жиIащ абы, ГуэгулI щыщIыкIум зэ-реджэу щытам хуэдэу, «ПытIыкь» псалгэм нэхъ трикьузэу. – Нэхъ хуэму дыкIуэнщ. ТIэкIу дыкьэувыIами зы ягъэ кIынутэкьым, шыхэми загъэпсэхунт, дэри дызэлурьунт.

– Мыдэ иджышту псынэм дынэсынущи, абдеж дыкышыу-выІэнц, – жиІэу Гьуэгулі кышыпсалгэм, Хьэбалэ игьэщІэгьуащ:

– Іэу, псынэм дыкьэблэгьа? Абы щыгьуэм шыхэм лей етхауэ кыщІэкІынущ.

Ахэр псынэм нэсри кьэувыІащ. Шыхэр псы ирагьафэри, ауэ гьуэгу Іуфэм деж шаутІыпшащ, езыхэри Гьуэгулі зэгүэр игу ирихьа тетІысхьэпІэхэмкІэ кІуащ.

– Жьы хьуащ мыхэри, – жиІащ абы, тетІысхьэпІэхэр Хьэбалэ иригьэлыагьуэрэ. – Жьыгьэр бзаджэщ, мыхэри кьелахьым.

– Ещхьыжкьым япэу щыслгьэгуам, – арэзы хьуащ Хьэбали. – Пэжщ, зэманьр ІэубыдыпІэншэщ.

– Дэнэ дыкыщекІми, ныжэбэ зыщІыпІэ нэху дыкыщекІын хуейщ, Хьэбалэ. Мыбдежым си щыкьум и хьарбызыпкьэр жыжьэкьым, абы пщыІэ гуэрхэри итын хуейщ, – жиІэу Гьуэгулі кыщригьажьэм, Хьэбалэ арэзы хьуащ.

– Дэгьуэщ, сыкыщыкІуэм нэху сыкыщекІар а зи гугьу пщІыр арауэ кыщІэкІынущ. Ауэ уи щыкьум яйуи сщІакьым.

ШууитІыр шэсыжащ, мыгувэуи зи гугьу ящІа пщыІэм нэсащ. ПщыІэхэм ящыцу щытыжыр нэхь цыкІуитІырт, ауэ абыхэм лажьэ яІэтэкьым нэху укыщекІыну. Махуэм хьарбызыпкьэм зыгуэрхэр зэритар ІупщІу, кьэрэкьурэр пщыІэ бжэІупэм щагьэсат, пщэфІапІэу щытам дежи мафІэ зэрыщащІар наІуэт: яжьэр хуабэт, мафІэ щІыпІэм и гьунэм деж мыункІыфІыжауэ зы пхэ дакьэ щылыг, Іугьуэ кьыпихуу. Гьуэгулі псынщІэ дыдэу мафІэр зэщІигьэстыжащ, икІи ар щІэх ин хьуащ, и бзийхэм лыгауэ залэгауэ. Абы игу кьэкІыжащ япэ дыдэу пщыІэм кьызэрытехьауэ щытахэр, зэшыпхьу цыкІуитІыр кьызэращІыхуар. Ар гукьэкІыж дахэт, щІалэгьуэм узышэж гукьэкІыжт.

– ГьэункІыфІыж мафІэр, – жиІащ Хьэбалэ, тІэкІу уэршэрахэ нэужь. – Зыдгьэпсэхунщ. Куэдыщэри дыжей хьунукьым, тхьэм жиІэмэ, Нэхушвагьуэр кьызэрыщІэкІыу дежьэжынщ.

– Иреблэ мафІэри, зэран кьытхуэхьунукьым, умыгузавэ.

– Иреблэ-тІэ.

Хьэбалэ псынщІэ дыдэу Іурихаш. Гьуэгулі жейртэкьым, бгьэдэст мафІэм, зэзэмызи пхэ трильхьэу. Ауэ, езым гу зылмытэжурэ, а зэрыщысым хуэдэу, мащІэу кьещхьэукьуэхаш. Куэдрэ жея, мащІэрэ жея, шым я Іэуэлыауэм кьызэщигьэуащ. Абы и нэ жанитІым зэуэ кьаубыдащ шитІым дыгьужь бын кьазэребгьэрыкІуэр. И кьыщылыэти и фоч кьащти зы ищІащ Гьуэгулі, икІи, темыхуэми, игьэщтэнщ, жыхуиІэу, дыгьужьхэм яхэуащ. Фоч уэ макьым кьыгьэщта Хьэбали зэуэ кьыщылыэтащ.

– Сыт кьэхьуар?

– Дыгьужь бын кьытхуеблэгьат.

Хьэбали и фочыр кьыщипхьуатэм, Гьуэгулі жиІащ:

– Куэдщ. Шэр умыгьэкІуэд, зэбгыражащ ахэр.

Нэхушвагьуэр кьыщІэкІлати, шууитІыр ежьэжащ, икІи дыгьэ кьухьэгуэм деж кьуажэжьым нэсыжащ. Ахэр занщІэу пщым и дежкІэ екІуэлІащ. ЯпэщІыкІэ Хьэбалэ и гугьащ езыхэм я дежкІэ екІуалІэу тІэкІу загьэпсэхуну, арщхьэкІэ егупсысыжри, Елмырзэ дежкІэ кІуэмэ нэхь тэмэму кьылгытащ. «Хэт ищІэн кьэхьуну псор, апхуэдиз гьуэгуанэ щызэпичакІэ, пщыр псэу щІыкІэ щІалэр Іэрыхьэмэ нэхьыфІщ», – егупсысащ ар.

Хьэбалэрэ ГьуэгулIрэ щыщIыхьам, пщым и деж Елдар щIэст. Хьэбалэ зэрежьэрэ, кьызэрыбгьэдэклэ щIагьуэ щымыIэу, ар Елмырзэ бгьэдэсат, абы и гьащIэм и иужьрей дакьикьэхэр зэрылгьэкIлэ диггьэпсынщIэу. ГьуэгулI IэплIэ хуищIри, Елдар жиIащ:

– АтIэ, Елмырзэ, зэдэзэкьуэр фи закьуэу фыкьэдгьэнэнщ.

ЕрагьпсэрагькIэ кьызэфIэтIысхьа пщым ар идакьым:

– Хьэуэ, хьэуэ, Елдар. УкьримыхьэлIамэ, укьезгьэшэнут, икьукIэ дэгьуэ хьуащ ущIэсу кьызэрысыжахэр.

Елдар жиIар зэуэ кьыгурыIуакьым ГьуэгулI, иужькIэ егупсысащ: «Сыт мыбы «зэдэзэкьуэ» жыхуиIэр?» Ар нэсу и щхьэм щызэригьээ-хуэну хунэмыс щIыкIэ, кьарууншэу икIи хуэм дыдэу кьригьажьэри, Елмырзэ Iуэхур кьызэрекIуэкIа псори ГьуэгулI кьыхуиIуэтэжащ, икIи и псалгьэр щихьым жиIащ:

– Аращ, си щIалэ, кьызэрекIуэкIар. ПщIы хэлькьым, сэ егьалеуэ лей зесхьащ. Уэри гу лыптауэ кьыщIэкIынщ, уи анэ тхьэмыщкIэр, Фаризэт, тIэкIу нэхь кьысхуэщэбамэ, апхуэдэ дыдэуи мыхьункIэ хьунут псори. Ауэ, сынольIэу, кьысхуэгьэгьу. Кьысхуэгьэгьуи, кьекIуэлIэж уи лгьапсэ. Нобэ щыщIэдзауэ, си лгьапсэри си мылгьури зейр уэращ. Пщэдей жылэр зэхуигьэсынщи, Елдар яжриIэнщ пщыщIэ, пщы щIалэ зэраIэр.

ГьуэгулI мывэм хуэдэу зэфIэжыхьауэ щыст, зыхуэмыгьэхьеижу. Абы и гущIэм зыкьыщиIэтри, кьызэрыдэкIуеят и гьащIэ псом иггьэвар. Зэтэкьым икIи тIэутэкьым ар зэрегупсысар кьэзылгьуха и адэ-анэ дыдэхэр хэтми, абыхэм хьфIадзэн хуей щIэхьуами. А дакьикьэм пщыр узыншэрэ и лгьэ зэрихьэу щытамэ, кьамэр кьрипхьуэту, абы еуэну и щхьэм кьыхьэнкIэ хьунт, хэт сыт кьыхужилэми, илгь ищIэжыну. Ауэ сыт лIэуэ телгьым кьыпихьнур?..

ГьуэгулI и щхьэр ехьэхауэ куэдрэ щысащ, хэплгьэу. Абы и щхьэм щызэблэлгьэтырт кьиггьэщIа псор, щIалэ цIыкIуу джэгум здахэтым «кьагьуэтакIэ» кьызэреджар, гуауэу иггьэвар, и псэм хьэзабу телгьар... Елмырзэ темпыIэжу пэплгьэрт ГьуэгулI кьыжриIэнум, пэплгьэрт, зэщIэскьыскьэрэ адэкIэ жиIэнIауэ дзыхь имыщIу. Елдаррэ Хьэбалэрэ щыст щыму, адэкIэ кьэхьунум пэплгьэрэ абы щыщтгьу. ГьащIэ кьэзыгьэщIа, дунейм и пIалгьэ зыщIэ лIитIым гукIи псэки зыхащIэрт мо зеиншэу кьэтэджа щIалэ цIыкIум и псэм мы дакьикьэхэм щыщIэр.

– Хьэуэ, Елмырзэ, сэ жылэм пщы сахуэхьунукьым, – кьэтэджащ ГьуэгулI. – Лей зепхьамэ, сэ пхузоггьэгьу, Алыхьым кьыпхуиггьэгьуу щытмэ. НэгьуэщIкIэ укьысщымыгугь.

ГьуэгулI пщым сэлами иримыхьжу кьыщIэкIыжащ. Елдаррэ Хьэбалэрэ иракуакьым абы пэувыну е зыгуэр жраIэну. ГьуэгулI егьалеуэ кьызэщIэплгьат. Ар и шым шэсыжри, и гьусэр кьыщIэкIыжыхуи пэмыплгьэу, пщIантIэм кьыдэкIыжащ.

Унагьуэхэм уэддыггьэ щIагьэнат. ГьуэгулI хуэмурэ дриггьээейри, Хьэбалэхэ кIуащ. Куэд дэмыкIыу езы Хьэбали нэсыжащ. Жэщ псом жеякьым лIитIыр, ауэ екIи фIыкIи и гугьу ящIакьым пщым деж щекIуэкIа псалгьэмакьым. Пщэдджыжьым абыхэм зэхахаш пщыр дунейм зэрехьжар, ауэ ГьуэгулI, абы дэмышьэу, Ауш-Джэрджий кIуэжыну ежьэжащ.

ГьуэгулI хуэпIащIэрт фIыуэ илгьагьу и унагьуэм, унагьуэ хьуэпсэгьуэм икIи узыншэм. Арат абы и гьащIэ псор зыхэлгьыр.

ТЕЗЫР

Хыбар

Пасэ зэман жыжбэм зы кьуажэ гуэрым щыпсэуащ акьылкИи теплэкИи тхьэр зыхуэупса щІалэ. Абы унагьуэ дахэ иІэт. И щхьэгьусэр набдзэ зытелъым я нэхъ дахэ жыхуаІэм хуэдэт. И дахагьэм ефІэкІыу, ар икИи цІыху гуапэт, анэ гумащІэт. Зэщхьэгьусэхэм я зэхуаку льягьуныгьэ кьабзэрэ лъытэныгьэрэ дэлът. А тІум зэтІолхуэныкьуэу щІалэ цІыкІуитІ зэдаІырт.

Зы жэщ гуэрым, щІалэр пщІыхь куум здыхэтым, уафэм уэхьий кьохри, мыр кьыжреІэ:

– Уэ уи Іуэхур иджыпсту фІы дыдэщ, ауэ алыхь ІэмыркІэ гьэунэхуныгьэшхуэ кьыппэщылъщ. Ар Іуэху тыншкьым, ауэ тхьэ унафэщи, уи щІалэгьуэу пшэчмэ нэхъ кьапщтэрэ хьэмэрэ уи жьы хьугьуэм деж?

ЩІалэр тэлайкІэ гупсыса нэужь, жэуап итыжащ:

– Жьы сыхьуауэ, слъэкИи щымыІэжу гьащІэм и гьэунэхуныгьэ хьэлъэр сшэч нэхьрэ, си кьару илгыгьуэу, зыгуэрхэр схузэфІэкІыу щыщытым деж нэхьыфІщ.

Ар кьыхэскІыкІри кьызэщыуащ. ИкИи, и жэщ пщІыхьыр зыхуи-хьынур имыщІэу, мыжеижыфу куэдрэ хэлъащ, гупсысэу. Нэху зэрыщу, ильэгьуахэмрэ зэхихахэмрэ и щхьэгьусэм хуиІуэтэжащ.

– Умыгузавэ, си псэ, дызэгьусэмэ, дэ сыт хуэдэ гугьуехьми дыпэ-лъэщынуу, – жиІащ абы, щІалэм и гур фІы кьыхуищІу.

Арати, зэщхьэгьуситІыр, зэхуэгуапэу, щхьэж и Іуэху иужь ихьэ-жащ.

Зэман дэкІри, щІалэр зекІуэ кІуэн хуей хьуащ. Абы щыгьуэ зекІуэ кІуэхэр мазэ бжыгьэкІэ, ильэскІэ кьыщыт щыІэти, щІалэм и щхьэгьусэмрэ и бын цІыкІуитІымрэ ІэплІэ яхуищІыжри, мыпхуэдэу яжриІащ:

– Ди тхьэу тхьэшхуэ закьуэм фыкьыхузогьанэ.

ЩІалэм и щхьэгьусэм флагыу бгьэдэлъыр и теплэ дахэм и закьуэтэкьым. Ар зэрыдэрбзэр Іэзэм Іэхэлъахэр щыгьуазэти, уеблэмэ кьуажэ жыжбэхэми кьыкІыгурэ, ирагьэдырт фащэхэр, цей зэпытхэр. А ІэщІагьэм цІыхубзыр апхуэдизкІэ хуэлэкІуэлъакуэти, шум, шыплІэм зэрыдэсу, нэкІэ шапхьэ трихьрти, цей зэпыт хуэфІыпсу хуидырт.

Кьуажэпщыр лэным хуэдэу егуэкІуат абы. ЦІыхубзым и щхьэгьусэр зекІуэ кІуауэ кьызэрищІэу, зимыІэжьэу абы и деж кІуащ, «цей зэпыт схуэд», жиІэри. ЦІыхубзым пщыр шыплІэм зэрыдэсу нэкІэ шапхьэ трихри, цейр ихьыжыну кьыщыкІуэн хуей махуэри жриІащ.

Пщым кьыгьээжри, уни, лъапси, мылкъуу иІи ищэри, дыщэ кьы-щэхуащ. Цейр кьыхьыжыну щыкІуэн хуей махуэр кьыщысым, ар цІыхубзым и куэбжэпэм Іухьащ, шы ехьэжьам тесрэ щІакІуэр шыплІэм дэлъу.

Пщыр кьызэрыкІуар цІыхубзым кьыщищІэм, абы хуида цейр иІыгьыу кьыдэкІри, пщІэ лей зэрыхуищІыр кьыгьэлъагьуэу, и ижырабгьумкІэ кьыбгьэдыхьащ, икИи, и щхьэр кьымыІэтыщэурэ, и ІэдакьэщІэкІыр хуишиящ. Пщым цІыхубз бэлэрыгьам щІакІуэр тридзэщ, и шыплІэм кьыдидзэри, кьежьэжащ.

Зы тэлай дэкІри, гьунэгьухэм сабий гьы макъ щызэхэхым кьекІуэкІахэщ, арщхьэкІэ джакІи льыхьуакІи цІыхубзыр ягьуэты-жакьым. Апхуэдэу щыхьум, сабиитІыр я дежкІэ ирахьэкІащ.

А жэщ дыдэм, уафэгъуагъуэшхуэ щІәту, жьапщэмрә уэшхымрә заләтащ. УафәхъуәпскІым и гъусәу уа щыблэм щІаләм и унәм зри-дзаш, икІи, мафІәсышхуэ къәхъури, и лъапсәр зәрыщыту хисхъаш. Арати, зы жэщым щІаләм псори фІәкІуәдащ. Ар нәху къекІащ зыри имыІәжу.

Зәман дәкІри, зекІуә кІуахәр къекІуәлІәжаш. Зи лъапсәр мафІәм иса щІаләм и щхьэгъусәм и кІуәдыкІам зыри щыгъуазәтәкъым. ЛІыр абы куәдрә лъыхъуа щхьәкІә, ауи и лъагъуә щытемыхъәм, и сабиитІыр къищтәри, къуажәр ибгынащ.

Куәдрә кІуа, мащІәрә кІуа, сытми, псы абрагъуәм зәпрыкІын хуей хъуащ. Псыр егъәлеяуэ уәрт. Шы ІумпІәри сабиитІри зәуэ иыгъыныр фІәдзыхъщыгъуәджә щыхъум, зы сабийр жыжъәу Іуихри, тафәм щигъәтІысащ, модрейр зәприхмә, къиғгәзәжу, ар къищтәжын мурадыр иІәу.

ЩІаләр псым зәпрысыкІри, сабийр жыг лъабжъәм щІигъәтІысхъаш, езым етІуанәр къызәприхыну игъәзәжаш. Псым щыхыхъәм гу лъытащ сабийр гъунәгъу дыдәу псы Іуфәм къызәрепщылІам. ЕпІә-щІәкІ щхьәкІә нәмысурә, псы абрагъуәм сабийр ирихъәжъаш. ГуІәгъуәр и махуәу, ар сабийм лъыхъуащ зыкъомрә. Щимыгъуәтыжым, мыд-рейми зыгуәр къыщыщІмә, жери, гузавәу къызәпрысыкІыжаш. Ауэ жыг щІагъым щІигъәтІысхъа сабийр уәхбзәхыу кІуәдат. Гужьейгъуәм зәщІиубыда щІаләр мащІәрә лъыхъуа и къуәм, арщхьәкІә абы зыри кыкІакъым. Зи сабиитІыр напІәзыпІәм зыфІәкІуәда адәр зытәлайкІә щысащ, и щхьәр къыфІәхуауэ, итІанә ерагъыу къәпсәлъащ:

– Ди тхьәу тхьәшхуэ, сә си гугъакъым уи тезыыр апхуәдизу хьәл-лэу къыщІәкІыну!.. Сыпхуәрәзыщ, си гугъапІәри уәращ.

ЩІаләр, и шым шәсыжри, и нәр зәплгъәмкІә иунәтІащ. МащІәрә кІуа, куәдрә кІуа, сытми, зы къуажә гуәрым дыхъаш. Япә дыдә зыхуә-зар а къуажәм и моләращ. И Іуәхур къызәрекІуәкІар щыхуиІуатәм, абы жиІащ:

– Псори алыхъ Іәмырщ, ІәтыгъуафІә тхьәм пщищІ... Ди къуажә Іәхъуәр сымаджәщи, Іәщхәр зыгъәхъун диІәкъым, зумысусыгъуәджәмә, тхуәлажъә.

ЩІаләр арәзы хъуащ. ИпәкІә зәрыжытІащи, акъылкІи теплгъәкІи зәрызәпәщым къищынәмыщІауэ, шабзә дзынкІи, ІәпщәрыбанәкІи, нә-щанә еуәнкІи абы къыпәхъун уигъәлгыхъуәнт. Къуажәдәсхәр фІуәу илъягъурт, езыри къалгъагъужырт, пщІәи къыхуащІырт, ауэ псом хуә-мыдәу щІаләгъуаләр, бжьәр фом зәрепщІым хуәдәу, къепщІат. Абы ахәр хуигъасәрт бәнәкІә зәхуәмыдәхәм, шабзәшә дзыным, нәщанә еуәным.

Къуажәдәсхәм щІаләр апхуәдизкІә ягу дыхъати, дзыхъ къыхуащІу, я сабийхәр ирырагъгъәсэнү къыхуашәу щІадзаш.

Ар зылгъагъу къуажәпщым унафә ищІащ, Іәхъуәу нәгъуәщІ къащтәу, щІаләм къуажә щІаләгъуаләр игъәсэнү пщәрыль хуащІыну.

Апхуәдәурә илгъәс зыбжанә дәкІащ, къуажәпщри, зыкъомрә сы-маджәу хәлгъа нәужь, дунейм ехыжаш. Куәд дәмыкІыу, къуажәдәсхәр зәхуәсащ, пщыщІә хахыну. Пщыгъәр, псори зәхуәрәзыуэ, щІаләм лъа-гъәсырт, ауэ езым зикІ зыхигъәзагъәртәкъым. Ар къащыхутемыгъә-хъәм, къуажә моләм унафә ищІащ: «Зи лгъә вакъә изылгъәхъу жыләм дәсыр къызәхуәфшәси, цІыхубәм жаләм елгытауэ къуажәпщыр хәт-хынщ», – жиІәри.

Зәхуәсым къекІуәлІащ зәрыжыләу.

– Зыри кьэнакьэ? – жиІэу молэр щыщІэупщІэм, цІыхубэр зэхуи-шэсыну зи пщэ иралъхьа щІалэм жэуап кьитащ:

– Псори кьекІуэлІащ, зи щІыхьыр ин, кьуажэбгьум деж щыс унагьуэм фІэкІа кьэмынэу. Ар зыкьом лъандэрэ кьуажэм кьыдэтІыс-хьауэ дэс лЫ мыщІыхурщ. Езыр зэзэмызэщ дунейм кьыщытехьэр, и щхьэгьусэраши, иджыри кьыздэсым ар зыми ильэгьуакьым.

Молэм ар щызэхихым, унафэ ищІащ а унагьуэри зэхуэсым кьрашэлІэну.

ЛЫ мыщІыхум и унагьуэ ихьахэм щІэх дыдэу кьагьэзэжащ:

– ЛЫм кьытхуэкІуэн идэркьым. «Си щхьэгьусэр сьмаджэщ, и щхьэр зэтекІаши, и закьуэу кьэзгьанэ хьуркьым. Унэм щыкІэлъы-плъыну зылІрэ пщІантІэр зыхьумэнрэ кьэвгьакІуэмэ, сынэкІуэнщ», – жиІащ.

Апхуэдэу щыхьум, нэхъ Іэчлгьэчу щІалэщІитІ ягьэкІуащ лЫм и деж.

ЩІалитІым я зыр пщІантІэм кьыдэнащ, адреир цІыхубзыр зыщІэс пэшым щІыхьащ. Нэщхьей дыдэу пІэкум ис цІыхубзым щыІуплгьэм, щІалэщІэм и гум зихузащ. КьыщыщІар кьыхуэмыщІэу, и Іэккългьэккь псом пщтыру зыгуэр ирижащ, и нитІми нэпс пІащэхэр кьыщІэхури, и нэкІущхьитІым кьытелгьэдащ. ЩІалэр хуэму цІыхубзым бгьэдыхьащ, икІи, ищІэр езы дыдэм кьыгурымыІуэжу, абы и ІитІыр ІэгукІэ иубыдри, гумащІэу иплгьащ и нэгү.

ПІэкум ис цІыхубзыр зэуэ кьащтэщ, и нэ пІащитІыр щІалэщІэм кьытриубыдэри, зэщыджэу, гущІыхьэу кьэгьащ.

– Сыт, ди анэ, кьыпщыщІар? Сыт апхуэдизу узыгьэдзыхэр? – щІоупщІэ щІалэр.

– А, си щІалэ цІыкІу, – хуэму кьыдришеящ цІыхубзым, – уэ уи ныбжьыну сэ кьуитІ сиІащ...

ЩІалэм и пащхьэ кьис цІыхубзыр мы хьыбарыр зытеухуа цІыхухьум и щхьэгьусэ ядыгьуауэ щытар арат. Абы Іуэхур кьы-зэрэкІуэкІар щІалэщІэм хуиІуэтащ, икІи хьэлгьэу щатэри пищащ:

– Илгьэс пщыкІуий мэхьури, мы пэш зэбгьузэнатІэм сыщІэсщ, зыгуэрым сыхуэзэнуи, сыщІэкІынуи сыхуимыту. Ущыслгьагьум, си щІалэ цІыкІухэр сигу кьэкІыжащ...

– СызэбгьэдэІуа уи хьыбарыр икьукІэ гущІыхьэщ, ди анэ... Уи щІалэхэр псэууэ дунейм тетмэ, сыткІэ кьыпхуэцІыхужынт?

– Си сабиитІми я блэгьукІэ лъабжьэм мазэ ныкьуэм ещхьу анэл хэсщ, – жи анэм, и нэкІущхьитІым псыхьэлыгьуэу кьежэх нэпсыр ильгьэщІурэ.

ЩІалэр Іанкуну зыкьомрэ шыта нэужь, и джанэр дрихьейри, и щІыбыр цІыхубзым хуигьэзащ. Абы и блэгьукІэ лъабжьэм хэс анэ-лыр кьээрилгьагьуу, цІыхубзыр кьызэфІэмэхащ. ЩІалэм абы ерагькІэ зыкьригьэщІэжри, зэанэзэкьуэм зэщыджэу гьыуэ зызэрашэкІащ. ЩІалэми и анэм хуиІуэтэжащ езым и гьащІэр кьызэрэкІуэкІар.

– Илгьэс срикьуа-сримыкьуауэ, сызыпІыжа си адэр бдзэжьей ещэу здэщысым, псым сыкьрихьэхьыу сыкьылгьагьури сыкьыыхихащ, – кьригьэжьащ щІалэм. – Нобэр кьыздэсым ар щыгьуазэкьым си Іуэху кьекІуэкІыкІам, ауэ и бын дыдэу силгьытэу сиІащ. Ди анэ, псоми ды-зэкьуэш я гугьэу дызэрагьэщхьу, дэри ныбжьэгьуфІ дызэхуэхьуауэ, зы щІалэ мо щІыбым дэтщ...

– Кьеджэт, кьеджэт псынщІэу, си щІалэ егІуанэр армырауэ пІэрэ ар?..

ЩалэщIэр щIэкIри, и ныбжьэггур кыщIишаш, икIи кьэхьуар кызыгурымылуэ щIалэм ельэуаш, и джанэр дрихьейуэ, и блэггукIэм ириггэплъыну. Абыи и блэггукIэм анэл хэст, мазэ ныкьуэм ещхьыркьабзэу.

– Уэрэ сэрэ дызэкьуэшщ, – кьэпсэлъаш япэрей щIалэщIэр. – Мы пIэкум ис цIыхубзыр ди анэщ.

Ар жиIэри, езыми ириггэлъэггуаш и блэггукIэм хэс анэлыр. ЕтIуанэ щIалэр, пэшым кыщIашар, я адэм жыг лъабжьэм кыщIи-науэ шыта сабийрт.

– Сэ сызыпIа си адэм зэрыжиIэжамкIэ, зэныбжьэггухэр щакIуэ кIуауэ кьаукIа мышцэм и бггум деж сыщылыу сыкьаггуэтауэ аращ. Сабий зимыIэ унаггуэм, бын пэлъытэ сахуэхьуауэ, хуабжьу кысшыгугфIыкIыу сапIаш. Абы шыггуэ сшыгга шыггын цIыкIухэр нобэр кыздэсым си анэ сызыпIам зэрехьэ.

– Зы шэчи хэлъыжкгым фэ тIур фызэрызыкьуэм, ауэ сыт фи адэм кыщыщIар?! Ди кьуитIыр, зыр псым, адреЙр мышцэм щхьэ ггусэ фа-хуэхьуа?..

ЩIалитIыр, жаIэн зэрамыIэм кьыхэкIкIэ, нэщхьейуэ еплъыхьу шытт.

Анэр зэм ину магг, зэми кыщолъэтри, и щIалитIым, захи-мыггэнщIу, IэплIэ яхуещI.

Щыми зызэрашэкIауэ тэлайкIэ шыса нэужь, зэкьуэшитIым анэм и Iэблэр яубыдри унэм кыщIашаш, икIи зэхуэс щашI щIыпIэм кьашаш. Псоми зыкьаггызэурэ кьеплгырт щIалитIымрэ цIыхубзымрэ. Утыкум псалъэу ит лым – кьуажэпщ ящIыным – я гупэр хуэггэза щыхьум:

– Ду-мэ-са-рэ!.. – жери, кьыхэкIиикIаш лыр, икIи лъэггажьэ-мышхьэу щехуэхащ цIыхубзым и пашхьэм. Мыдрейри, и Iэблэр щIалитIым яIэщIичу, цIыхухьум и дежкIэ щIэпхьуаш, икIи, и ггунэггу зэрыхьуу, «Ибрэ-хьи-им», жиIэу кьыхэкIиикIри, кьызэфIэмэхащ.

Я анэр хуэмурэ кьаггэтэджыжри, я бггэгум щIакьузащ зэкьуэш-хэм.

Зэггусэ хьужа унаггуэм я хьыбарыр зэхэзыха цIыхухэм апхуэ-диз лей зезыхьа цIыхухьур, хамэ кьуажэм зэггур я пщу шытар, шы мыггасэкIэ зэкIашIэтхьыну унафэ ящIат, арщхьэкIэ щIалэхэм я адэм идакгым:

– Ар сэ спэчын хуейуэ ди тхьэшхуэм иухат. Ди унаггуэр зы дызэрыхьужар зи фIыщIэр Азалыхь ину лъапIэращи, фIыщIэ хузощI. Лей зезыхьари, и ггэныхьыр и плIэм илгь, ирепсэу. Ари абы ишэчын хуей тезыр хьэлъэщ.

*КьэзыIуэтэжар Шэджэм ЕтIуанэм
щытсэу ЧЫЛ Гуагущ
Зытхыжар ЗЭГГЭЩТОКГУЭ Людэщ*

ДАУР Зое

ЖЬУДЖАЛЭ ХЭШЭНЦ

Рассказ

ПшыхьэщхьэхуэкIуэт. Мэчрэил выгур щитIыкIри, витIыр Iуэм ириубыдэжащ, езы гур жыхапхьэкIэ кьрипхьэнкIыкIри, уэс зыдэлгэ-лгэ пхьэбгьульэгум мэкьу ириудащ. Жэмыр зыхуей хуигьазэщ, шкIащIэ кьальхуагьащIэри IэщIэлын щабэм хигьэтIысхьэри, мэлхэри Iэшхыльэм иригьэхьащ. ИтIанэ, и гур зэгьауэ, унэм щIыхьэжащ. Жьэгум пщафIэу дэс и анэр кьыхудэплгьейри жиIащ:

– ТIыси, шхэ, си щIалэ. Пасэу угьуэлгьыжмэ нэхьыфIщ, пщэдджыжь жьыуэ укьэтэджын хуейуэ жиIащ уи адэм, пхьэ гьэсын цхьэкIэ мэзым уигьэкIуэну кьыщIэкIынщ.

– СыкIуэнкьэ-тIэ, нанэ. Гур зыхуей хуэзгьэзащ, Хьэзрэили си гьусэу нэкIуэнущ, здэсшэмэ. ИIэ, нанэ, сыгьашхэ, пщэдджыжьи, сыхьумыгьэжаеу, тIэкIу нэхь жьыуэ сыкьэгьэуш.

Мэчрэил шхэри гьуэлгьыжащ пасэу, ауэ нэху цыху езэгьакьым... Нэхущым и деж и нэм щIэIуэтыхьурэ кьэтэджащ, ныжэбэ и нэгү щIэ-кIар пщIыхьэпIэрэ нахуапIэрэ кьыхуэмыщIэу. И цхьэр фIиубыдыкIри етIысэхаш, зытэлайкIэ гупсысэу щыса нэужь кьыщылгьэтри, и адэ-анэр зыщIэль пэшымкIэ игьэзащ, ауэ абы зыри цигьуэтакьым – куэд щIат ахэр кьызырэтэджрэ. И анэм жэм кьишырт, и адэм Iэщым мэкьу яри-тырт.

ЩIалэр и адэм бгьэдыхьэри, «дадэ, дадэ», – жиIурэ хуэму еджащ.

– Сыт, си щIалэ, цхьэ унэщхьей? – зыкьыхуигьэзащ адэм, и щIалэр зыгуэрым кьызырэгьэгузавэм гу лгьытауэ. – ЖыIэ, сыт апхуэдизу уи гущхьэр зыкьызыр? Зыгуэрым уи жагьуэ кьищIа? Е жеинкIэ уримыкьуарэ, хьэмэрэ мэзым узэрызгьакIуэр уи гүм щIыхьауэ ара?

– Хьэуэ, дадэ... ИгьащIэм сымьлгьэгуауэ, ныжэбэ зы зэхэзэрыхьа гуэрхэр си нэгү щIэкIлащи, кьарыкIыр кьысхуэмыщIэу согупсыс.

Адэм ищIэ Iуэхур игьэувыIэри, гуахьуэр зыщIигьэкуащ, и упщIэ пыIащхьуэр дригьэкIуэтейри, и дыжь IэлытIыр зыIэрихьурэ и кьуэм кьеплгьащ:

– Кьэгупсысыжыт, си щIалэ... Хьер ухьу.

Мэчрэил, хуабжыу хэплгьуэрэ, кьыщIидзащ и нэгү щIэкIар кьиIуэтэжыну:

– Губгьуэшхуэ гуэрым си закьуэу сит хуэдэт. Дунейр цхьуантIа-гьэм зэщIищтат. ДэнэкIэ умыплгьаи, цхьэмыж кьызыдидза гуэдз бэвыр жьым зэрихуэу, дыгьэм пэлыду итт. Гуэдз хьэсэм ику дыдэм зы жыг закьуэ иплгьагьуэрт. Абы зы мыIэрысэ пытти, ар пичыну хуейуэ, зы бгьэ фIыщIэжь кьыщхьэщытт. Сэри силIыкIыным хуэдэу сехьуэпсат а мыIэрысэ закьуэм, ауэ, бгьэжыым сыщышынаурэ, куэдрэ сытегушхуакьым жыгым сыбгьэдыхьэну. Сытми, зэман дэкIауэ, зы хьэ пIащэ ин гуэр кьызбгьэдыхьэщ, си гьуэншэдэ лгьапэм екьури сришэжьащ. СокIуэ – сынэсыркьым, сокIуэ – сынэсыркьым...

Сэ сыгузавэрт сызыпхыкІ гуэдзыр згъауэмэ, жысІэрти. АрщхэкІэ зы щхэмьж цІыкІуи згъэджелакъым. Хьэр, ныбжьэгъу кысхуэхъуауэ, сигъэгушхуэу сыпхишырт гуэдзым.

Куэд скІуа, мащІэ скІуа, сытми, сынэсащ а жыг закъуэм деж. Абы сызэрыбгъэдыхъэу, бгъэм лъахъшэ зыкыищІу хуежъащ, арщхэкІэ си хьэ щхуэшхуэр ину илъри, бгъэр игъэщтащ икІи ар лъагэу дэлъэтеижащ. Сэри сымышынэу мыІэрысэр кыпысчри, гуэдз хьэсэм сыкыыхэкІыжащ, хьэри, здэкІуари здэжари сымыщІэу, сфІэкІуэдыжащ. Куэд дэмыкІыу, щыгъын фІыщІэкІэ хуэпауэ, зы лы гьур кІыхь кыызбгъэдыхъащ, мыІэрысэр сфІихьын и гугъэу.

Ар куэдрэ кызынэныкъуэащ мыІэрысэ закъуэм щхэкІэ. Сэ абы мыІэрысэр ест нэхърэ сыкыиукІмэ нэхъ къэсщтащ. ИкІэм-икІэжым, си щІыбым лэныстэ кыхиІури, ар ІукІыжащ. Сэ абы сыкІэлъгъэщІыхьэри, занщІэу жесІащ:

– Сэ сылажъэншэу сыбукІащи, Алыхьым укыиукІ. А мыІэрысэр сэ гугъу сехъу бгъэжъым кыІэщІэсхат...

Сыт жезмыІами, зыри схугурыгъэІуакъым а цІыхум, мыІэрысэр иІыгыбу ежъэжащ.

Абы хэту сыкъэушащ, тэлай дэкІри сыІурихыжащ, си щІыхьэпІэми пысщэжащ. А цІыху фІыщІэр куэдрэ кІуами мащІэрэ кІуами сщІэркъым, ауэ мыІэрысэр, ириджегуэрэ, дридзэящ икІи кыщехуэхыжым и лІапІэм техуэри, зэуэзэпсэу иукІащ. Сэ си щІыбым кыхиІуа лэныстэм зыкыизигъэлэттэкъыми, мыІэрысэр кысхуэмыщтэжу куэдрэ гугъу сехъащ. Сытми, ныбафэкІэ сыпщурэ, мыІэрысэм ерагъкІэ сеІусащ.

МэчрэІил и щІыхьэпІэр и кІэм нэсауэ гу щылытэм, адэм жиІащ:

– Сытым деж, си щІалэ, щыплъэгъуар, узэрыгъуэлъыжу хьэмэрэ зыкъом дэкІа нэужь?

МэчрэІил, къэуІэбжьауэ, щІэупщІащ:

– Абы мыхьэнэ иІэ, сытым дежми?

– ИІэщ, си щІалэ, – и макъыр кІэзызу кыпидзащ адэм. Ар зэуэ эщІиубыдат гүзэвэгъуэм, ауэ и къуэм щибзыщІащ щІыхьэпІэм къриха Іуэхугъуэ шынагъуэр.

МэчрэІил щІыхьэпІэр и нэгу щыщІэкІар жэщыбгырат. Абы зэи илъэгъуатэкъым и адэр иджыпсту хуэдэу кыхуэгумашІэу. Гъэсынышэ игъэкІуэни имыдэжу, ар куэдрэ гупсысэу щытащ. Тэлай дэкІауэ зыкыищІэжри, жиІащ:

– Уи натІэм алыхьым къритхам уфІэкІынукъым, си щІалэ, ауэ уэри зыхъумэ, умыдзыхэ, сыт къэмыхъуами, «лІыгъэ иІэщ», кыпхужаІэу дунейм тет. Ауэ сщІэркъым, щІыхьэпІэм тепщІыхьэу, уи Іуэху къэбгъэнэныр сфІэтэмэмкъым.

А щІыхьэпІэм кыкІыр фІы дыдэу кыгурыІуат МэчрэІил и адэм. Ауэ, итІани, лыжъым и гур игъэфІырт: япэрауэ, щІыхьэпІэр щилъэгъуар жэщыбгырат, етІуанэрауэ, и къуэ закъуэм и нэщІэбжьэ имылъагъуу, езыр япэ дунейм ехыжын хуэдэу кыщыхьурт. Лыжыр гупсысэ иным эщІиубыдати, и къуэ закъуэр зыщІыпІэ игъэкІуэнуи дзыхь ищІыжыртэкъым, имыгъакІуэми, «кІэ къуагъым» щІалэшхуэр зэрыщымыІыгыфынури кыгурыІуэжырт. «Дауэ тщІымэ, дауэ хьуну», жыхуиІэ щІыкІэу, куэдрэ гупсыса нэужь, «Ажалыр къэсмэ, пхъуан-

тэ фЫщІэм удэсми, укЫггэнэнукЫм» псалгэжЫр игу кьэ-кЫжащ. «Си жыщхьэ сыт хьэсы сыщІэхуар щІыхьэпІэм щхьэ-кІэ?» – и щхьэ хуэшхыдэжырт ар.

– КІуэ, лЫ хуэдэу, гьэсын кьаши кьэкІуэж. Дэ Іуэху Іэджэ кьыт-пэщылыщ, нэрыбгэ кьыдэтшэн хуейщ ди жьэгум, – ищІащ адэм унафэ.

Зэи щІыхьэпІэ Іей зымыльэгьуа щІалэм, и гур кьыгузэвыкІу, витЫр щІищІащ, выгу льэгум мэкьу щабэ тІэкІу иригьэщаци, и ныбжьэгьу ХьээрэИл пэплгэу увыжащ.

Анэр бжэщхьэІум кьытеувауэ, и кьуэ закьуэм йоджэ:

– КьакІуи шхэ, Цацэ (МэчрэИл и анэр арат кьызэреджэр), ауэрэ ХьээрэИли кьэсынщ.

МэчрэИл апхуэдэу жьыуэ шхэ и хабзэтэкьым. Зэрысабийрэ ныб-жьэгьу пэжу иІэ щІалэр кьэсу, нэхь псынщІэІуэу щІантІэм дэкІмэ нэхь кьищтэнут. МэчрэИлрэ ХьээрэИлрэ я щыпэ зэдежьэтэкьым. Дамэкьуэ куэд зэдакьутат а тІум. Я псэр зы чысэм илгьу зэдахьырт я гьащІэр.

Анэм и псалгэр имыух щІыкІэ, «ЛЫ хуэдэ, ухьэзыр?» – жери, ХьээрэИл кьыІухьащ.

ЩІалитЫр выгу зырызым итІысхьэри, дзапэ уэрэд тІэкІуи жаІэу, гьуэгу теуващ. Ахэр щІегьуэжат мыпхуэдэ уэс куум Іэжьэ щІамыщІэу гу зэрыщІащІам щхьэкІэ. Я шэрхьхэр лэныкьуэкІэ ебэрти, ерагьыут зэрыкІуэр. Сытми, зы зэман зэ ахэр мэзым нэсащ.

ЗэщІэдэІукІ хуэдэ, мэзыр мамырт, щытм. ЩІалэхэм я щыпэ кьакІуэтэкьым мыбы. Абыхэм ящІэрт мыпхуэдэ зэманым деж мэзым нэхьыбэу сыт хуэдэ хьэкІэхьуэкІэхэр щІэсми. ТхьэкІумэкІыхьхэрат нэхьыбэр. КьищынэмыщІауэ, кІэпхьхэри куэд хьурт.

Мэзым кьыщІэІукІ макъ зэмылІэужьыгьуэхэм куэдрэ щІэдэІуа нэужь, щІалитЫм выхэр щІатІыкІщ, джыдэ кьащтэри, я Іэщхьэ-льащхьэр дэхьеяуэ, мэзым щІыхьащ.

Махуэр щІыІэт, уэсри етауэ кьэсырт. Ауэ жьыр увыІэж-кьыщІидзэжурэ куэдрэ кьепща нэужь, уэс кьэсыныр зэпыуащ, ды-гьэр уафэгум кьыщепсыжащ. МэчрэИлрэ ХьээрэИлрэ щыгуфЫ-кІащ дыгьэр кьызэрыщІэкІам, ауэ ар уафэгум щыпэзазэ кьудейт, щІыІэми уэсми зэрыпэльгэщ щымыІэу.

ЩІалитЫм уэсыр зэхагьэщІыщІэрт, жыгым пищІа Іумылыр кьыпахырти, зыжьэдалхьэрт, уэс ІэмыщІэ кьащтэрти, пхьэ псыфым фІей ищІа я щыгьыныр ягьэкьэбзэжырт.

Абы хэту, зы бзу цЫкІу мэзым кьыхэлгэтащ икІи, езым и бзэкІэ зыгуэр жиІэу, МэчрэИл и дамэм кьытетІысхьащ. Абы жиІэр кьыгу-рыІуа хуэдэ, щІалэр гуфІэгьуэм зэщІищтащ, ауэ, зэуэ щхьэщыужри, нэщхьей кьэхьуащ. Уэс Іувым хэувэху макъ ин ищІу, ар ХьээрэИл бгьэдыхьащ.

– ГьэщІэгьуэнщ, ХьээрэИл, си гьащІэм кьриубыдэу иджы сльагьуу аращ мэзым щыпсэу бзур цЫхум и дамэм тетІысхьэу. ЦЫхубзэкІэ псалгэ хуэдэ, зыгуэр кьызжиІэри, ар псынщІэу телгэтыкІыжащ. СыІэба щхьэкІэ сылгэлэсакьым. «Жэнэт бзу» жыхуаІэм ещхьг а цЫкІур – и бгьэгу цЫкІур плыжьыт, и дамэ цЫкІухэр, лэч гьуэжькІэ яла хуэдэ, лыдырт. Нэр теджылырт а псэуц-хьэ дахашэм. Зыгуэрым и деж хьыбарегьащІэ кІуэ фІэкІа умыщІэну,

ар пашцэу уэгум ихэжащ. Хьэлимэт «лЫкІуэ» кьысхуищІа си гугъэщ а бзу дахашэр, абы зыгуэр кьыщыщІауэ кьыщІэкІынущ. Псом хуэмыдэжу сегьэгузавэ ныжэбэ слъэгьуа щІыхьэпІэ мыхьумыщІэм. – Апхуэдэ гупсысэхэм здыхэтым, МэчрэИл куууэ хэщэтыкІащ, итІанэ, ХьээрэИл дежкІэ еплъэкІри, пищэжащ:

– ХьээрэИл, дэ гьэсыну тшэн хуейм и зэхуэдитЫращ нобэ тхуэ-шэнур. Си гур кьогузэвыкІ. Дауи дыгъэщІи, нэхь щІэхьІуэу Хьэли-мэт и деж дызэрынэсыным и ужь дигъэт. Нобэризэм ягъэ кІынкьым...

ХьээрэИл жиІэнур имыщІэу тэлайкІэ шыта нэужь, щІэупщІащ:

– Сыт хуэдэ щІыхьэпІэ плъэгьуар? Хьер ухьу. ЩІыхьэпІэ щІэупщІэркьым, ауэ...

– Си адэм жесІати, «пІалгэ иІэщ, ауэ уи ІэкІэ утлэбэнущ», жиІэ-ри, и нэпсыр кьекІуащ... Хьэлимэт сытекІуадэми содэ, ХьээрэИл, си насып хэхуэмэ. Ар сытым хуэдэу хьыджэбз гуакІуэ, сытым хуэ-дэу цІыхуфІ. Абы си насып хэмыхуэмэ, кьэзгъащІэм мыхьэнэ гуэри иІэкьым. Си гъащІэр сыухыхункІэ сигу ихунукьым ар. Хьэли-мэт дунейм темытамэ, сщІэртэкьым сызэрыпсэунур. Сэ мы дунейм сыкьыщІытехьар а хьыджэбзыр зэрытетырауэ кьыщІэкІынущ...

– Хэт а хьыджэбзыр? Уэ езыр фІуэ укыльагьурэ а зи гугьу щІыым? Дэнэ ар шызэбгъэцІыхуар? – кьеупщІащ ХьээрэИл.

– Сэ а хьыджэбзым сригьусэу си сабиигьуэр кІуауэ жыпІэ хьунущ. Езыми фІуэ сыкьелъагьу... Ильэс пщыкІутІым шыщІэдзауэ илгъэс пщыкІух сыхьухункІэ си анэшхуэм дежщ сэ сыздэщыІар, – жиІащ МэчрэИл.

МэчрэИл и анэм дэлъхуи, шыпхьуи, ади иІэжтэкьым. И анэ закьуэрати, Бабыгу кьуажэм шыпсэурт. Фызыжьым жэщгьуэлъ кьра-мыгъэлыхьуэн щхьэкІэ, МэчрэИл и анэш кьуажэм ягьакІуэри, илгъэсиплкІэ шыІат. МэчрэИл и анэшхуэмрэ Хьэлимэтхэрэ зэгьу-нэгьути, зы унагьуэ хуэдэу зэдэпсэурт. МэчрэИл а кьуажэм кьызырыкІуэу, Хьэлимэт ар ныбжьэгьу кьыхуэхьуат: школ, псыхьэ, мээ, тыкуэн жыпІэми, зэгьусэрейт. ЕджапІэм кьыщрата я унэ лэжьы-гъэхэри зэгьусэу зэдагъэзащІэрт. Зэман хьарзынэкІэ апхуэдэу екІуэкІати, Іейуэ зэсат а тІур.

И анэшхуэр дунейм щехыжым, МэчрэИл и адэ-анэм я деж кІуэжат. Хьэлимэти кьалащхьэм еджапІэ шыщІэтІысхьэри, ахэр зэфІэкІуэдыжыпат. Хьыджэбзыр МуцтэфаркІэ зэджэ щІалэм дихьэх-ри, нэхьри пэІэщІэ хьуат МэчрэИл, ауэ езы щІалэм и гум ар ихуртэ-кьым.

МэчрэИл Хьэлимэт и гугьу ищІ пэтми, зиггэнщІыртэкьым. ХьээрэИли апхуэдизкІэ а псалгэмакьым дихьэхати, езыми фІуэ илгъагьу хуэдэт а хьыджэбзыр.

– А кьуажэм сыщыІэхукІэ, Хьэлимэтщ сэ дэджэгьуэгьуу сиІар. Абы икьукІэ лЫгъэ хэлъщ, цІыху мышынэщ. Жэщым шыхэпщ зэдэпшэми, ущыуэнукьым. ЩІалэ цІыкІу гьусэ сиІэ хуэдэут ар кьы-зэрысщыхьур. Дэнэ сыкІуэми здэсшэрт, езыри дэнэ кІуэми сызди-шэрт. Иджы, зэрыплъагьуши, дызэпэІэщІэу допсэу. ЗэрыпщІэши, абы шыгьуэ зауэр иухагъащІэт, шхыни дахэ-дахэу дгьуэтыртэкьым, шыгьынри нэхь Іеижу кьыдэмэщІэкІырт. Дгъэсын дгьуэтыххэр-тэкьым, Іэщым едгъэшхын Іусри лъапсейт. Куэдрэ кьытхуихуащ кІыфІээхэту дытэджу гьэсынщыпэ дыщыкІуа. Дэ кьэтщыпарт мэл

гуарцэ – ар сапэклэ кытеттГыкГырт. Ауэ дапхуэдизу гугъу демыхъ-ми, кыдэхьэлъэкГыртэкъым... УезгъэдэГуэнщ иджыри ди сабиигъуэм щыщ пычыгъуэ зыбжанэ...

Зы махуэ гуэрым Агубэчеикъуэ псым дызэпрыкГуауэ, джабэ хьуре-ижьым екГуэкГыт лъагъуэ закъуэмкГыт дыздрикГуэм, чэт бгынэжа дыхуэ-защ. Гуарцэр сапэклэ кытеттГыкГыу дыздэщытым, дыплъэри, ди хьэ-блэм щыщ щГалэ цГыкГу (Гэюбт и цГэр), лъакъуэрыгъажэр Гэдэжу иГыгъуы, я шкГэр кыльыхъуэу къакГуэу къэтлъэгъуащ.

Гэюб и адэр ди къуажэ колхозым и председателу лажьэрти, жьы кыщепщэр ищГэртэкъым. Абы зэи гуарцэ кыщыпынутэкъым, мылькы куэду яГэти, ахэр гъэсын хуэныкъуэтэкъым. Изрэ ныкъуэрэ зэрэщГэркъым. Гуарцэ къэтщыпу дыкъыльагъумэ, ауан дыкъыщГын-кГэ дышынэри, зыгъэпщГупГэ къэтлъыхъуэу щГэддзащ. АрщхэкГэ бгыжь джабэм зыгъэпщГупГэ лъэпкъ иГэтэкъым. Дэ дэлгытауэ, Гэюб щГалэ тыкырыфГт, икГи нэхъ щхьэпэлъагэт. Ар дэр нэхърэ илъэсищГэ нэхъыжыт. Абы ауан дыкъыщГкГи, дезэуэфынутэкъым, дызэрытемыкГуэнур тГлэжырти. Гэюб езыр ГуэрыГуэдз Гейти, псалъэ гурумыхъ гуэр кыдымыдзу блэкГынутэкъым.

Хьэлимэт, губзыгъащэти, мыр къигупсысащ: гуарцэ иритхьыну къэп зырыз кыыздэтхьати, абыхэм дипщхьэу, Гэюб кыызэрысу, ди лъа-къуэхэр кыидгъэпГиикГыну.

Арати, Хьэлимэт зэрыжиГам хуэдэу, щхьэж и къэным дипщхьащ. Гэюб гунэгъу кыызэрытхуэхъуу, къэным къипГиикГыт ди лъакъуэхэр кыильэгъуащ икГи гужьеяуэ лъакъуэрыгъажэм зридзри щГлэпхъуащ. Дэ дызыхуеиххэр арати, къэным дыкъыпщыжри, дыдыхьэшхыу ди лэжьыгъэм пытщэжащ. Ауэ Гэюб, ауан щГын дымыухауэ, къыгъээ-жащ. Аргуэру Хьэлимэт къыгупсысащ: къэным дипщхьэну зэман дызэрымГэм кыыхэкГыу, ахэр зытетГГэу Гэюб блэжыху дыщылГыну. Ар гунэгъу кыызэрытхуэхъуу, къэпыр дгъэсысри, щГалэр аргуэру дгъэ-шынащ. Арати, Хьэлимэт и фГыгъэкГэ дыкъелащ, Гэюб ауан дыкъымыщГу. Пшапэр зэрызэхэуэу, къэп зырызыр ди дамэм кытет-лъхьэри, унэм дыкъэкГуэжащ. ЕтГуанэ махуэм жылэм Гуэху яГэжтэ-къым Гэюб илъэгъуа телъыджэм фГэкГэ. Абы цГыхуу хьэблэм дэсыр игъэпхьэрат, шейтГан, алмэсты, нэгъуэщГыт кыинэмыщГхэр илъэгъуауэ жиГэри. ЦГыхухэри шынати, а бгымкГэ кГуэну тегушхуэртэкъым. Гэюб зыгъэшынар дэращ, яжетГэ пэтми, я фГэщ хъуакъым...

– Сэ, ХьэзрэГил, жэщи махуи Хьэлимэт и гугъу пхуэсщГыфынущ, уезгъээшамэ, жыпГэну ухуитщ. Зыбущэхуащи, сыбогъэгузавэ, – жи-Гаш МэчрГил.

– Сыт а жыпГэр? А зи гугъу пщГы хьыджэбз цГыкГур сызэры-цГыкГурэ сГыху хуэдэу, сынодалуэ сэ. ЗэрыжыпГэмкГэ, хьэл дахэу щыГэр щызэхуэхьэсауэ хэлъщ абы. Ар пагэщ икГи шына зымыщГлэщ. Сынолъэу, иджыри сыщГэгъэдэу абы и хьыбар, – жиГэри, ХьэзрэГил кьэлъэуащ.

– Лэжьыгъэмрэ гугъуехьымрэ гъащГэм хурагъэджа хуэдэт Хьэ-лимэт. УкыщызэлъэуекГэ, хьунщ-тГэ, мы зы хьыбарми уезгъэдэуэ-жынщ, – жиГаш МэчрГил.

– Зауэ нэужьым шхын тэмэму ягъуэту щытакъым цГыхухэм. Гъа-вэ Гухыжыгъуэм деж зи лъэ вакъэ изыльхьэр губгъуэм итт, ягъуэ-тыГамэ кърахьэлГэу. Колхозым кГэртГофыр зэщГикъуэжа нэужь, кГэртГофщыпэ дыкГуэрт. Е нартыхур щыГуахыжа губгъуэм дихьэрти,

кІэрыхубжыэрыху кэнахэр зэшІэтщышэрт. Зы махуэ гуэрым хьэблэм цІыкІуу дэсыр дызэгурыІуаш, жьыуэ дытэджу, Кьутатейкьуэ нартыху-щышэ дыкІуэну. Нартыху пэгунібгьу кьэтщышмэ, ещІанэр ди кьэльтмакьым итлхьэну хуит дыкьышІащ хьэсэпэхьумэм. Шэджагьуэ нэужьым, Хьэлимэт сэрэ фІэкІа кьэмынэу, цІыкІуу ди гьусар кьехыжаш, я кьэльтмакьым и зэхуэдитІ фІэкІа кьамыхьыфу. Дэ кхьуей тІэкІу, чыржын зытІуш, шху банкі ныкьуэ тІыгьти, дытІысри дышхаш, жэщ хьухуи дылэжьаш. Хьэсэпэхьумэм еттын хуейр еттщ, кьэнар ди хьуржыным кьитлхьэри, дыкьежьэжаш.

Дыгьэр кьухьэным тІэкІут иІэжыр. Кьэльтмакь зэпедзэкІыр ди плІэм илгу дыкьыздэкІуэм, колхоз председателыр зэрыс тешанкІэр кьыткІэлысаш. Абы дыздешэжын сфІэщІри, си кьэльтмакьыр езгэу-увэхаш, ауэ Хьэлимэт икІи кьеплгэкІакьым, зэрыкІуэ и лэбакьуэри игьэмэщІакьым. Ар щыслыагьум, сыкьызэрышцІар кьызгурыІуэжри, си хьуржыныр си дамэм телхьэжаш. Председателыр губжьащи, зегуантІэ-зешантІэ, кьытщІокІие, нартыхур кьэддыгьуауэ жегІэри дегьэкьуаншэ, школ дыздеджэми, ди Іыхьлыхэми яжриІэну быдэу дыкьегьэгугьэ. Ар зэхэзыха Хьэлимэт кьызэтеувыІаш, икІи дызэрымыдыгьуэгьуакІуэр председателым гуригьэуэну шэху цІыкІуу кьригьэжаш. АрщхэкІэ председателым и макьым зригьэлэгт мыхьумэ, абы жиІэр зэхихьртэкьым. ИтІанэ Хьэлимэт макь хэкьузакІэ кьыпидзаш:

– Уэ дэр нэхэрэ куэдкІэ унэхьыжьщ, уеблэмэ си адэшхуэм уриныбжью кьыщІэкІыныщ. Ауэ щыхьукІэ, сабийм зэрепсалгьэр пщІэн хуейщ. Сэ уэ сышпэпсэлгьэжыну кьыстехуэркьым, ауэ ягьэ кІынкьым, кьедаІуэ мы сэ жысІэnum. Дэ, кьэдыгьуауэ, зы нартыху хьэдзи кьэтщІакьым. Хьэсэпэхьумэм зыхуэдгьазэри, унафэ кьызэрытхуищІам тету, махуэ псом нартыхупкьэм дыхэтащ, ди хьуржынхэм ярылэри абы кьытлгыгьэса ди Іыхьэрщ. ЖытІэр уи фІэщ мыхьумэ, щыхьэт дилэщ, – ар жиІэри, и псалгьэр зэпигьэуаш.

Хьэлимэт и жэуапыр щызэхихым председателыр зэуэ Іэнкун кьэхуаш, икІи и тешанкІэм дригьэтІысхьэну и шыгухум жриІаш. АрщхэкІэ Хьэлимэт идакьым: «Дэ тхуэмыхьын хьэлгэ кьэтщІакьым. Фи гьуэгу дахэ ирикІуэ, дэ хуэмурэ дехьыжынщ, иджыри пшпэпэр зэхуакьым», – жиІэри.

ЗэрышицІар зэрыемыкІур кьыгурыІуэжауэ, председателыр и гьуэгу теувэжаш.

МэчрэІил жиІэхэм ХьэзрэІил апхуэдизкІэ дихьэхати, едаІуэ пэтми зигьэнщІыртэкьым.

– ФызэгурыІуа-тІэ Хьэлимэтрэ уэрэ фызэрышэну, – щІэупщІащ ар, зэхиха псори гьэщІэгьуэн кьыщыхьуауэ, и нитІыр кьылыдыкІыу.

МэчрэІил жэуап кьытащ:

– Хьэуэ, дызэгурыІуакьым... ФІыуэ узэрылыагьумэ, зэгурыІуэ лей хуеижкьым – занщІэу узэрышэнуш. Кьэсшэнуш, кьыздэкІуэнуш...

МэчрэІил, и нэкІушщытІыр мафІэм кьрисыкІыу, и нитІыр кьыгуфІыкІыу, и кьаруми кьыхэхьуа кьыфІэщІыжу, пхьэ игьэхьэзырахэр мэзым кьыщІилыэфри, зэтрилхьэжаш. ХьэзрэІили абы зыкьыкІэригьэхуакьым, уеблэмэ езым и пхьэр МэчрэІил ейм япэ гум иригьээзэгьаш. ТІуми я пхьэр кІапсэкІэ фІыуэ зэщІакьузэжри, кье-

жъэжахэщ. Выхэр хуэму кІуэрт, езыхэри щымт. Ахэр кьуажэм кьыщы-
дыхьэжам, Іэщ иубыдэжыгъуэ хьуатэкъым иджыри. МэчрэІил и адэр
пщІантІэм пэщашэу дэтти, и кьуэр узыншэу кьызэрысыжар щилъа-
гъум, гуфІау кьышежьаш:

– Фыкьэсыжа, си щІалэ? Уи анэр кьыппэплъэурэ ешаш, сэри сы-
гузэващ куэдрэ фыкьызэрытым щхьэкІэ. Сэ пхьэр сунэщІынщ, уэ
щІыхьэжи зыгъэпсэху.

– Хьэуэ, дадэ, уэ ар кьыпхуэзгъанэу, сэ дауэ унэм сыщІыхьэжын.
Умыгузавэ, сэ иджыпсту кьэзунэщІынкъэ гур, – жиІаш МэчрэІил, ауэ
адэр, абыкІэ арэзы мыхъуу, и кьуэм дэІэпыкьуу хуежьаш.

Зытэлай дэкІри, тІэкІуи Іэнкунурэ, адэм кьыщІидзаш:

– Куэд щІауэ сынопсальэну сыхуейт, си щІалэ, ауэ, уэ пщІэрккъэ,
адыгэм ди хабзэкъым адэмрэ кьуэмрэ сэ сызытепсальыхьыну Іуэхум
хуэдэ зэхуаІуатэу. Уэ псомкІи уи дзыхь кьызэбгъэзын хуейщ. Уэ шып-
хъуи кьуэши уиІэкъым, сэ кьуэш нэхьыщІэ сиІэкъым, уи Іуэху хэзгъэп-
сальыхьыну. Уи анэри щхьэлыщІэщ, абы кьыбжиІэмкІи сигу загъэр-
къым. ЕмыкІу сыкьыумыщІ, си щІалэ.

МэчрэІил зэи ильэгъуатэкъым и адэр апхуэдэу щабэу кьепсальэу.
Сытым дежи ину, и псальэр щІэгъэщтауэт кьызэреуэршэрылІэр. И адэр
зытепсальыхьыну кьыгурыІуати, МэчрэІил и гур кьилъэтырт. Ар зэм
щІыІэ техьэгъуэм зэщІиубыдэрт, зэми кьызэщІэплъэрт. Ауэ, и адэм и
псальэр зэпиуду, абы зыри жриІэфынутэкъым. МэчрэІил ищІэртэкъым
и адэм зи гугъу кьыхуищІыну хьыджэбзыр хэтми. Езым и гурылъри
зыщІэ шыІэтэкъым, ХьэзрэІил фІэкла.

– Дэ ди щхьэм иль тщІэрккъым, си щІалэ, ноби-ныжэби... Фызыжь-
ри гугъу йохь, дэІэпыкьуэгъу иІэкъыми... Унэм нэрыбгэ кьишэн хуейщ,
– жиІаш адэм.

МэчрэІил апхуэдизкІэ гузэвэгъуэм зэщІиубыдати, гум иль пхьэр,
дауэ иунэщІаи имыщІэу, кьихын иухаш. И анэри кьыщІэжри къаб-
гъэдэльэдащ:

– Ана-а-а гущэ, шхыныр мэупщІыІуж... Жэщ хьухукІэ лэжъа щІалэр
унэм ныщІэбгъэхьэжырккъэ, лЫжь?

АрщхьэкІэ, зэадзэкъуэм зыри зэхамыха хуэдэ, жэуап ятыжакъым.
А тІур Іуэхушхуэ гуэрым зэрытепсальыхьыр кьыгурыІуэри, жэуапым
пэмыплъэу, анэр унэм щІыхьэжаш.

МэчрэІил куэдрэ гупсысащ, и адэм иритыну жэуапыр кьыхуэмы-
щІэу. «Мыбы кьызигъэшэнур си Хьэлимэту щымытмэ, сыунэхьуакъэ...
Ар сэ фІуэ зэрыслгагъур мыбы дауэ кьыгурызгъэІуэну? НэгъуэщІ
къашэ кьызжиІэну пІэрэ?» – гузавэрт щІалэр.

И щхьэр кьыхуэмыІэту, кІэзызу щытт МэчрэІил. Абы ищІэрт и
адэм пэбдзыжІауэ зэримыдэнур.

– Сыт, си щІалэ, зыри жыпІэрккъыми, уи кьэшэгъуэ мыхъуа уи гу-
гъэу ара? – макъ ткІийкІэ щІэупщІаш адэр. – Хьэмэрэ иджы здынэсам
къэпшэн зумыгъэпэщаш ара? Арамэ, дэ кьыпхуэдгъуэтынщ.

– Хьэуэ, дадэ, ауэ... – МэчрэІил псальэну кьригъэжбат, ауэ занщІэу
щым хъужаш.

– НтІэ, узыпэплъэр сыт? Ди псальэмакьыр мыпхуэдэу сухы-
ну сыхуейщ: мы Іуэхум и ужь ихьэн хуейщ, арыншамэ ди щхьэм иль
тщІэрккъым... – тригъэчыныхьырт лЫжьым.

Абыхэм гу лъатакъым кЫфІ зэрыхуам. И къуэм дригъэкІуэкІа псалъэмакъымкІэ лЫжъым и гур зэгъатэкъыми, унэм щІыхъэжыфыртэкъым. Мэчрэил къыгурыІуат къригъэшэну и адэм зэкІэ зыри къызэрыхуимыгъэлъэгъуэнур.

Зэадзэкъуэм я псалъэмакъыр я гъунэгъу Хъэжмурид зэпиуащ:

– Хъэжкъасым (Мэчрэил и адэм арат и цІэр), сэ нобэ сыздэщыІар пхуэзгъэщІэгъуэжыну сыкъекІуэкІащ. Фызыжъым тІэкІу зигъэсымаджэти, къызэлъэІуат Ашэбей сыкІуэу джэдъежы къэсщэхуну. Сыхъэтыр тхум сыкъэтэдъри, зызгъэлЫфІу, япэ къех автобусым ситІысхъэри, сыхъэтыр хым сынэсащ. СыздэкІуам щыслъэгъуар уи нэгъу щІэмыкІауэ уи фІэщ хъунукъым: джэд, джэдыкІэ, джэдъежы, фыз очрэ – а псоми зэщІащтат нэм къиплтыхъыр. Псори къэзгъанэри, сыкъыдэкІуеижащ. МыдэкІэ фызыжъыр шхыдэу хэлъу сыкъэсыжащ, куэдІейрэ сыкъэта фІэщІу. А щІыкІэм тету, ди унагъуэр джэдъежы хэзгъэкІыжащ.

Хъэжмурид жиІэхэр зэадзэкъуэм зэхахыртэкъым. Абыхэм я гуапэ хъуатэкъым ар къызэрыІухъар, ауэ зыкърагъэщІакъым. Хъэжмурид жиІэхэм зэремыдаІуэр къримыгъэщІэн щхъэкІэ, Хъэжкъасым щІэупщІащ:

– «Джэдхэр сьмаджэт», жыпІа?

УпщІэ иритар зэрымытэммыр езы Хъэжкъасым дыдэми къыгурыІуэжакъым. И ныбжьэгъур къызэремыдэІуар Хъэжмурид и жагъуэ хъуат, ауэ, абы щхъэкІэ къимыгъанэу, унэмкІэ иунэтІащ. Абы кІэлъыкІуащ адрейхэри.

Мэчрэил и пэшым щІыхъэжати, и анэр кІэлъыщІыхъащ, бахъэр къызыхиху жэмыкуэ тепщэчыр Іэ лъэныкъуэмкІэ, шху фальэр адреймкІэ иЫгъыу. «Уэ зэрыпфІэфІым щхъэкІэ сщІат мыр, си щІалэ, нэгъуэщІ сщІэртэкъым сызэрыпхуэупсэн», – жиІэщ, иЫгъхэр Іэнэм тригъэуэври, занщІэу къыщІэкІыжащ.

Мэчрэил ерыскъыр, хигъэщІаишхуэ щымыІэу, лъэныкъуэкІэ иригъэкІуэтэкІащ, и итІыр и щхъэм щІигъакъуэри, гупсысэу тэлэйкІэ щысащ. «Зэ нэху сыкъекІамэ, Хъэлимэт и деж сыкІуэнт, ауэ сыт щхъэу сыгъуэу ди деж яхуэсщІыну?» – егупсысырт ар. ЩІалэм тІэкІу зригъэщІащ, ауэ нэху щыху и нэбдзыпэ къехакъым...

Хъэлимэт классибгъур къиухри, Налшык егъэдъакІуэхэр цагъэхъэзыру дэт еджапІэм щІэтІысхъат. Общежитым щІэст, Къамылыкъуэ щыщ зы хъыджэбз цІыкІу и гъусэу. Хъаджэтт абы и цІэр. Абы и дэлъху Муштэфари университетым щеджэрти, щІэх-щІэхыурэ къакІуэрт и шыпхум деж. Арати, Муштэфаррэ Хъэлимэтрэ зэрыщІыхуащ, куэд мыщІэуи зэдэгъушыІэн щІадзащ. Абыхэм къащыхъужырт езыхэм хуэдэу фІуэ зэрылъагъу мы дуней псом темыту. Ауэ еджэныр къыщаух дыдэм ахэр гъащІэм зэпэІэщІэ ищІащ: Муштэфар Сыбыр жыжъэм ягъэкІуащ лэжъэну. Щежъэм абы Хъэлимэт къыжриІат здишэну зэрыхуейр, къельэІуат нэчыхъ едгъэгъэтх, жери. Ауэ Хъэлимэт идатэкъым. «ЗэпэІэщІэ дыхъумэ, ди лъагъуныгъэр здынэсыр къэтщІэнщ», – жриІат и щІалэм. Пэж дыдэу, пцІыуэ къыщІэкІат Муштэфар и гухэлъхэр. Сыбырым зэрынэсу, абы цІыхубз гуэр ныбжьэгъу къыщыхуэхуащ. И щхъэгъусэм къыбгъэдэкІыжауэ, ар псэурт, и сабий закъуэр ипІу. Муштэфар, а цІыхубзым дихъэхри, Хъэлимэт дунейм тетми темытми имыщІэж хъуащ. Куэд дэмыкІыуи абы

МэчрэИил, шым зэрытесу, занщІау пщІантІэм кыдыхьащ. Шым кьемыпсыху ар щытт, упщІа пыІэм кыщІаплъу, тІэкІуи укІытэу, и нэгури кыгуфІыкІы.

ХьыджэбзитІыр макъ жьгыру дахэкІа ину кьэдыхьэшхаш, икІи жэри шум бгьэдэлядауэ мыр жаІаурэ йохьурджауэ: «Сыт уэ шым укыщІемыпсыхыр? Удгьэшына, хьэмэрэ укьетхьэхын хуейуэ ара?»

МэчрэИил, мафІау кызэщІанауэ, шым кьепсыхаш. И щхьэр Іатарэ и тхьэкІумитІыр дзасэм хуэдэу гьэкІауэ, и нитІыр мыупІарапІау, шыр абыхэм кьеплырт, жаІэр кыгурыІуэ фІэкІа умыщІану. МэчрэИил пщІантІэпс кызыттрикІута и натІа дахэр бэлытокукІа ильэщІри, Хьэлимэт хуеплэкІащ.

– Дауэ ущыт, Хьэлимэт, зэман куэд дэкІащ дызэрызэрымылыгагьурэ? – жиІащ абы.

Хьэлимэт кыпыгуфІыкІри, щІалэ хьэщІэм жэуап иритащ:

– Уэ лэжьэн фІэкІа Іуэху уиІэкьым, сэ еджэным сигьэундэрэщхьуащ, дэнэ дыщызэрылыгагьун?

– Уэрэ сэрэ куэд щІауэ дызэроцІыху, Хьэлимэт, ауэ иджы сыпщыгьупщэжына си гугьэщ, – жиІащ МэчрэИил, гукьанэ хэлъу.

– Уэ сэ усщыгьупщэжауи?.. Апхуэдэ кьэхьуакьым, – жэуап кьытащ хьыджэбзым.

Хьэлимэтрэ МэчрэИилрэ апхуэдизкІа псэлъэным дихьэхати, Іэсиат абдеж зэрыщытыр ящыгьупщэжа хуэдэт. Езыми, гу кызэрылыамытэр и жагьуэ зэрыхьуар кьаригьащІау, жиІащ:

– Уи хьэщІэр сыбгьэцІыхуну ущыхуэмейкІа, ськІуэжынщи нэхьыфІщ... Уи хьэщІэгьуэ фІы ухьу, фІыкІа дызэхузэ.

– Хьэуэ, апхуэдэу хьунукьым, Іэсиат. УмыкІуэж, кхьыІа, – лъэІуащ Хьэлимэт.

– Уи ныбжьэгьур сыбгьэцІыху, Хьэлимэт, сэри сыкьегьэцІыху, – жиІащ МэчрэИил.

– МэчрэИил, мы си ныбжьэгьум уэ зыкьом щІауэ укьэцІыху уи цІэмкІа. Мы щІалэращ, Іэсиат, куэд лъандэрэ зи гугьу пхуэсщІыр. Дэ дигу кьэдгьэкІыжын диІэщ куэду... – жиІэри, Хьэлимэт кыпыгуфІыкІащ.

Псори зэгьусэу унэм щІыхьахэщ.

– АтІа, МэчрэИил, мыр си ныбжьэгьущ, Іэсиатщ и цІэр. Дэ дызэдеджащ, фІыуэ дызэрэлыгагьу. Иджы лэжьэн щІэддзэну аращ.

МэчрэИил абы и псалгьэхэр зэхимыха хуэдэ щыст зыри жимыІау.

Іэсиат гу лытат езыр мыбдеж зэрыщылейми, кьэтэджри щІэкІыжащ. ПщІантІэм дэсыр Хьэлимэт и закьуэт. И дэльху цІыкІумрэ и анэмрэ Псыхуабэ бээрым кІуат, и анэшхуэри кьурІэнаджэ щыІэт. Іэсиат щІэкІыжу езы тІур я закьуэу кызэхуэнами, зыри жамыІау щыст ахэр, зытепсэлъыхьын ямыІа хуэдэ. ИкІэм-икІэжым, МэчрэИил кыщІидзащ:

– Сэ сыкьыщІэкІуар, Хьэлимэт, уэ пщІэркьым... кьезгьэжьэнуи сытегушхуэркьым. «Апхуэдизу зэныбжьэгьуу дыщытауэ», жыпІау емькІу кьысхуумыщІ... Сэ ильэс тІощІрэ тІурэ сохьу, уэри убалигьщ. Сэ игьащІэм лыгауныгьэ теухуауэ бзылхугьэ сепсэлъакьым, уэр фІэкІаи сызыхуей мы дунейм теткьым. Си адэм унафэ быдэ ищІащ, кьэспэн кьысхуэмыгьуэтынумэ, езым жыхуиІэр кьызыгьэшэну.

Щымахуэр имыкІ щыкІлэщ палъэу кызитари... Уэ арэзы ухъуамэ, абы нэхъ насып сэ сыхуейтэкъым.

Хьэлимэт и нэм нэпсыр кьателъэдауэ щыст, зыри жимыІэу. МэчрэІил, хьыджэбзым и жагъуэ ищІа кыщыхъуу, адэкІэ пищащ и псалъэм:

– Хьэлимэт, зыгуэркІэ уи жагъуэ сщІамэ, кысхуэгъэгъу! Уи фІэш щы сэ схуэдэу уэ зыми фІыуэ укызэримылъагъунур... Сэ уэр папщІэ си гъащІэр стыфынуш...

Хьэлимэт, кьэгузэвауэ, псынщІэу кыпидзащ:

– Уи гъащІэр сэр щхьэкІэ умыту, сэр щхьэкІэ упсэу хъунукъэ?..

– Апхуэдэгъэкъым зэрыжысІенур... Сэ куэдрэ сегупсысащ мы Іуэхум... ГъащІэ гъусэу уэ зыращ сызыхуейр. Сэ уэ фІыуэ узолъагъу, – жиІэри, МэчрэІил нэгү зэлгыІухакІэ хьыджэбзым еплъащ.

Хьэлимэт, и щхьэр кьиІэтри, щІалэм и нэгум хуиту иплъащ икІи хуэму жиІащ:

– Сэ сыарэзыщ, МэчрэІил, ауэ си анэшхуэмрэ си анэмрэ яжеІэн хуейш...

МэчрэІил, кьэгүфІэщащи, и гур кьилъэтын кыщохъу.

– Умыгузавэ, Хьэлимэт. Ди адэм хьыбар езгъэщІэнщи, псори хабзэм тету зэфІэдгъэкІынщ.

МэчрэІил нэсыжа-нэмысыжа жыпІэну, Хьэжкъасым Хьэлимэтхэ я деж кьэсащ. Куэбжэм зэрэкІуалІэу, и шыр ину щыщащ. И тхьэкІумитыр зэблигъэплъу уващи, и фІалъэ лъакъуитІымкІэ ину щІыр кьреуд, «нэгъээж», жыхуиІэу.

Адэр гупсысэм хэхуащ, сыту жыпІэмэ абы ищІэрт шыр щхьэу-сыгъуэншэу зэрымыпІейтеинур. Хьэжкъасым куэдрэ щытащ Іэнкуну, ауэ и кьуэ закъуэм и лъэІур имыгъэзащІэу игъээжыну хуейтэкъым ар.

Хьэлимэт и анэр лыжым гуапэу кыпежъащ.

– Кьеблагъэ! Сытым укытхуихъа? – жиІэри, шу кыдыхъам бгъэ-дыхъащ.

– ФІэхъус апщій! Лъагъуныгъэм, гуфІэгъуэм, узыншагъэм сыкыфхуихъащ, – жиІэри, Хьэжкъасым шым кьепсыхащ.

Куржанрэ Хьэжкъасымрэ зэщыгуфІыкІыпэурэ хьэщІэщымкІэ щІыхъащ.

– Нобэ унэм дыдэсакъым, щІалэ цІыкІумрэ сэрэ махуэ псом Псыхуабэ бээрым дыщыІащ, – жиІащ Куржан.

– Куржан, сэ сылІыкІуэщ, емыкІу кысхуумыщІ, – кьригъэжъащ лыжым. – Благъэ усщІыну сыхуейш. Си щІалэмрэ уи хьыджэбзымрэ щхьэгъусэ зэхуэхъумэ, фызыжыми сэри ди гуапэщ. Езы щІалэр къакІуэри уи хьыджэбзым епсэлъащ. НэгъуэщІым хуэмейуэ, ар фІыуэ илбагъуу аращ жиІэр. Езыхэм шафІэфІкІэ, адыгэ хабзэм тету, фызышэу тшэну арат, – жиІэри, Хьэжкъасым кыпыгуфІыкІащ.

Куржан, абы иритыну жэуапыр кыыхуэмыщІэу, куэдрэ гупсысащ. Игу къэкІыжащ гугъуехъышхуэ телъу и сабиитІыр зэрипІар. Ар хуейт ипхъу закъуэр насыпфІэ хъуну, ауэ гуитІщхьитІт – и пхьур унагъуэ изэгъэн хуэдэу тэмэму гъэса хъуарэ мыхъуарэ ищІэртэкъым. КъищынэмыщІауэ, ар и унэм щІэмысыжу и нэгү кыыхуэщІэгъэхьэртэкъым. Хьэлимэт иджыпсту унагъуэ ихъэну фІэсабиилуэти, гу-

жьеигуэм эщиштат. Хьэжкьасыми абы и щхьэгусэри абы фьуэ ицьхурт, щлалэрати, и Гыхлы гуэрым хуэдэут кьызэрыщыхьур. А псоми егупсысц, хьыджэбзри зэрыарэзыр Гуэхум кьыхилгытэри, Куржан жэуап итащ:

– Анэм сытым дежи и быныр флэсабийщ, си хьыджэбзри сфлэщлалэгуэщ унагуэ ихьэну, ауэ фи благьагьэр си гуапэу кьызоштэ. Езы тГур зэхуеймэ, зэгурыгуэмэ, сэ сывгурыгуаш.

Абы хэту, Хьэлимэт кьыщлэтьэдащ. Лыжьем Гуплгьэщ, нэмысы-флэу сэлам ирихри, щлэкьыжащ, и гугьу зэращьыр кьищла хуэдэ.

Тхьэмахуэ нэхь дэмыкьыу, Куржанрэ Хьэжкьасымрэ зэрызэгу-рыгуам тету, Мэчрэил Хьэлимэт фызышэу ишащ... Я насыпыр зы зэ-рыхуам мэскьалкьлэ хущлэмыгуэжауэ, ахэр зэдэпсэуаш ильэсиблкьлэ, хьыджэбз цьыкьлэуи зэдагуэтащ. Абы Мадинэт флэащ. Я псэр зы чы-сэм ильщ, жыхуалэм хуэдэу зэдэпсэурт а тГур. Ауэ абыхэм я насыпым щымыгуфьыкьлаи щылэт – ар Хьээрэилт. Хьэлимэт япэу щыгуплгьа дакьыкьэ лъандэрэ икьукьлэ льягуныгьэ гуащлэ хуищлати, нэгьуэщл цьыхубз дунейм тету ищлэртэжым абы.

Мэчрэил нэхьрэ Хьээрэил куэдкьлэ нэхь дахэт. Хьэлимэт гу лымытэу кьэнатэжым Хьээрэил и льягуныгьэм, ауэ зыкьли зыкьригьэщлэжым. Мы дунейм теттэжым ар и щхьэгусэм блэплыкьыу нэгьуэщлым зэрэплгьын. Хьэлимэт апхуэдизкьлэ цьыхубз зэтэтт, нэмыс зилэти, Хьээрэил ирикуртэжым абы гухэлъ гугьу хуищлыну.

Зы пщэдджыжь гуэрым Хьэлимэтрэ Мэчрэилрэ зэщыгуфьы-кьыжу, Гуэху ящлэу пщлэнтлэм здыдэтым, Хьээрэил кьыдыхьащ. «Мыр сыту жьыуэ фыкьэтэджа ныбжьыщитыр! Сыту хуабжьуи фынэщхьыфлэ! Мэчрэил, си гьусэу нобэ щакьлэу уздэсшэну арат сыкьыщлэгухьар. Сэ махуищкьлэ сыщхьэхуитщ», – жилащ абы.

Хьээрэил и псалгьэхэм здедалуэм Хьэлимэт и гум гузавэ гуэр кьи-хьащ, и щхьэусыгуэри езы дыдэм кьыхуэмыщлэу. Ар хуейтэжым и щхьэгусэр Хьээрэил и гьусэу иригьэжэну, ауэ цьыхухьу псалгьэма-кьым хэпсэлгыхьыну кьригьэкьуакьым. Зыри яхьжицьыкьым, ауэ а кьрахьэжьа Гуэхур абы и гуапэ зэрымыхуам щлалитми гу льятащ. Езы Мэчрэили нобэ пщлэнтлэм дэмыкьлэм нэхь кьищтэрт, ауэ апхуэ-дизу фьыуэ кьэзылгьагуэ и ныбжьэгьум «хьэуэ» хужелэжым.

Мэчрэил и адэм и шым шэри, щлалитыр пщлэнтлэм дэшэсы-кьлащ. Ахэр еуэкьыплэм игьэпщкьухукьлэ Хьэлимэт якьлэгыплгьащ. Ар хуейт и щхьэгусэ лэфьым кьлэгыжэну, кьригьэгьэзэну, арщхьэкьлэ зыри жилякьым, нэщхьейуэ кьлэгыплгьа мыхьумэ.

Хьэлимэт и гур икьуз зэпытт, и псэр гузавэрт. И щхьэгусэр зыщлэплэ кьуамэ, унэм щлэмызагьэу, ар кьэсыжыхукьлэ Гуэху гуэрхэр ищлэу пщлэнтлэм дэт и хабзэт абы. Хьэлимэт унэм щлэхьэжыфакьым дыгьэр кьухьэхукьлэ.

Мэчрэилрэ Хьээрэилрэ, бгыри кьуэри зэпачри, мэз кьыфьыжьем нэсащ. Мэзыр хуабжьу нэщхьейфэт, зы псэущхьы щыпсэуэуэ умыщлэну, ауэ зэзэмызэххэ бзу гуэрхэр кьыхэлгьэтырти, укьыгьащтэрт.

Щлалэхэр, лъэныкьуэ зырыз защлэри, мэзым щлэхьащ, ауэ абы и пэклэ зэраухьлэащ, шынагуэ гуэр Гуэщлэ хьумэ, зым адреим хьыбар иригьэщлэну. Ахэр нэщхьейт, я гум зыгуэр щыщлэрт, ауэ ар кьызыхэ-кьыр тГум дежкьли белджылытэжым.

МэчрэИл мэзым нэхъ жыжьэу пхрыкIащ, куэд дэмыкIыуи кылгэгуащ зы кхъуэ пIащэ ин. Абы и ужь иувэри, кIэлгыжащ икIи кьиукIащ. ЗыкьищIэжыну иджыри хунэмысауэ, и щIыбагъымкIэ зы мыщэжь кыбгъэдыхъэри къепэбжьэуащ... ХьэзрэИл, мыщэм и гурым макъымрэ и ныбжьэгъум и кIий макъымрэ щызэхихым, занщIэу зричат дэлэпыкъуну, ауэ и щхъэм кыщыхъуэпскIа гупсысэм и лъэр ипхаш: «МэчрэИл а мыщэм зыIэщIилъхъэмэ, фIыуэ илгэгу цIыхубзыр езым кыхуэнэнуш, апхуэдизрэ щэхуу къезыхуэкIа и гурыгъу-гурыщIэхэр и фIылгагъуныгъэм жриIэфынуш хуиту».

Асыхъэту и щхъэм кылгэда мыхъумыщIагъэм ХьэзрэИл и напэр пэуващ. «МэчрэИл абы кълэмэ, сыт напэр сиIэу сыIуплгэжыну? Къемылмэ-щэ?» – и щхъэм кыкIэрэхъуащ абы. Къемылмэ, и ныбжьэгъур афIэкIа зэи зэримылгэгужынуур, и дамэгъур щIымыгъуу зэрымпысэужыфынуур зыхищIэри, и гур кьиузыкIащ, къамэм кьиуIам ярейуэ. «Хъэуэ, ар сэ схуэщIэнукъым», – аргуэру зричащ ХьэзрэИл.

А дакыкъэм абы и тхъэкIумэм кьиIуащ и анэм и макъ: «Ажалым и Iеягъыр сэ сыкыщцаукIам зыхэпщIакъэ? АбыкIэ зыми ухуэмыупсэ! ПсынщIэу ажалым кыIэщIэх уи ныбжьэгъур! Ар уи къуэш пэлгытэщ».

ХьэзрэИл здэжэм, мэлъэпэрапэри мэджалэ, и лъакъуэри егъэузыж. ЕщIэкъуауэурэ абыхэм гъунэгъу щахуэхъум кългэагъу: МэчрэИл мащэм еыздыха мыщэр, лъыпсыр кыпыжу, гурымурэ IуокIыж, зэрытекIуамкIэ арэзы хъуауэ. ХьэзрэИл и щхъэм кыищхъэрыуауэ щыта гупсысэм аргуэру зэщIеубыдэж: «Уи ягъи уи фIыгъи хэмылгу, къэхъуащ мыр. ФIыуэ плгэгур кыпхуэнащ. Уи насыпым уемылгэпауэ, хъуэпсапIэу уиIар нахуапIэ хъуащ. Уэ абыкIэ зыми уигъэкъуэнщэфынукъым».

МафIэ лыгъитIым я кум диубыда хуэдэт ХьэзрэИл. И ныбжьэгъум хуиIэ лгэгуныгъэр зы лъэныкъуэмкIэ лыгъэу щылыпщIырт, адреи лъэныкъуэмкIэ – и фIылгагъуныгъэм и лыгъэр. ИщIэнур имыщIэу, ХьэзрэИл етIысэхашащ, гупсысэ зэмыфэгъухэр, уэшхыпэ къуалэбуууэ, и щхъэм щызэблэолгъэт: «Лажыи-хъати имыIэу пщIантIэм кыдэсшар сщIымыгъужу дауэ сызэрыдыхъэжынуур, здэщыIэу яжесIэнури сыт? Хьэлимэт сыт хуэдэнэкIэ кызэплгъыну? Абы кысхуигъэгъуну ар?.. Я быным сыпрамыдзыхыу сыкъэзылгэгуа лIыжь-фызыжьми сыт напэр сиIэу саIуплгэну? МэчрэИл деж згъэзэжынууци, кIасэIуэщ. Ар мыщэм зыIэщIилъхъащ. Сэ си къуаншагъэ абы хэлъкъым. Ауэ щыхъукIэ, зыгуэр кэгупсысын хуейщ, къуажэм сыкIуэжын и пэ кьи-хуэу. МахуищкIэ сыдыхъэжынкъым, «е вынд хэшэнщ, е жьуджалэ хэшэнщ».

Къуажэм кыкIэри пхъэр къэкIуат мэзым, ауэ щIалитIым я кIуэдыпIи, я лIапIи къахуэгъуэтакъым.

МахуищкIэ мэзым зыщигъэпщкIуа нэужь, ХьэзрэИл къуажэм кыдыхъэжащ, щIалитIым я кIуэдыпIэр къэзымыгъуэта хъэблэри жылэри, гуIэ нэпс щIагъэкIыу, зэхэту. Ар кызэралгэагъуу, етIуанэ хъэдагъэм щIидзащ, МэчрэИл зэрамыгъуэтыжынуур хъэкъуэ япхыкIауэ.

МэчрэИл и шыр уанэгу нэщIу кыдыхъэжауэ щалгэагъум, и адэ-анэри, Хьэлимэти псэ гузэвэгъуэ хэхуащ. ХьэзрэИл и закъуэу кызэрыкIуэжар щилгэагъум, МэчрэИл и анэм и гущIэм щигъэпщкIу гугъэ мащIэри фIэкIуэдри, зэуэзэпсэу кытехуэри лIащ.

Хьэдагьитри хузэхыхьэжри, дуней гунэдж имылэжу кьэнат Хьэлимэт. Зэрыпсэум гу щылгытэжыр и сабийм к'лэлыпльын хуей щыхьум дежт.

Зыгуэрхэр щхьэусыгьуэ ищ'лурэ гьырей хьуа и хьыджэбз ц'ык'лурэ зи кьуэри зи щхьэгьусэри зыф'лэкуэда лыжьымрэ нэхь гьыринэр кьыпхуэщ'лэртэкьым. Мэчр'эил и адэ тхьэмыщк'лэр гуауэмрэ жьыгьэмрэ апхуэдизк'лэ махэ ящ'лати, абыи куэд ихьыжакьым.

Арати, Хьэлимэтрэ и сабиймрэ я закьуэу льяпсэм кьинаш. Гуауэмрэ бамп'лэмрэ ихь нысаш'лэм шынэри кьыхухыхьэжащ. «Сабийм и закьуэу дунейм дауэ кьытезнэн, армыхьумэ сэ зык'ли сыхуейтэкьым мы гьаш'лэм», – щ'лэх-щ'лэхьурэ егупсысырт ар. Абы кьыщынэмыщ'лауэ, унэм кьыщ'лэна ц'ыхубз щ'лалэ ц'ык'лур тегушхуэгуаф'лэ зыщ'лыни кьыдэкат кьуажэм, ауэ щы'лэт пэжыныгьэк'лэ кьеувэл'ахэри.

Хьэзр'эил мы дунейгьэм зыри щы'лэтэкьым: ади, ани, кьуэши, шыпхьуи. И адэр Хэку зауэшхуэм хэк'лудат. Кьэбэрдейм нэмыцэ зэрыпхуак'лурэ кьыщыхьам, Хьэзр'эил иыгьыу здэжэм, и анэм шэ кьытехуэри зэшэзэп'лау иук'лат. Анэкьильхум пигьэувауэ, дунейм щы'лэр Мэчр'эил закьуэти, ари мэзым кьыщ'линэри кьэк'лужат. И ныбжьэгьур кьызэрыримыгьэлам щхьэк'лэ зигьэкьуэншэжырти, и псэр бэ-лыхь хэтт...

Мэчр'эил «дунейм зэрехьжрэ» ильэс хьуа пэтми, ар моуэ иджыпсту кьыщ'лыхьэжын хуэдэу кьыщыхьурт Хьэлимэт.

«Ильэс дэклащи, си мурадыр зэзгьэхьул'лэным и ужь сихьэ хьунуш иджы», жыхуи'лау, Хьэзр'эил Хьэлимэт елгэ'луу щ'идзащ: «Емык'лу сыкьыумыщ'лэ, Хьэлимэт, мы бжес'лэным щхьэк'лэ. Сэ куэд щ'лащ уэ ф'лыуэ узэрыслыгьурэ, уэр ф'лэкла сызыхуеи мы дунейм теткьым. Щхьэгьусэ укьысхуэхьуатэмэ, ибэу зызмыбжыжу, си ади, си ани кьэтэджыжауэ, кьуэшым хуэдэу слгьэгуа си ныбжьэгьуф'ри дунейм «кьытехьэжауэ» кьысщыхьунт. Уи сабийри, сэ кьэсльхуам хуэдэу, ф'лыуэ слгьэгуонт. Сэ т'лэкуи сф'лэемык'луш мы жыслэхэр, ауэ си псэм уэр ф'лэкла игьаш'лэклэ зыри ф'лыуэ хуэлыгьунукьым. Пэжыр жыслэнщи, си псэр уэр щхьэк'лэ схуэтынуш». Хьэлимэт, кьэу'лэбжауэ, абы и псалгьэхэм занщ'лэу пидзащ: «А уэ жып'лэ псалгьэхэм хуэдэ сэ зэ кьызжа'лауэ щытащ. Кьызжезы'лари си псэм пэсщ'лэ си щхьэгьусэф'лырт. Сэ Мэчр'эил и фэ узопл'ри, пщ'лэ пхузош'лэ, уэ... Сэ уэ зэи лыгьуныгьэ пхуэсщ'лыфынукьым. Аф'лэклаи абы кьытумыгьээж... Уи закьуэкьым щхьэгьусэу кьызэхьуапсэр. Куэд мэхьу ахэр, ауэ сэ зыми сыхуейкьым. Си сабиймрэ сэрэщ мы льяпсэшхуэм кьинар... «Дауэ дыхьуну?» – жызо'лэри согузавэ. Ауэ, дауэ щымытми, мы дунейм теткьым сэ си Мэчр'эил зэрысщыгьупшэн, мы дунейм теткьым сэ ф'лыуэ схуэлыгьуни. Си щхьэгьусэм и к'луэдык'лар кьысхуэщ'лэркьыми, бамп'лэм сехь. Мы си гур кьэчэнуш... К'луэж, Хьэзр'эил, ди жагьуэ зэрыдумыгьэщ'лу. Аф'лэклаи гухэль гугьу кьысхуумыщ'лэ...»... Ахэр жи'лэщ, кьэтэджри, Хьэлимэт и уэршэрэгьум бжэр ху'луиаш...

Хьэлимэт и закьуэу унэм кьыщ'лэнащи йогупсыс Хьэзр'эил кьыжри'ла псалгьэхэм. Зэми зил'лэжыным хуэдэу кьызок'луэклэ: «Щхьэ кьызикуу кьызжи'лэфа? Апхуэдэ гукьэк'лэ кьысхуищ'лыныр сыт кьызыхэк'лар?.. Сэ абык'лэ кьуаншагьэ збгьэдэлыкьым». Зэми губжыыр тоужри, нэгьуэщ'лу йогупсыс: «Сэ ар зэи ф'лыуэ схуэлыгьунукьым, ауэ ар си сабийм адэф'лэ хуэхьуфынут... Кьызэралгьурэ ф'лыуэ елыгьу, псом хуэмыдэжу и адэр зэрымы'лэжрэ Хьэзр'эил есэпаш, уеблэмэ адэ пэ-

лбытэу кыштохыу. Си щхьэ закьуэм тещыыхьауэ сыпсэуныр кьемызэгъщ, щхьэзыфлэфлагыщ. Си хьыджэбз цыкылум и школ щлэтысхьэгьуэ хьуащ. Тлэкы дэкымэ, «фызабэпхьу» кьыжралэу щладзэнущ. Си закьуэмэ, сэри цыхухьу гуэрхэр кьысщыхьэу хуежьэнщ, бзэ лейзилахэм цейнэпейкыла сагьэлунщ. А псом си сабийр кьагьэпудынщи, «и анэ ипхьуш» кьыхужалэу щладзэнщ». Куэдрэ гупсысащ Хьэлимэт, икыи хэкыи лэу кьыхуэгьуэтар Хьээрэил щхьэгьусэ хуэхьунырщ. Ауэ апхуэдэ гупсысэхэм хэтми, абы хьэкьыу пхыкылат зыми зэй зэрыдэмыкылуэжыфынур.

«Алыхьым схуиухам хуэдэу хьунщ. Абы и льябжьэм сыщлэкыу дэнэ сыкыуэн?! Ди тхьэм дыкьыхьумэнщ, – егупсысырт Хьэлимэт. – Насыпыншагьэ псори зым хухихьыркьым. Мадинэт цыкылу сэрэ зы насып гуэр диэу кьыщлэкыищ. Деплынщ Алыхьым кьытхуищлэм».

Хьэлимэт кьару кьыхэзылхьэр гугьэ дахэ зэри лэрт... А гугьэр зыми хуэмыкьутэну быдэт икыи псом нэхьэр нэхь лэфыт: ар Мэчрэлл псэууэ зэригугьэрт. Илхэс псо дэкыла пэтми, абы и флэщ хьуртэкьым Мэчрэлл цымылэжу. Пщыыхьэлэ лей гуэрым хэту кьызэщыужын хуейуэт Хьэлимэт кьызэрыщыхьур, ауэ кьыхуэмыщлэр ар щыухьунурат...

Муштэфари насыпыфлэ хьуатэкьым. Фадэ гуащлэм хуэдэу зылэпызыша урыс цыхубзым, и щлэщыгьуэр икыри, Муштэфар кьыфлэмылуэхуж хьуащ. Апхуэдэу щыхьум, щылэжьэну зэрагьэкыла зэманыр зэриухьу, щлалэм кьыгьээжэат и закьуэу. И льяхэм кьызэрихьэжуи япэу зыщлэупщлар Хьэлимэтт, ауэ ар унагьуэ ихьауэ кьыщыжралэм, «и лэуэху зесхуэу, бэлыхь хэздэнкьым», жери и гугьэ имыщыны мурад ищлащ. Ауэ хьэлэмэтыракьэ, Хьэлимэт илхьагьуну зыпиубыдыжыху, абы нэхьыбэрэ егупсысырт. «И насыпым зыкыи зэран сыхуэхьункьым, ауэ апхуэдизу си нэ кьызыхуи кы цыхубзыр зэ зэзгьэлхьагьунщ, сехьуэхьунщи, сыкьэкылуэжынщ», – щыжили щылэт...

... Етлэуанэ махуэм Мэчрэлл зыкьыищлэжэат, ауэ абы зыри кьыхуэгубзыгьыжыртэкьым, флэубэрэжьыкылам хуэдэу ундэрэбжьэат и щхьэр. Ар апхуэдизкыла узырты, гупсысапэ кьыритыртэкьым. И льякьуэхэри арат. Ахэри апхуэдизкыла ундэрэбжьэати, пымытыжыхьэхуэ кьыщыщыхьу щылэт. Мэчрэлл хуэмурэ зыкьыи лэтри, и льякьуэм зыщытригьащлэм и нэр щыункыи фыкыи джэлэжэат. Апхуэдэу куэдрэ щылыа, мащлэрэ щылыа, сытми зы зэман зэ кьызэщыужэат. И ныбжьэгьумрэ и щхьэгьусэмрэ я цлэр кьыищлэжэати, ину маджэ: «Хьээрэил! Хьэлимэт! Цыхухэ!.. Ей-ей-ей! Ди тхьэ, мы мащэ бзаджэм сыних. Ей-ей-ей! Цыхухэ!..»

Муштэфар гьуэгуэ здытетым унафэ ищлащ кьуэжэм занщлэу дэмыхьэну, атлэ мэзым щыыхьэу, пшапэр зэхуэуэху тлэкы зиплхьыхьыну. Ар егупсысырт Хьэлимэт зэрылуэщлэну мрэ абы жри лэну мрэ. «Дауэ зыкьысхуищыны плэрэ? Дауэ кьыщыхьуну плэрэ апхуэдиз зэман дэкылауэ кьызэрызгьээжар?» – а ушщлэхэм я жэуапыр ищлэртэкьым щлалэм.

Муштэфар, мэзым здыпхыкыи, гуо макь гуэр и тхьэкыумэм кьылуащ. «Уи ажалыр кьэмысамэ, Алыхьыр уи дэлэпыкьуэгьуш», – жыхуалэрати, Муштэфар дэлэпыкьуэгьуу Алыхьыталэм кьырита хуэдэт Мэчрэлл.

Муштэфар и гупсысэм кьыхэгуоуа макьыр кьыздыкыи кьыхуэмыщлэу зэщлэувыкылащ. Ар щы щлагым кьыщлэу кы хуэдэт. Зытэлайкыла зэпхьыдэу кыла нэужь, Муштэфар макьыр кьыздыкыи кы зричэат. Ихьуреягькыла кьызэхьыжыхьэати, зыри илхьагьыркьым. «Ал-

мэсты сыту пIэрэ? Мыр сыт гэщIэгъуэн!». АрщхэкIэ, аргуэру зэхех: «ЩIыхухэ! Ей-ей-ей! Сэ симис, симис!» Муштэфар зыри имыльагъу щхэкIэ, иджы гъунэгъу дыдэу зэхихырт а макъыр. «Мащэм силъщ. КъыздэIэпыкъу!» Муштэфар мащэм щхэщыльадэмэ, къельагъу лъымрэ ятIэмрэ зи нэкIуи зи Iэпкълъгэпкъи зэхацIэла щIалэ гуэр абы зэрилъыр. Муштэфар дыкъуакъуэ зиIэ бжэгъу кIыхъышхуэ мащэм иригъэлэлэхаш, щIалэр абыкIэ къыдэкIуеижыфын и гугъэу, арщхэкIэ, зытэлай дэкIри, къыгурыIуаш абы и Iэпкълъгэпкъыр къызэрыдэмыбзыжыр. Ар мащэм кърихыжын папщIэ пкIэлъей хуейт. «Зумыгъэхъейуэ щыль, си къуэш, сэ иджыпсту къэзгъээжынщ. СынолъэIу, къызэжъэ... Сэ сьдбэIэпыкъунуш», – жиIэри, Муштэфар лъэныкъуэкIэ щIэпхъуаш...

... МэчрэIил зыкъыщищIэжам халат хужь зыщыгъ цIыхубз зэкIуж гуэр къыщхэщыгт, къыхагъаткIуэ хушхъуэр и псынщIагъ-хуэмагъкIэ тэмэму триухуэу. МэчрэIил и нэр къызэтрихауэ зэрилъагъуу, ар ину джащ: «Муштэфар фыкъеджэ, мыбы зыкъищIэжащ».

– Дэнэ сэ сьздэщыIэр? Уэ ухэт? – щIэупщIащ МэчрэIил.

– Сэ си цIэр Лизэщ, сьмедсестращ, – къритащ жэуап хъыджэбзым.

Куэд дэмыкIыу Муштэфар къыщIыхъащ.

– Сэлам алейкум, си къуэш, сыту фIыт зэ укъэплъамэ, укытIуплъэну ухуэмей ди гугъащ, – догушыIэ абы Муштэфар.

– Уэ иджы етIуанэ укыызоджэ къуэшкIэ. Сэ укыызогъэгугъэ а псалъэр згъэпэжыну, къуэш нэс сыпхуэхъуну. Уэ ухэт? – щIэупщIащ МэчрэIил.

– Сэ си цIэр Муштэфарщ. Сэращ уэ къоIэзэр. Сэри укыызогъэгугъэ къуэшым хуэдэу услъагъуну, ауэ дэ къуэшагъкIэ дызэбгъэдэуэн и пэ, уэ зыбгъэхъужын хуейщ. Ухъужыху суридохутырщ, ухъужмэ, сурикъуэшщ. ДызэгурыIуа? – жиIащ Муштэфар.

МэчрэIил, зэрыарэзыр къыуигъащIэу, мащIэу къыпогуфIыкI. Муштэфар абы и Iэр быдэу къекъузри, щIокIыж.

МэчрэIил и закъуэт пэшым щIэлъри, зыри зэран къыхуэхъуртэкъым гупсысэнуну. Хуэм-хуэмурэ абы къещIэж мащэм ихуауэ зэрыщытар, къыкIыжыну зыкъыщищIэтам и лъакъуэр къызэрыщIэмьувар. Абы и лъакъуэ лъэныкъуэр къиIэтыну хуожъэри, зыри зыхищIэркъым. «ПыундэрэбжыкIауэ къыщIэкIынщ», – жери, абы еIусэну мэлэбэ, ауэ зыри къыIэрыхъэркъым. МэчрэIил ерагъыу шхыIэныр трегъэкIуэтри, и лъакъуэр зэрыпымытыжыр къельагъу.

– Мыр сыт? Сыт мы къызэфщIар? Дэнэ щыIэ си лъакъуэр? – и макъ къызэрихъкIэ къыхэкIиикIащ МэчрэIил. Къыщыльэтыну къеIащ, арщхэкIэ, пщIэнтIэпс щIыIэр и натIэм къытрикIута мыхъумэ, зыкъиIэтыфакъым.

Асыхъэту медсестращ къыщIэлъэдащ, абы и ужьым Муштэфари итт.

– Сыхуейкъым... Сэ сыхуейкъым сыпсэуну! Щхэ сывмыгъэлIарэ?.. Дауэ, дауэ иджы сэ сьзэрыпсэунур? – зымыщIэжу кIийрт МэчрэIил.

– УвыIэт! УлIкэ уэ, зиунагъуэрэ?! Сэ сыхуейкъым апхуэдэ къуэш махэ сиIэну! – ехурджэуаш Муштэфар макъ щIэгъэхуэбжыакIэ.

МэчрэIил и кIииныр зэпигъэури, и нэр къыхуу Муштэфар къеплъащ.

– Сэ си кьуэшым лЫггэ хэлъу слъаггуну сыхуейщ, – нэхъ щабэ зыкьищЫжащ Муштгэфар. – Узэрыслъаггурэ укьызэрысщыхуари апхуэдэуш, сыщыуауи си гуггэкъым. Цыхубз илъаггуну, лЫм и нэпс къекIуэнри дахэкъым. Лизэ хуэмыхуфэ кьыуиплгынщ. Ар Алых унафэщ. Алыхталэм кьыпхуиггэфэщамкIэ умыарэзыуэ, абы упэу-выныр кьемызэггъщ. Алыхым кьыщыптрильхьякIэ, пшэчын хуейщ. АдыгэлЫр сыт шыггуйи бэшэчкьэ?! ЛЫггэ зыхэггэль! – Муштгэфар тIэкIурэ зиIэжэжри, абы кьыфIимыггэкIыу, иггызэри щIэкIыжащ палатэм.

Медсестрам зы мастэ кьыхиIуащ МэчрэИил. Иджы щIалэм зы псалги жиIэркъым икIи ныкьуакьуэркъым, атIэ щылгъщ, мывэм хуэдэу гъжауэ. Апхуэдэу щылгурэ, хуэм-хуэмурэ кьыпкьрыхъащ Лизэ кьыхиIуа мастэр...

Зы жей кIапэ ирихьэкIауэ, МэчрэИил аргуэру кьызэщыуащ. Пэшыр нэщIщ, зыри кьэмыхъуа хуэдэщ. МэчрэИил хуэмурэ кьешIэж и лъакьуэр зэрыпымытыжыр. «Сыт сэ иджы сыпсэукIэ? – йогупсыс аргуэру. – Сэ сыныкьуэдыкьуэщ». Хьэлимэтрэ си сабиймрэ сыт сэ яхуэсщIэфыну дьякIэ? Хьэлимэт дауэ сыкьыщыхууну пIэрэ? Сигу къэкIащ... Къезггэшэнщи, слъаггунщ. Хьэуэ! Абы сыкьымыдэжмэ, дауэ сыпсэуну? Ар удын тIуащIэкъэ итIанэ си дежкIэ... Хьэуэ, сэ абы сыхыфIидзэнкъым. Ар апхуэдэ цыхукъым. Пэжщ, пэжщ... Ар апхуэдэ цыхукъым. Кьыпхуэмеижми, зыкIи зыкьыуиггэщIэнукъым. ИггашIэ псокIэ сызыхуиггэшэчынущ. Хьэлимэтрэ си сабиймрэ сабггэдэсыжыну сэркIэ гурыфIыггуэшхуэт, ауэ сэ сыткIэ сэбэп сахуэхуфыну абыхэм? Хьэуэ, хьэуэ, сэ сыхуиткъым Хьэлимэт и гъащIэр скьутэну. Ар щIалэщ, езыри дахэ дьдэщ, абы иджыри иггуэтыжынщ насыпгуэр. Хьэлимэт хуэфащэщ насыпыфIэу псэуну. Сэ ар насыпыфIэ схуэщIынукъым, апхуэдэу щыщыткIэ – зэран сыхуэмыхъумэ нэхъыфIщ. Муштгэфар зэрыжиIащи, сэ сыцIыхухуэщи, Алыхым кьыст-рильхьяр си закьуэу сшэчынщ».

МэчрэИил кьызэрызэщыуар медсестрам кьыщыжриIэм, Муштгэфар аргуэру щIыхъащ ар зыщIэлъ палатэм.

– Мис апхуэдэукъэ, зиунаггурэ, адыгэлЫр зэрыщытын хуейр, – жиIэри, МэчрэИил бггэдэтIысхъащ. – Иджы кьызжеIэт уи цIэр.

– МэчрэИилщ.

– Уи унэцIэр-щэ?

– СщIэжыркъым.

– Удэнэ кьуажэ?

– СщIэжыркъым.

«Амнезиеу пIэрэ? – щIыIэ-щIыIэу игу къэкIащ Муштгэфар. – Арамэ, «си кьуэш» зэрыжесIар щхъэ ищIэжрэ? Апхуэдэу зыщIын удыншхуэ иггуэтакъым абы и щхъэм».

Муштгэфар кьыгурыIуат иджыпсту МэчрэИил зыри кьызэ-рыжримыIэнури, кьыпыгуфIыкIри, и дамэм теуIуащ: «Яггэ кIынкъым, си кьуэш, хуэмурэ кьэпщIэжынщ». Ар жиIэри, зыкьиIэтыжащ, щIэкIыжыну.

– «Кьуэш» жыпIэу зыкьыщысхуэбггызэкIэ, кьуэш сызэрыпщIам, дауи, ухущIеггуэжакъым уэ....

– СыхущIеггуэжакъым, тхъэм щIеггуэжын димыщIкIэ. Уи узым и мызакьуэу, сэ сыхуейщ уи гукьеуэри пщхъэщысхыну... Ауэ иджыпсту

зыгьэпсэху. Итланэ... псори итланэ... Дэ иджыри гьащлэ псо кьытпэщылыщ, – жиІэри, Муштэфар щлэкІыжащ.

Муштэфар и псалгэхэм Мэчрәил и гур нэхъ мамыр ящІат. Абы зыхищІат и ныбжьэгъущІэр кьызэрыхуейр икІи абы кьару гуэр кьыхильхьат.

Муштэфар Мэчрәил деж щлэх-щлэхыурэ щІыхьэрт, пщыхьэщхьэкІэрэ шахмат дэджэгуу бгьэдэст, ауэ уз гугъу хуищІыртэкьым.

Зэгурым, джэгум зэдэуэныгъэ кьыхэкІати, «дызэпегъэкъуи, текІуэм жиІэр пэжщ», жиІащ Муштэфар дыхьэшхыурэ. «КьакІуэ, кьуэш, уэлэхьы, сыарэзымэ», – жиІэри, щІалэ цІыкІум хуэдэу кьэжэнащ Мэчрәил. Абы и гуапэ хьуащ и ныбжьэгъущІэмрэ езымрэ зэрызепеуэнур. Муштэфар и гугьакьым апхуэдиз уз зыгъэва Мэчрәил кьару бгьэдэлгыжу, абы кьыхэкІыуи хуабжьу гьэщІэгъуэн щыхьуащ и Іэр Мэчрәил зэрыришэхыфар. «Уэлэхьы, щІалэ, уэ сэ сльагьур умыщэбэну», – гуфІэрт Муштэфар Мэчрәил хузэфІэкІам щхьэкІэ. Ар занщІэу егупсысащ: «Апхуэдэ кьару и ИтІым щыхэлъкІэ, кьемыхьэлъэкІыу щІакъуэ башкІэ кьикІухьыфын хуейщ мыбы».

– Мэчрәил, – зыхуегъазэ абы Муштэфар, – уэри уолгьагъу кьару зэрыбгъуэтыжар. Уи узыншагъэри зэфІэувэжауэ жыпІэ хьунуш. Къуэд мыщІэу ущІэттхьыкІыжынуш сьмаджэщым.

– Мыбы сыщІэмыкІыж щІыкІэ бжесІэну сыхуейт си Іуэхур кьызэрэкІуэкІар, ауэ тхьэ кьысхуэІуэ, ар зыми кьыумыгъэщІэну, – жи Мэчрәил.

– Быдэу укьызогъэгугъэ, уи арэзыныгъэ хэмылгу, уэ птеухуауэ зыри сымыгъэхьыбарыну.

Арати, Мэчрәил и Іуэхур кьызэрэкІуэкІа псори Муштэфар хуиІуэтэжащ. Хьэлимэт и цІэр кьыщриІуам Муштэфар и гур кьилгьатат, ауэ кьуэш хуэхьуа щІалэм зыкІи зыкьригъэщІакьым.

Муштэфар Мэчрәил и палатэм кьыщІэкІыжа нэужь куэдрэ гупсысащ. Хьэлимэт деж кІуэну зэми игу кьилгьэдащ, ауэ зызэтриубыдэжащ. «ФІуэ сльагъу цІыхубзым сыІупльэрэ, жызмыІэн гуэр жесІэмэ, емькІу кьэсхьынщ, – гузавэрт ар. – Итланэ, езы Хьэлимэти фІуэ сыкьильагъуу щыщытакІэ, гуитІщхьитІ сщІынкІэ сошынэ. Ар пэплъэн хуейщ Мэчрәил, Іэмал имыІэу пэплъэн хуейщ. Мэчрәил кьару кьыхэзылхьэнури, псэуныгъэм хуелэ зыщІыжынури Хьэлимэт и льягъуныгъэрщ. Сэ сыдохутыркьым, сыдохутыр щызогъэтри, сыщІыхукьым апхуэдэу нэ кьабзэкІэ кьысхудэплъейуэ хэль си сьмаджэм, апхуэдэу псэ хьэлэлкІэ кьызбгьэдэт щІалэм, кьуэш кьысхуэхьуам, сепцІыжмэ. Хьэуэ. Сэ Хьэлимэт деж сыкІуэ хьунукьым, Мэчрәил хуэзмышэжауэ. Ар нэхьапэщ льягъуныгъэм нэхьрэ. Сэ Хьэлимэт фІуэ сльагъунуш сыт щыгъуи. АбыкІэ зэран кьысхуэхьуыфьыни щыІэкьым. Ар, сфІэлъапІэу, сыт щыгъуи си гум илгынуш».

Мэчрәил сьмаджэщым кьыщІэкІыжа нэужь, Муштэфар ар и унэ кьышащ. Ар хуейтэкьым Мэчрәил, и кьару кьызэрымыгъуэтыжауэ, Хьэлимэт хуишэжыну. «Мэчрәили Хьэлимэти фІуэ щысльагъукІэ, сэ сльэкІ кьэзгъэнэн хуейкьым ахэр насыпыфІэ хьужын папщІэ», – игукІэ жиІэрт абы.

Муштэфар гу лгытат Мэчрәил зэрыІэщІэлъапщІэм, псом хуэмыдэу гьушІыкІэхэм епэщэщын зэрыфІэфІым... Ар заводым и унафэщІымы елгьІури, унэм щыблэжь хьун лэжьыгъэ кьыхуІихауэ, Мэчрәил унэм щигъэлажьэрт, стІолым бгьэдэсу. Муштэфар лэжьыпІэм

кыкыжрэ пщыхьэщхэм унэм кыщыхьэжамэ, МэчрэИил, и псэр кыыхьэжауэ, сабийм хуэдэу гуфлэрт. Зэш тегъэуплэу махуэкIэ илэр Муштэфар и кыуэш нэхьыжым ипхуэ цыкIурат. И сабийр игу кыихьэху, абыкIэ зытригъэурт. Муштэфар кино кIуэми е и ныбжьэгъухэм яхуээми, МэчрэИил здишэрт. Псоми фIыгуэ кьалгъэгуат ар. МэчрэИили хуэмурэ есэжат апхуэдэ гьащIэм. Ауэ Муштэфар губгъуэм щыздишэхэм деж, ар нэщхьей кьэхурти, тхьэмахуэкIэ теужыртэкьым. Муштэфар абы мызэ-мытIэу кыжрилат Хьэлимэт деж игъээжын зэрхуейр, ауэ МэчрэИил ар зыкIи зытригъэхьэртэкьым. «Сыт сэ абы сызэрищIыгур? ИгъащIэкIэ сызэрихьэн хуейуэ апхуэдэ бэлыхь сэ ар хэздэфынукуьым. Сыщымылэжущ зэрищIэри, хуэм-хуэмурэ сыщыгъупщэнщ... АбыкIэ сыхэбгъэзыхьмэ, ныкыуэдыкыуэхэр шапIыж унэм сыкIуэнууш», – щыжиIэм, Муштэфар а псалгъэмакьым кытригъэзэжакьым. Абы фIыгуэ ищIэрт, гува-щIэхами, МэчрэИил и унагъуэм зэригъээжыгур. Зэманыраш гум и уIэгъэм и хушхьуэр. Арат Муштэфар МэчрэИил щIыхимыгъэзыхьри...

Хьэлимэт ХьэзрэИил зэрыIуплгъэу, МэчрэИил игу кыихьэрт. И щхьэгъусэм и кIуэдыкIам тригъэпсалыхьын и гугъэу, абы куэдрэ кьригъэжыат псалгъэмакь, ауэ ХьэзрэИил а Iуэхум теухуауэ зыри жиIэртэкьым. Хьэлимэт нобэр кыздэсым и фIэщ хьуртэкьым МэчрэИил дунейм темыгъу.

Лгъагъуныгъэр хьэлэмэтщ: зы лгъэныкыуэкIэ кьапщтэмэ, абы цыхур шабэ, гуапэ, кьабзэ ещI, нэгъуэщI лгъэныкыуэкIэ цыхур апхуэдизкIэ зэщхьэщехури, цыхугъэ лгъэпкь хэмылгыжу, мыхьэнэншэ ещI.

Хьэлимэт хуащIа лгъагъуныгъэм и лгъэныкыуэ зырызымкIэ кыщычутат ХьэзрэИилрэ МэчрэИилрэ.

Жэщми махуэми ХьэзрэИил и нэгум щIэкIыртэкьым МэчрэИил иужь дыдэу щилгъэгуар. Арат ар жейм емызэгъыжу, гьащIэр хуэмыхьыжу кьэзыгъэнар. И гум тель хьэлгъэр афIэкIа зэрыхуэмышэчыжыгур зыхищIэрт абы. МахуэкIэ кыфIэщIырт МэчрэИил и гуоу макьыр и тхьэкIумэм кыIуэу, уеблэмэ унэм кыщыщIэкI щыIэт, кьеджа хуэдэу кыфIэщIу. ХьэзрэИил тэмакькIэщI хьуати, сытым щхьэкIи зишыхьыжырт, псоми ящыхьэрт. Апхуэдэурэ, зыри кыкIэлгымыкIуэж хьуащ. ХьэзрэИил кыфIэщIырт илэжыа щIэпхьаджэр цыхухэм кыдащIэу икIи абы щхьэкIэ зыкышадзейуэ. ЖэщкIэрэ, щыIурих зэзэмызэххэми, пщIыхьэпIэ Iейм игъэжейртэкьым. УвыIэгъуэ имыIэу МэчрэИил кыхуэкIуэрт. ПщIыхьэпIэу илгъэгуат МэчрэИил и пIэм езыр кыхутауэ. МэчрэИил мыщэж хьуа хуэдэти, ар кьелунщIри мащэм иридзыхат. ХьэзрэИил хьэкьыпIэкIэ пхыкIат, гува-щIэхами, МэчрэИил ириха лейр кызыэрыхуэмыгъунур. И гум тель хьэлгъэр трихын и гугъэу, ХьэзрэИил мурад ещI Хьэлимэт псори жриIэжыну...

Бжьыхьэ махуэт, хуабэт. Хьэлимэт игу кьэкIыжаш МэчрэИил и гьусэу иджы хуэдэм щIэрыкIуэ кьатIыну кIуэуэ зэрыщытар. ЩIэрыкIуэ кызыэратI хабзэ сэшхуэр кыиштауэ, кыщIэкIыну хунэмыс щIыкIэ, зыгуэр бжэм кытоуIуэ.

ЗытэлайкIэ Хьэлимэт кыфIэщIат МэчрэИил кьэкIуэжауэ, ауэ зэуэ зыкыищIэжри, бжэр Iуихаш. Бжэщхьэлум тетым зэрыIуплгъэу, Хьэлимэт и пIэм ижыхьаш. ХьэзрэИил апхуэдизкIэ зыхьуэжати, зэуэ кыхуэцIыхужакьым. Асыхьэтым ар абы зыкIэ хамэу кыщычхьуати, я унагъуэ кыихьэрейуэ щытар армыра хуэдэт.

Цыхубзым шримыгъэблагъэм, езы ХьэзрэИл къэпсэлъащ:

– Хьэлимэт, сэ сыкъыщцэкIуар МэчрэИл и Iуэхум и пэжыпIэр бжесIэну аращ.

– Уэ зыгуэр къысшубзыщцIауэ ара? – щIэупщIащ Хьэлимэт, ауэ абы къыжриIэнур игъащцIэкIэ и щхьэр зыхуэмыкIуэнт.

ЗытэлайкIэ Iэнкуну щытри, ХьэзрэИл къиIуэтэжащ иджыри къэс ибзыщцIа пэжыр. Хьэлимэт и Iэпкълъэпкъыр зэщцIэкIэзызэрт, и щхьэм дэуея лъым, зыри зыхимыщцIэжу, хьыжыпIыжь ищцIат. Дунейр ихьуреягъкIэ къоджэрээкIри, Хьэлимэт зыри къыгурыIуэжкъым, зыри илъягъужкъым. Апхуэдээрэ ар зэуэ къызэфIомахэ...

ХьэзрэИл хуэмурэ мэлэбэ, Хьэлимэт IэщIэлъ сэшхуэр къыIэ-щцIехри, зыхелуж, абдежми щоджалэ...

ХьэзрэИл щэлIуу и пащхьэм къыщиукIурием, Хьэлимэт зыкъе-щцIэж. Абы ирихьэлIуэ Мадинэт къыщцIохьэж. Къэхьуар къыгурымы-Iуэу, ар къэщтауэ мэкIий. «ПсынщIэу дохутыр къеджэ!» – желэ Хьэли-мэт.

ХьэзрэИл и псэр пыт къыдейуэ нашэсащ сьмаджэщым.

Хьыбар щцIэпхьаджэр Къэбэрдей псом щыIуащ, МэчрэИли ар зэ-химыхуэ къэнакъым. Iуэхур зыIутыр къыщищIэм, абы къыгурыIуащ ищцIэн хуейр.

– Муштэфар, сэ иджы сымыкIуэжу хьунукъым...

– Сэ сщцIэрт, гува-щцIэхами уэ зэрыбгъээзэжынур, ауэ къысхуэмы-щцIэр пхуэхьыну зэманыр зыхуэдиизырт...

МэчрэИл Муштэфар и гьусэу къэкIуэжащ и унэ. Хьэлимэт ахэр къызэрилъягъуу, занщцIэу и нэпсыр къыщцIэхуащ. ЗытэлайкIэ Iэнкуну щытри, абы и лъым зыщцIэхидзащ, зыщцIэхидзащи, мэгъуэ, и нитIым ялъягъур и фIэщ мыхьужу. Хьэлимэт къыфIэщцIырт, зэриутIыпщыжу, МэчрэИл кIуэдыжыну...

– ЗэгъэцIыху, Хьэлимэт, мыр Муштэфарщ, фIы дыдэу слъагъу си ныбжьэгъуш, уеблэмэ къуэш сщцIащ, – жиIащ МэчрэИл.

– КъуэшыгъэкIэ дыщызэувэлIакIэ, ди яку щэху дэль хьунукъым, МэчрэИл. Пэжыр бжесIэнци, Хьэлимэтрэ сэрэ дызэрыстудентрэ дызэроцIыху. Ар сигу ирихуэ щытащ... Ауэ иджы уэрэ сэрэ ныб-жьэгъугъэкIэ дызэпыщцIащи, икьукIэ сыщогуфIыкI фи лъягъуныгъэр зэрыфхумэфам. СрогуфIэ насыпыфIэ физэрыхъужам, сэри си къару мащцIэ абы зэрыхэлъым, – жиIащ Муштэфар.

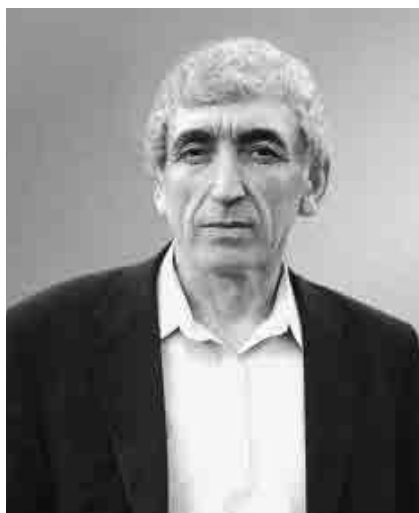
И адэр къэкIуэжауэ зэхэзыха Мадинэт унэм бауэбапщэу къы-щцIэлъэдэжащи, и адэм зыщцIэхидзауэ, зыщцимыгъэнщцIыжу IэплIэ хуещцI, икIи, бауэкIэщцI хьуарэ и псалъэхэр хузэпымыщцэжу, желэ:

– Папэ, дэнэ апхуэдиизрэ уздэщыIар? Щхьэ укъэмыкIуэжрэт? Сэ афIэкIа зыщцIыпIи узгъэкIуэнукъым. Уэ дунейм утету тщцIакъым, ахьу-мэ уздэщыIэм дынэкIуэнти... Сытым хуэдэу сигу укъэкIат сэ, папэ! Сы-тым хуэдэу сыпхуээшэат!..

МэчрэИл и нэпс къыфIекIуар хуэмыубыду и хьыджэбз цIыкIум и щхьэщым телъалъэрт.

Муштэфар, и гур къызэфIээрыхьарэ и нэпсыр ерагъкIэ зэтри-Iыгъэу, яхэплъэрт унагъуэ насыпыфIэм.

Бынунагъуэр зэдэгъми, алъандэрэ щцIагъэкIа нэпсымрэ иджып-сту щцIагъэкIымрэ зыкIи зэщхьтэжкъым. IуфIэгъуэ нэпст абыхэм я нэкIущхьэм иджы къежэхыр. Псэм фIэфI, гум фIэлъапIэ гуфIэгъуэ нэпст...

Сонетхэр

АЦКЪАН Руслан

126

273

Сэ нобэ жыжьэ сыкъоклыж,
сыдэмыкларэ пэт ди пщлантлэм.
Сызыхэтауэ хьуар уэ пщлатэм,
укъыспежьэну къыщлэклынт.

Ди унэм сэ сыщлэпшэжынт,
зыхуэсакъыпхъэ гуэрым ещхьу.
Зы джэ макъ гуэр плейтейуэ сежьэу
жэщ ныкьуэм деж сылурихынт.

Сыкъэушынт сэ бзухэм япэ,
сщыгъупщэжауэ си пщлыхьэлэр.
Си псэуклари къээзгъэнэнт.

Схьын хуейт сэ гъащлэу къыслъысыжыр,
нэхьыклар гущлэм щлэтлысыкларэ
нэхьыфлыр къыщлэувэу нэм.

274

Есыж дунейр, хьэуар мыдым,
къыптрихьэ сабэм укъысынущ.

ЕтхьэщI и напэр ди джэдум,
и гугъэу уэшх къригъэшхыну.

Хыхьэнут щIыльэм мывэу хьуар,
я хамэ хьуащ я жьауэр жыгхэм.
Дыгъэ и Iуфэр зылыгъуам
хэтщ IэщIэкIыну псыежэхьыр.

Дыгъэм зэIусэр къресыкI.
Зы пшэ хужь закъуэ сщхьэщосыкI,
нэщI хьуа си нэгум къыщIэмыплъэ.

ЕтхьэщI и напэр ди джэдум.
СфIощI фIэщхьуныгъэр сфIэкIуэдын,
абы и гугъэр къемыхьуалэм.

275

Зыгуэрхэм саIэтынут уафэм нэс,
емыплът сыкъехуэхыжым къысщыщIыным.
НэгъуэщIхэм зэуэ дамэр паупщIынут,
зэрыдэкIуэнур ящIэми гукъуэпс.
Нэхьыбэр, гу къыслъамытэххэу, блэкIт,
абыхэм гугъэр схуахьумэн ялъэкIт.

Зым хуэзмыгъадэ гуэрхэри сиIащ.
Сэ сыпсэуащ, абыхэм сафIэлъыкIыу,
атIэми я зы псалъэ сигу пымыкIыу.
Апхуэдэхэм я гъащIэр сыту кIэщIт.
ЗымащIэ фIэкI къалъымысарэ пэт,
зы Iыхьэ къыхалъхьащ сысейм жыпIэнт.

Схузэхадзащ си гъащIэр сэ куэдыщэм.
Сысейуэ къыхэнар абы хэт зыщIэр.

276

Къытригъээзэж зэпыту сэ сопщIыхь
уэнжакъым къриху Iугъуэ щымыIэжым.
Сольагъу ар зэм, мыпIащIэу пшэм хыхьэжу,
зэм щыIэщ си Iум иту къыщысщыхьу.

Жьэгу мафлэм ещхь си гуцлэм зэм щоджэгу,
зэм яжьэ упщлыуа иль хуэдэщ си бгъэм.
Си хамэу кыщлоклыж сызыпла гугъэр,
си нэгу кыщлыхьэу щытмэ нэщл хьуа жьэгу.

Блэклахэм си псэр щламыутлыпщыр сыт,
уэгу гьунэм нос щыжыслэм — клэлыджэжу,
кыхуейуэ и флэщ хьурэ, кыигъэзэжу?
Апхуэдэу щлэх ар здэклуэм нэмысын.

Ар жыслэ щхьэклэ, хэт нэхьыфлыр зыщлар.
Ар зэрыдмьщларэщ гьащлэм кыпызыщэр.

277

Уэсэпс тклуэпсым щхьэщэ сэ хузощл.
Уафэр зэрыщыту абы кьоцц,
ауэ сыту махэ, гьащлэ клэщл.
Дыгъэм ар ирифу кыызжалаш.
Езы дыгъэм дауэ щлын си флэщ,
имыгъуэту ирифын нэгъуэщл.

Уэсэпс тклуэпсым си щхьэр хузогъэщхь,
ар гуфлэгъуэ нэпсым изогъэщхь.
Куэдым я насып абы кыпхоцц,
ауэ сыту махэ, гьащлэ клэщл.
Сылуцлати нобэ зы нэхуцц,
и уэсэпсыр псэхэльхьэжым щыщт.

Ари дыгъэм ирифыну хьунцц.
Дыгъэр кыригъэлу кысщыхьунцц.

278

Зы пщэдджыжь гуэрым уэ укъэушыницц,
сыкьэплыхьуэнцц, кыпльысу гужьейгъуэр,
кыбгурымылуэу сыщлэклам сыт щыгъуэ.
Къэзмыгъэзэжыну кыпщыхьунцц.

Уэ зыпхьуэжынцц абдежым щыщлэдзауэ.
Сэ сыкьэнэнуцц сызэрыщытауэ.

Гу лбыстэххэнкыым уи псэм щызэблэкым,
аргуэру сыщлэкынщ, сыкъемыплъэкыу.

АрщхьэкIэ, махуэр и кIэм щынэсам,
сэ зыхэсцIэнуц сызэрыпхуэзэшыр,
фIы куэд зэрыбжесIэнур, нэггээзэжым,
сызэрытекIынур сызэсам.

ТIэкIу сыпсэуарэт си щхьэм сыхуитыжу.
СыкIуэнт, узыхэзнауэ хьуар уэстыжу.

279

Закъуэныггэм куэдрэ согупсыс,
щылэщ сепщIыхь защIэу нэху щызггэщи.
Си гур, жьым ихь тхьэмпэу, мэкIэзыз,
нэгу кыщIыхьэм хьуауэ ар си тепщэ.

ФIыуэ слъаггухэм сыкъаухьуреихь,
блэкIхэм я гулгыти сыщымыщIэ.
Ахэм я кум дэкIыу, кыспекIухь
закъуэныггэм щэхуу, ари сощIэ.

Зэ сыкыхуэнэным ар щIохьуэпс,
игу кыстезэггэнут мис итIанэ.
Сыт имыщIэм, сыкылыаамыггэс,
зэрызехьэу кьос си ужь итахэр.

А сызыфIэлкыкыр апхуэдизу
сохьуэпсэж сиIэну тIэкIурэ гьусэу.

280

Щэху Iэджэ иIэщ пшапэ зэхуэуггуэм,
гупсысэу кIэрыщIари сыт хуэдиз.
Хьэуар зэщIэщтэ уафэм кьех зэшыггуэм,
кыыхохьэ си льым, си бггэм мэхьур из.

Сыт хуэдэ хьуну кысхуеблаггэ жэщыр,
Абы куэд елытауэ кыщIэкынщ.

Шэдзэнуши шэдей псэун шлэрышлэу,
букъэкълж гуэрхэр хуейш зээгээдзэкълн.

Пышлэц нэхушым гугъэм я нэхъ иныр.
Слбагунш дунейм зэрызэтрихыр и нэр,
псом япэ дзыхъ кълсхуишл нэхъей и шэху.
Си гбуэгуш нэхушым здидз лъэныкбуэр нэху.

Псэун шлэрышлэу сэ шлэдзэнш шэдей,
бухаш кълплъысыр, жамылэ кълудейм.

281

Игъашлэми лъагаплэм сышошынэ,
абы кълызетыр гуныкбуэгъуэ куэд.
Шыхуплэм луту шылэц еуэ пшынэ,
сэ, сеплълыхамэ, си къларур сфлуклуэд.

Иужьклэ, кълсшышлар кълспкълрохъэжри,
сабийми сышыукълтэу изохъэкл.
Зэрыхъуклэ сэ шыхуплэм сылухъэжкълым,
аршхъэклэ лэмалыншэу ар кълшлукл.

Сытохутэжыр сэ шыхуплэ нэзым,
сезышэллэ къларури сымьшлэж.
Зыкълызашэкълу шытми дыгъэ кълуэпсхэм,
и шыллэр лъашлэм си псэм зыхецлэж.

Ухыгълэр апхуэдизу кълсфлэлуэхукълым.
Шынагълуэр ушехуэхырш, удэхуэхыу.

282

Дыгълэр еуэ кълкълуокл — кълуохъэж,
дыгълэгъазэхэр хълуаш шхъэуназэ.
Я луэху зэрыхълунум шымыгълуазэ
си гурышлэхэми захълуэж.

Си шытыклэр лъэтэгълуэм ешхъш,
сыхъэзырт, здээгълэзэнур сшлэжатэм.

Дыхьэшх сфIэщIу, бзу гуэрхэр золъатэ.
 Си гум уафэм и бгъуагъыр къепщ.

Дыгъэр еуэ къыкъуокI — къуохъж,
 лъэужь гуэр къыгъэнэхуу зэм-зэмкIэ.
 А лъэужьыр уэгу гъунэм йоуэкIыр,
 ар пхызышым улъэщIыхъэн.

СыкIэлъыджэм — си напэр текIынущ.
 Сиувэну иужь къыщIэкIынущ.

283

Къытощ жыг тхъэмпэ гъуэжьыр псы инам,
 илэж зы гугъэ закъуэр къызэпхыпсу.
 Сыт щIэнут сэ апхуэдэу сыкъэнам?
 Си гъащIэр пэльэщынкъым а гупсысэм.

ЗымащIэрэ жыг щIагъым сыщIэсынщ,
 дыгъэпс къеблыжа тIэкIур сигу пымыкIыу.
 Абдеж зэрыхъукIэ сыхэплъэнкъым псым,
 си махуэр ящысхъумэу си гукъэкIхэм.

131

Къухъэнщи дыгъэр, сэри сежъэжынщ,
 слэщIэкI мыхъуну гуэрхэм сакIэлъеIэу.
 СхутемыпыIэ си гур нэхъ тыншынщ,
 си натIэм итыр къызытхам сельэIум:

— Сахэбжэ жьым ихъам, хэхуам псы уэрым,
 сумытыж закъуэ и плэ имыкI гуэрым.

284

Си гъащIэр си дэуэгъум сыту ещхът,
 ар и щIэ къыдалъхъам пхутемыкIынут.
 Сэ зыщеспщыти щыIэт слъэмыкIыным,
 а хъэлым щыщ иджыри къэскIэ схэлъщ.

Нэху здэщым гугъэ Iэджэ си хъэзырт,
 сыпежъэрт къысхуэпIащIэу къысщыгъу дыгъэм.
 АрщхъэкIэ къыспэувт зыгуэр сыт щыгъуи,
 Iунт уафэгъуагъуэ, уэшхри къэсынт.

Си гьащIэр мы дунейм щекIуэкIым щыщт,
хыхьэжт абы, IукIуэтрэ кьэныкьуакьуэу.
Нэхь ерыщыж абы нэхьыбэм сищIт,
кьыхэкIми си льэр щыщIэху закьуэтIакьуэ.

Иджы си гьащIэм сыкьыфIэлүэхужкьым.
Дэуэгьуу щызиIар кьыхызохыжыр.

285

Зэгуэрым сэри щIалэу сыщытащ,
сащыщц уэ фIыуэ узэхэзыщIыкIхэм.
Ныжэбэ гуэрым пщIыхьым сыхэтащ,
уэ уэщхьу, псы кьнуам сызэпрысыкIыу.

Толькьунхэм мывэ кьэс сраудэкIт,
арщхьэкIэ сщIэрт сэ сыкьызэрельнур.
Зы фIыщIэ гуэр си гущIэм кьыщытэджт,
кьысщIыхьэжыну щытми схьар удыну.

Си гьащIэр кьэбгьэщIэжу зэм кьысщохьу,
сынаплээ сфIощI, льэныкьуэкIэ сыщыту.
Зэм сыпхуогуфIэ, зэм пхузощI гущIэгьу,
сэ сщIэжкьэ пхуэдэм и насыпым щIитыр.

Кьэсынщ и пIалыи, уэри жьы ухьунщ.
Сохьуапсэ зиIэnum пхуэдэ нэхьыжь.

286

МобькIэ зыгьэзар гьуэщэну жаIэ,
модреймкIэ кIуар кьыхокI кьыщымыкIуэж.
Сэ дэнэ сыздэкIуэнур-тIэ, си кьуэш,
иджыри кьэс си гьуэгур зэ схьуэжакьым?

МобькIэ кIуам сольагьур и Iубахьэр,
гьуэжь хьууэ хуежьа мэзым хозэрыхь.
МодреймкIэ кIуам сылрыхьуэу зызоплыхьь,
бгым еуэкIауэ кьыщIэкIынщ и льягьуэр.

Иджыри кьэс си гьуэгур зэ схьуэжакьым,
сэ дэнэкIэ згьэзэну-тIэ, си кьуэш?

Сыхуейми, хэт сыщигъэтын мыбдеж,
ТэкIу зыпIэжъам, ухэхупэну жаIэ.

ХэкIыпIэр уэ зэрыщIэр к'ощ уи нэгү.
Си шынэхъыщIэ, к'ысхухэх зы г'уэгу.

287

Уэздыгъэми езым и пэж иIэжщ,
ефIэкIыу езы дыгъэм и гугъэжщ.
Жэщ кIыхъым, псори нэхъ к'ыщыхуэнык'уэм,
щыхэтыр мис а дыгъэр сыт л'энык'уэ?

ИтIани, к'эзыгъанэу ежъэжам
зэкIэлъхъэужьу псори пежэжъэнщ,
нэхульэ к'ыщI к'удейуэ зэралъаг'уу.
Удзыпэ к'эскIи теувэнщ а л'аг'уэм.

Хъэзырщ щIэпхуэну к'уршхэр зи инагъ,
пагагъэу яхэлъари хуащ ищIагъ.
Уэздыгъэм ар иригъэхын хулъэкIк'ыым,
зэгүэпурэ щисыжи ар к'ыхокIыр.

133

ЩищIэнур дэнэ бгъэункIыфI хуу уэздыгъэм
мы дуней псор зэригъэхуабэр дыгъэм.

288

Iыхыищу си гухэлъхэм загуэшащ,
солъагъу, нэхъыжь-нэхъыщIэкIэ увауэ.
Си сабиигъуэм ейуэ хуар гуфIэгъуэщ,
я гупцIанагъым нэпс к'ыпфIыщIишынщ.

ЩIалэгъуэм к'ыслъыгъэсыр Iэджи хурт,
гу лъызмытэххэу блэзгъэкIари хэту.
Гухэлъ к'ысхуэзыщIын сыхуэзэрт куэду,
Си машIэр езым фIыуэ схуэлъагъунт.

Си гъащIэм к'риубыдэу куэд слъэгъуащ,
сыкIуащ, к'ыспежьэу хуам саблэхуэпсыкIыу.
Зэрыхъри гъэхэр, уафэм щIэкIуэсыкIыу,
си гъащIэм и гуэшыкIэр хуащ нэгъуэщI.

Сэ фЫгуэ сымылгагъу дунейм тетыжкЪым.
СыкЪэзылгагъунщ сымыгъуэтыжыр.

289

И гугъу кЪысхуэщI зэрекIуэкIам уи гъащIэр,
гурыщIэ нэхур си бгъэм ищIу щыз.
Уэ кЪысхуэпIуатэр гум имыхуж защIэщ,
си гъащIэм щыщу хэтри сыт хуэдиз.

И гугъу сыгъэщI зэрекIуэкIам си гъащIэр,
мышхуэдэ махуэ куэдрэ кЪыслъымыс.
НыпхуэсIуэтэнур кЪыщIэкIыжми мащIэу,
уи гъащIэм щыщу хэтыр сыт хуэдиз.

ДыкЪекIуэкIащ ди гугъэхэр зэгъусэу,
ди гъуэгу щызэхыхъаи кЪызощIэж.
Куэд пщIэншэу кЪыщытпоплъэ дэ уэгу гъунэм,
дыхунэсакЪым псоми — гъащIэр кIэщIт.

КЪэкIуэnum мащIэ хъунщ дэ хэтлхъэжынур.
БлэкIам кЪыхэтхырищ дызэрыпсэунур.

290

Жъапщэми фЫгуэ илгагъу и мащIэ,
ар псэншэ дьдэуи кЪыпщремышъу.
Гухэль IуэтэкIэщ абы имыщIэр,
игу ильымрэ ищIэмрэ зэхуэмышъу.

Уэгу кЪащхъуэм хуелэу дэкIея жыгыр,
Iэплэ хузощI желэри, зэфIешIыкI.
ГуфIэу унащхъэхэм кЪыщжежыхъыр,
ахэр тричу и гущхъэ кЪэмыкI.

ЩIогъуэж иужькIи, щэхуу мэгъыжыр,
псым хуэтхъэусыхъурэ псыхъуэм дэтынщ.
И нэр игъэпщкIуу псыри йожэхъыр,
зэ кЪызэриурэ и псэр мытынш.

Ахэр щыслъагъукIэ, си гур мэкъутэ.
Сыту гугъу ехърэ и псэм хуимытыр.

СаблокI абыхэм. Щатэу ныскIэлъоплъ
ячыну зы лъэбакъуэ хуимыт жыгхэр.
«Уи гугъэ хъунщ уэ унэсыну жыжьэ», —
щегупсыс дьдэм, тхъэмпэр къаполъэлъ.

ДызэпызыщIэу, дякум дэлъыр сыт?
Ди гупщIанагъыр армырам сымыщIэ.
Сыт щыгъуи ди гурыщIэр дяпэ ищу
дезыгъэсар мы жыгхэм сэрэ хэт?

Пейтеймэ дигу, дызэхуэхъуащ псэлъэгъу,
дызэрыгъуэтащ дэ сытым щыгъуи.
Иджы, сэ къыслъэщIыхъэрти си жыгъэр,
сепIэщIэкIащи тIэкIу — къысхурагъэгъу.

Сэ нобэ къысщыщIар згъээкIуэжынщ.
Мис абы щхъэкIэ хуейщ къээгъээжын.

Пщэдджыжь къэсыху сыхуозэ а цIыхубзым,
Уэрамыр пыгуфIыкIыурэ къепхъэнкI.
ПхъэнкIакIуэм и цыгъыныр щыгъыщ екIупсу,
жыхапхъэр бгъэм щIикъузэу кърехъэкI.
Ар къыпщыхъунуц зым емыгупсысу,
уэрамыр къабзэ зерищIыным фIэкI.

АрщхъэкIэ зэхэсхащ ар хэщэтыкIыу.
ИтIани и щэтэкIэр зым емыщхът.
Ар, хэгъуэщэжри зэрыпыгуфIыкIым,
хъужащ и нэгум къищ гуапагъэм щыщ.
Къракъухъыжынщ уэрамыр блэкIхэм,
аргуэру, гуфIэу, ар ипхъэнкIыжынщ.

Ар псом нэхъ насыпыфIэу къыщIокIыжыр.
Мэпсэу щигъафIэм игу цыгуфIыкIыжу.

Гъэр исыкIынщ, лэщIыгъуэри икIынщ,
сыщымыIэжу сэри кыщIэкIынщ.
Уэ, зимыIэжым и псэм хэлыа куэд,
дунейм щызеуэ си псэр ныхуэкIуэнщ.

Ар хуэныкъуэнущ уэ уи зэхэщIыкI.
КъекIуэкI псэукIэм зыри химыщIыкI.
Зэгуэр хэщIапIэ нэху абы иIащ,
лээхуэщу кыщилытыи ар щыIащ.

Иджы хуабапIэ гуэрым ар щIохуэпс,
уигу плъам и зы планэпэ кылыгыгъэс.
КъыхэкIми щепхужъэж, кыгурыIуэнщ,
хэщIапIэ лыхуэу нэгъуэщIыпIэ кIуэнщ.

А зыхэтыну псор кысхуигъэгъуну
сэ нобэ куэдрэ си псэм сельэIунущ.

Сымыгъуэтыну гуэрым сыщIохуэпс.
Сыхуейкъым Iэгум илбу слыгтэ хъунум.
Абы сщIэ пэтми сыкыыхуэнэжыну,
модрейм къарууэ сиIэр лызогъэс.
Мис а щытыкIэм сыткIэ сэ седжэн.
Ара кысфIощI си гъащIэр зыщIыр кIэщI.

Кыслымысынур пащхэм щоджэрэз
си натIэ хъунур къуэтщI планэпэ гуэрым.
Хегъахуэ зым си узым махуэ къэс,
адрейр хущхуэхъэ дэнэ щIыпIи кIуэнущ.
А тIум яку сьдэтыхукIэ, гъэхэр йокI.
АрщхэкIэ зимыхуэжу псэм кыщIокI.

Жъы мэхъу си натIэм итыр, сэщхыркъабзэу.
Нэхъ щIалэ хъууэрэ макIуэ сызэхуапсэр.

Мы жэщыр щызогъакӀуэ тенджыз Ӏуфэм,
хэскъузэу Ӏэгур слыгъщ и гъунэр щӀым.
Мыбдеж щызекӀуэу сфӀэщӀыр зы унафэщ,
тенджызыр щымщи, дуней псори щымщ.

Мэтхытх си щӀыфэр, сыхэплъэху тенджызым,
ар щышынагъуэр щымыбауэм дежщ.
Еспэхми хъэуа къабзэр си бгъэм щызу,
зыгуэр иужькӀэ си тэмакъым телъщ.

Зы бампӀэ гуэр тенджызыр зэрыхэтыр
солъагъу, ибзыщӀми къимыгъанэу лъэкӀ.
Абы зэм-зэмкӀэ, Ӏуэхум щымыщ хуэдэ,
и напэр нэпкъым къыхурехулэкӀ.

Къуэншам и плъэкӀэ ищӀу мэгуэлъыж.
Апхуэдэм деж ар сфӀэгуэныхь мэхъуж.

ЩопӀэнкӀыр уэшхыр щӀыбым, мафӀэм ещху.
Си пэшыр щӀыӀэщ, сигури щӀыӀэм ес.
Зыгуэр къызэрыкӀуэнур си псэм ещӀэ,
абы зэрыщрэ нэху сэ согупсыс.
КъэкӀуэнущ ар, къыздихъу къаруущӀэ,
хэмыт апхуэдэр къыщеджэnum ежьэу.

Къэсынщ ар, и гум илбыр щӀэту и нэм.
Зэпиплъыхьынщ, къызэрыщӀыхьэу, унэр,
хэт хуэдэ уасэ гуэр игъэувыну.
СыблэкӀрэ пэт щӀыхугъэ ар схуэхъуат,
«сыныкъуэкӀынщ» щыжиӀэм, згъэщӀэгъуат,
слъэгъуат и псалъэр зэригъэпэжэнур.

КӀуэжынущ ар, къызэрыкӀуам хуэдабзэу,
къемыджэу зы, сымыщӀэу сыщӀехъуапсэр.

ЗысІэжьэ хъуащ щІэкІыбжэм сыщынэсым,
 езыри хъуакІэщ къыспэувым ещхь.
 СыщІокІри, щызогъэпщкІу нэр уафэ нэзым,
 нэхъ гъунэгъу гуэрхэр си гум плъапІэ ещІ.

Нэхъыбэщ къысхуэкІуэnum сызэрежьэр,
 зыгуэрым упэплъэныр сыту гугъу.
 КъэкІуэнри къэмыкІуэнри си псэм ещІэ,
 итІани, сымыгъафІэу гугъэр мыхъу.

Езыри, и фІэщ хъужу, сятэ йощыр.
 Сэ, Іэджэ скІэрыщІащ, ськъыкІэроху.
 Жыг щхъэкІэхэр, сэ зыкъыздащІу, йощІэ,
 зэм тхъэмпэ, къыкІыу куэд, зыІэпагъэху.

А псом, сыт сымыщІами, сэ семысэ.
 Сохъу, зисчу, сыщІэпхъуэну зэзэмызэ.

Джэ макъым ськъыдеш ныщхъэбэ пщІантІэм,
 арщхъэкІэ сятэ ныподжэж нэгъуэщІ.
 А макъым апхуэдизу сэ сежьати,
 мы дуней псом лей сыщыхъуа къысфІэщІт.

ПІланэпэм дэсщ, пІейтейуэ къапльэу, ди хъэр,
 щІрапхым егупсысу арагъэнщ.
 Лей къытехъэнкІэ мэхъу, уэрамым дыхъэм,
 къыхуаІэ лъагъуныгъэм ар и гъэрщ.

Дэслъэнщ абы, жызмыІэу зыри, си Іэр,
 Езыр губзыгъэу си нэм къыщІэплъэнщ.
 Абыи ещІэ къежьэ зэрыщыІэр,
 Сэ схуэдэу, ари гугъэм пэмыльэщ.

Аргуэру къоІу джэ макъ, гур игъэпхъэру.
 ЗэпхыдэІукІыу, къыщолъэтыр хъэри.

МафIэгум сису жыжьэ гуэр ськIуэнут,
зэм сыIурихьу, зэм ськIэушыжу.
ГъуцI зэрышх макъ мафIэгум нькIэлъыжэр
макъамэ псэгъэтыншу къысщыхъунут.

ПIэщхьагъ гупсэху сщIыжынти си щыгъыныр,
сыгъуэлъыжынт, гухэцт зимыIэм ещхьу.
КъызэднэкIынти псынщIэу губгъуэ нэщIхэр,
дыхуэблэгъэнт сьздэкIуэр IупщI щыхъунум.

Сэ, дауи, гъусэ гуэрхэри силэнут,
хэт щыму, хэти и жьэр зэтримьшIэу.
Зы псалъэ гуэрхэр сэри згъэтIыгъуэнут.

АрщхьэкIэ гъуэгур куэдрэ схуэмыхъынут.
Зы къэувыIэпIэ гуэрым, къуаргъ тIысышIэм,
ськIыщикIынут, згъээжыну унэм.

Мыр сыт гухэль, кIуэжыкIэ лъэпкъ имьщIэу,
тригъэлэнкIэ хъунуц си гур тIыгум.
Ськъришэнри хэльщ абы утыкум,
емьплъу зыкIи здынэсам си ныбжьыр.

ИтIани, фIыщ апхуэдэу упсэуну,
тIэкIу угузавэу, тIэкIуи упIейтейуэ,
куэдыщэ зэрымышъур уэ кыштехуэр
кыбгурыIуэжрэ — къэбгъэсэбэпыну.

ТIэкIу езгъэлейуэ къызжреIэ хэти,
а псор сIэщIах къысфIэщIмэ, ськIоскIэ.
КъысIуроIэфIэ нэхъри махуэ къэскIэ
мы гъащIэр, и дыджагъри зэрыхэту.

Сопсэу куэд щIауэ, сытекIуэтми хъунут.
Мыр сыт дуней, ухуейм пхуэмыужэгъуну.

Си анэ дыщэм щэхуурэ сопсалъэ,
 си адэм куэдрэ щыму согупсыс.
 СиЛэжкъым тІури. Хьэршым нэскІэ дэлъыр
 фэ фощІэ, абы псэ фІэкІа нэмыс.

Къытесчу лъакъуэр къыкІэрыпщІэ щІыпщІэм,
 сыпхокІри губгъуэм, Іуащхьэм сыдокІуей.
 Нэхъ пэгъунэгъуу симыЛэжхэм я псэм,
 сотІысри, уафэ лъащІэм сыдоплъей.

Сыкъыщальхуа къуажэжъыр дэтц си щІыбым,
 абы и гъащІэр мыпІащІэгъуэм ещхьц.
 Къызош дзапэ уэрэд акъужьым щІыгъуу,
 плейтейуэ хуежъа тхьэмпэхэр мэщхьыщхь.

Зэ догуэт! Си тхьэкІумэр тхьэкІумэжым,
 уэрэдым и ежур къоІукІыр хьэршым.

ИгъащІэкІэ сщІыжынкъым лъагъуныгъэ, —
 сигу дапщэрэ ислъхьами сымыщІэж.
 Мис апхуэдизри ар сэ сцогъупщэж,
 щІэшчыгъуэ гуэру къызитыжу гугъэ.

КъокІуэж гукъэкІыж ІэфІхэр япэщІыкІэ,
 имыхуэ ахэр си бгъэм, мыхьуми куэд.
 Сызыхьума псэхугъуэр сэ сфІокІуэд,
 зызышэщІа си лъынтхуэр сфІощІ зэпычу.

Си нэгу къыщІонэ зым емыщхь щІыхубзыр.
 Аргуэру си гум лъагъуныгъэ ещІ.
 Ар си щІалэгъуэм згъэунэхуахэм ещхьт,
 арщхьэкІэ гуныкъуэгъуэщ къыслъыгъэсыр.

ГущІэгъу къысфІыхопшахуэ лъагъуныгъэм.
 Сэ схуэгъэвынкъым лъагъуныгъэ ныкъуэ.

Иджыри къэскIэ дэнэ уцъыла? —
 щIэупщIэ хуэдэ къысщхьэщохъэ пшэхэр,
 сызэпапльыху, нэхъри къольэхъшэхыр,
 зыгуэркIи ягу къысщIэгъуу къысщыхъуащ.
 Гу къыслъатакъым, гъащIэ гъуэгу къэскIухукIэ,
 къетхъуху цхьэр, езыхэм ещхь сыхъухукIэ.

Иджыри къэскIэ дэнэ сыщыла? —
 а упщIэр сэ езыми зызотыжыр.
 ЗымащIэщ си зекIуапIэу къээгъуэтыжыр,
 атIэми сыту гугъэ куэд сиIа.
 Сэ сытетащ иджыри къэскIэ щIыльэм,
 къыхэкIыу щыспшыныжи стемылъ щIыхуэ.

Я упщIэр пшэхэм ирехъэжъэ жьыбгъэм.
 Си упщIэр, узу, къинэжынущ си бгъэм.

КъэкIуэну гъатхэ гуэрым къыхуокI си нэ,
 абы сынэмысыныр лIэм и гъунэщ.
 А гъатхэр нэгу къыщIохъэ зэпымычу,
 сыщIигъэгушхуэм зыри хэзмыщIыкIыу.

А гъатхэм си гухэльхэр дэгъэгъэнущ,
 сфIахьар къэзыхъыжынуар арагъэнущ,
 Къыхъыжым щыщ езым къыслъымысыжми,
 нэгъуэщIхэм зэщIракъуэ, сехъуэпсэжу.

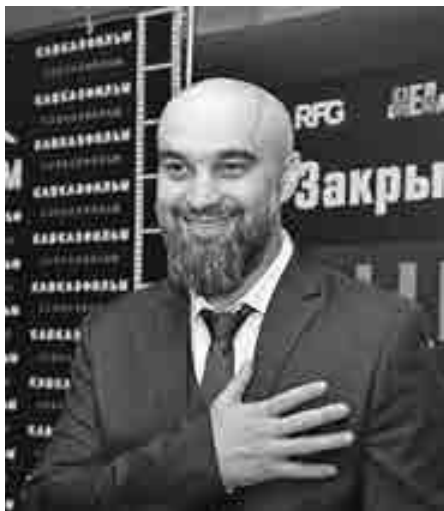
Апхуэдэ гъатхэ гуэрым къыхуокI си нэ,
 псэр игъэтыншрэ, си гур игъэину.
 Абы хузэфIэкIыным сегупсысым,
 согугъэ къиутIыпщыну бзагуэм и бзэр.

А гъатхэр къыщыкIуэнур сэ сымьщIэ.
 Ар зэ къэкIуэнущ, аращ псом нэхъыщхьэр.

АДЫГЭ КИНОР УТЫКУ КЪОХЪЭ

Ноябрым и 7-м щидзауэ УФ-м и кинотеатрхэм щоклуэкI театрым-рэ кинонрэ я режиссёр цIэрылуэ, АР-м гьуазджэмкIэ щIыхь зиIэ и лэжьаклуэ ЕмкIуж Андзор триха «Невиновен» фильмыр.

«Гуапагъэр цIыхум кы-далъху», – жиIащ Конфуций. Ауэ кинон щыдолъагъу цIыхур гу-щIанэу дунейм кытехъэ щхъэ-кIэ, хьэл мыхьумыщIэ зэрызы-хильхьэфыр, фIымрэ Iеймрэ зэб-гъурьту кызырызэдэгъуэгуры-кIуэр. Дауэ а тIур зы дунейм зэ-рытезагъэр? Лейр пхуэгъэгъуну? Бийм уегуэпэкIыфыну? ЦIыху гьащIэм нэхь лъапIэ тет дунейм? Уэ пхуэдэм ажалкIэ ухуэупсэ хьуну? ЦIыхугъэмрэ гущIэгъумрэ, цIыхугъэншагъэмрэ пхъашагъэм-рэ, дэтхэнэра нэхь лъэщыр? УпщIэ куэд гум кыщызыгъэуш, жэуап купщIафIэхэр щыбгъуэт фильмщ зи гугъу фхуэсщIыну.

142

Кинон кыщыхьу Iуэхугъуэ нэхьщхьэр, иужькIэ сюжет гьэщIэгъуэн кызырыкIыр – зы лъэпкьым щыщ щIалэр нэгъуэщI лъэпкь кыыхэкIам зериукIырщ. Ауэ режиссёрым зэрыжиIэмкIэ, кинон кызызыщыгъэлыгъуамкIэ, яукIари зыукIари кьуаншэкьым, тIури хейщ. Апхуэдэ щыIэ?

Къохьу апхуэдэ. Мы махуэхэм цIыху цIыкIум яхуэмылуэтэжу здэкIуэ фильмщ «Кавказфильм» киностудием (унафэщIыр ЕмкIуж Андзорщ) трихар. Ар ноябрым и 6-м дахэу утыку кьрахьащ, ноябрым и 7-м Урысей псом щежьащ гьэлыгъуэныгъэр. Кьэлылуэурэ прокатыр кьэзыщтэ кьалэхэм я бжыгъэм хэхьуэ зэпытщ. Ар гуапэщ. Кьэрал псор йопль ди хэкужьым и беягъыр, ди лъэпкьым и хабзэ да-хэр, ди цIыхухэм я дуней тетькIэр кызыыхэщ, дунейм щеклуэкI кьэхьукъащIэхэр Кавказым щыпсэу цIыхум и нэкIэ зэрилыагъум теу-хуа фильмым.

«Невиновен»-м щIэлъ гупсысэ нэхьщхьэр зейр абы и ре-жиссёрыращ. Сценарийр тхынымкIэ дэлэпыкьуэгъу кыыхуэхьуащ КьШР-м щыщ тхакIуэ, усакIуэ, драматург Шьд Юрийрэ (иджыблагъэ дунейм ехыжаш, ди жагъуэ зэрыхьунщи) «Кавказфильм» киносту-дием и оператор-постановщик, драматург щIалэ Хьэкьул Ратмиррэ. ИлъэситIым кьриубыдэу кинон трахри, дунейпсо мардэм изэгъэным-кIэ (постпродакшн) зы илъэскIэ Москва щелэжьыжаш. Дунейм кы-техьащ адыгэ лъэпкьыр зэрыгушхуэ хьун, дунейпсо утыку ипхьэну узытемыукIыгытхьын, лъэпкьым ижь-ижьыж лъандэрэ кыдекIуэкI хабзэжхэр кызыыхэщ фильм телъыджэ.

Сыт ар нэхьри тпэгъунэгъу зыщIыр? Дауи, ди артист цIэрылуэ-хэр зэрыхэтырщ. Лыхьужь нэхьщхьэр КьБР-м щIыхь зиIэ и артист, ЩоджэнцыкIу Алий и цIэр зезыхьэ Кьэбэрдей кьэрал дамэ театрым и артист пажэ Хьэмырзэ Ахьмэдщ. Айтэч и ролыр хуабжьу хьэл-щэныфI

защIэкIэ псыхыаш. Адыгэ цIыхухыу зэпIээрытым, щIэныгыэ зыбгыэдэлгым, пэжымрэ зауагыэмрэ япэ изыгыэщым, гыащIэм хуэIушым, и дэтхэнэ лъэбакъуэри зэпэзышэчыфым, нэхыщхьэраши, адыгэлI нэсым и шапхьэщ Айтэч. Ахьмэд а ролыр апхуэдизкIэ дахэу игъээщIаши, джэгуауэ фIэщщIыгыуейщ, дунейм зэрытетым хуэдабзэу хэтауэ кыппшегыэхуфри.

Апхуэдэ дыдэщ анэм и ролыр Андзор зыхуигъэфэща, КъБР-м щIыхь зиIэ и артисткэ, ЩоджэнцIыкIу Алий и цIэр зезыхьэ Къэбэрдей къэрал драмэ театрым и актрисэ Тхьэщыгыуей Жаннэ. Зи бын зыфIэкIуэда анэм и гум щыщIэр псалъэкIэ кыпхуэIуэтэнукуым. Кином хэт Зери и псалъэр мащIэщ, ар мэгуIэ, мэхыщIэ. И кыуэ нэхыжым и хьэдэр кыщыдахьэжым ар кызыэрикыугыкIымрэ и кыуэр зыIэщIэкIуэда бзаджащIэр и пашхьэ кыщрагыэувэм и псэм тель бэлыхьыр ирикыхыу и бгыэфэм зэрыщIиубыдэмрэ гуми псэми кытехьэлъэ теплъэгыуэщ. Жаннэ и ролыр и псэм щыщ Iыхьэ гуэру кыппшегыэхуф, анэпсэ махэм ишэчыфынур зыхуэдизыр а дакыкыэ бжыгьэм уи нэгу кыщIегыэувэф.

Режиссёрымрэ актёрхэмрэ.

Иджыри зы лIыхьужым щхьэхуэу и гугыу щIыпхьэщ. Ар фильмым и кIыхьагыкIэ псалъалэу щымыт пэтми, Iушагы куэд кызыпкырыкI Хьэлыуэщ (Куэтэншы Тимур). ИгыащIэми жылэ къэс дэсщ адрейхэм емыщхьэ зы цIыху. ДелэкIэ еджэми, ахэр цIыху кызыэрыгуэкI куэдым нэхьрэ щынэхь губзыгыэ щыIэщ. Ахэр еншэщ, фIэрафIэщ, дахэм, пэжым, фIым я тельхьэщ. Уеблэмэ цIыхубэм нэхьрэ нэхь гуащIэу зыхащIэ гуапагыэм и IэфIымрэ ем и дыджымрэ. Хьэлыуи апхуэдэщ. И цIэм кыегьэлъагыуэ лъэпкыым быдэу зэрэпхари, фIымрэ

екIумрэ зеришапхъэри. Фильмым и кIыхагъкIэ Хьэлыуэ япэщIэтщ зызыгъэпхъашэхэм, пэжыр зи гъуазэхэм я тельхъэщ, зэныкъуэкъухэм я щыблэIушщ, зэгурымыIуэхэм я чэнджэщэгъуш. ЖыпIэнуракъэ, роль тельдыджэщ Хьэлыуэ и ролыр, ауэ нэхъ хейм тохуэ жыхуаIэращи, кинор гушIыхъуэ еух.

Режиссёрым и лэ-жыгъэр кыщIехъулIам и зы Iыхъэщ актёрхэм я Iэзагъыр, ауэ абы и хэкIыпIэр пасэу иубзы-хуат ЕмкIужым. Абы кызыэрыджиIамкIэ, сценарийр тхын щIимыдзэ щIыкIэ зи гугъу тщIа ролхэр зыгъээщIэну актёрхэр кыыхихакIэт, и щхъэм щызэригъээзхуакIэт. Арагъэнщ фильмыр апхуэдизу гушIэм нэсу щIыщытыр. Хьэщэ Къанщобий, Хьыдзэдэ Борис, КIэмыргуей Валентин, Шыпш Къантемыр, Къардэн Заур, ХьэхъуапщIэ ФатIимэ, Шыдгын Тимур, Зэмай Аминэ – театрым и актёр Iээхэр – кино утыку иришащ Андзор иКи къайхъулIауэ жыпIэ хъунуш.

Кинор щытрахым щыгъуэ.

Фильмым кыщыгъэльтэгъуащ адыгэм кыдалгагъу Iуэхугъуэ куэд. Хуабжыу гукъинэжщ щIалэ хъыжъэ, лы ткIий, леймыгъэгъу Мурат (ДыщэкI Замир) и образыр. И къуэшыр зыукIар псынщIэу кыгъуэ-ту иль ищIэжыну йольэдэкъэщыкI Мурат, абы и тельхъэхэри мащIэкъым. Ауэ гъащIэм хуэнабдзэгубдзаплъэ нэхъыжхэр, акъыл зетеу-быдакIэ гупсысэ Айтэч сымэ токIуэ абы. Нэхъыщхъэращи, анэм хуегъэгъуф лей зезыхъа щIалэм IэщIэщIа щIэпхъаджагъэр. Анэм и пащхъэ кърагъэува лыукIыр и къуэм и ныбжынураш, абы и адэ-анэр зэрыса мафIэгур Кавказым щыщ бзаджащIэхэм къагъэуащ зэгуэр, цIыкIуу ибэу къэна щIалэщIэр уэрамым кыщычхъуащ, хъэулейхэм зыхашащ, «нэхъыщхъэхэм» ягъэлажъэ лейзехъэ гупым ящыщ зы хъуащ. Анэм кыгуроIуэ зи сабиигум дыркъуэ тель щIалэр зыгуэрхэм «Iэмэпсымэу» кызыэрагъэсэбэпыр, и гум техуэрэ хуигъэгъуфмэ, абы и гъащIэр зэрихъуэжыфынур, лы укIыныр кызыэригъэувыIэнур. Араш Айтэчи зи тельхъэр. Егор (Проскурин Артур) зэрихъа лейр хуэзыгъэгъуну хуей-хэмрэр ар зыукIыну ильэдэкъэщыкIхэмрэ къаувыхъауэ пщIантIэм щыдэтым; анэм ищIэнумрэ жиIэнумрэ пэплъэу лы гупыр щызэхэтым; шэми шхуми ису гуIэгъуэр зытель анэр гукIэ щычэнджащэм... Нэпсыр кърегъакIуэри, гушIэр зэрегъэдзэкI.

Дауэ а къомир лъэпкъым щымыщ цIыхум зэрилгагъур? Москва къыкIа следователыр къэхъукъащIэм кIэлыоплэ. Къэрал хабзэм тету Iуэхур зэфIэхыным кытекIухъа бзылхугъэм илгагъур фIетельдыжэщ. ЛыукIыр гуауэ кызылгысахэм я пащхъэ ипшэныр фIэшынагъуэщ Аллэ (Дрожжинэ Татьяна, АР-м щыщ актрисэщ),

узыпэмьшлға гуэр кьэхьункІэ хьунуш, лей зезыхьар жэуапым иришалІэмэ нэхь кьештэ. Ауэ ди щІалэ губжьахэм зрадзыну хьэзыр пэтми, анэм лЫукІыр зреубыдылІэ, Егор щхьэхуит мэхьу, лейзехьэм хуэдэлашхэхэм я губжьыр иракьух. Аллэ ильагьур и фІэш хьуркьым. «Кьэхьур сыт?» – щІоупщІэ. «Льэпкь хабзэщ, – ират жэуап. – Анэм игьэгьуащ». Апхуэдэуи а тепльэгьуэм кьыхош адыгэм и бжэшхьэІу кьебэкьуа бийр хьэщІэ зэрыхуэхьур, зыри еІусэ зэрымыхьунур.

Кином нэхьыщхьэу укьызыхуриджэр мис аращ. Зи кьуэ яукІа анэм зыукІам хуегьэгьури, лыгьгажэр кьызэтрегьэувыІэ.

Адыгэ кьуажэм, хьэблэм, пщІантІэм, унэм деж щегьэжьауэ а жылэм дэлъ хабзэмрэ щекІуэкІ адыгэ гьащІэмрэ кьыщыгьэлъэгьуащ мы фильмым. Ауэ щыхьукІи, дунейпсо мыхьэнэ зиІэ Іуэхугьуэщ лъабжэ хуэхьуар, цІыху куэд зыгьэпІейтей кьэхьукьащІэш зыхуэгьэпсар. Режиссёр ЕмкІуж Андзор зэрыжиІэмкІэ, цІыху зэхэгьэж, льэпкь зэныкьуэкьу, щІалэгьуалэ зэпщІэувэныгьэ щыІэн хуейкьым. ЦІыху гьащІэр зыщ зэрыхьур, ар зым адреім Іихьныр кьезэгьыркьым. ЗэгурыІуэрщ, шыІэныгьэрщ, мамырыгьэрщ мы дунейр щызыгьэІэри, зэтэзыІыгьэри. Мис ахэраш адыгэ кином цІыхубэр кьызыхуриджэ гупсысэ нэхьыщхьэр.

Фильмыр кьыщыдэкІа махуэм ирагьэкІуэкІа пресс-конференц.

* * *

Кином Урысейм щеплгахэр я гупсысэхэмкІэ кьыддэгьуащ:

Щхьэлахьуэ Светланэ (театр критик, Мейкьуапэ): Мейкьуапэ дыщеплгаш Адыгэ Республикэм гьуазджэмкІэ щІыхь зиІэ и лэжыкІуэ ЕмкІуж Андзор и «Невиновен» фильмым. Андзор дэ фІы дыдэу доцІыху ди театрым щищІа лэжыгьэ телъыджэхэмкІэ. Иджьыри кьэс театр режиссёру тцІыхуамэ, иджы кинорежиссёру ди пашхьэ кьыхьащ. Ар щІэкьым. Апхуэдэ лъэбакьуэ зыча ипэ итащ адыгэ щІалэм. Кьа-

пштэмэ, ЕмкГужым режиссёр курс нэхышхьэхэр кыщиуха и егъэджакГуэ Захаров Марки и театр лэжыгъэмкИи, и кино ГэдакгъэщГэкГхэмкИи цГэрыГуэт. НэгъуэщГ лъэныкГуэкГэ къапштэмэ, кинор куэд щГаш Андзор и гъашГэм кызырыхыхьэрэ. Ар «Мосфильм»-м щылэжыш, фильмхэм, телесериалхэм хэташ, Налшык кыигъээжа нэужыи, клипхэр, рекламэ роликхэр трихаш, ди театрым щыщыГэми, араш дгъэлъэгъуэну спектаклхэр дахэу цГыхубэм я пащхьэ ирихьэн щГэзыдзар. АбыкГэ жысГэну сызыхуейраши, ЕмкГужыр кинор зэрымыщГэкГэ кыщыхутахьым.

«Невиновен»-м Андзор и творчествэм и зы напэкГуэщГыщГэ кытхузэГуихауэ араш. Мыбы адыгэ щГалэр и режиссёрщ, и сценаристщ, и продюсерщ, уеблэмэ, актёру дахьыкГэ зы-тГукГэ хэтщ.

Кинор ущеплкъГэ, тезыхахэр джэгурэр, къафГэмыГуэхурэр трахауэ кышщохьу, апхуэдизкГэ дахагъэрэ псынщГакГэ псыхьаши, псэм кыытемыхьэлъэу зэхэгъуаши. Пэжщ, нэпс кызыгъакГуэ, гум хыхьэ сценэхэр хэтщ, итГани цГыхугур щыз зыщГ гупсэхугъуэкГэ кинор зэрыгъэнщГар телъыджэщ. Ар кызыыхэкГыр, дауи, сыт хуэдизу гугъуу зэхэхуэна сюжет имыГами, тыншу кызырыбгурыГуэрщ, наГуэу уи нэгу кызырыщГигъуэрщ, къэхьукъащГар нахуэу кыигъэлъагъуэу, ар зэрызэфГэкГыжри ГупщГу зэрыгъэпсарщ.

Сюжетыр зыи емыщхь зыщГыр кинор лъабжэ хуэхьу Гуэхум и зэфГэхыкГэ хьураш. Лейр бгъэгъуфу щытыпхьэщ. Зыгуэрим кыигъэувыГэн хуейщ а лыгъажэр. Арыншамэ, цГыху цГыкГур зэрыукГыжынуш. Кинор кызырыхьэщым хуэдэу, адыгэм и хабзэр ткГийщ, абы уебэкъуэныр кызэгъыркъым.

Куэд кыбжеГэ фильмым и кГэхуми. Абдежи кыщыбоцГыху ЕмкГужым и хьэтГыр. ЛъэныкъуитГыр зэрызэкГужам кыщыгъэувыГаркъым абы Гуэхур. Сыт щхьэкГэ жыпГэмэ, мыр шыпсэ-къым, атГэ художественнэ кинош, цГыхубэм зыгуэр яхихьэн хуейуэ. Псом нэхьэрэ гум нэхь дыхьэу хэт лыхьужьым – Хьэлыуэ – кытохуэ ГэщГэщГар кызыгурыГуэжа, щГегъуэжа лыукГым траубыда фочышэр. Ар лыщГэжыр пызыщэнэ хуейхэм яхуэгъэза джэпсалъэщ, Тхьэр зэрымыарэзыр кызыгъэлъагъуэ къэхьугъэщ. Зы лъэныкъуэкГэ я нэхь хейр хокГуадэри, ар дерс мэхьу, адрей лъэныкъуэмкГэ, гъэсэнгъэм, зэгурыГуэныгъэм, шыГэныгъэм укъыхуреджэ.

Петрухин Алексей (*режиссёр, продюсер, Москва*): ЕмкГуж Андзор талант ин зыбгъэдэль, гупсысэкГэ телъыджэ зиГэ режиссёрщ. Абы гъуэгуанэшхуэ кызырыпэщылъым сэ шэч кытесхьэркъым. Сыт ар адрейхэм къазэрыщхьэщыкГыр? Ар кыбжеГэ и япэ лэжыгъэм. «Невиновен» фильмым езыр зыхуей дыдэ гупсысэр щГилъхьащ абы, гупсысэ куу, зэпэщ. Ауэ щыхьукГи, а гупсысэм дэ дытришэнэ, кыткГэрипхэнэ иужь иткъым, атГэ дегупсысурэ дыхуэкГуэжын хуейуэ кытхуегъанэ, уеблэмэ, абы хэт лейзехьэм и пГэкГэ дэ дыкьуаншэу кытщыхьужу доплъ, апхуэдизкГэ дызыГэпешэри, жиГэну зыхуейр ди деж къехьэсыфри.

Кинор щыГэн хуейщ. Псом хуэмыдэу фэ, Кавказым исхэм, адрейхэм яжефГэни, явгъэлъагъуни фиГэщ. Фи бынхэр зыщГэфГыкГэ хьун, дуней псом щыбгъэлъагъуэмэ, шапхьэ кызыыхахын куэд фхутехьынуш. Ар наГуэ ищГаш «Невиновен»-м, ар кыдэзыгъэкГэ «Кавказфильм» киностудием. Си щхьэкГэ ар тезыхахэр къэмыувыГэу адэкГи лэжэну сыхуейщ.

ЕмкIужым триха фильмыр дунейпсо мардэм изэгъэнымкIэ лэжыгъэр (постпродакшн) щекIуэкIар сэ сызиунафэщI «Русская Фильм Група» кинокорпорацэращ, хуабжыу ди гуапэщ Кавазым и кинематографыр къэзыгъэщIэрэщIэж гупым ди гуащIэ зэрыхэлъыр.

Хубиев Ислъам (*КъШР-м Лъэпкъ IуэхухэмкIэ, хъыбарегъащIэ IэнатIэхэмрэ печатымкIэ и министрэм и къуэдзэ, Черкесск*): Совет лъэхъэнэм лъандэрэ кино и фIагъыр мыхъэнэншэ зэрыхуар псоми ящIэ. Абы кыыхэкIыу, иужьрейуэ траха, сюжет кызырэгуэки зилэ фильмхэм я зэрэнкIэ, «Невиновен»-м арэзы сыкыщIыну, апхуэдэу удихъэхыу, пфIэгъэщIэгъуэну уеплъыну сыщыгугъгэкъым. Ауэ сыщыуэу кыщIэкIащ. Сэ сыкинокритиккъым, ауэ творчествэм пщIэ зэрыхуэщIым кыыхэкIыу кызыгурыIуэр мащIэкъым. Си адыгэ къуэш ЕмкIуж Андзор (езы Ислъам кърэшейщ) и зэчийр кызырэмыкIуэщ. Аращ зи фIыщIэр мы фильм тельдыжэр дунейм кызырэтехъар.

«Невиновен»-р гулъытэшхуэ зыхуэщIыпхъэщ, псори еплъын хуейщ, си фIэщ мэхуэ цIыхубэм абы хуэфащэ уасэ зэрыхуагъэувынур. Пэжагъыр, гуапагъыр, щIыхъыр, гумашIагъэр, лъагъуныгъэр, гъэсэнэгъэр, гууз-лыузыр гъуазэ зыхуэхуэ дэтхэнэми мы фильмыр игу дыхъэнущ. НэгъуэщIу жыпIэмэ, цIыхум дежкIэ нэхъыщхъэ дыдэ цIыхугъэр япэ изыгъэщхэрщ мыр зи фильмыр. Кином ущеплъкIэ зыхэпщIэ гурыщIэхэр псалъэкIэ къэпIуэтэжыну гугъуш. Абы папщIэ уеплъын хуейуэ аращ. Мыр ди кърэалым ис дэтхэнэ лъэпкъым, цIыхум дежкIи щхъэпэщ.

Конторинэ Александрэ (*журналист, Иркутск*): Фильмыр сигу ирихъащ, е ирихъакъым зыхужалэхэм ещхъкъым «Невиновен»-р. Мыр нэгъуэщI дуней гуэрэм щыщ кысщохуэ, ар Кавказым зэрыщытрахар, адыгэ щIалэм зэрытрихар арагъэнщ кызыхэкIыр. Ауэ нэхъ кууэ уеплъмэ, мыр куэд къыбжезылэ кинощ. Къапщтэмэ, Кавказым щыщ щIалэхэм я гум щыщIэр псалъэкIэ къауатэу, зыгуэрэм щытхуу, псалъэ лей жаIэу щыткъым. Адыгэхэм нэкIэ, плъэкIэкIэ, я зыгъэхъеикIэ къудейкIэ къыбгурагъаIуэ жаIэну зыхуейр. Ар зыкIэ дахэу кыщыгъэльтэгъуащ мы фильмми, умыгъэщIэгъуэн плъэкIыркъым. Мыбы псалъэр щымащIэщ, ауэ я хъэл-щэнымрэ я Iуэху щIэкIэмрэ щытелъдыжэщ.

Къуажэм дэс «делэ цIыкIум» и образ къудейр къащти, кино и кIыыхагъкIэ куэд жиIэркъым, ауэ а жиIэхэри купщIэ зилэ защIэщ. «Уделэмэ нэхъыфIщ, улIыукI нэхърэ», – жеIэ Хьэлыуэ, щIалэ пхъашэхэм яхыхауэ. Мыбдежым сигу къэкIыжащ Парко Россо и псалъэхэр «Кхъуэуэ ущытыныр нэхъыфIщ, фашисту ущытыным нэхърэ». Ар сыту псалъэ пэж.

Мы фильмыр ягу щIыхъэнущ зэгуэр гузэвэгъуэ кызыэжъэхэуахэм, уеблэмэ, гу зыкIуэщIыль дэтхэнэм дежкIи гущIыхъэщ мыр. КъыщынэмыщIауэ, «урыс кинокъым, кавказ кинощ», – жызылэни къахэкIынуш. Ауэ еплъын хуейщ, Кавказым щекIуэкI гъащIэмрэ абы и цIыхухэмрэ кыывгурыIуэну фыхуеймэ, фи щхъэ фегупсысыжыну, зыкъэфцIыхужыну фигу илъмэ, мыбы феплъыпхъэщ, сыт хуэдэ лъэпкъ кыыхэкIари.

Мыр нэгу зезыгъэужь кинокъым, мыр псэм дыхъэ кинощ, Кавказыр къэзыгъэльтэгъуэ фильмщ. Хьэлыуэ гузавэу кино и кIыыхагъкIэ кърэхэкI уанэр зытефлъхъэн шы щIэх зэвгъэпэщыжыну Тхъэм жиIэ адыгэхэм. Абы гупсысэшхуэ щIэлъщ.

Къул Амир (*музыкант, режиссёр, Налшык*): Сигуми, си псэми ды-хьа кинощ «Невиновен»-р. Сыт хуэдэ лъэпкъ кыхэкIари, сыт хуэдэ дин зыфыгъри еплъыну щхьэпэщ, зыгъэгупсысэн, Iуц зыщIын куэд кыхахынущ. Хуабжыу гуапэщ ди лъэпкъым ижь-ижьыж лъандэрэ къыдекIуэкI хабзэр, зэхэтыкIэр дахэу къызэрыщыгъэлыгъуар. Лъэпкъ зэмылIэужьыгъуэ куэд зэрыс Урысейм зэрыщыгъэлыгъуэр фIыщ, сыт щхьэкIэ жыпIэмэ, мыр зэкъуэтыныгъэм, зэныбжьэгъуэгъэм, мамырыгъэм теухуащ. Ди къэкIуэнур нэхьыфI хъун щхьэкIэ дыхуэныкыуэт дэ мыпхуэдэ кино.

Тхьэм зригъэузэщI Андзор. Мы щIалэм кином щIилъхьа фило-софьер телъыджэщ. Кином кыхалъагъуыкIыфам нэмыщI, езы режис-сёр зэчиифIэм и гупсысэхэр зэхэзыхахэм къагурыIуэнущ сэ зи гугъу сщIыр. Дэтхэнэ зы лыхъужьми и образ нэс тлъэгъуащ, мыхьэнэ гуэр имыIэу ауэ зы мэскъали хэткъым. Уэблэмэ, кином хэт лыхъужьым кърихьэкI уанэм хуабжыу Iуэхугъуэшхуэ ирпх ЕмкIужым, гъэщIэ-гъуэнракъэ, а хьэпшыпри зы образ псо ирокъу.

Никитинэ Надеждэ (*егъэджакIуэ, Налшык*): Хуабжыу куууэ адыгэ щэнхабзэмрэ хабзэмрэ къыщыгъэлыгъуащ «Невиновен» филь-мым. Абы цIыхуу еплъыр адыгэ хабзэм щыгъуазэ зэрыхъуну къудейр куэд и уасэщ. Ди жагъуэ зэрыхъуци, ди щIалэгъуалэр щыгъуазэкъым лъэпкъым бгъэдэлъ хъугъуэфIыгъуэ псоми. Сэ куэдрэ сыщыщIэупщIэ цыIэщ, щIалэгъуалэм садаляжъэри. Ауэ адыгэхэм адыгэ хабзэр куу-уэ ящIэрккъым, урысхэм урыс щэнхабзэм хашIыкI цыIэккъым. Абы и лъэныкыуэкIэ цIыхуу псори еплъын хуейщ мыбы, зыщыщ лъэпкъым емылгытауэ. Мыр иджырей зэманыр зыхуэныкыуэ фильмщ. Хуабжыу сахуээрэзыщ тезыхахэм.

Гугъуэт Заремэ (*усакIуэ, Налшык*): Лъэпкъ хабзэм къару лъэщ зэрыщIэлъыр къыщыгъэлыгъуащ «Невиновен» фильмым. Ар дуней псом я фIэш ищIаш ЕмкIуж Андзор. Сыту фIыщIэшхуэ хуэтщIын хуей мыбы, адыгэу зызылгытэж дэтхэнэми! КъызыхэкIа лъэпкъым къуэпс быдэкIэ зэрыпыщIар игъэлыгъуащ режиссёрым. Образ къэс – гъэщIэ щхьэхуэщ, образ къэс дуней тетыкIэ ягъэлыгъуэ, образ къэс уагъэгуп-сысэ, куэдым уи гур ягъажэ.

Фильмым и лыхъужь нэхьыщхьэу сэ тIу слъэгъуащ. Айтэч нэмыщI ар Хьэлыуэщ. Образ къэс Iэджэм уи гур ягъажэ жысIатэ-къэ, ... атIэ мис: адыгэм къыдэгъуэгурыкIуэ нэчэнэу, угъурлыгъуэ щытщ къуажэ, жылэ къэс Хьэлыуэ хуэдэ делэ дэсыну. Абы жы-лэр кыхьумэ хуэдэщ. Мыбдеж си гур жащ Налэ Заур и «Хьэбалэ и пхьэ гуащэ» новеллэм дежи... Телъыджэкъэ! Делэм нэхьрэ нэхь губ-зыгъэ хэткъым фильмым! Моуэ сегупсысащ: дунейм къытехьа нэ-ужь, щIэныгъэ-акъыл жыхуэтIэм и лъэныкыуэкIэ и зыужьыныгъэр къызэрызэтеувыIам и псэр фIеягъэм щихъумауэ пIэрэ?! – и псэ къаб-загъэр и делагъэм кыхэкIыу пIэрэ жыхуэсIэщ. Хьэлыуэщ фильмым деплгыху зызыхуз ди гум пIалгъэ-пIалгэкIэрэ жьы Iубыгъуэ дезыгъэ-хужыр, дыкыпызыгъэгугъуфIыкIыжыр. Мыбы и образыр нэхуэщ. Сэ зы упщIэшхуэ къысфIыдрехьей: Сыт щхьэкIэ?! Хьэлыуэ щхьэ хэкIуэда?! Мыбы и лэныгъэмкIэ сыт режиссёрым жиIэр? Мыбы и укIыгъэм мыхьэнэ иIэми, сэ ар зыхэсщIакъым – къызгурыIуакъым. Мыр згъэп-сэунут... Мис абы и укIыгъэм хэслъэгъуар: лъэпкъым къэзыхъумэн иIэжкъым. Мыбдеж аргуэру зы Iуэхугъуэшхуэ дыдэ къоув. НэгъуэщIу жыпIэмэ, конфликтыр щигъэбыдэжым деж, нэгъуэщI зы конфликт, нэхь шынагъуэжу къоунэху.

... Сыту хуэкуэу кыыхиха режиссёрым и образхэр зыгъээщла лыхъужьхэр. Кгуэаракъэ, дэтхэнэми я тасхъэр щэхуу щыхыурэ кыыхищыпкIам хуэдэщ.

Айтэч адыгэлI зэпIээрытым и шапхъэщ. Мыр имычэзууэ щыгубжыам дежи, и губжыыр Iэпкълъэпкъым щызэщIекъуэжри, и IэштIымым иреупIэжыф. Айтэч и шыфэлIыфэр кызэпкърыху, режиссёрым дыкIэлъегъэплъ щIыуэпсым и уардагъым. Хъауа къабзэр, кыыр лъагэхэр, губгъуэ бжэныр – мыхэр хуитыныгъэм и нэщэнэу кыбгуроIуэ. Айтэчи апхуэдэщ – и псэм, и гупсысэм хуитыж цIыхуш – аращ япэ дыдэу цIыхум и хуитыныгъэр. Псалъэм и хъэтыркIэ, мыбы Мурат хуэдэу лъы щIэжыным и нэр кыщхъэрипхъуэркъым.

... АтIэ лъэпкъ щыхъукIэ, абы кыхокI нэхъ ихъу-илъхэри. Фильмым деж ар Муратщ. Абы и образри нэсу зэфIэуващ – зыгъээщIам кыдалъхуа роль фIэкIа пщIэнкъым. И лъыр пщтырщ – аращ и дэтхэнэ лъэбакъуэ псынщIауэми и щхъэусыгъуэр.

Зерэ! Мыр адыгэ анэм апхуэдизу пэгъунэгъу хъуа образщи, и гурымыкIэ къудеймкIэ игу щыщIау хъуар зыхыуегъашIэ.

ЛъыщIэжыр къэзыгъэувыIэр хабзэрщ. Лъэпкъым ейуэ зыгуэрщ, къапщтэмэ, лъыщIэжри... Ауэ ар къэзыгъэувыIэ хабзэр нэхъ лъэщыжщ. Лъэпкъ хабзэр образ щхъэхуэу щыпхышащ фильмым. Аращ абы и тегъэщIапIэри.

Хей зыукIам зищIэжащ – тезырым хуэхъэзыру кыдэуваатэкъэ ар пщIантIэм – аракъэ кыщIелари. ЗищIэжат, кыигъэээжат. Къэзыгъэээжыр, къещтэ, жи... Урыс щIалэр гъуэгу пэжым тезышэжар адыгэ унэм щильэгъуа зэхэтыкIэ хьэлэмэтырщ. Мыбдеж, бийуэ щытми, хьэщIэмэ, ерыскъым я нэхьыфIыр шрагъэшх, бийуэ щытми, хьэщIэмэ, сытми цахъумэнуш. Телъыджэкъэ... Ар лъэпкъ хабзэм и къару лъэщщ. Апхуэдизу ар зэхэтыкIэм хьэщыкъ ищIат, и гъащIэр и нэгу щIагъэкIыжати, тезыр нэхъ шынагъуэ дыдэм хуэхъэзырт... Къапщтэмэ, тезыр нэхъ шынагъуэр и псэм хьэлъэу телъырат абы иджы. Мыдрейм хуэхъэзырт. ... Аргуэру си гур жащ... лъэхъуэщым... Ильэсибл ипэкIэ, журналист гуп сахэту, бзылъхугъэхэр щаIыгъ колоние сыщыIат. Бзылъхугъэ щIалэ дыдэ (и цIэри си гум изубыдащ) наркотик IуэхукIэ ягъэтIысауэ, тезыр ихъырт. Абы жиIауэ щытащ: «Лъэхъуэщыр сыщызыщIэгупсысыжа-кыщыызгъэээжа щIыпIэщ, мыбы ськыихуа нэужь кызгурыIуа псор си щхъэ и сэбэпыжщи, игъащIэкIэ кысщхъэпэнуш – есхъэкI палъэри си псэм и хушхъуэщ...»

КъызэрысщыхъуамкIэ, фильмыр зэман нэхьыбэм нэхьыфIыжу изэгъэнут. Зэманым тIэкIу кыкызуауэ пIэрэ щыжыпIэ урохъэлIэ. Моуэ конфликтыр иныщэу, иджыри кызэпкърыхын хуейуэ...

ИкIэм. Сэ фильмым сигъэгущуащ. Мыр адыгэ щIалэм трихащ, фIыуэ тлъагъу актёрхэр щыджэгущуащ, лъэпкъ Iуэху кыщыгъэлъэгущуащ, къехъулIащ! Псэ хуабагъэ хэлъщ фильмым – гугъэ кьует!

НЭЩЭПЫДЖЭ Замирэ

Тут Заур: Цэнхабзэр Іэмал гьуэзэджэщ дунейм нэхьыфлу тетыр ирипхьумэну

Урысей Федерациэм, Къэбэрдей-Балъкъэрым, Къэрэшей-Шэрджэсым, Адыгейм, Дагьыстэным я цыхубэ артист Тут Заур и уэрэд жыгъэкIэр зэ зыхауэ зигу дэмыхарэ, езым хуэзауэ и Іэдэбагъым имытхэкъуарэ цыгъуэ кыщцIэкIынкъым. Бгъэдэлъ зэчиймрэ езым и хьэлцэнымрэ я фыгъэкIэ ехьулэныгъэшхуэхэр зыІэригъэхьэу Урысей псом цIэрыгъуэ цыхъуа дилъэпкъэгъу артистыр нобэ цапхъэ зытраххэм яцыщцI, зи творчествэм пщIэ хуащI уэрэджыгъакIуэ нэщцI. Заур Бахъсэн кыщцежъа и гъуэгум бгъуфIэшхуэу зызэІуихри, дунейпсо утыку иришащ, Іулыдж ин зэригъэпэщащ, ауэ щалъхуа жылэжъым къэкIуэж лъагъуэр зэи цыгъупщакъым. А гъуэгум кыщцытеуэжэа зы махуэщ дыщызэрихьэллар, си унцIэхэм я жэуап кэриткIэрэ гъэщIэгъуэну дыщызэбгъэдэсар.

— Заур, Урысейм и канал нэхьыщхьэм адыгэбзэ зэрыщызэхэхам, абы сызэрыригушхуам щхьэкIэ, пщIэ лей пхуэсщIу сыкъэхьуащ сэ. ИужькIэщ уи творчествэр нэхъ кыщцысцIыхуар, уи уэрэдхэм едгъуээн цыщцIэдзар. НэгъуэщIу жысIэнци, Урысей шоу-бизнесым и курыхым хэт уэрэджыгъакIуэ цIэрыгъуэр Бахъсэн цыщцу кыщцыщIэкIам згъэщIэгъуат. Сыгу куэд щIа абы лъандэрэ...

— Си сабийгъуэр сигу къэбгъэкIыжащ, Замирэ. Адыгэбзэм увьплэшхуэ щуиубыдащ абы. Епланэ классыр къэдухыху дызэреджар адыгэбзэщ, етхуанэм дыщыкIуам зы урысыбзи тщIэртэкъым. Ауэ сабийм псынщIэу псори кыпхъуатэркъэ, зы гугъуехьы кыыхэмыкIыу урысыбзэри зэзгъэщIэжат. А лъэхъэнэм щыла егъэджэныгъэ ухуэкIэм сыхуэарэзыщ, абы и фыгъэкIэ си бзэм шэрыуэу сропсалъэ. Бзэр псэунрэ мыпсэунрэ зэманым кыгъэлъэгъуэнщ, ар Іуэхугъуэ куэдым елыгта кыиинщ. Ауэ гур игъэкIуэдыркъым адыгэбзэмрэ балъкъэрыбзэмрэ Къэбэрдей-Балъкъэрым кэралыбзэу зэрыщагъэувам.

Къэрэшей-балъкъэрыбзэм и къэкIуэнур нэхъ наплъэщ, сыт щхьэкIэ жыпIэмэ, ар тюркскэ бзэ гупым хохъэ икIи ар зи анэдэлъхубзэхэм гулыгыт пщIэи хуащI. Ауэ адыгэ-абхъазыбзэр нэгъуэщIым зыми ещхькъым, ирипсалъэу дунейм тетри мащIэщ. Абы кыыхэкIкIэ,

дэтхэнэ унагъуэми гулътэ лей щигъуэтын хуейщ адыгэбзэм. Си бынхэр кыщлалхуар Налшыкщ, ауэ иджыри цыклуу Москва сшэн хуей хуащ, сыщылажьэр арати. Адыгэбзэри урысыбзэри зэхуэдэу ящлэ абыхэм, инджылызыбзэми иропсалъэ. Абы дегугъуащ си щхьэгъусэ Маринэ сэрэ. Бзэр махэ зэрыхъум щхьэклэ властыр зыгъэкъуаншэхэм сарительхьэкъым сэ, адыгэ лъэпкъми, адыгэ цыхубэми я къэклуэнур зи лэмыщлэ илбыр езы цыхухэращ.

– **Сабиигъуэмклэ кыщедгъэжьаклэ, зы упщлэ уэстынут. Иджыпсту уэрэд жызылэ (хъуми-мыхъуми) щлалэгъуалэр куэд хъуа щхьэклэ, нэхъапэм ар лэщлагъэу ябжу шытакъым, псом хуэмыдэу цыхухъум дежклэ, псом хуэмыдэу ди лъахэгъухэм...**

– Пэж дыдэщ. Абы щыгъуэм уэрэджылаклуэ сыхъуну сыхуейщ жысламэ, зыми сыкыгурылуэну хъунтэкъым. Ауэ гъэмахуэ хуабэм, щхьэгъубжэхэр зэлухарэ Бахъсэныжь и уэр макъымрэ бзухэм къраш уэрэдымрэ сыщлэжеиклыжу шытащ сэ. Цыгуэпсым кыыхэлукл апхуэдэ макъамэ гурыхъым щхьэм кърилъхьэ гупсысэхэри нэгум кыщлэгъуэвэ сурэтхэри дахэт. А лъэхъэнэм сыщлэхуэпсырт Хиль Эдуард, Трошин Владимир, Кобзон Иосиф сымэ я концерт зэгуэр сеплбыным. Иужьклэ къэунэхуащ Магомаев Муслими. Абы щыгъуэм къэралым радио, телевидение каналит кудей шылау арати, сыт хуэдэ макъамэ нэтын срихьэлэми си махуэшхуэт. Зэрыжыплауэ, макъамэм хузилэ лъагъуныгъэм гу лъата пэтми, сэ уэрэджылаклуэ сыхъуну зыми игу къэклыртэкъым, ар лэщлагъэ нэсу зэрамыбжым кыыхэклыу.

– **Иглани, уэрамым топ джэгуу дэта сабийхэм уащыца хъункъым, гъуазджэм и дахагъэм пасэу ущыдихьэхаклэ, жэщым и даущым игъэлу макъ шабэр шызэхэпхыфаклэ?**

– Хъэуэ, макъамэм нэмыщлэ спортми сыдихьэхырт. Къуажэ щлалэ цыклухэм я дежклэ футболратэкъэ спорт хъужри. Еджэнымрэ унагъуэ къалэнхэмрэ дыкыщыдэхуэм губгъуэм лъапщлэу топ кыщцетхуэклырт. Къэжьыхьынклэ дрикъумэ, Бахъсэныпсым зыхэддзэрт, тутей мэраклуэклэ зыттыжырт. Дыщызэзауэ къэхъурт. Пэжым ерыщу срителъхьэу зэрыщытар сощлэж, абы щыгъуэм дэнэ шысщлэнт абы гъащлэм шиубыд увыплэр зэрымащлэ дыдэр.

Классибл нэужьым, илэс къэс гъэмахуэ мазищым сылэжьащ. Ухуаклуэу.

– **Ар дэнэ кыпха лэщлагъэт?**

– Бахъсэн ухуаклуэ бэлыхь дэсащ — Марченкэ Ваня. Абы унэ куэд дищлыхьащ а лъэхъэнэм къуажэм. Хуабжыу лэклуэлъаклуэт. Сэ абы и гъусэу сылажьэрт, раствор зэхэсщлэрт, чырбыш, блок хуэдэхэр къесхьэклырт. Ваня срилэпыдзлэпыдзт, клэщлу жыплэмэ. Сыхьэтит-

хум дыдэкІырти, шэджагъуэнэужь хъуху дылажъэрт, тІэкІу зыдгъэпсэхурти, дыгъэ къухъэжыгъуэм аргуэру лэжыгъэм дыпэрыхъэжырт. Тонн бжыгъэкІэ хьэлъэ къесхъэкІырт махуэм. Ауэ жэщым сыт хуэдэу ІэфІу сыжейрэт. Ди пщІантІэм гъуэлъыпІэ дэтти, гъэмахуэм абдежт си жеипІэр. Сыгъуэлъыжа къудейуэ, жейм сыщыхилъафэм сыкъагъэушу къысщыхъурт, жэщыр блэлъэту Ваня сыдишыну къысщысщхъэщы-хъэм деж. Гъэмахуэ мазищым зы сом мин къээлэжъырт. Ар ахъшэшхуэт, си анэмрэ си шыпхъу закъуэмрэ садэІэпыкъурт. Си адэр пасэу дунейм ехыжащ.

Ноби Бахъсэн сыкІуэжа нэужь, Ваня и гъусэу тщІа унэхэр къызоцІыхуж...

— **Хуабжыу хъыбар гъэщІэгъуэнщ, Заур. Дауэ-тІэ, музыкэ лъагъуэм узэрытехъар?**

— ІэщІагъэ схуэхъунур къыхэхын хуей щыхъум, япэу сызэгупсысар дохутыр ІэщІагъэращ. Сехъуапсэрт абы, си анэри сымаджэрилэти, абы сытым дежи дэІэпыкъуэгъу сыхуэхъуфу сыщытыну сыхуейт. АрщхъэкІэ, школым зы егъэджакІуэфІ дилащ дэ, аккордеонист бэлыхъу. Абы Налшык къалэ дэт Музыкэ училищэм сыщІэтІысхъэну чэнджэщ къызитащ, гу лъытауэ къыщІэкІынт зэчий гуэр зэрызбгъэдэлым. Абы куэдрэ классым я пащхъэ уэрэд щыжызыгъэлэу щытащ. СукІыгэрт, ауэ сфІэфІт.

Седэуащ си егъэджакІуэм и чэнджэщым. Зы цІыхум ямышІэу Налшык сыкІуэри, Музыкэ училищэр къээзгъуэтащ, сызэрыщІыхъэуи Хъэсанэ Мусэ сыхуээри (арат унафэщІыр) къызэдэуащ, Магомаевым и уэрэдхэм щыщ жесІащ, адыгэ уэрэди згъээзэщІащ. «Уи тхылъхэр къэхъ», — жэуапу къызитащ абы. Мис абдеж къыщыщІидзащ зи гугъу пщІы лъагъуэм, Замирэ. ЗэрысщІэжрэ, макъамэм си гур хуэзэлуащ, уеблэмэ, сыкъээзыухъуреихъ дунейр абы еслытурэщ зэрызыхэсщІэр. Псыпэр зэрыжэм псыкІэр ирожэ жыхуалэращи, лъагъуэр къэбгъуэта хъуамэ, гъуэгу хэпшынди гугъужккъым. Налшык къыщыщІэздза щІэныгъэр, Москва щыпысщаш, ауэрэ Урысей утыку сыхащ.

— **Пасэу укІуащ Москва, уэрэджыІакІуэуи, цІыхууи ущызэфІэувар арауэ жыпІэ хъунуш. Ауэ уи адыгагъэри, уи адыгэбзэри зыкІи нэхъ махэ хъуакъым. СыткІэ упыщІа, Заур, укъызыхэкІа лъэпкъым, сыт ар уи дежкІэ?**

— Псоми ящІэ сэ гу къуэпс быдэкІэ Къэбэрдей-Балъкъэрым, Къэрэшей-Шэрджэсым, Адыгейм сазэрыпыщІар. Тутхэ я нэхъыжхэм зэрыжалэжымкІэ, сэ сызэрыщІыкІурэ си лъэпкъым и блэкІам, и тхыдэм сыдихъэырт. БалигъыпІэ сиува нэужь, абы теухуа тхылъхэр, ди щІэныгъэлхэм я ІэдакъэщІэкІхэр щІэзджыкІыу хуежъащ. Пэжыр

жыпIэмэ, Совет Союзыр лъэлъэжа нэужькIэщ абы шыпсэуа лъэпкъ-хэм я тхыдэр нэхъ къаулъэпхъэщыжу шыхуежьбар.

Зы лъэпкъи шыIэкъым, кыкIуа тхыдэ гъуэгуанэм фэбжь те-мылбу, абы елбытамэ, адыгэ тхыдэм и фэбжьыр нэхъ кууш. Ди жагъуэ зэрыхъуши, абы шыгъуазэр мащIэщ. Ди тхыдэр зыщIэр щIэныгъэлI-тхыдэдджхэмрэ езы адыгэхэмрэщ. Абы къыхэкIыу, ди цхъэ егугъу-жын хуейр дэраш. ДызэныкъуэкъукIэ, зыгуэрым дыпэщIэувэкIэ зыри къэтхьынукукъым.

Нобэ пщырэ пщылIрэ шыIэжкъым. Пщыщ унэтIыныгъэ зэмылIэужьыгъуэхэмкIэ ехъулIэныгъэхэр зыIэрызыгъэхьэф псори. Ахэраш ди пщIэр зыIэтри, ди лъэпкъми хэкуми я зыужьыныгъэм хуэ-лажьэри. Дэ кыдгуролуэ ди лъэпкъым и шыIэныгъэмрэ и къэкIуэнумрэ Урысейм зэрэпхар, абы дыхэту зыдужьмэ, фIым дызэрыхуэкIуэнур. Си цхъэр къэсщтэнщи, илъэс 18 сызэрыхъу лъандэрэ адыгэм и щэнхаб-зэр фIыкIэ, дахэкIэ къызэрыхэзгъэщыным иужь ситш. Сэ зэи зыкIи схъуэжынукукъым икIи хэзгъэгъуэщэнукъым анэ быдзышэм и гъусэу къыспкърыхъа хэкупсагъэмрэ сыкъызыхэкIам хузиIэ лъагъуныгъэмрэ.

– **Урысей Федерацим и цIыхубэ артисту ушыту, цхъэзакъуэ утыкум уесауэ уцIэрылуэ, Театр гъуазджэмкIэ Урысей академи-ем шебгъаджэу... КIуэаракъэ, творческэ шыгум уиту, 2005 - 2013 гъэхэм КъБР-м и Iэтащхъэу лэжьа Къанокъуэ Арсен кыпхуе-гъэлъагъуэри, ди республикэм щэнхабзэмкIэ министру укъокIуэж. Щэнхабзэм и шытыкIэр шымыщIагъуэ, къуажэ клубхэр шымыла-жьэ, библиотекэхэр шызэхуащIыжа лъэхъэнэм, гугъуехьыр шы-куэд IэнатIэм ушыунафэщIыну дауэ утегушхуат?**

– Къанокъуэ Арсен езым кыдэлэжьээн гуп зэхуишэсырти, IЦэн-хабзэмрэ хъыбарегъащIэ IэнатIэхэмкIэ министерствэм и унафэщIу сыкъакIуэмэ зэрыфIэйгъуэр кыщызжиIэм, тIэкIу Iэнкун сыхъуащ. Сэ зыхэсщIэрт си пщэм кыдэхуэ жэуаплыныгъэр икIи Арсен дэслыгъыну сыхуейт. Ар куэд щIауэ си ныбжьэгъут, си концерт нэхъ инхэр Москва и пэш нэхъыфIхэм шыстынымкIэ сэбэп къысхуэхъурт ар сыт шыгъуи. ИужькIэ гу лъыстащ ар хъэрычэтыщIэ лъэрыхъу зэ-рыщыгтым и мызакъуэу зэрыхэкупсэми.

Сэ абы и гъусэу илъэсищрэ ныкъуэкIэ министру сылэжьащ. Ар гъащIэ дерс схуэхъуа лъэхъэнэщ жысIэмэ, сыщыуэнукъым.

IЦэнхабзэм и шытыкIэр сыт шыгъуи зэлыгтар къэрал поли-тикэм и ухуэкIэрш. Дауи, Урысей Федерацим и зы хэгъэгур къап-штэу, «щэнхабзэ жэнэт» шыбухуэфынутэкъым. Ди жагъуэ зэ-рыхъуши, къэралым зэхъуэкIыныгъэхэр шыщекIуэкIа лъэхъэнэм, щэнхабзэми жьэхэуащ ныкъусаныгъэхэр, щэнхабзэ IухущIапIэ куэд къэрал унафэм щIэкIащ. Абы къыхэкIыу гугъуш иджыпсту илъэс мин

бжыгъэхэм кыпхаха щэнхабзэмрэ гъуазджэмрэ пхъумэну. Итлани ди министерствэм зы ильэсым къриубыдэу щэнхабзэр зыхуей хуээу зэфлэгъэувэжынымкIэ цыхухэр кыигъэгугъакъым, атIэ ди адэжхэм къащIэна псэкупсэ къулеигъэр хъумэныр, адэкIэ зегъэужьыныр и къалэн нэхыщхьэу лэжъэн щидзащ. Псом япэ идгъэщырт тхакIуэхэм, композиторхэм, сурэтыщIхэм, архитекторхэм я зэгухъэныгъэхэр, ахэр къэбгъэсэбпкIэрэ щэнхабзэм и унэтIыныгъэ псоми ульэIэсыфынут. Иджыпсту кIыхь хъунуц, абы махуэ къэс лэжыгъэу щедгъэкIуэкIар къэббжэкIын щIэбдзэмэ. ФыщIэ яхузощI зи акъыл кыистехуэу кыыздэлэжбахэм, си зэфлэкIым кыщыгугъыу сезыгъэблэгъа Къанокъуэ Арсен. Абы республикэм куэд хуищIащ, ди министерствэм и лэжыгъэми куэд кыыхилхьащ.

– **Уэ зэрыжыпIащи, ильэс 18 узэрыхуэ лъандэрэ гъуазджэм уролажъэ, Урысейм и сценэшхуэм уитщ, ди республикэм и щэнхабзэ гъащIэм зыщыбгъэгъуээну Iэмал хъарзынэ уиIащ... Щэнхабзэм и лъапIэныгъэхэмрэ Iулыджымрэ зыщIэ уэ, дауэ уеплърэ иджыпсту ар зэрыхуа щытыкIэм, ахъшэ къралэжъын къудей щхьэкIэ абы гъунэгъу зыхуээыщIхэм?**

– Сыт хуэдэ лъэпкъми фейцейуэ, акъылыншэу зилъагъужыну хуейкъым, псори зыщIэхъуэпсыр псэкупсэ къарурэ дахагърэ яхэлъу къэгъуэгурыкIуэнырщ. Апхуэдэ еплъыкIэ уиIэныр Iэмалыншэщ лъэпкъ хабзэмрэ щэнхабзэмрэ пхъумэжыфын щхьэкIэ. Ди къэралыр зэрыщыту къапщтэмэ, гъуазджэмрэ щэнхабзэмрэ я Iэфлагъыр тIэкIу зыхамыщIэж хъуащ. Сэ сызэреплъымкIэ, абы къэзыгъэгъээжыфынур къэрал политикэ лъэщымрэ экономикэ зыужьыныгъэмрэщ. А зи гугъу пщIы ахъшэ зэлэпыхым ди щэнхабзэр темыкIуэдэжын папщIэ, «ныбэ нэщIхэр» гъэнщIын хуейщ. Итланэщ цыхухэм щэнхабзэ лъагэм и дунейр зыхуэдэр щызыхащIэфынур. Нобэрей Урысейр къащти еплъыт, лъэпкъ зэхущытыкIэр зэрыбгъунлъам, цыхухэм пщIэ зэрызэхуамыщIыжым. Дапщэщ апхуэдэ щыщыIар? Псэкупсэ къулеягъымрэ щэнхабзэ лъагэмрэ я утыкур зэдгъэгъуэтыжмэщ дэ а щытыкIэм дыкъыщыкIыфынур.

– **Пэжу, жылагъуэм, цыхубэм я гупсысэкIэр нэгъуэщI хъуащ, арац щэнхабзэм и пщIэри зыгъэлъахъшэр.**

– БлэкIам кыщIэна а гурыщIэ, гупсысэ псори и кIэм нэс кIуэдауэ жыпIэ хъунукъым. Ди насыпщи, дуней псом кыщыащIыху литературэ, хамэ къэралхэм щедалуэ музыкэ диIэщ. Мис ахэр дгъэкIуэд мыхъун беагъэщ. Иджырей технологиехэм я фыгъэкIэ цы хъурейр зэпыщIа хъуащ иджыпсту. Ар икъукIэ щхьэпэщ, ауэ зэрани кыыхокI. Къапщтэмэ, зауэмрэ мамырыгъэмрэ, зыужьыныгъэмрэ кIуэдыжыгъуэмрэ,

цыхугъэмрэ цыхугъэншагъэмрэ зэгъунэгъуцэщи, дэтхэнэр япэ ищынуми кыпхуэщлэркъым. Абы кыхэкълу, лъэпкъкълэ, динкълэ зэтемыхуэ цыхубэр цэнхабзэкълэ зэпыщлэн хуейщ, аращ абыхэм я зегурылуэныгъэмрэ зэкъуэтыныгъэмрэ кызыпэкълуэнур. Цэнхабзэр ар лэмал гъуээздэжэщ дунейм нэхьыфлу тетыр ирипхъумэну.

– **Заур, укыщцалъхуа республикэм укъэзышэжхэм ящыщц уи ныбжьэгъухэр, Москва ущлыщыпсэуфыр зи флыгъэхэм ящыщц абы ущлэхэр. Къытхутепсэлъыхьыт уи гъащлэ гъуэгуанэр къыбдагъэпсынщлэу, щлэщыгъуэ къыпщашлу къыббгъэдэт уи ныбжьэгъухэм.**

– Дэтхэнэ цыхуми ныбжьэгъуншэу кыгъащлэ гъащлэр насыпыншэщ. Ныбжьэгъу пэжыр куэд хъуркъым, жалэ. Ар пэжщ. Псом хуэмыдэу илъэсхэр клуа нэужыщ ар кыщыпщлэр. Си насыпщи, сэ ныбжьэгъуфлхэр силэщ, кыищынэмыщлауэ, сызэхэзыщлыкълэ, сыкызыгурылуэ, флыуэ кысхущыт, сызыхущыт цыхугъи си куэдщ. Дауи, япэ кыхэкъэгъэщынур, фэ флыуэ фцыху уэрэдытх Жырыкъ Заурщ. Абырэ сэрэ Налшык училищэр кыызэдэдухащ, илъэс 18 ныбжьым диту уэрэд зэдэттхащ, студентгыуэм и лэфыр зэдэдгуэшащ. Апхуэдэу си ныбжьэгъуфлщ композитор цлэрылуэ, луэхугъуэ куэдым хуэлущ Хьэлупэ Джэбрэил. Хьэлупэм езым итха усэ къеджэу уедэлуэным уасэ илэкъым, адрей ищлэ къомым кыищынэмыщла. Абы и адыгэбзэ шэрыуэм хуэдэ зылурылъ куэд дилэкъым. Си хэкужь щыщц ныбжьэгъуфлхэщ Джэрыджэ Хьэсэн, Ацкъан Руслан, Къуныжь Хьэчим, Мэлбахъуэ Борис, Црым Руслан, Каиров Гъузэр, нэгъуэщлэхэри. Адыгейм щыщц си ныбжьэгъушхуэщ Хьуэт Заур, Хьунэгу Рашид сымэ.

Москвакълэ улэбэмэ, хуабжыу си ныбжьэгъуфлу силащ икли сыщыклуагъащлэм кыыздэлэпыкыуащ музыкант Михайлов Александр, ар машинэ зэжьэхэуэм хэклуэдауэ щытащ.

Пахмутовэ Александрэ, Добронравов Николай сымэрэ сэрэ ди зэдэлэжьэныгъэм ныбжьэгъугъэ кыриклуауэ жыплэ хьунуц. Си гур хэзыгъахъуэхэм ящыщц ахэр. Къапщтэмэ, си творческэ гъуэгуанэм лэжьыгъэ луэхукълэ сыщрихьэллэу, ныбжьэгъу схуэхъуахэр куэд мэхъу. Ахэр зэи слэщлэужэгъуэнукъым, си щхьэкълэ дэтхэнэ зыри си дежкълэ лъаплэщ, узыншагъэ быдэ Тхьэм къарит, луэхугъуэ дахэкълэ Тхьэм дызригъэхьэллэ.

– **Тхьэм жиэ, Заур. Флыщлэ пхузощл уи гъащлэм щыщ лыхьэхэмкълэ укызырэриддэгъуэшам папщлэ.**

Енсэлъар **НЭЩЛЭПЫДЖЭ** Замирэщ

ГУШЫНЭМРЭ ГУАПАГЪЭМРЭ ЦЫЗЭЩЫГЪУМ ДЕЖ...

Дэтхэнэ лэпкэми и цыЛэныггэм, зыужыныггэм и лэабжээр мылгуклэ кыпхуэмыцэхун лэапаггэхэрц: апхуэдэц бээр, цэнхабээр, гыуазджэр. Ахэр цымыЛэмэ, цыхур псэкупсэ дахаггэм цыламыпкым, ар псэуцхьэхэм кэазэрыцхьэцыкын цылагыуэ цыЛэктым. А псор цэнхабээрэ гыуазджээрэ я мыхьэнэр зерыным, абы и лэжыаклуэхэм кэалэн хьэлгэ я пцэ кызэрыдэхуэм и цыхьэтиц. А кэалэныр, кытехьэлгэн цыггэтауэ, гурэ псэклэ фыуэ зылгагыу, зи лэапаггэм хуэпэж цыхурхэр, дызэрыгушхуэнци, нобэклэ лэпкэтым и мащЛэктым. Апхуэдэц Цо-джэнцыкылу Алий и цлэр зезыхьэ Кэбэрдей кээрал драмэ театрэм и лэжыаклуэ, актёр зэчицифлэ, куэдым гунэс яцыхьэуа Кэрдэн Заур. И гыащлээрэ кыыха лэапаггэм хэлэ цэхуэхээрэ тедггэпсэлгыхьыну дэ абы унцилэ зыбжанэклэ зыхуэдггэзац.

– Ди псэлгэмактым и пэщлэдэу уи творчествэм и кэежыаплэм, и зэфлэувэклэ хьуам и гуггэуэзггэщынут, Заур...

– Ипэ дыдэм и деж кыщыщлээдзэнци, Аруан кудейм хыхьэ Джэр-мэншык кыуажэм сыкыщыцхьэуащ, курыт еджаплэри абы кыщызухащ. Ди унагыуэм исхэм актёр лэапаггэм зыми луэху хуалэтэктым, ауэ сэ сызэрыцкылуэ абы сыдихьэхырт. Кыуажэ еджаплэм сыщеджэу балигь дыхьумэ кыыхэтхыну лэапаггэм теухуауэ сочиненэ даггэтхати, сэ, си адэм зезггэщхьыну сыхуейуэ, пщафлэ сыхьуну стхауэ цытащ. Ауэ абы цыггэуэм си еггэджаклуэми, си адэ-анэми, уеблэмэ ди гунэггэухэми фы дыдэу кыагурылуаклэт сэ кысхэккыну: «Мы дунейм теткыым уэ артист флэкла узэрыхьун!» – кызжалэрт псоми. Апхуэдэу цыжыалэми нэрылгэагыуэ цыхьэусыггэуэ илэт: жэщи махуи ди жыхапхьэр гитарэ папщлэу кэсхьэккырт, сеуэу кызыщызггэхьуу. Иужыым ди гунэггэу гуэрым гитарэ теплэ пхьэм кысхухибзкыри, ари зыкьомрэ кэсхьэккылащ. Зэман дэклэри, гитарэ цыкылу кысхуащэхури, абы сеуэурэ кэеклуэккылащ.

Балигь сыхьуу курыт еджаплэр кыщызухым, здэунэткыну лээныкьуэр сэри, си адэ-анэми шэч кыгытдымхьэжу тцлэрти, чэнджащэ лэпкэ

къыхэмыкІу, Къэбэрдэ-Балъкъэрым щэнхабзэмрэ гъуазджэмкІэ колледжым сыплъащ, абы актёр ІэщІагъэм щыхурамыгъаджэу къыщІэкІри, Кавказ Ищхъэрэм ГъуазджэхэмкІэ и къэрал институтым сыкІуащ икІи абы а илъэсым щызэхуашэса шэрджэс студием сыхэхуэри, цІыху 12-м щыщу 6-р Къэрэшей-Шэрджэсым къыкІауэ, 6-р Къэбэрдэ-Балъкъэрым дыщыщу, гуп хъарзынэу, дызэрылыгыу, фІгуэ дызэрылыгауу дызэдеджащ. Нобэр къыздэсми фІыщІэ ин яхузощІ фІгуэ слъагъу ІэщІагъэр нэхъыфІыжу сэзыгъэлъэгъуа, зи зэфІэкІкІэ, ІэзагъэкІэ къыддэгуэша, творчествэ и ІуэхукІэ тпкърылыыххэІамэ къытпкърызыыхыфа си егъэджакІуэхэм. Псом хуэмыдэжу къыхэзгъэщынут Шыбызыхуэ Басиррэ абы и щхъэгъусэ Беллэрэ. Ахэр еджэныр къэзухуу лэжыгъэ ІэнатІэм сыщыпэрыувэми щІэгъэкъуэн, чэнджэщэгъу къысхуэхъуахэщ, нобэр къыздэсми къысхуохъу.

– Уи зэфІэкІхэр бгъэлъэгъуэну япэу Іэмал щыдгъуэтар сыт щыгъуэ?

Къардэн Заур «Приключения профессора Тимофеева» спектаклым щоджэу.

«Гуащэмыдэхъэблэр», Мольер Жан-Батист и «Тартюф, или Обманщик» тхыгъэм къытращІыкІа теплъэгъуэр. Бзэм зегъэужьынымкІэ («сценическая речь» жыхуаІэмкІэ) ди зэфІэкІхэр къапщытэн папщІэ Бещтокъуэ Хъэбас и «Мывэ лъэхъэнэ» роман-мифыр гукІэ зэдгъащІэри, зым иухым, адрейм къыщІидзэурэ, а тхыгъэ иным дыкъеджауэ щытащ.

– ЕджапІэр къэбуха нэужь, дауэрэ уи Іуэху къекІуэкІа? Сэ сызэрыщыгъуазэмкІэ, Къэрэшей-Шэрджэсым Акъ Мухъэрбэч и цІэр зэрихъуу щыІэ театрым ущылэжъащ...

– Япэ дыдэу ди зэфІэкІхэр актёр ІэщІагъэм хуэІэижьхэм къапщытэну, дэри зыкъы-зэлутхыну, «зыкъызыэкъуэтхыну» Іэмал щыдгъуэтар институтыр къыщыдыхым дгъэувауэ щыта диплом спектаклхэр аращ. Къапщтэмэ, гукъынэж сщыхъуащ Нало Заур и новеллэхэм сызэрыщыджэгуар. Ахэр купщІэшхуэ зыпкърылыщ, я бзэкІи къулейщ, абыхэм ущыджэгуным уи Іэзагъэр лъэныкъуэ куэдкІэ ирегъэфІакІуэ, зрегъэужь. Апхуэдэуи диплом лэжыгъуэ дгъэувахэм ящыщт ІутІыж Борис и

— Институтыр кьэзуха нэужь, зы шэрджэс щлалэ Кьэбэрдей-Балькьэрым щыпсэуэ си цлыхугьэти, абырэ сэрэ Кьэрэшей-Шэрджэсым дыклуэри, зи цлэ кьиплуа театрым ильэсиклэ сыщылэжьащ, сыщылажьэ кьудей мыхьуу, абы си насып сыщрихьэлэри, щхьэгьусэ згьуэтащ, унагьуэ сыхьуащ. Апхуэдэурэ ильэс зыбжанэ есхьэкла нэужь, ди хэгьэгум кьээзгьээжыну сыхуейуэ, си псэр мыбыклэ щылэу хьуащ. Арщхьэклэ, кьээзгьээжми, си луэху зэрыхьунур зэлубзтэкьым, ди театрым сыкьащтэнуми щлэртэкьым, абы кьыхэкьикли тлэку сытемыгушхуэурэ а ильэсихыр шэрджэс театрым щызгьэклуащ. Иужьым Шыбзыхьуэ Басир и деж телефонклэ сыкьэпсальэурэ щыгтти, «Заур, уздэщылэм уи псэр щыщумыгьэтлылэклэ, мыбы кьэгьээж, тхузэфлэклэ щлэгьэкьуэн дыпхуэхьунц» кьызжиклэри, нэхь тегушхуауэ кьээзгьээжящ, икли а льэхьэнэм Басир театрым и художественнэ унафэщлти, сыкьызэригьэгугьам хуэдэу, кьыздэлэпыкьуащ — Щоджэнцлэку Алий и цлэр зезыхьэ Кьэбэрдей кьэрал драмэ театрым сыщылэжьэну сыкьищтащ.

— **Бгьэзащлэ ролхэм саклэлоплэри, нэхьыбэрэ комедиехэм ущоджэгу. Зы фащэм — «комедие лыхьужь» образым — укьинэнклэ ушынаркьэ?**

158

— Хьэуэ, сышынэркьым! Уеблэмэ лейуэ кьэслыгьтэркьым апхуэдэ нэпкьыжьэ уи творчествэм тридзэныр, сыту жьыплэмэ а зы фащэм уихьэу цлыхур абыклэ зэбгьэсэн, кьыдэпхьэхьыфын папщлэ, абы кьаруушхуи палэу кьыхьы токлуадэ, ар зыхузэфлэклэхэри мащлэ дыдэщ. Мыри цлызгьужьунут: сэ си еплыкьлэмклэ, «щлэсэ лыхьужь» («герой-любовник») жыхуалэ образ фэрыщлым уитын нэхьрэ «комедие лыхьужь» уи гьащлэр пхьыныр куэдклэ нэхьыфлэ. Абы щыгьуэми нобэклэ, ди жагьуэ зэрыхьунци, утыкур зыубыда «бжэкьуагь гушылэ» — гушылэ купщлэншэракьым зи гугьу сщлыр, атлэ классикхэм я тхыгьэхэм кьыщцагьэщлэ гушылэр — дыхьэшхэни дыхьэгьы щызэщлэлэ, философии куу зыпкьрыль гушылэ-уциеращ си псэм кьищтэр.

— **Уэ классикэ гушылэми эстрадэ гушылэми ущолажьэ. Дэтхэнэм ущыджэгуну нэхь пфлэфл, нэхь кьохьулэрэ жьыслэу сыноупщлынути, абы и жэуапыр ищхьэклэ кьыхэбгьэщащ. Ауэ абы ехьэллауэ нэгьуэщлупщли силэт: классикэ гушылэ, эстрадэ гушылэ лэужьыгьуэхэм сыт я щылэклэ? Нобэрей театреплым дэтхэнэр нэхь кьищтэрэ?**

— Шэч хэмылбу, классикэ гушылэр нэхь сфлэфлэщ, сыту жьыплэмэ ар нэхь купщлафлэщ, зэщлэкьуащ, егьэлея хэткьым... Дэтхэнэ гушылэми и кьалэн нэхьыщхьэр зыщ — цлыхур льэныкьуэклэ зригьэпльыжыныр, и дагьуэхэм гу льригьэтэжыныр аращ. Классикэ гушылэм а философиер нэхь куууэ пкьрыльщ. Эстрадэ гушылэр, кьызырэыхэбгьэщащи, зэманым

доклу, нэхъ «псынцлэу», зэхэщлыкыгъуафлэу, гупсысэ куухэмклэ мыку-дауэ щытщ. А гушылэ лэужыгъуитыр зэбгъапщэмэ, классикэ гушылэр цлыхур игъэгупсысэным, эстрадэ гушылэр — игъэдыхъэшхыным, тригъэуным нэхъ хуэунэтлауэ щытхэщ. Абы кыкырктым ахэр зэхэмыхъэу, лъэныкыуитклэ зэпэщхъэхуэу, я зэхуаку блын гъэжа дэту. А гушылэ лэужыгъуитыри зэхэшыхъауэ, кълэн зэхуэмыдэхэр ягъэзащлэу (полифункциональнэу) цыгъэпсаи цылэщ.

— Нэхъыбэрэ ущылажъэ комедием нэмыщл, адрей жанрхэм дауэ уахущыт?

— Пэжщ, нэхъыбэрэ гушылэ теплъэгъуэхэм сыщоджэгу, ауэ драмэ роль цызгъэзащли кысхуохуэ. Комедием сытехъэпауэ, абы флэкла сыщымыджэгужу щытктым. Псалъэм папщлэ, Дэбагъуэ Роман игъэува «Си къуэ псори» («Все мои сыновья») спектаклым и кум тлэку флэклауэ, адрей артистхэр дакыкыэ 40 хуэдизклэ джэгуауэ, клэщлу жыплэмэ етланэ актым и деж утыкум сыкыхъэрти, гуащлэу, сыкызыэщлэпльауэ дакыкыэ 20 хуэдизклэ сьджэгурт. А палъэм къриубыдэу а пщтырагъыр клуэцклэ слыгъыпхъэт, сыту жыплэмэ теплъэклэ утыкум кыщыбгъэщлыр зыри и уасэктым, «психофизика» жыхуэтлэр луэхум кыхыу-мыгъэхэмэ, актёрыр «клуэцклэ мылэжъэфмэ». Хуабжыу театреплъ губзыгъэ дилэщ, утыкум щеклуэклэхэм куууэ пхыпльыфу. Апхуэдэм и дежклэ уэ уи нэгур е уи лэпкълэпкырыр зэрыбгъэлэжъэфыр мащлэщ, сыту жыплэмэ ар артистым и гущлэм йоплъэф, псэклэ игъэвыр е имыгъэвыр зыхещлэ.

— Апхуэдэу укызыэщлэплэн, зи гугъу пщла ролым уихъэн папщлэ, сытыт пщлэр?

— Спектаклым джэгун зэрыщладзэу, занщлэу утыку сыкымыхъэ пэтми, абы щеклуэклыр кыспкырыхъэрт, утыкум кыщыхъу-кыщыщлэхэм си гупсысэклэ сахэтт, теплъэгъуэм щыщу сэ сызыщыджэгу пычыгъуэ кудейр мыхъуу, ар зэрыщыту, зы гъащлэм хуэдэу къэспсэун щлэздэрт. А псоми псэклэ хыхъа сыщыхъуклэ, сызэщлэпльагъэххэу, образым сити утыку сыкыхъэрт. Апхуэдэм ущынэсам и деж узэныкыуэкъужу, гугъу уехъу уджэгурктым, атлэ узэрыхъа щытыклэр утыкум кыщыппсэууэ аркудейщ, уэри абыклэ гупсэхугъуэ уогъуэт, театреплъми узыхешлэ, игу удохъэ.

«Си къуэ псори» спектаклымрэ абы цызгъэзащла ролымрэ нэхъыбэу кыщлыхъэзгъэщым иджыри зы цхъэусыгъуэ илэщ: ар комедие ролым сыкынэн и лъэныкыуэклэ кызыэпта упщлэм ехъэлэщ. Япэ дыдэу а ролым сыхъауэ, зэрыжыслауэ, сыкызыэщлэпльауэ, си флэщу драмэ образым сити си гугъэжу утыку сыкыщыхъам, иджыри зыуи зысщлыну е зыри жыслэну сыхунэмыс щлыклэ, театреплъхэр зэуэ зэщлэдыхъэшхауэ щытащ... Ап-

хуэдэут сыкызыэрацлыхур — сыгушылау, комедие роль згъэзащлау еса-хэти, сыкызыэралыбагыу дыхъэшхаш. Артистыр апхуэдэ шытыкыла ихуэмэ, абы тлэку зэшхъэщыхун, ар адэклэ илэну джэгуклэм машлау зэран хуэхъунклэ хъунуш, ауэ режиссёрри сэри абы дыхуэхъэзырт. Уеблэмэ а ролымкыла утыку сыкымыхъэ щыкыла Дэбагыуэ Роман апхуэдэ къэхъунклэ зэрыхъунум сыхуигъэхъэзыру кыызжилат: «Театрпльыр, нэхъапэхэм къэбгъэщла образхэм я фэ къуиплыу, дыхъэшхынкыла хъунуш. Уэ абы зыкыла уигъэплейтеин хуейкыым, атлэ утыку ушхыбар екыуу бгъэзэшлэн щлэбдзэмэ, адэклэ псори дызэрыхуейуэ екыуэжынуш, театрпльми узыхищлэнуш. Цыхур дыхъэшхынуми гынуми зэльытар уэраш», — жиелэри. Апхуэдэ дыдэуи хъуаш: цыхухэр зэрыдыхъэшхым семылаллау, ролым джэгун шыщлэдзэм, псори щым хъури, абы иужькыла, бадзэ лъатэмэ зэхэпхын хуэдизу, теплъэгыуэ псор етхъэклаш.

— **Адрей уи ролхэми я гугъу уэзгъэщыланут? Сыт хуэдэхэр нэхъ кыохъуллауэ къэпльытэрэ?**

— Кыызэхъулла-кыызэмыхъулла и лъэныкыуэклэ схужылану-кыым, хэхауэ фыгуэ слъагыу, псоми къахэзгъэщхъэхукыла роли сикылым. Сфлэфыу сыщыджэгухэм ящыщ «Псэлыыхъухэр» («А при чем здесь Хапап?»), «Хъэпэщыпхэ» гушыла спектаклхэр.

Апхуэдэуи, нэхъ пэщлэдзэмкыла згъэзэжынщи, ди театрым сыкызыэрыкыуэжу «Пащтыхымырэ пащтыхъ гуащэмрэ» («Орел и орлица») теплъэгыуэр кыагъэщлэрэщлэжу, щлэрыщлэу ягъэувыжу сыкырихъэлэжати, абы Козловым и ролыр цызгъэзэщлаш. Ауэрэ Дэбагыуэ Романрэ сэрэ иджыри кыуэху зэдэдыщлауэ, дызэрымыщыхуу, «Звездный час» жыхуилэ теплъэгыуэр игъэувын хуей хъури, оперэ уэрэд гуэрхэр жызыгъэлэурэ япэ дыдэу си зэфлэкыхэм кылапыллауэ шыташ, спектаклами сыхигъэхъаш.

Къардэн Зауррэ Мысост Вадимрэ «Псэлыыхъухэр» спектаклым щоджэгу.

Абы кыкІэлъыкІуэу, а режиссёр дьдэм «Уахътыншэхэр» («Вечно живые») спектаклыр щигъэувым, роль нэхъыщхьэхэм языхэзыр — пианист-музыкант щІалэ Марк и ролыр — кысхуигъэфэщауэ щытащ.

Къардэн Зауррэ ХьэхъуащІэ ФатІимэрэ «Уахътыншэхэр» спектаклым щоджэгү.

Апхуэдэуи сыщыджэгүащ куэдым фІыуэ ялъэгъуа «Си адэшхуэм физ кызыэришар» спектаклым. Нэхъ иужьрейуэ сызыхэтхэм ящыщц, мис, псалъэм папщІэ, нобэ зи репетицэ тщІыну «Ханума» спектаклыр. Ар Щукиным и еджапІэр къэзыгъуы къэзыгъэээжа артист щІалэгъуалэ гупым абы (а еджапІэм) щагъэхъэзызыру, щагъэууу къашэжахэм ящыщц. КъыщынэмыщІауи, таурыхъхэм сфІэфІу сыщоджэгү, псалъэм папщІэ — «ШыкъумщІийм».

— Таурыхъхэм ущыджэгум кыщымынэу, адыгэбзэкІэ зэрадзэкІахэм хэт псэущхьэ цыкІухэр уи макъкІэ къэбгъэпсэлъащ...

— Пэжщ, апхуэдэ Іуэхухэми («озвучка» жыхуалэращ зи гугъу сщІыр) зэээмызэ сыпылъщ. Псалъэм папщІэ, куэд щІакъым, «Смешарики» жыхуалэ таурыхъ цыкІум цыжъбанэр си макъкІэ зэрыщызгъэпсалъэрэ.

— Заур, уэ уи джэгүкІэмкІэ, утыку итыкІэмкІэ уи ІэщІагъэр фІыуэ зэрыпІагъур, ар уи псэм щыщ Іыхьэу зэрыщытыр нэрылбагъущ... Утыку уихьэну ущижагъуэ кыпхуихуэрэ е бгъээщІэну ролхэм уигу дэмышьэ къахэкІрэ? Апхуэдэхэм деж сыт хуэдэ хэкІыпІэ къэбгъуэт-рэ?

— Режиссёрымрэ актёрымрэ сыт щыгъуи я еплъыкІэр зэтэхуэу щыткъым. Абы жиІэр си гум кыщымыщтэ, сэ нэгъуэщІу сщІыну сыщыхуей къохъу, ауэ, шэч хэмылбу, дэ ди къалэныр зэрыжаІэм хуэдэу тщІыну аращи, кызыэрыджаІэу дощІ. АрщхьэкІэ ролым сыджэгүу кызыэхъуларИ кызыэмыхъуларИ зэпэсшэчэжа нэужь, нэхъыбэм кызыгуроІуэж режис-

сёрыр захуэу кызыэрыщидзыр: лэныкыуэкIэ кыщыту, абы спектаклыр нэхъ кызыэщIэкыуауэ ельагъу.

– **ИщхэкIи кызыэрыхэбгъэщаци, театрым щIэуэ игъэувхэм нэмышI, щIэрыщIэу игъэувыж теплэгъуэхэми ущоджэгү...**

– Пэжщ. Псалъэм папщIэ, «ПатIушэрэ СатIурэ» спектаклым сыщоджэгү. Артист гъуээджэ Тыхъужь Алий игъэзащIэу щыта ролхэр кыщыслыыс къохъу икIи абы сропагэ.

– **Актёр къэскIэ зэрызэхуэмидэр шэч зыхэмылгыжщ, ахэр щIызэбгъэпщэни щыIэкъым, ауэ, сэ уэ уабгъурызогъэувэ Къэбэрдей театрым и комедие лыхъужьхэу цыхубэм фIуэ яльэгъуа Тыхъужь Алийрэ Балъквэр Юрэрэ...**

– Абыхэм яхузэфIэкIар схузэфIэкIмэ, ахэр здынэса лъагапIэхэм сынэсыфмэ, си насыпу аращ. Апхуэдэхэр утыку кыхьэрэ Iэпэ фIэкIа ямыгъэлэгъуами, театреплъыр дыхъэшхынущ, сыту жыпIэмэ абыхэм зыми хэмыгъуэщэну я творчествэ, я образ, я гъуазджэ дуней къагъэщIыжыфащ. Ар зыхузэфIэкIхэр мащIэ дыдэщ.

– **Утыкум щитым и деж актёрыр, ихъуреягкIэ кыщыыхъу-кыщыщIэхэр зэхимыхыжу, имылъагъужу, ролым ихъауэ, спектаклым и сюжетым хэт хэмэрэ ар театреплъми зы Iэмал гуэрхэмкIэ дэлажьэрэ? НэгъуэщIу жыслэнщи, спектаклыр щекIуэкIкIэ актёрымрэ театреплъымрэ зэпыщIэныгъэ ялэ?**

– ГушыIэ ролхэр къэс-щтэнщи, нэхъапэхэм куэдрэ щыуагъэ кыслэщIэщIэу щытащ... Псалъэм папщIэ, «театреплъыр, мис, мыхуэдэ дакыкыэм дыхъэшхын хуейщ, мыхуэдэ щIыпIэм и деж гушыIэр нэхъ щIэгъэхуэбжьауэ зыхищIэнущ» жыслэу утыкум сыкыхьэрти, сыщимыгугъэххам кыщыщIидзырт – цыхухэр здыхуэз-мыгъэфщам и деж щыдыхъэшхырт. Абы кыызгуригъэлуар зыщ: утыкум ущитым и деж ролыр

Щэрмэт Людмилэ, Къардэн Заур, ХъэхъуапщIэ Фатимэ сымэ «Звездный час» спектаклым щоджэгү.

кыбыбосэу, театреплъым и шытыкIэм зыкIи уемыпхауэ. Абы дыхъэш-хын щIидзамэ, мащIэу укыызэтоувыIэ (сыт щхъэкIэ жыпIэмэ адэкIэ кыбыпыщэнур дыхъэшх макъым зэхригъэхынукъым), ауэ дыхъэшхын ирикъухукIэ зыпIэжъэркъым, ахэр зэрыт шытыкIэр, кызыэрызэщIэхъеяр умыутIыпщын папщIэ. Мис, апхуэдэ щэхухэр хэлъщ ди лэжыргъэм.

— **ФIыуэ плъагъу, зи джэгулкIэр уигу дыхъэ актёрхэр хэт сымэ? БгъээщIэну узыщIэхъуэпс ролыр сыт хуэдэ?**

— Зи джэгулкIэ зыхэслъхъэ шымыIэу сигу ирихыыр франджы актёр цIэрыIуэ Луи де Фюнесц. Абы и деж шынэрылбагъут IэщIагъэр цIыхум кыыдалъхуу кызыэрыхъур. И теплъэ къудейри комедием хуэщIат абы, ауэ, нэхъыщхъэращи, и гушыIэхэр «сарказм» жыхуалэм хуэдэу дыджтэкъым, «укыуIэртэкъым», атIэ ахэр щабэт, дыхъэшхэнт, езым и нэгуми гуапагъэ кърихырт. ГушыIэмрэ гуапагъэмрэ шызэщIыгъум и деж ар искусствэ нэсым и щапхъэщ. СызыщIэхъуэпс ролым и гугъу пщIымэ, куэд щIауэ делэм и ролым сьджэгуну сыхуейщ. АрщхъэкIэ а делэм зырызищIыр, зэлухауэ жытIэнщи, зэрызызэкIэщIиным зыпысщIыжу цIыхур згъэдыхъэшхыну аракъым си мурадыр, атIэ абы и псэм сынэсынуну, театреплъхэр абы и нэкIэ дыкъэзыгъуреихъ дунейм хэзгъэплъэну, и псэм щигъэвыр, и психологие пIащIэр сэтей къэсщIыну сыхуейщ.

— **А зи гугъу пщIы ролым хуокIуэ Нало Заур и «Хъэбалэ и пхъэ гуащэр» новеллэм кыыхэщ Iыхъужьым — Хъэбалэ — и образыр. Абы и теплъэри, и гурыщIэхэри, и губжьри, и гукъеуэри тхакIуэм гъэщIэгъуэн дыдэу, зэпкърыхауэ къретхэкI. Тхыгъэм и философиери кууц: «жылэм емыщхъыр» делэу зыгъэувы жылагъуэм и дагъуэхэр сэтей щохъу, апхуэдэуи, делэу ялъытэ псори зэрымыделэр, губзыгъэу яфIэщI куэдым нэхърэ апхуэдэр нэхъ губзыгъэу кыыщыщIидзыж кызыэрыхъури кыыхощ. Тхыгъэм и клэм деж мыпхуэдэу хэтц: «Делэти, делэ кIуэдыкIэу кIуэдыжащI!» жалэу Хъэбалэ тепсэлъыхъхэм ефэндым япедзыж: «Алохъу тэхъэла дыщэм ещIэ абырэ дэрэ нэхъ делэр!»...**

— ИкъукIэ тхыгъэ гъэщIэгъуэнщ. Куэду гуапэ сщыхъунут ди режиссёрхэм абы гулъытэ хуащIамэ.

— **Кинофильмхэм ущыджэну кыпхуихуакъэ е ухэтыну ухуейкъэ?**

— Зыгуэрхэми сыхэтакIэщ... Псалъэм папщIэ, Хъыжбырокъуэ СулытIан триха «По небу босиком», «Пиджак» жыхуиIэхэм, ЕмкIуж Андзор триха «Невиновен» фильмым. Къэрэшей-Шэрджэсым сыщыщыIа лъэхъэнэм Мэзкуу кыкIауэ режиссёр Уразаев Рустам три-

ха «Стреляющие горы» фильмым щыпшэ зыбжанэхэм деж сыхэтащ. Ауэ фильмхэм сыхэтами, дяпэкшэ сыхэтынуми, сахэдэн щыхьукшэ, театрыр нэхь кыыхэсхынущ — абдежыращ актёр гьуазджэм («актёрское искусство» жыхуалэм) и хэщлапшэ нэхьыщхьэр.

— Театрым, творествэм нэмыщшэ, сытым удихьэхрэ, сытым гупсэхугьуэ кыуитрэ?

— Кьуажэм сыщышэну, хадэм сипэщэщыхьыну, псэущхьэхэм, щыгуэпсым нэхь пэгьунэгьуу сыщытыну сфлэфшэ... Унагьуэм, кыызэгьэза щыыхухэм кьару кыысхальхьэ.

— Актёр лэщлагьэмклэ уи бынхэм уахуэупсэнт?

— Сахуэупсэн щыгьэтауэ, а лэщлагьэр кыыхахыну кыызжалэмэ, зэлухауэ сапэрымыуэми, а гьуэгуанэм и гугьуагьыр, абы псэкшэ гугьуехьу дашэчыну кьапэщылъыр ягурызгьэлэуэнущ... Лэжьыгьэ тынш щышэкьым, ауэ актёр лэщлагьэм ирилэжьэфынур зи психологиер лэщ дыдэу кьыгьэщшэ щыыху закьуэтлакьуэхэр аращ. Зэрыхьэ образ кьомым кьымыкшэжыфу, абыхэм ягьэвхэмрэ кьапсэхухэмрэ я псэм щызэхэзэрыхьыжу, мыхьумыщлапшэ гуэрхэм дихьэх, зи гьащшэр дэхуэх артистхэри щышэщ... Сэ си лэщлагьэр фьуэ солбагьу, нэгьуэщшэ кыысхэкшэнутэкьым, ауэ я чэнджэщ кьызахьэлэмэ, быныр а лэщлагьэм пылусшынущ.

— Нобэкшэ лэпкь театрыр сытым хуэныкьуэ? Уэ хэплъхьэн, зэпхьуэкшэ гуэр щышэт?

— Сызыдэлажьэхэмклэ, ди лэжьэкшэклэ, зэхушытыклэмклэ сигу кьеуэ щышэкьым, зы унагьуэм хуэдэу дызэхэтшэ. Театрым и репертуарым ехьэллауэ жыпшэмэ, нэхь пасэм ягьэувауэ щыта спектакль купшэлафлэхэр кьагьэщшэрэщшэжрэ ягьэувыжамэ сэ си щхьэкшэ нэхь кьэсшэтанут: псалъэм папшэ, кьыдэкшэуэтей щлэблэр Шортэн Аскэрий и «Яшэмрэ кьэзышэхэмрэ», Налэ Заур и «лэфшэны и нэ фьыщитшэ» тхыгьэхэмклэ ягьэува спектаклхэм, нэгьуэщшэ куэдми щыгьуазэ щыпхьэщ.

— Заур, псалъэмакь гьэщлэгьуэн кьызыреддебгьэкшэуэклэм, уи лэщлагьэм и щэхухэм дызэрыщыбгьэгьуэзам папшэ фьыщлэ ин пхузошэ. Ди лэпкь театрым и цлэр фьыклэ зыгьэлуну, лэпкь гьуазджэм хэлъхьэныгьэ ин хуэзыщыфьыну актёр псэемыблэжу узэрыщытым уи лэжьыгьэхэр я щыхьэт налуэщ. Тхьэм уригьэфлакьуэ.

Епсэлгар **ХЬЭВЖОКЬУЭ** Людмилэщ

Нарт хъыбархэр

Пхъурылхур ягъэлуц, пхъурылхур яуций

Вэкъуэ нанэ пхъурылху кыыхуалхуати, и пхъурылхум и Іэпэр иубыдри, Сэтэней деж ишаш.

– Си пхъурылхур схуэгъэлуц, си пхъурылхур схуэуций, Сэтэней, – жрилащ Вэкъуэ нанэ Сэтэней гуаш.

– Уи пхъурылхур псэжъ пхъурылхуц, уи пхъурылхур шауэ сэхъуаш, уи пхъурылхур сэ схуэгъэлуцынкъым, уи пхъурылхур сэ схуэуциинкъым, – кыжрилащ Сэтэней.

– Си пхъурылхур схуэзыгъэлуцын, си пхъурылхур схуэзыуциин къэзмыгуэтауэ ешшэлэжынкъым, – жери Вэкъуэ нанэ ежъаш.

Пхафэм ихъауэ, Тхъэгъэлэдж ирихъэллащ.

– Си пхъурылхур схуэгъэлуц, си пхъурылхур схуэуций, – жрилащ Вэкъуэ нанэ Тхъэгъэлэдж.

– МэшыщІэ солуэт, мэшыщІэ собж, – кыжрилащ Тхъэгъэлэдж. – Уи пхъурылхур сэ схуэгъэлуцрэ, уи пхъурылхур сэ схуэуцийрэ? МэшыщІэ хуеймэ, мэшыщІэ естынщ.

– Уи мэшыщІэ убагъуэ, – жери Вэкъуэ нанэ и пхъурылхур иришэжъэжаш. ЩІэупщІэурэ, Амыщ ирихъэллащ.

– Си пхъурылхур схуэгъэлуц, си пхъурылхур схуэуций, Амыщ.

– Тыбжъэ согъэш, хъушэ согъэхуэ, – кыжрилащ Амыщ. – Уи пхъурылхур сэ схуэгъэлуцынкъым, уи пхъурылхур сэ схуэуциинкъым. Шынэ хуеймэ, шынэ естынщ.

– Уи шынэр убагъуэ, – и пхъурылхур иришэжъэжаш Вэкъуэ нанэ.

Лъэпщ и кыщым ишаш Вэкъуэ нанэ и пхъурылхур:

– Си пхъурылхур схуэгъэлуц, си пхъурылхур схуэуций, – жери.

Лъэпщ Вэкъуэ нанэ и пхъурылхур кыщым щіишаш, мафІэм пэрилхъэри игъэплъаш, сыджым трилхъэри ихуаш, ипсыхъыжри кыщым кыщіишыжаш:

– Уи пхъурылхур згъэлушаш, уи пхъурылхур суцияш, Вэкъуэ нанэ, – жери.

И пхъурылхум и Іэпэр иубыдыжри, Вэкъуэ нанэ ежъэжаш.

Тхъэщэрыпхъу и къуэмрэ и пхъумрэ

Нартхэ я Тхъэщэрыпхъу зэтІолхуэныкыуэу щІалэрэ хъыджэбзрэ игъуэтащ. Зэдэлхуэзшыпхъур гуцэ зырызым хипхэри, Тхъэщэрыпхъу псыхъэ ежъаш. Я анэр щІэкІрэ пэт, хъыджэбз цыкІур гуцэм кыхэпсэлтыкІлащ:

– Си дэлху цыкІу, ди анэр псыхъэ ежъаш, шыпсэ кызжеи, сытегъэу, – жери.

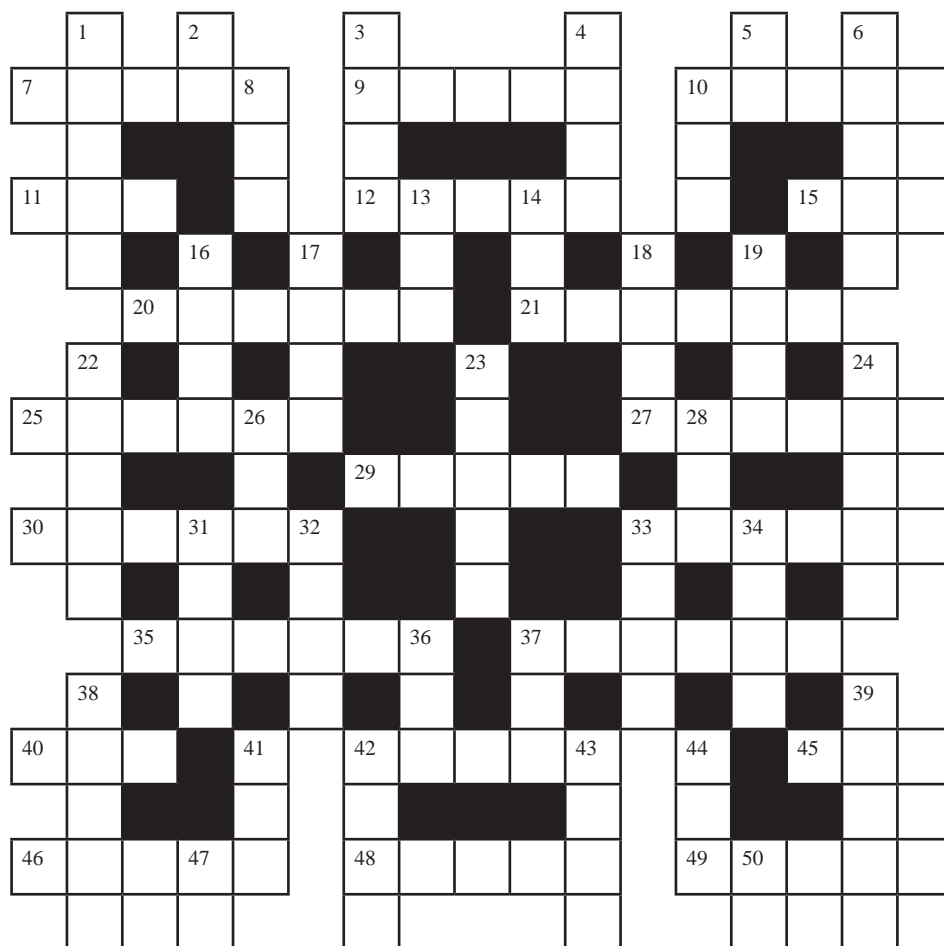
Ар щызэхихым, Тхъэщэрыпхъу бжэщхъэлум кыщызэтеувылащ:

– Тхъэр кызэуи: мы зэхэсхыр сыт щІагъуэ!

- Щіалэ ціыклүри кыыхэпсэлъыклащ гущэм:
– Си шыпхъу ціыкү, утезгъэун хъэмэ узгъэбэмплэн?
Тхъэцэрыпхъу и жьэр Іурыхуащ:
– Зыр згъэщіагъуээрэ нэхъ щіагъуэжыр зэхэсхаи!
Зэдэлъхузэшыпхъум я анэр унэм щіэкіри, пщіантіэм кыыдэуващ:
– Мы тіум жалэм седэлүэнщ, – жери.
Щіалэ ціыклүр гущэм кыыхэплъри, щхъэгъубжэм дэплъащ.
– Сыт плъагъурэ? – кьеупщіащ и шыпхъу ціыклүр.
– Дыгъужьибгъу аргъуей куэпкъ бгъэдэсщи, яхуэшхыркъым – аращ слъагъур, – жиіащ щіалэ ціыклүм.
– Дыгъужь шыр хъунщ, – кыыпидзыжащ хъыджэбз ціыклүм.
– Шыр-мышырми, илъэсищкіэ ягъэхъуа выр ираудри яшхащ, – жиіащ щіалэ ціыклүм.
– Вы хъункъым, шкіащкіэ ціыкү хъунщ.
– Шкіащкіэ-мышкіащкіэми, жыг лъабжьэм щіоувэри, жыгыщхъэм фіэль хъумбылэр ехъу.
– Жыг хъункъым, чыцэ лъагуэ ціыкү хъунщ.
– Чыцэ лъагуэ ціыкүуи щы: лыр дэплъеймэ, и пылэр щхъэроху.
– Лы хъункъым, щіалэ ціыкү хъунщ.
– Щіалэ ціыкүуи жыіэ: махуищэкіэ иратыха псыкъуийм йолэбыхри, псы кърех.
– Махуэр махуэ кіэщі хъунщ.
– Махуэр кіэщі-мыкіэщіми, пщэдджыжьым хъуакүэ дэкіа танэр вы хъуауэ пщыхъэщхъэм кыыдохъэж, – жиіащ щіалэ ціыклүм. – Ири-къункъэ узэрызгъэбэмплар, си шыпхъу ціыкү?
Тхъэцэрыпхъу пщіантіэм дэкіащ, псыхъэ ежъати:
– Тхъэм фы кыитхудигъакүэ: зэрыхъун хъуауэ кьалъхуащ зэдэлъхузэшыпхъур.

ПСАЛЪЭЖЬУ ЗЭХЭЛЪ ПСАЛЪЭЗЭБЛЭДЗ

ЕкIуэжIу: **7.** ... нэмыс, нэхьщIэ насып. **9.** Зым ищIэр ... , тIум ящIэр нахуэщ. **10.** Уи ... гьэIэси, уи нэмыс гьэбыдэ. **11.** ... зимыIэм башым IэплIэ ирешэкл. **12.** ... гуапэщи, ... гуауэщ. **15.** МафIэ здэщымыIэм ... щыукъым. **20.** ... нэхьрэ — зыщIэф. **21.** ... щIэныгьэм и IункIыбзэщ. **25.** Ажал мыхьумэ ... зимыIэ щыIэкъым. **27.** ... кьокIуэ. **29.** ... шум ущIэмынаклэ. **30.** Ныбжьэгьум ... кьыбжиIэнц, бийм уи щIыбклэ щигьэлунц. **33.** ... бий умышIи, псы жаплэжь унэ тумыщIыхь. **35.** ... махуэщ, кьэунэхури мазэщ. **37.** ... хьэщIэ гьэфIэгьусейщ. **40.** Унэрыс зы ... нэхьрэ унэщIыб бийщэ. **42.** Лыхьужьыр зэ лэгьуэщи, кьэраб-

гээр тгау **45.** ТхьэмыщкIэм и ... Iуиц. **46.** Зэдэщлэ ... , зэдэших Iэфиц. **48.** ... дыггэ си нысэ типси, бжыыхэ дыггэ снхху типсэ. **49.** ... , уемызэши, уи Iуэху хьунц.

Къехыу: **1.** ... псори зы анэм кыльхуркьым. **2.** ... щепткIэ умыгъ, кьрагъэкIыжмэ, гьей. **3.** ... я зэныкьуэкьур цIыхум я мыгъуагъэц. **4.** ... псори снIэ нэхрэ узыщыгугъыр снIацэрэт. **5.** Шэмн ... , шхуми **6.** Фыгуэ ... хуэзыщIэнур сремылэ. **8.** ... здэщымылэм щIэфиц шылэкьым. **10.** ... Iуфэм Iусыр есыкIэкIэ Iээц. **13.** ... щIэникIэ псэуа шылэкьым. **14.** ... мыгубжкьрэ дыгъужь мыдаакьэрэ шылэкьым. **16.** Уи ... уиу ебгъамэ, уишху ешхыдэ. **17.** Напэ нэхрэ **18.** ... кьамыльху ии хьуркьым. **19.** ... Iей тепсауэ, гъавэфи ушымыгугъ. **22.** Япэ ... ущIэмынакIэ. **23.** ЦIыхум и дунейр ... зэпыту ихьыркьым. **24.** ... знIэм унафэри IэщIэлыц. **26.** ... мыхьурэ Iэщэ мыхьурэ. **28.** ... мыузым игу узыркьым. **31.** ... зыщлэ кыщIэкIуэркьым. **32.** ПщIэншэ ... Iэтыгъусейц. **33.** ... щIакьуэ тегушхуэгъуафIэц. **34.** ... и Iэр ину иIэтми, хуэму тохуэ, анэнэпIэсым хуэму иIэтми, ину тохуэ. **36.** Уи Iэм ... уи щхьэр гъэлажкьэ. **37.** ... кьыбдимысарэ гъусэ кьыпхуэмыхьуарэ я хьэл пщIэркьым. **38.** МафIэ зыщамыщIым пщIафIэм ... шылэкьым. **39.** Уи жьэ зэсэмэ, уи ... макьутэ. **41.** Фы ... , псым хэдэ. **42.** ... знIэм Iэщэр шоштэ. **43.** ... имыльмэ, лъэм и мыгъуац. **44.** Пщым ухуэлажкьэмэ, ... ищIэн хуэщIи, шьд ишхьан фIэшх. **47.** Зы и уасэу ... е ... и уасэу зы. **50.** Сабий щIэххуэпсым гуццэпс

Етхуанэ кьыдэкIыгъуэм тета псалъэзэблэдзым и жэуапхэр

ЕкIуэжIыу: **6.** Сэри. **7.** Бгъэр. **9.** Намысрэ. **13.** Махуэр. **14.** Шылэм. **15.** Пхьур. **16.** Лей. **17.** Дахэу. **20.** Iэбэм. **22.** Нысэ. **24.** Мажьэ. **27.** Емыщхьым. **30.** Дари. **32.** ЦIэрэ. **33.** Узэгэ. **36.** Ухуэлэ. **39.** ПщIа. **40.** Джад. **41.** Судым. **42.** УмыкIуэ. **43.** Нэцанэц. **46.** Быдэ. **47.** Хьэхуц.

Къехыу: **1.** Iазэгъуэ. **2.** Дви. **3.** Псы. **4.** Ибэ. **5.** Гъуэрыгъуэ. **8.** ЖIаIа. **10.** Мардэ. **11.** Сэлам. **12.** Хьэлъэ. **18.** Хэкужыыхьэ. **19.** Унэ. **20.** Iэм. **21.** Бзылхугъэ. **23.** Сомыр. **25.** Адыгэ. **26.** Пщы. **28.** Адэ. **29.** ТIау. **31.** ИIэиц. **32.** ЦIоджэн. **34.** Зауэ. **35.** Тхылыыр. **37.** Хуэмыхум. **38.** ЛыкIуэ. **43.** Нэм. **44.** Анэ. **45.** Щхьэ.

ІУАЩХЪЭМАХУЭ

№6

(Эльбрус)

Литературно-художественный
и общественно-политический журнал

На кабардинском языке

Учредитель:

Государственное казённое учреждение
Кабардино-Балкарской Республики «КБР-Медиа»
(360017, КБР, г. Нальчик, пр. Ленина, 5).

Главный редактор **А. Х. Мукожев**

Редакционная коллегия:

Руслан Ацканов, Хангери Баков, Борис Бижоев,
Адам Гутов, Хамид Кармоков, Хачим Кауфов,
Хамиша Тимижев, Людмила Хавжокова,
Истепанова Залина (ответственный секретарь)

Корректор – Марина Жекамухова
Компьютерный набор и верстка – Зарета Князева

Журнал зарегистрирован в Управлении Федеральной службы
по надзору в сфере связи, информационных технологий
и массовых коммуникаций по Кабардино-Балкарской Республике
ПИ № ТУ07-00127 от 11.01.2018 г.

Подписной индекс: П5891

Подписано к печати 03.12.19. Выход в свет 27.12.19
Формат 70x108^{1/16}. Бумага офсетная №1. Печать офсетная.
Усл. п. л. 14,7. Уч-изд. л. 12,0. Тираж 1.818 экз. Заказ №267
Подписная цена на 2 месяца 31р. 87к.
Подписная цена на 6 месяцев 95р. 61к.

Адрес редакции: 360000, КБР, г. Нальчик, пр. Ленина, 5
Телефон: 40-04-51. Адрес электронной почты:
e-mail: oshxamaxo73@mail.ru

Адрес издателя: 360017, КБР, г. Нальчик
пр. Ленина, 5. ГКУ «КБР-Медиа»

Отпечатано ООО «Печатный двор»
360000, КБР, г. Нальчик, ул. Калюжного, 1

Обложка художника **Юрия Алиева**

Отпечатано в полном соответствии с качеством
предоставленного электронного оригинал-макета

АВТОРХЭМ ПАПЦІЭ

Журналым кыйтехуэ тхыгъэхэм я пэжагъ-мыпэжагъымкІэ жэуап зыхьыр езы авторхэрщ.

Авторымрэ редакцэмрэ я Іуэху еплъыкІэхэр Іэмал имыІэу зэтехуэн хуейуэ щыткъым.

Редакцэм кыІэрыхъэ тхыгъэхэр компьютеркІэ тедзауэ, флешкэм е дискым тету щытын хуейщ.

Журналым кыйтехуа тхыгъэ нэгъуэщІыпІэ щытрадзэмэ, «Іуащхъэмахуэм» кызыэрырахыжар кыагъэлъэгъуэн хуейщ.

Редакцэм и кълэнкъым Іэрытххэм рецензэ яритыну.

Тхыгъэхэр мы адресымкІэ къевгъэхъ хъунуц: 360000, Налшык кълэ, Лениным и цІэр зезыхъэ уэрам, 5, епщыкІузанэ къат, «Іуащхъэмахуэ» журналым и редакцэ.

Телефонхэр: 40-04-51 (редактор нэхъыщхъэ); 40-95-72 (жэуап зыхъ секретарь); 42-42-14 (прозэ, поэзіе, публицистикэ); 40-94-71 (оператор). e-mail: oshxamaho73@mail.ru

ЖУРНАЛЫР ЗЫПЭРЫХЪЭХЭМ ПАПЦІЭ

Журналыр зэрытедзам дагъуэ гуэр иІэу кыщцІэкІмэ, абы теухуауэ фыщыщІэупщІэ хъунуц: Калюжнэм и цІэр зезыхъэ уэрам, 1, ООО «Печатный двор».

КІЭЦТ Мухъэз
25.12.1937 – 20.10.2002

ЩІАКХЪУЭ ІХЪЭ

ЩІалэщІэм щІакхъуэр еущыкъуей,
ИрилъэщІауэ гуахъуэр.
Си гур нэсауэ итщ Къурей –
Щхъэмыж къещып кІэрахъуэу.

Щхъэщытщ нэщхъейуэ ар
Сабий
ЩІэлъэлум щІакхъуэ Іхъэ.
Іэгу нэщІхэр анэм хуэзышийм
И гъусэу ар мэпыхъэ.

Зэми нэщхъейуэ щыгъуш вакІуэлІ
КъызэзыдзэкІым щыгур.
Жылапхъэ мащІэр зыІэщІэлъ
Дадэм йоплтыхъ и Іэгум.

Ар щыгъуш а дадэ
Зи нэм жей
КъемыкІуэу зысэм гъавэр,
Къыпхихыу я пкъым мы бахъейр
Щылажъэ цыыхухэм тафэм.

Пихуауэ си фэр сигу нэщхъейм,
СыздрикІуэжым лъагъуэм,
Тхъэрыкъуэм хуепхъ щІакхъуэ щыкъуей
Зыпымытыжым лъакъуэ.

Къурей къокІыжри сигу плейтейр,
ЩІокІэрэхъуэжыр шхапІэм:
ЩІалэщІэм щІакхъуэр еущыкъуей,
Ауи мыхуадэу напІэр.

1990